Elman Nəsirov

1968-ci il mayın 23-də Cəlilabad rayonunun Təzəkənd kəndində anadan olmuşdur. Bakı Dövlət Universitetinin (BDU) Tarix fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş və BDU Böyük Elmi Şurasının qərarı ilə universitetdə saxlanılmışdır. Siyasi elmlər doktoru, professordur. “Qazaxıstanın müstəqilliyinin 25 illiyi” yubiley medalı, “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Fəxri medalı”, “Parlament” medalı, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi (1918-2018)” yubiley medalı, “Qabaqcıl təhsil işçisi” döş nişanı, “Tərəqqi” medalı və “Heydər Əliyevin 100 illiyi (1923-2023)” yubiley medalı ilə təltif edilmişdir. “Qızıl qələm” mükafatı laureatıdır. 1997-ci ildə BDU, Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti və AMEA-nın birgə təşkil etdikləri “Azərbaycan neftinin dünəni, bu günü və sabahı” mövzusunda gənc alim və tədqiqatçıların ümumrespublika müsabiqəsinin qalibi olmuş, I dərəcəli diplom və mükafatla təltif edilmişdir. 2000-ci ildə eyni tipli müsabiqənin qaliblərindən biri olaraq, III dərəcəli diplom və mükafata layiq görülmüşdür.

10 kitab, 100-dən çox elmi məqalə və 6 tədris-metodik vəsaitin müəllifidir. Elmi məqalələri ABŞ, Rusiya, Çexiya, Rumıniya, Türkiyə, İran, Bolqarıstan, Makedoniya, Qazaxıstan, Özbəkistan və Ukraynada çap edilmişdir. Rus və ingilis dillərini bilir.

1995–2003-cü illərdə Bakı Dövlət Universitetində işləmiş, 2001–2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında baş müəllim, dosent, elmi kitabxananın müdiri, baş elmi işçi, elmi katib, 2008–2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin baş elmi işçisi, Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Geostrateji Araşdırmalar Mərkəzi direktorunun müavini, 2012–2014-cü illərdə Geostrateji Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru vəzifələrində çalışmışdır. 2014-cü ildən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Siyasi Araşdırmalar İnstitutunun direktorudur.

Yeni Azərbaycan Partiyası Təftiş komissiyasının üzvüdür. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatıdır. Milli Məclisin İnsan hüquqları komitəsinin, Beynəlxalq münasibətlər və parlamentlərarası əlaqələr komitəsinin üzvüdür. Azərbaycan-Albaniya parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupunun rəhbəri, Belarus, Cənubi Afrika Respublikası, Çin, Latviya, Macarıstan, Özbəkistan, Rusiya, Türkiyə parlamentləri ilə əlaqələr üzrə işçi qruplarının üzvüdür. Azərbaycan–Avropa İttifaqı parlament əməkdaşlıq komitəsinin üzvüdür. Evlidir, 3 övladı var.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİ:
ƏNƏNƏVİ ENERJİDƏN “YAŞIL ENERJİ”YƏ KEÇİD

ELMAN NƏSİROV

ELMAN NƏSİROV

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİ: ƏNƏNƏVİ ENERJİDƏN “YAŞIL ENERJİ”YƏ KEÇİD

ELMAN NƏSİROV

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİ: ƏNƏNƏVİ ENERJİDƏN "YAŞIL ENERJİ"YƏ KEÇİD

BAKI – 2026

Monoqrafiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası Böyük Elmi Şurasının 12 fevral 2026-cı il tarixli iclasının qərarı ilə (protokol №05) çapa tövsiyə edilmişdir.

Elmi redaktor: **Vüsal Qasımlı**
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktoru, iqtisad elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: **Urxan Ələkbərov**
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rektoru, akademik

Eldar Quliyev
Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, iqtisad elmləri doktoru, professor

Vüqar Rəhimzadə
Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, siyasi elmlər doktoru, professor

ELMAN NƏSİROV. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİ: ƏNƏNƏVİ ENERJİDƏN "YAŞIL ENERJİ"YƏ KEÇİD. *Monoqrafiya.* – Bakı: Mütərcim, – 2026. – 384 s.

Müəllif monoqrafiyanın çap olunmasında göstərdiyi dəstəyə görə "Azərişıq" Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə və onun rəhbərliyinə öz dərin minnətdarlığını bildirir.

Monoqrafiyada "yaşıl enerji"yə keçid şəraitində Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyi siyasətinin mahiyyəti, strukturu, prioritetləri və perspektivləri təhlil olunmuşdur. Bu xüsusda ölkəmizin xarici şirkətlərlə əməkdaşlığı, beynəlxalq səviyyədə "yaşıl keçid"ə verdiyi töhfələr, COP29-da irəli sürülən təşəbbüslər, qəbul olunmuş qərarlar öyrənilmiş və müvafiq qiymətləndirmələr aparılmışdır.

Kitab enerji təhlükəsizliyi və xarici siyasət məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssislər, diplomatlar, müəllimlər, tələbələr və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN: 978-9952-28-805-6

© E.X.Nəsirov, 2026

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ 5

I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ 8

1.1. Enerji təhlükəsizliyi siyasətinin mahiyyəti, parametrləri və problemləri 8

1.2. Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyi siyasətinin təşəkkülü, inkişafı və hüquqi əsasları 31

1.3. Respublikanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin milli və beynəlxalq aspektləri 45

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN ENERJİ SEKTORUNUN STRUKTURU VƏ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİNİN PRİORİTETLƏRİ 68

2.1. Neft-qaz ehtiyatları və onlardan istifadənin ölkənin enerji təhlükəsizliyi baxımından qiymətləndirilməsi 68

2.2. Bərpa olunan enerji mənbələri və onların potensialı 92

2.3. Respublikada elektrik enerjisi istehsalı üzrə infrastrukturun mövcud vəziyyəti...108

2.4. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin prioritetləri 120

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA "YAŞIL ENERJİ"YƏ KEÇİDİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ **132**
3.1. Bərpa olunan enerji sahəsində Azərbaycanın dövlət siyasəti 132
3.2. Azərbaycanın beynəlxalq "yaşıl enerji" siyasətinin əsas istiqamətləri 143
3.3. COP 29: qloballaşan dünyada "yaşıl" gələcəyin təmin olunmasında Azərbaycanın iştirakı 160
3.4. Azərbaycanda "yaşıl iqtisadiyyat"a keçidin siyasi, sosial-iqtisadi, ekoloji aspektləri və perspektivləri 178

NƏTİCƏ **189**
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI **194**
ƏLAVƏLƏR **223**
İXTİSARLARIN SİYAHISI **383**

GİRİŞ

Tarixi prosesin hər bir mərhələsi siyasi və sosial-iqtisadi sistemin inkişafı ilə yanaşı, enerjiyə tələbatın artması ilə də səciyyələnir. 1973-cü il neft böhranına qədər dünyada enerji amili diqqətdən kənarda qalmasa da, ciddi siyasi məna kəsb etmirdi. Qeyd edilən böhrandan sonra "enerji təhlükəsizliyi" anlayışı dövriyyəyə daxil olmuş və enerji daşıyıcılarının ehtiyatlarını yaratmaq bu mərhələdə ölkələrin qarşısında duran əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirilmişdi. XXI əsrin ilk onillikləri ərzində enerji sektoru köklü dəyişikliklərə məruz qalmış, enerji faktoru yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi güc amilinə çevrilmiş, qlobal siyasətdə enerji diplomatiyası xüsusi bir istiqamət kimi formalaşmış, enerji təhlükəsizliyi isə milli təhlükəsizliyin əsas tərkib elementlərindən biri olaraq ön plana çıxmışdır. Beynəlxalq həyatın bütün sahələrində qloballaşmanın sürətləndiyi müasir dövrdə formalaşan əməkdaşlıq münasibətlərinin, meydana gələn çağrış, təhdid və təhlükələrin, mövcud olan münaqişə və qarşıdurmaların təhlili göstərir ki, onların səbəbləri sırasında enerji amili sonuncu yerdə deyildir.

Zəngin enerji mənbələrinə malik olan, dayanıqlılıq prinsipinə əsaslanan inklüziv inkişaf yolu seçən və eyni zamanda qlobal enerji bazarında özünəməxsus yer tutan Azərbaycan üçün də enerji təhlükəsizliyinin etibarlı təminatı milli təhlükəsizlik məsələsidir. Hal-hazırda respublikanın enerji təhlükəsizliyi siyasəti bərpa olunmayan enerji mənbələrindən istifadəyə və müvafiq infrastrukturun yaradılmasına daha çox əsaslansa da,

"yaşıl enerjiyə" keçid dövrün tələbi olaraq getdikcə ön plana çıxır, ciddi siyasi, iqtisadi və sosial əhəmiyyət kəsb edir.

Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında "yaşıl enerji"-nin rolu ilə bağlı, beynəlxalq aləmdə hamı tərəfindən qəbul edilən vahid yanaşma mövcud deyildir. Ölkələrin bu məsələyə münasibəti onların inkişaf səviyyəsi, təbii-coğrafi vəziyyəti, enerji mənbələrinin növü, enerji strategiyası, mövcud enerji bazarının seqmentasiyası və s. amillərin təsiri altında formalaşır. Nəticədə milli səviyyələrdə "yaşıl enerji"yə keçid, onun prioritetləri, idarə olunması və inkişaf meyllərini özündə əks etdirən müxtəlif modellər təşəkkül tapır və onların müqayisəli təhlili isə daha səmərəli və dayanıqlı mexanizmlərin, mövcud beynəlxalq və ölkədaxili konyuktura nəzərə alınmaqla, adekvat dövlət siyasətinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verir.

"Yaşıl keçid" sadəcə elektrik enerjisi istehsalı ilə məhdudlaşmır, o, daha geniş məzmun və əhatə dairəsinə malikdir. "Yaşıl enerji"yə keçid dayanıqlı iqtisadiyyatın inkişafını, bərpa olunmayan resursların getdikcə tükənməsindən qaynaqlanan problemlərin həllini, fərd, cəmiyyət və dövlətin maraqlarının uzlaşdırılmasını, insan üçün sağlam və təhlükəsiz ətraf mühitin təmin olunmasını, ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqini, qlobal iqlim dəyişikliyinin törətdiyi mənfi təsirlərin aradan qaldırılmasını və s. özündə ehtiva edən kompleks inkişaf strategiyasıdır.

Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə nəticəsində yeni istehsal sahələrinin meydana gəlməsi ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması isə əhalinin sosial rifahının davamlı olaraq yüksəldilməsi ilə müşaiyət olunur. "Yaşıl keçid" həm də ölkənin investisiya cəlbediciliyinin artmasına müsbət təsir göstərir.

Azərbaycanda həyata keçirilən rəsmi siyasət daxili enerji tələbatının tam ödənilməsi ilə yanaşı, beynəlxalq səviyyədə milli maraqların qorunmasını da nəzərə alır. Xəzər-Qara dəniz hövzəsində formalaşan neft-qaz kəmərləri şəbəkəsi respublikanın qlobal enerji bazarlarına çıxışını təmin edir. Son illərdə isə Azərbaycanın Gürcüstan, Bolqarstan və Macarstan ilə birlikdə qərb istiqamətində, Qazaxstan və Özbəkstan ilə birlikdə şərq istiqamətində "yaşıl enerji" dəhlisləri yaratmaq məqsədilə atdığı addımlar Avropa-Cənubi Qafqaz-Mərkəzi Asiya regionunda yeni geosiyasi mənzərə yaradacaqdır.

Kitabın birinci fəslində müstəqillik illərində Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətiin formalaşması və inkişaf mərhələlərindən, ikinci fəslində respublikasının enerji ehtiyatları və enerji təhlükəsizliyi siyasətinin prioritetlərindən, üçüncü fəslində Azərbaycanda "yaşıl enerji"yə keçid prosesinin müasir vəziyyətindən və perspektivlərindən bəhs olunur, əlavələr hissəsində isə, 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanma mərasimində Ümummilli lider Heydər Əliyevin çıxışının, COP29-un Liderlər Sammitinin açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və BMT-nin baş katibi Antonio Quterreşin çıxışlarının mətni, "Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında", "Energetika haqqında", "Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və COP29-da Azərbaycanın təşəbbüsü ilə qəbul edilmiş vacib sənədlər (ingilis dilində) oxuculara təqdim edilir.

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

1.1. Enerji təhlükəsizliyi siyasətinin mahiyyəti, parametrləri və problemləri

Enerji təhlükəsizliyi milli, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin əsas elementlərindən olub, müasir dövrdə xüsusi aktuallığı ilə seçilən məsələlərdən, hətta dövlətin mövcudluğu və inkişafını şərtləndirən amillərdən birinə çevrilmişdir. Ayrı-ayrı ölkələrin və təşkilatların enerji siyasəti və strategiyasında tez-tez baş verən dəyişikliklər də məhz bu reallıqdan qaynaqlanır.

XIX əsrin ortalarından etibarən enerji təminatı məsələsi hər bir ölkənin daxili və xarici siyasətinin vacib elementlərindən birinə çevrilsə də, keçən əsrin 70-ci illərinə qədər olan dövrdə milli təhlükəsizlik sistemində enerji təhlükəsizliyi xüsusi aktuallıq kəsb etməmişdir. 1973-cü ilin oktyabrında Yaxın Şərqdə baş vermiş müharibə zamanı ərəb ölkələri tərəfindən, İsraili müdafiə edən dövlətlərə qarşı neft embarqosu tətbiq edilmiş, nəticədə neft qiymətləri 3-4 dəfə artmış və dünya ilk enerji böhranı ilə qarşılaşmışdı, bu da enerji daşıyıcıları ətrafındakı mövcud münasibətlərin transformasiyasına gətirib çıxarmışdı.

Neftdən siyasi təzyiq vasitəsi kimi istifadə edilməsi, məntiqi olaraq, yeni münaqişə ocaqlarının formalaşmasına yol açmışdır. *"Əgər tədarük onu (nefti) qorumaq, yenidən yönləndirmək və ya qiyməti artırmaq məqsədilə süni şəkildə məhdudlaşdırılırsa, onda, 1973-1974-cü illərdə ərəb ölkələri neft məhdudiyyətləri tətbiq edərkən olduğu kimi, münaqişə potensialının miqyası artır"* [231, s.26]. Bütün bunlar enerji təhlükəsizliyi məsələsini istər ölkə, istərsə də beynəlxalq səviyyədə aktuallaşdırmış və ölkələri öz təhlükəsizliyini daha etibarlı təmin etmək üçün tədbirlər görməyə vadar etmişdir.

Diqqəti cəlb edən məqamlardan biri enerji təhlükəsizliyi siyasətinin konseptuallaşdırılmasının nəzəri və metodoloji əsaslarının müəyyənləşdirilməsi sahəsindəki çətinliklərlə bağlıdır. Siyasi quruluşu, institusional strukturu, dəyərlər sistemi, beynəlxalq və regional mövqeyi, sosial, iqtisadi və ekoloji siyasəti, enerji daşıyıcılarını idxal və ya ixrac etməsi baxımından bir-birindən fərqlənən dövlətlərin enerji siyasətinin miqyası, istiqamətləri, məzmunu və məqsədləri müxtəlif olur və bu səbəbdən də, özünün çoxaspektliliyi və çoxölçülülüyü ilə seçilən enerji təhlükəsizliyinə ümumi qəbul edilmiş tərif vermək, demək olar ki, mümkün deyildir. Müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlər sistemində müşahidə olunan qeyri-müəyyənlik, əmtəə və maliyyə bazarlarında, fond birjalarında tez-tez təkrarlanan trubulentlik və dalğalanma, hadisə və proseslərin proqnozlaşdırılmasının çətinliyi, energetika sektorunun rəqəmsallaşdırılması və s. amillər enerji təhlükəsizliyi siyasətinə yeni ölçülər daxil etmişdir.

Bu vaxta qədər enerji təhlükəsizliyinə müxtəlif təriflər verilmişdir. Beynəlxalq Enerji Agentliyinin (BEA) verdiyi tərifin ilk variantında qeyd olunur ki, *"Enerji təhlükəsizliyi mövcud iqtisadi şəraitdə sərəncamda tələb olunan kəmiyyətdə və keyfiyyətdə ener-*

jinin olacağına inamdır". Agentlik sonradan enerji təhlükəsizliyini *"enerji mənbələrinin münasib qiymətə davamlı mövcudluğu"* kimi müəyyənləşdirmiş, onu uzunmüddətli və qısamüddətli olaraq iki növə ayırmışdır. Uzunmüddətli enerji təhlükəsizliyi enerji təchizatı sahəsinə sərmayə qoyuluşu, qısamüddətli enerji təhlükəsizliyi isə, enerji sisteminin tələb-təklif dəyişikliklərinə reaksiya vermək qabiliyyəti ilə bağlıdır [182, s.4-5].

1996-cı ildə MDB çərçivəsində keçirilən müşavirədə enerji təhlükəsizliyinə belə tərif verilmişdir: *"Enerji təhlükəsizliyi cəmiyyətin və iqtisadiyyatın elə bir vəziyyətidir ki, o, xarici və daxili təhdidlərin və sabitliyi pozan iqtisadi, sosial-siyasi, təbii və texnogen mənşəli amillərin mövcud olduğu şəraitdə milli enerji təhlükəsizliyinin zəruri səviyyəsini saxlamağa, bu amillərin mənfi təsirini aradan qaldırmağa və kompensasiya etməyə imkan verir"* [179, s.74].

Dünya Enerji Şurası (DEŞ) tərəfindən 2010-cu ildən başlayaraq hazırlanan və ölkələrin energetika sistemlərinin illik reytinqini özündə əks etdirən "Dünya Enerji Trilemma İndeksi"ndə (DETİ) "enerji təhlükəsizliyi" anlayışı fərqli izah olunur: *"Enerji təhlükəsizliyi ölkənin cari və gələcək enerji tələbatını etibarlı şəkildə ödəmək, həmçinin təchizatda minimal fasilələrlə sistem şoklarına tab gətirmək və tez bir zamanda bərpa olmaq qabiliyyətini ölçür. Bu ölçü daxili və xarici enerji mənbələrinin idarə edilməsinin səmərəliliyini, həmçinin enerji infrastrukturunun etibarlılığını və dayanıqlığını əhatə edir"* [260, s.80].

V.V.Zemskov və V.İ.Prasolova görə, enerji təhlükəsizliyi ölkə daxilində və xaricində enerji resurslarının əldə olunması və istifadəsi prosesində dövlət naraqlarına qarşı yönələn real və potensial təhdidlərin minimuma endirilməsi, təhdidlər reallaşdığı təqdirdə isə onların nəticələrini aradan qaldırmaq və ya

minimuma endirmək yolu ilə enerji ehtiyatlarının qorunması tədbirlərini özündə ehtiva edir [180, s.910-911].

Bəzi tədqiqatçılar enerji təhlükəsizliyini siyasi risklərin aşağı olduğu şəraitdə təchizatçıların şaxələndirilməsi ilə əlaqələndirirlər [229, s.6].

Enerji təhlükəsizliyinin polisemik təbiətə malik olduğuna, bu məsələ ilə bağlı konseptual yanaşmalara diqqət yetirən tədqiqatçı L.Çester onun beş təməl aspektini müəyyənləşdirmişdir:

1. enerji bazarlarının qeyri-sabitliyi, texniki və ya təhlükəsizlik problemlərindən qaynaqlanan risklər idarə olunur;
2. ölkədə enerji istehlakı, yerli resursların mövcudluğu və idxalından asalıdır;
3. "enerji təhlükəsizliyi" termini müəyyən strateji niyyətləri olan konsepsiyanı əks etdirir;
4. enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı risklər zaman ölçüsünə malikdir, belə ki, qısamüddətli risklər ekstremal hava şəraiti, qəzalar, terror hücumları və texniki nasazlıqlar, uzunmüddətli risklər isə tələbatın ödənilməsi üçün təklifin və bazarlara təchizat çatdırmaq üçün infrastrukturun adekvatlığı ilə bağlıdır;
5. neft, qaz, atom və elektrik enerjisi bazarları bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, bu səbəbdən də onların hər biri üçün təhlükəsizliklə bağlı xüsusi yanaşma təklif olunmalıdır [204, s.890-891].

Enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı fikirlərin şaxələnməsi ölkələrin dünya enerji sektorundakı mövqeyi, yəni ixracatçı, tranzit və ya idxalatçı olması və onların bundan qaynaqlanan maraqlarının üst-üstə düşməməsi ilə bilavasitə əlaqəlidir. Məlumdur ki, əlverişli bazar konyukturası ixracatçı, enerji resurslarının əlça-

tanlığı isə idxalatçı ölkələrin nail olmaq istədikləri əsas hədəfdir. Eyni zamanda, tərif və yanaşmalardakı fərqlərə baxmayaraq, enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün vacib olan iki məsələdə konsensus mövcudur. Bunların birincisi, tələbata uyğun enerji resurslarının olması, ikincisi isə, enerji infrastrukturunun və logistikasının təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.

XX əsrin ortalarına qədər enerji təhlükəsizliyi sistemi üç meyara əsaslanırdı:

1. enerji daşıyıcılarının kifayət qədər mövcudluğu;
2. yanacaq mənbələrinin əlçatanlığı;
3. enerji təchizatı sisteminin xarici təsirlərə davamlılığı.

Sonrakı dövrdə enerji təhlükəsizliyi paradiqması ciddi dəyişikliyə məruz qalmasa da, texnoloji inkişaf və innovasiyaların tətbiqi enerji təhlükəsizliyi strategiyasının inkişafını, qeyd olunan meyarların yeni məzmun kəsb etməsini şərtləndirmişdir. Belə ki, mineral enerji mənbələri ilə yanaşı, yeni enerji mənbələrinə çıxış təmin olunmuş, daxili və xarici ticarətin inkişafı, qısa və uzunmüddətli ölçülərə malik əlçatanlığın genişlənməsi üçün şərait yaratmış və nəhayət, davamlılıq meyarı təkcə enerji ehtiyatlarını deyil, həmçinin elektrik şəbəkəsini xarici müdaxilələrdən qorumaq istiqamətində inkişaf etmişdir [215, s.6].

Enerji təhlükəsizliyinin etibarlı təmin olunmasında beynəlxalq enerji bazarlarının və idxal-ixrac əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün müvafiq infrastrukturun mövcudluğu ilə yanaşı, siyasi subyektivlik və hökumətlərin həyata keçirdiyi siyasət əhəmiyyətli rol oynayır. Qlobal və regional enerji sektorunun mövcud vəziyyəti və perspektivləri barədə informasiyanı hərtərəfli təhlil etmədən, hədəfləri düzgün müəyyənləşdirmədən, ölkə üçün xarakterik olan siyasi və iqtisadi imkanları və

məhdudiyyətləri qiymətləndirmədən, qarşıya qoyulan strateji məqsədləri bir-biri ilə əlaqələndirmədən enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı real, rasional, praqmatik və çevik siyasəti formalaşdırmaq mümkün deyildir. Beynəlxalq münasibətlərin mövcud vəziyyətinin və inkişaf meyllərinin, ayrı-ayrı ölkələr arasında və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində cərəyan edən inteqrasiya və ya dezinteqrasiya proseslərinin nəzərə alınması, yəni dünyadakı vəziyyətin "swot" analizinin aparılması düzgün qərarların qəbul edilməsi uçun vacib şərtlərdəndir və bütün bunlar siyasi hakimiyyətin və dövlət aparatının peşəkarlığının və səriştəliliyinin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Bunu Cənubi Qafqaz respublikalarının davranışları əsasında əyani şəkildə sübut etmək mümkündür. Regional əməkdaşlığın gətirə biləcəyi siyasi və iqtisadi dividendləri proqnozlaşdıra bilməyən, imkanlarını və regiondakı proseslərin inkişaf dinamikasını düzgün qiymətləndirməyən, əvəzində qonşu dövlətlərə qarşı aqressiv siyasət aparan, etnik separatizmi və terrorçuluğu dəstəkləyən Ermənistan son nəticədə bütün regional layihələrdən kənarda qalmış, enerji müstəqilliyi də daxil olmaqla, iqtisadi müstəqilliyini itirmişdir. Bunun əksinə olaraq, Azərbaycan və Gürcüstan praqmatik siyasət yürüdərək, birincinin zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının, ikincinin isə tranzit potensialının yaratdığı imkanlardan rasional istifadə etmiş və özlərinin enerji təhlükəsizliyinin etibarlı şəkildə təminatına nail olmuşlar.

Enerji təhlükəsizliyi siyasəti müxtəlif parametrlərdə həyata keçirilir. DETİ-də ölkələrin energetika sisteminin vəziyyəti 3 əsas, 1 əlavə parametr üzrə qiymətləndirilir. Əsas parametrlər enerji təhlükəsizliyi, enerjiyə əlçatanlıq və ekoloji dayanıqlığı, əlavə parametr isə ölkənin xüsusiyyətlərini əhatə edir.

Əsas parametrlərin hər biri enerji trilemma indeksinin 30 %-ni, əlavə parametr isə 10%-ni təşkil edir. Enerji təhlükəsizliyini səciyyələndirən göstəricilər iki qrupa bölünür. Ümumi indeksdə xüsusi çəkisi 12% olan birinci qrupa enerjiyə tələbat və onun təchizatının təhlükəsizliyi, xüsusi çəkisi 18% təşkil edən ikinci qrupa isə energetika sisteminin sabitliyi aiddir. Enerjiyə əlçatanlıq parametrini təşkil edən faktorlar üç qrupa bölünür. Birinci qrup, 12% xüsusi çəki ilə, ümumilikdə enerjiyə çıxışı, ikinci qrup, 6% xüsusi çəki ilə, keyfiyyətli enerjiyə çıxışı, üçüncü qrup isə, 12% xüsusi çəki ilə, enerji əlçatanlığını özündə ehtiva edir. Energetika sisteminin ekoloji dayanıqlığı ilə bağlı göstəricilər də üç qrupdan ibarət olub, 9% xüsusi çəkiyə malik olan birinci qrupa enerji resurslarının məhsuldarlığı, 9% xüsusi çəkiyə malik olan ikinci qrupa karbonsuzlaşdırma, 12% xüsusi çəkiyə malik olan üçüncü qrupa isə ətraf mühitin çirkləndirilməsi daxildir. Əlavə parametr üzrə göstəricilər dövlət sistemi və makroiqtisadi mühit ilə bağlı vəziyyəti özündə əks etdirir [174, s.192].

Enerji təhlükəsizliyi parametri üzrə ölkələrin reytinqi daxili enerji ehtiyatlarından istifadənin vəziyyəti, enerji sistemlərinin diversifikasiyası və karbonsuzlaşdırmanın səviyyəsi əsasında müəyyənləşdirilir. 2021-ci ildə bu parametr üzrə ilk onluğa Kanada, Finlandiya, Rumıniya, Latviya, İsveç, Braziliya, ABŞ, Bolqarıstan, Çexiya və Almaniya daxil olmuşdur [258, s.8].

Son illərdə Rusiya-Ukrayna müharibəsi, OPEC ölkələrinin hasilatı azaltması və qlobal xarakterli digər hadisələr dünyada enerji təhlükəsizliyi parametri üzrə müəyyən problemlər yaratmışdır. Enerji qiymətlərində volotillik, təchizat zəncirlərinin planlaşdırılması və əlaqələndirilməsidə problemlər, bəzi enerji

məhsullarının qıtlığı və s. amillər ciddi iqtisadi və siyasi təsirlər doğurmuşdur. Məsələn, Rusiya-Ukrayna müharibəsindən əvvəl Avropa ölkələrinin təbii qaz ilə təchizatında Rusiya əsas yer tuturdusa, müharibə səbəbindən vəziyyət dəyişmiş, ixracatçı əlverişli bir bazarı itirmiş, idxalatçılar isə istehlakı məhdudlaşdırmaq və alternativ mənbələr axtarmaq məcburiyyəti qarşısında qalmışlar. 2022-ci ildə Avropada 497,7 mlrd. m^3 təbii qaz istehlak edilmişdisə, 2023-cü ildə bu göstərici 6,9% azalaraq, 463,4 mlrd. m^3-ə bərabər olmuşdur. İstehlakda geriləmə Aİ-də daha çox olmuş və 7,1% təşkil etmişdir [237, s.39]. 2019-cu ildə Rusiyadan Avropaya boru kəmərləri vasitəsilə 179 mlrd. m^3, 2024-cü ildə isə cəmi 31 mlrd. m^3 təbii qaz ixrac edilmişdi. 2025-ci il yanvarın 1-dən Rusiya təbii qazının Ukrayna ərazisindən Avropaya tranziti tamamilə dayandırılmışdır. 2024-cü ildə Rusiya təbii qazının 15 mlrd. m^3-i Ukrayna ərazisindən keçən kəmər, 16 mlrd. m^3-i isə "Türk axını" vasitəsilə Avropa bazarına göndərilmişdi [236]. Deməli, 2019-2024-cü illərdə Rusiyadan Avropaya təbii qaz ixracı 5,7 dəfə azalmışdır, bu da Avropa ölkələrini əlavə tədbirlər görməyə, alternativ mənbələrə üz tutmağa vadar etmişdir. Rusiya və Avropanın enerji sektorunun konfiqurasiyasını kökündən dəyişən müharibənin yaratdığı reallıq bir daha sübut edir ki, təchizat və infrastrukturun sabitliyi enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün vacib şərtlərdəndir.

Enerjiyə əlçatanlıq parametri enerji resurslarına əhalinin ədalətli çıxışının təmin edilməsi ilə və bu resursların dəyər, qiymət və keyfiyyət ölçüləri arasındakı qarşılıqlı əlaqə ilə bağlıdır və enerji qiymətlərini əhali üçün münasib səviyyədə saxlamaq məqsədilə dövlət subsidiyalarından istifadə edilməsini, qeyd olunan ölçülərin hər hansı birində dəyişiklik baş verdikdə,

onun maliyyə və sosial nəticələrinin nəzərə alınmasını tələb edir. 2021-ci ildə ölkələrin bu parametr üzrə sıralanmasında ilk on yeri Qətər, Küveyt və BƏƏ (hər üçü 1-ci yeri), Oman və Bəhreyn (hər ikisi 2-ci yeri), İslandiya, Lüksemburq, İrlandiya, İsveçrə, Səudiyyə Ərəbistanı və İsrail (hər ikisi 7-ci yeri), ABŞ, Böyük Britaniya, Danimarka və Avstriya (hər ikisi 10-cu yeri) tutur [258, s.8-9].

Ekoloji dayanıqlılıq parametri enerji mənbələrinin şaxələndirilməsi, karbon emissiyalarının minimuma endirilməsi, enerjidən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində fəaliyyəti əhatə edir. 2021-ci ildə bu sahədə ən yüksək nəticə göstərən ölkələr sırasında İsveçrə, Uruqvay, Norveç, Panama, Braziliya, Danimarka, Fransa, Albaniya və Böyük Britaniya yer almışdır. Həmin ildə, qeyd olunan parametr üzrə vəziyyətini yaxşılaşdıran ön ölkə sırasında Azərbaycan ikinci yeri tutmuşdur [258, s.9].

2023-cü ildə ölkələrin, DETİ-nin hər üç parametri üzrə ümumi nəticələr əsasında sıralanmasında ilk on yeri Danimarka və İsveç (hər ikisi 1-ci yeri), Finlandiya, İsveçrə, Kanada, Avstriya, Fransa, Almaniya və Estoniya (hər ikisi 7-ci yeri), Böyük Britaniya və Norveç (hər ikisi 8-ci yeri), Yeni Zellandiya və ABŞ tutmuşdur. Bu reytinq sıralamasında Xəzər-Qara dəniz hövzəsi ölkələrindən Rusiya 39-cu, Azərbaycan 42-ci, Gürcüstan və Türkiyə 46-cı, Qazaxstan 51-ci, Ermənistan 58-ci, İran isə 61-ci yerdə qərarlaşmışdır [260, s.76-78]. Azərbaycan region ölkələri arasında, Rusiyadan sonra ən yüksək göstəriciyə malikdir. Buna baxmayaraq, o, əvvəlki illərlə müqayisədə bir-neçə pillə geriləmişdir, belə ki, respublika 2020-ci ildə 36-cı [257, s.12], 2021 və 2022-ci illərdə isə 39-cu yeri tutmuşdu [258, s.42, 259, s.32]. Geriləmə, "yaşıl enerji"yə keçid istiqamətində əha-

miyyətli addımların atılmasına baxmayaraq, ekologiya sahəsində müəyyən problemlərin hələ də mövcud olması ilə bağlıdır.

Enerji təhlükəsizliyi siyasətinin effektivliyini təmin edən parametrlər sırasında enerji balansının diversifikasiyası əhəmiyyətli yer tutur. Bu parametr, ölkənin sabit və davamlı inkişafı, əhalinin rifahının yüksəldilməsi və beynəlxalq mövqelərinin möhkəmləndirilməsi üçün həlledici rollardan birini oynayan enerji təhlükəsizliyini etibarlı təmin etmək məqsədilə bir deyil, bir-birinə alternativ olan bir neçə mənbədən istifadə olunmasını, yəni həm enerji mənbələrinin, həm təchizatçıların, həm də çatdırma marşrut və vasitələrinin şaxələndirilməsini tələb edir.

Enerji balansının diversifikasiyası ölkədaxili və ölkəxarici olmaqla, iki səviyyədə həyata keçirilir. Ölkədaxili diversifikasiya enerji istehsalında ölkənin malik olduğu müxtəlif enerji mənbələrindən istifadəyə əsaslanır və bu sahədə düzgün siyasətin aparılması beynəlxalq enerji bazarlarında tələb və təklif arasında uyğusuzluğa gətirib çıxaran hadisələrin mənfi təsirinin azaldılmasına imkan verir. Məsələn, mavi yanacaq sahəsində xarici mənbələrdən aslılığın yüksək olduğu Aİ-də həyata keçirilən müəyyən qabaqlayıcı tədbirlər və Avropa qaz bazarını formalaşdırmaq siyasəti [213, s.29-33, 214, s.9-89, 239, s.24-29, 240, s.263-289] nəticəsində yaradılan strateji ehtiyatlar, son illərdə beynəlxalq təbii qaz bazarında yaranmış qeyri-sabitliyin mənfi təsirlərinin neytrallaşdırılmasında yardım etmişdir.

Enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində daxili imkanların rolunu artırmaq üçün mövcud enerji növlərindən istifadənin balanslaşdırılması, enerji resurslarının sahələr üzrə bölgüsünün optimallaşdırılması, BOEM-dən istifadənin genişləndirilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi hesabına enerjiyə

tələbatın azaldılması istiqamətində fəaliyyəti intensivləşdirmək vacib şərtlərdəndir.

Ölkəxarici diversifikasiya enerji resurslarının idxalını, tranzitini və ölkəyə çatdırma vasitələrini əhatə edir. İxracatçılar və idxalatçılar arasında münasibətlərin tez-tez dəyişdiyi müasir dövrdə xarici mənbələrdən istifadə etməklə enerji təhlükəsizliyinin davamlı və etibarlı təminatı mürəkkəb bir problemə çevrilmişdir. Enerji resurslarının geosiyasi proseslərin elementinə çevrilməsi və enerji nəqli və təchizatı məsələlərinin siyasiləşdirilməsi vəziyyəti daha da çətinləşdirir. Bu səbəbdən də, enerji ehtiyatlarının hasilatı, ticarəti, tranziti və istehlakı ilə bağlı münaqişə və böhranların meydana gəlməsini əvvəlcədən proqnozlaşdırmağa, qarşısını almaq məqsədilə preventiv tədbirlər görməyə, baş verdiyi təqdirdə isə onları dərhal aradan qaldırmağa imkan verən beynəlxalq mühitin formalaşdırılması enerji sektorunda dövlətlərarası ədalətli münasibətlərin və əməkdaşlığın inkişafı üçün vacib şərtlərdəndir.

Müasir dövrdə ilkin enerji neft, təbii qaz, daş kömür, nüvə enerjisi və BOEM-dən alınır. Sonunculardan istifadənin miqyası ildən-ilə genişlənsə də, ilkin enerji istehsalında qalıq yanacaq növləri əsas rol oynamaqda davam edir.

2020-ci ildə dünyada 557 eksacoul (1 eksacoul = 277777777777.78 kVt.s), 2023-cü ildə isə bundan 63 eksacoul və ya təxminən 10% çox, yəni 620 eksacoul ilkin enerji istehlak olunmuşdur. İlkin enerjinin 2020-ci ildə 174 eksacoulu və ya 31%-i neft, 151 eksacoulu və ya 27%-i daş kömür, 138 eksacoulu və ya 25%-i isə təbii qaz mənbələrindən əldə olunduğu halda, 2023-cü ildə bu göstəricilər, mənbələr üzrə müvafiq olaraq, 196 eksacoul və ya 32%, 164 eksacoul və ya 26%, 144 eksacoul və ya

23% təşkil etmişdir. Deməli, 2020-ci ildə ilkin enerjinin 83%-i, 2023-cü ildə isə 81%-i qalıq yanacaq növləri hesabına əldə olunmuşdur. Qeyd olunan illər ərzində bərpa olunan enerji istehlakı 70 eksacouldan 91 eksacoula qədər və ya təxminən 23%, nüvə enerjisi istehlakı isə 24 eksacouldan 25 eksacoula qədər və ya 4% artmışdır. 2020-ci ildə ümumi istehlakda bərpa olunan enerjinin payı 13%, nüvə enerjisinin payı 4%, 2023-cü ildə, müvafiq olaraq, 15% və 4% təşkil etmişdir. İlkin enerji istehsalında Asiya-Sakit okean hövzəsi daş kömürdən, Şimali və Cənubi Amerika, Avropa, keçmiş SSRİ məkanı, Yaxın Şərq və Afrika isə neft və təbii qazdan aslı vəziyyətdədir. Avropa və Amerikada enerji təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə neft və təbii qazla yanaşı, nüvə enerjisindən və BOEM-dən də geniş istifadə olunduğu halda, keçmiş SSRİ məkanı və Afrikada neft və təbii qazdan, Asiya-Sakit okean hövzəsi ölkələrində neft və daş kömürdən istifadəyə üstünlük verilir. Yaxın Şərqdə isə ilkin enerji yalnız neft və təbii qazdan əldə olunur [203, s.10-12, 237, s.6-14]. Mövcud reallıq ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin hələ də onların qalıq yanacaq mənbələrinə çıxış imkanlarından aslı olduğunu sübut edir.

Dünyada mövcud olan qalıq yanacaq ehtiyatlarının coğrafi cəhətdən qeyri-bərabər yerləşməsi, neft və təbii qaz bazarlarında iri dövlətlərin dominantlığı ölkələrin çoxu üçün diversifikasiyanı və enerji təhlükəsizliyinin etibarlı təminatını çətinləşdirir. Bunu dünyada sübut olunmuş neft və təbii qaz ehtiyatlarının regionlar və ölkələr üzrə yerləşməsini, istehsalçılar və istehlakçıların mövqelərini özündə əks etdirən statistik məlumatlar da sübut edir.

Cədvəl 1.1.1

2015-2023-cü illərdə dünyada sübut olunmuş neft və təbii qaz ehtiyatlarının regionlar üzrə miqdarı və ümumi ehtiyatların tərkibində regionların payı

	Neft (mlrd. ton) Xüsusi çəki (%-lə)			**Təbii qaz (trln. m³) Xüsusi çəki (%-lə)**		
	2015	**2020**	**2023**	**2015**	**2020**	**2023**
Dünya üzrə	**239,4 (100%)**	**244,5 (100%)**	**250,7 (100%)**	**186,9 (100%)**	**188,2 (100%)**	**208,2 (100%)**
Avropa	1,9 (0,7%)	1,8 (0,8%)	1,5 (0,6%)	3,3 (1,7%)	3,2 (1,7%)	3,4 (1,6%)
Keçmiş SSRİ məkanı	19,1 (7,9%)	19,9 (8,4%)	19,8 (7,9%)	53,5 (28,7%)	56,6 (30,1%)	65,7 (31,6%)
Şimali Amerika	35,9 (14,9%)	36,1 (14,0%)	35,7 (14,2%)	12,8 (6,8%)	15,2 (8,1%)	21,3 (10,3%)
Mərkəzi və Cənubi Amerika	51,0 (21,4%)	50,8 (18,7%)	53,6 (21,4%)	7,6 (4,1%)	7,9 (4,1%)	7,3 (3,5%)
Yaxın Şərq	108,7 (45,5%)	113,2 (48,3%)	118,0 (47,1%)	80,0 (42,8%)	75,8 (40,3%)	83,1 (39,9%)
Asiya-Sakit okean hövzəsi	5,7 (2,4%)	6,1 (2,6%)	6,3 (2,5%)	15,6 (8,4%)	16,6 (8,8%)	11,6 (5,5%)
Afrika	17,1 (7,2%)	16,6 (7,2%)	15,8 (6,3%)	14,1 (7,5%)	12,9 (6,9%)	15,8 (7,6%)

Cədvəl "BP Statistical Review of World Energy" statistic məcmuəsinin 2016 və 2021-ci illər, "World Energy Review" statistic məcmuəsinin 2024-cü il nəşrinin materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, dünyada əsas neft və təbii qaz ehtiyatlarının 40-45 %-i Yaxın Şərqdə yerləşir. Neft ehtiyatlarına görə Amerika qitəsi, təbii qaz ehtiyatlarına görə isə keçmiş SSRİ məkanı nisbətən əlverişli vəziyyətdədir. Dünya neft

ehtiyatlarının dörddə üç hissəsindən çoxu Yaxın Şərq regionu və Amerika qitəsində, təbii qaz ehtiyatlarının isə üçdə iki hissəsindən çoxu Yaxın Şərq və keçmiş SSRİ məkanında yerləşir.

Cədvəl 1.1.2

2015-2023-cü illərdə dünyada ən çox neft və təbii qaz ehtiyatlarına malik olan on ölkənin ərazisindəki ehtiyatların miqdarı (mlrd. tonla)

	Neft (mlrd. ton)			Təbii qaz (trln. m^3)		
	2015	2020	2023	2015	2020	2023
Rusiya	14,0	14,8	14,8	32,3	37,4	47,1
Türkmənistan				17,5	13,6	13,9
ABŞ	6,6	8,2	6,0	10,4	12,6	18,9
Kanada	27,8	27,1	30,5			
Venesuela	47,0	48,0	47,8	5,6	6,3	5,5
İran	21,7	21,7	28,6	34,0	32,1	33,9
İraq	19,3	19,6	19,6			
Səudiyyə Ərəbistanı	36,6	40,9	36,7	8,3	6,0	9,5
Küveyt	14,0	14,0	14,0			
BƏƏ	13,0	13,0	15,0	6,1	5,9	8,2
Qətər				24,5	24,7	23,8
Liviya	6,3	6,3	6,2			
Əlcəzair				4,5	-	4,5
Nigeriya				5,1	5,5	5,9
Çin					8,4	

Cədvəl "BP Statistical Review of World Energy" statistic məcmuəsinin 2016 və 2021-ci illər, "World Energy Review" statistic məcmuəsinin 2024-cü il nəşrinin materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəldən aydın olur ki, Venesuela, Səudiyyə Ərəbistanı və Kanada neft ehtiyatları baxımından ən zəngin ölkələrdir və

dünya neft ehtiyatlarının 45%-dən çoxu onların ərazisində yerləşir. Təbii qaz sektorunda lider ölkələr isə, dünya üzrə ehtiyatların təxminən 50%-nə malik olan Rusiya, İran və Qətərdir.

Hal-hazırda Rusiya, İran və Venesuelanın sanksiya təzyiqləri altında olması dünya neft-qaz bazarlarında dalğalanmalara səbəb olur və qlobal miqyasda enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına təsirsiz qalmır.

Cədvəl 1.1.3

2015-2023-cü illərdə dünyada regionlar üzrə hasil və istehlak olunan neft və təbii qazın miqdarı

	Neft (mln. ton)			**Təbii qaz (mlrd. m^3)**		
	2015 hasilat istehlak	**2020** hasilat istehlak	**2023** hasilat istehlak	**2015** hasilat istehlak	**2020** hasilat istehlak	**2023** hasilat istehlak
Dünya üzrə	**4361,9** **4331,3**	**4165,1** **4160,6**	**4514,1** **4691,1**	**3538,6** **3468,6**	**3853,8** **3822,7**	**4059,1** **4010,2**
Avropa	169,2 674,7	167,1 622,7	152,1 676,6	238,3 460,7	218,6 541,1	204,3 463,4
Keçmiş SSRİ məkanı	677,4 187,5	660,1 195,6	675,2 218,7	751,4 542,7	802,4 538,2	773,6 596,0
Şimali Amerika	910,3 1036,3	1060,0 937,9	1207,5 1052,1	984,0 963,6	1109,9 1030,9	1261,1 1104,8
Mərkəzi və Cənubi Amerika	396,0 322,7	300,3 253,7	378,1 310,7	178,5 174,8	152,9 145,6	162,0 161,7
Yaxın Şərq	1412,4 425,7	1297,3 375,2	1413,9 436,6	617,9 490,2	686,6 552,3	712,7 577,7

Cədvəl 1.1.3-in ardı

Asiya-Sakit okean hövzəsi	398,6 1501,4	353,1 1603,8	345,7 1793,7	556,7 701,1	652,1 861,6	691,8 935,4
Afrika	398,0 183,0	327,3 171,7	341,5 202,7	211,8 135,5	231,3 153,0	253,6 171,2

Cədvəl "BP Statistical Review of World Energy" statistic məcmuəsinin 2016 və 2021-ci illər, "Statistical Review of World Energy" statistic məcmuəsinin 2024-cü il nəşrinin materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəldə yer almış statistik materiallara əsasən qeyd etmək olar ki, ehtiyatları çox olan regionlar, məntiqi olaraq, neft-qaz hasilatında da yüksək nəticə göstərirlər. İstehlak üzrə isə vəziyyət bir qədər fərqlidir. Amerika qitəsində hasilat ilə istehlak arasında müəyyən uyğunluq olduğu halda, keçmiş SSR-i məkanı, Yaxın Şərq və Afrikada hasilat istehlakdan, Avropa və Asiya-Sakit okean hövzəsində isə istehlak hasilatdan çoxdur.

Dünyada neft istehlakı sahəsində ABŞ və Çin, təbii qaz istehlakı sahəsində isə ABŞ, Rusiya və Çin liderlik edirlər. 2023-cü ildə dünya üzrə neft istehlakının 18%-i ABŞ-nin, 17%-i Çinin, təbii qaz istehlakının isə 22%-i ABŞ-nin, 11%-i Rusiyanın, 10%-i Çinin payına düşürdü [237, s.27, s.39].

Daş kömürün dünya üzrə ehtiyatları 2001-ci ildə 984,4 mlrd. tona, 2005-ci ildə 909,0 mlrd. tona, 2010-cu ildə 860,9 mlrd. tona bərabər idisə, 2020-ci ildə 1,0 trln. tondan çox olmuşdur. Ehtiyatların 23-27%-i ABŞ-nin, 15-18%-i Rusiyanın payına düşür. XXI əsrin ilk illərində daş kömür hasilatına görə ABŞ dünyada birinci yerdə olsa da, sonrakı illərdə əvvəlcə Çin, sonra isə Hindistan onu arxada qoymuşdur. 2001-ci ildə dünya

üzrə hasil olunmuş 2,2 mlrd. ton daş kömürün 26,2%-i ABŞ-nin, 24,3%-i Çinin, 7,1%-i Hindistanın payına düşürdüsə, 2023-cü ildə hasilat 9,0 mlrd. tona bərabər olmuş, bunun da 51,7%-i Çinin, 11,1%-i Hindistanın, 5,7%-i isə ABŞ-nin hesabında idi. Eyni mənzərə istehlak sahəsində də müşahidə olunur. 2001-ci ildə dünya üzrə istehlak olunmuş 2,2 mlrd. ton daş kömürün 24,6%-i ABŞ-nin, 23,0%-i Çinin, 7,6%-i Hindistanın payına düşürdüsə, 2023-cü ildə ümumi hasilat 8,2 mlrd. ton, bunun tərkibində Çinin payı 56,0%, Hindistanın payı 13,3%, ABŞ-nin payı 4,9% təşkil etmişdir. Ümumilikdə, 2023-cü ildə dünyada daş kömürün 82,8%-i Asiya-Sakit okean hövzəsi ölkələrində, 5,4%-i Şimali Amerikada, 5,1%-i Avropada, 3,3%-i MDB ölkələrində, 2,5%-i Afrikada, 0,7%-i Mərkəzi və Cənubi Amerikada, 0,2%-i Yaxın Şərq ölkələrində istehlak edilmişdir [199, s.30, s.32-33, 200, s.32, 201, s.32, 203, s.46, 237, s.47, s.51].

Müasir dövrdə enerji təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə qalıq yanacaq növlərindən geniş istifadə olunması ciddi ekoloji problemlərə yol açır. Dünyada enerjiyə tələbatın artdığı şəraitdə mineral enerji mənbələrinin istismarının intensivləşməsi karbon emissiyası səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Antropogen amillər ətraf mühitin çirklənməsində, istixana effektinin yaranmasında və qlobal iqlim dəyişikliklərində böyük rol oynayır. Yer planetində temperaturun artması bəşəriyyəti ciddi təhdid və risklərlə üz-üzə qoymuşdur və proseslərin belə davam edəcəyi təqdirdə oykumenanın sərhədlərinin daralacağı, onun müəyyən hissəsində insan yaşayışı və fəaliyyəti üçün qeyri-əlverişli mühitin formalaşacağı artıq aksiomaya çevrilmişdir.

Məlumdur ki, əsrlər boyu insan fəaliyyəti nəticəsində ətraf mühitə ziyan dəymiş, onun çirkləndirilməsi müşahidə olunmuş-

dur. XIX əsrdə sənaye inqilabının baş verməsi ilə ekoloji problemlərin dairəsi də genişlənmiş, onun mənfi təsirləri isə ildən-ilə artmışdır. İstehsal prosesində və nəqliyyatda mineral yanacaq növlərindən istifadə olunması atmosferə böyük miqdarda zəhərli tullantıların atılması və dünyada ekoloji tarazlığın pozulması ilə nəticələnmişdir.

1850-ci ildən 2005-ci ilədək olan dövrdə dünyada kumulyativ emissiyaların miqdarı təxminən 1,1 trln. ton olmuşdur. Bunun 750,1 mlrd. tonu və ya təxminən 65%-i yüksək gəlirli ölkələrin, 395,1 mlrd. tonu və ya təxminən 33%-i orta gəlirli ölkələrin, cəmi 24,0 mlrd. tonu və ya təxminən 2%-i isə aşağı gəlirli ölkələrin payına düşürdü [178, s.362-363].

Zaman keçdikcə ətraf mühitin çirkləndirilməsində yüksək gəlirli ölkələrin payının azalması, orta gəlirli ölkələrin payının isə artması müşahidə olunur. Məsələn, 1990-cı ildə dünyada enerji ilə əlaqəli emissiyalar və karbon intensivliyi nəticəsində alınan karbon dioksid tullantılarının miqdarı 20,6 mlrd. tona bərabər olmuşdusa, bundan 15 il sonra, yəni 2005-ci ildə 26,5 mlrd. tona çatmışdı. Tullantıların 1990-cı ildə 10,9 mlrd. tonu (53%), 2005-ci ildə 13,2 mlrd. tonu (50%) yüksək gəlirli, illər üzrə müvafiq olaraq, 9,1 mlrd. tonu (44%) və 12,6 mlrd. tonu (47%) orta gəlirli, 549 mln. tonu (3%) və 707 mln. tonu (3%) isə aşağı gəlirli ölkələrin hesabında idi [178, s.362-363]. Müşahidə olunan bu tendensiya yüksək gəlirli ölkələrdə ekoloji təmiz texnologiyalara daha geniş yer verilməsi ilə bağlıdır.

Qeyd olunan illərdə ətraf mühiti karbon dioksid tullantıları ilə çirkləndirən ölkələr sırasında liderlik ABŞ və Çinə aid olmuşdur. 1990-cı ildə ABŞ-də 4,8 mlrd. ton, Cində isə 2,2 mlrd. ton karbon dioksid ətraf mühitə atıldığı halda, 2005-ci ildə tul-

lantıların miqdarı ABŞ-də 19,9% artaraq 5,8 mlrd. tona, Çində isə 1,2 dəfə artaraq 5,0 mlrd. tona çatmışdır. Nəticədə, 2005-ci ildə dünya üzrə karbon dioksid tullantılarının 22%-i ABŞ-nin, 19%-i Çinin payına düşmüşdür [178, s.362-363]. Çində artım tempinin yüksək olmasının əsas səbəblərindən biri sənaye istehsalının nisbətən aşağı texnoloji səviyyəli müəssisələrdə həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Armosferdə istiliyin artmasına birbaşa təsir göstərən istixana qazı emissiyaları energetika sektorunda daha yüksdkdir. 2007-2008-ci illərdə dünya üzrə emissiyaların 26%-i energetika sektorunun, 19%-i sənayenin, 17%-i torpaqdan istifadə dəyişiklikləri və meşə təsərrüfatının, 14%-i kənd təsərrüfatının, 13%-i nəqliyyatın, 8%-i kommersiya və yaşayış binalarının istismarının, 3%-i isə tullantılar və çirkab suların hesabına yaranmışdır. Dünya və ölkə qrupları üzrə göstəriciləri müqayisə etdikdə aydın olur ki, yuxarıda qeyd olunan göstəricilər orta gəlirli ölkələrin göstəriciləri ilə uyğunluq təşkil etsə də, digər ölkə qruplarının göstəricilərindən ciddi çəkildə fərqlənir. Belə ki, yüksək gəlirli ölkələrdə emissiyaların 36%-i energetika, 23%-i nəqliyyat, 15%-i sənaye, 8%-i kənd təsərrüfatı, 18%-i digər sahələrin, aşağı gəlirli ölkələrdə isə 50%-i torpaqdan istifadə dəyişiklikləri və meşə təsərrüfatı, 20%-i kənd təsərrüfatı, 7%-i sənaye, 5%-i energetika, 4%-i nəqliyyat, 14%-i digər sahələrin payına düşür [178, s.195]. Başqa sözlə, yüksək və orta gəlirli ölkələrdə istixana qazı emissiyalarında energetika sektoru birinci yeri tutur.

İlkin enerji istehsalı prosesində karbon emissiyaları sonrakı illərdə də, COVID-19 pandemiyası səbəbindən iqtisadi fəallığın aşağı düşdüyü 2020-ci il istisna olmaqla, artmaqda davam etmişdir.

Cədvəl 1.1.4

2015-2023-cü illərdə dünyada və ayrı-ayrı regionlarda enerji istehsalı prosesində atmosferə atılan karbon-dioksidin miqdarı (mlrd. tonla)

	Dünya üzrə	Asiya-Sakit okean hövzəsi	Şimali Amerika	Avropa	Yaxin Şərq	MDB	Mərkəzi və Cənubi Amerika	Afrika
2015	32,7	15,8	6,1	4,2	2,0	1,9	1,3	1,2
2016	32,7	15,7	6,0	4,2	2,0	2,0	1,3	1,2
2017	33,3	16,2	6,0	4,3	2,0	2,0	1,3	1,2
2018	34,0	16,8	6,1	4,2	2,0	2,1	1,2	1,2
2019	34,0	17,2	6,0	4,0	2,0	2,0	1,2	1,3
2020	32,3	16,9	5,3	3,6	2,0	1,9	1,1	1,2
2021	34,0	17,6	5,7	3,8	2,0	2,0	1,2	1,3
2022	34,5	18,0	5,7	3,7	2,2	2,1	1,2	1,3
2023	35,1	18,8	5,6	3,5	2,2	2,1	1,3	1,3

Cədvəl "Statistical Review of World Energy" statistic məcmuəsinin 2024-cü il nəşrinin materialları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2015-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ildə dünyada atmosferə 2,4 mlrd. ton çox karbon dioksid atılmışdır. Daş kömürdən istifadə səviyyəsinin yüksək olduğu Asiya-Sakit okean hövzəsi karbon emissiyalarının ən çox baş verdiyi regiondur. 2015-ci ildə dünya üzrə karbon emissiyalarının 48,3%-i, 2023-cü ildə isə artıq 53,5%-i bu regionun payına düşürdü.

Ətraf mühiti çirkləndirən ölkələr sırasında Çin birinci yerdədir. 2023-cü ildə dünyada atmosferə atılan karbon dioksidin 31,9%-i (11,2 mlrd. ton) bu ölkənin hesabında idi. İkinci yerdə 13,2%-lə (4,6 mlrd. ton) ABŞ, üçüncü yerdə 8,0%-lə (2,8 mlrd. ton) Hindistan, dördüncü yerdə isə 4,6%-lə (1,6 mlrd. ton) Ru-

siya yer almışdır [237, s.16]. Yəni, dünya üzrə karbon qazı emissiyalarının təxminən 60%-i bu dörd ölkənin payına düşür.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dünyada bərpa olunan enerji üzrə istehsal güclərinin çox hissəsi Asiyada yerləşir. 2022-ci ildə dünya üzrə bu güçlərin 48%-i Asiyanın, 21%-i Avropanın, 15%-i Şimali Amerikanın və 8%-i Cənubi Amerikanın payına düşürdü. Həmin ildə dünyada bərpa olunan enerji sektorunda çalışan 13,7 mln. nəfərin üçdə iki hissəsi Asiyada, 41%-i isə konkret olaraq Çində çalışırdı [181, s.91-92]. Buna baxmayaraq, əldə olunan alternativ enerji ölkələrin tələbatının çox az hissəsini ödəyir, bu da qalıq yanacaq növlərinə tələbatı yüksək səviyyədə saxlayır.

Hər bir ölkə, özünün enerji təhlükəsizliyini malik olduğu imkanlar hesabına təmin etməyə daha çox çalışır, yəni yaxın perspektivdə ilkin enerji istehsalında qalıq enerji növlərindən imtina ediləcəyi real deyildir. Buna baxmayaraq, qlobal iqlim dəyişikliklərinin qarşısını almaq və bəşəriyyəti istixana effektindən qorumaq, eyni zamanda enerji təhlükəsizliyini düha etibarlı təmin etmək üçün "yaşıl enerji"yə keçidin stimullaşdırılması və sürətləndirilməsi ən optimal yoldur. Buna nail olmaq üçün isə, bərpa olunan enerji sahəsinə sərmayə qoyluşunun artırılması həlledici amildir.

2004-cü ildə dünyada bərpa olunan enerji sektoruna 32 mlrd. dollar sərmayə yatırılmışdısa, 2019-cu ildə bu, 282,2 mlrd., 2022-ci ildə isə 495 mlrd. dollara bərabər olmuşdur [180, s.912, 181, s.92].

Şübhəsiz ki, BOEM-dən istifadəni genişləndirmək məqsədilə həyata keçirilən layihələrin maliyyə yükünü, atmosferi karbon-dioksid ilə daha çox zəhərləyən iri dövlətlər çəkməlidir-

lər, lakin praktikada bu müşahidə olunmur. 2024-cü ilin noyabrında Bakıda keçirilən COP 29-da çıxışı zamanı, BMT-nin baş katibi A.Quterreşin qeyd etdiyi kimi, *"Bütün bunlar və digər faciələr eyni zamanda faktiki olaraq insanların səbəb olduğu iqlim dəyişmələri ucbatından baş verir. Burada hər hansı bir ölkə istisna deyil. Bu şoklar bütün xərcləri artırır... Bütün bunlar həqiqətən də bir növ qaçılmaz ədalətsizliyə səbəb olur, bunu varlılar yaradır, yoxsullar isə onun haqqını ödəyirlər"* [61, s.5].

"Yaşıl istiqrazlar" bərpa olunan enerji mənbələrinə keçidin stimullaşdırılması məqsədilə tətbiq edilən faydalı alətlərdəndir. Bu istiqrazların buraxılması və emissiyası təkcə BOEM-dən rasional istifadə etməklə enerji istehsalını artırmaq, ətraf mühiti sağlamlaşdırmaq, "yaşıl dəhliz"lər yaratmaq baxımından deyil, maliyyə sistemini və infrastrukturunu təkmilləşdirmək və inkişaf etdirmək baxımından da əhəmiyyətlidir.

2020-ci ilə qədər dünyada dəyəri 226 mlrd. dollara bərabər olan "yaşıl istiqraz" maliyyə bazarlarına çıxarılmışdır. Bu istiqrazların əsas emitenti, yəni emissiyanı həyata keçirən struktur Dünya Bankıdır. "Yaşıl enerji" sektoru dövriyyəyə buraxılan istiqrazların ən çox tətbiq olunduğu sahədir. Məsələn, 2018-ci ildən 2021-ci ilin ikinci yarısına qədər olan dövrdə buraxılan və dəyəri 144 mlrd. dollara bərabər olan 164 "yaşıl istiqraz"ın 30%-dən çoxu BOEM və enerji səmərəliliyi ilə bağlı layihələrin dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Sonrakı yerləri 27%-lə təmiz nəqliyyat sektoru, 15 %-lə kənd təsərrüfatı və s. tutur [47, s.57].

"Yaşıl istiqraz" bazarında liderlik, iqtisadi potensialı güclü olan ölkələrin əlindədir. Məsələn, 2021-ci ilin birinci yarısında ABŞ 37,59 mlrd., Almaniya 29,09 mlrd., Fransa 23,68 mlrd., Çin 21,97 mlrd., İspaniya 11,69 mlrd., Hollandiya 11,46 mlrd., İsveç

11,13 mlrd., İtaliya 6,05 mlrd., Cənubi Koreya 5,89 mlrd., Böyük Britaniya 5,55 mlrd., Yaponiya 5,54 mlrd., Norveç 5,52 mlrd., Sinqapur 5,25 mlrd., Hindistan 4,59 mlrd., Kanada 4,52 mlrd. dollar dəyərində “yaşıl istiqraz” buraxmışdır [47, s.58]. Qeyd olunan 15 ölkə tərəfindən buraxılan istiqrazların 178,39 mlrd. dollara bərabər olan dəyərinin 21%-i təkcə ABŞ-nin, 63%-i isə birlikdə ABŞ, Almaniya, Fransa və Çinin payına düşür. Bu rəqəmlər iqtisadi cəhətdən aparıcı ölkələrin “yaşıl dünya”da da güclü mövqe qazandığını və qlobal enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasının həlledici səviyyədə onlardan aslı olduğunu sübut edən faktlardan biridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqrazların bazarda dövriyyəsi onların sahiblərinə dividendlər gətirir.

Ümumi nəticə ondan ibarətdir ki, enerji təhlükəsizliyi müasir dövrdə dünya birliyinin gündəliyində yer alan ən vacib məsələlərdən biridir. Ölkədaxili və beynəlxalq parametrlərə malik olan enerji təhlükəsizliyi enerji resurslarının mövcudluğu və əlçatanlığı, onları daşıma sistemlərinin funksionallığı və təhlükəsizliyi kimi amillərdən çox aslıdır. Hal-hazırda dünyada ilkin enerji istehsalı qalıq yanacaq növlərindən istifadəyə daha çox əsaslanır və bu da öz növbəsində ciddi ekoloji problemlərin və iqlim dəyişikliklərinin meydana gəlməsi ilə müsaiyət olunur. Qalıq yanacaq mənbələrinin regionlar üzrə qeyri-bərabər yerləşməsi nəticəsində ölkələr enerji daşıyıcılarının ixracatçısı və idxalatçısı olmaqla iki yerə bölünür və sonuncuların enerji təhlükəsizliyi səviyyəsi dünya enerji bazarlarındakı konyukturadan, tələb və təklifin nisbətindən və qiymətlərdən aslıdır. Qalıq yanacaq növlərindən istifadə və ölkələrin enerji təhlükəsizliyi ilə əlaqədar yaranan problemlərin həlli üçün “yaşıl enerji”yə keçidin sürətləndirilməsi və miqyasının genişləndirilməsi zəruri şərtlərdən biridir.

1.2. Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyi siyasətinin təşəkkülü, inkişafı və hüquqi əsasları

Enerji təhlükəsizliyi Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasətinin tərkib hissəsi olub, onun daxili və xarici siyasətinin əsas strateji istiqamətlərindən birini təşkil edir. Məlumdur ki, energetika sektoru istənilən ölkənin iqtisadiyyatının vacib tərkib hissəsidir, onun təsərrüfat həyatının inkişafını təmin edən hərəkətverici qüvvədir. Tarixən dünyanın neft mərkəzlərindən biri kimi tanınan, XIX əsrin ortalarında ilk dəfə sənaye üsulu ilə neft hasilatını həyata keçirən Azərbaycan müasir dövrdə də zəngin enerji resurslarına və böyük enerji potensialına malikdir. Respublikada reallaşdırılan enerji siyasətinin əsas məqsədi bu resurs və potensialdan səmərəli istifadə etmək, əldə olunan gəlirləri ölkənin davamlı inkişafının, təhlükəsizliyinin və xalqın rifahının təmin olunmasına yönəltməkdən ibarətdir.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin formalaşması, 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi bərpa edildiyi andan zərurət olaraq meydana gəlmişdir. Keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında SSRİ-də mərkəzdənqaçma meyllərinin təşəkkülü və sürətlə genişlənməsi nəticəsində, əvvəlcə, bu vaxta qədər mövcud olmuş siyasi və sosial-iqtisadi sistem tənəzzülə uğramış, sonda isə, İttifaq dövləti parçalanaraq, tarix səhnəsini tərk etmişdir. Təməlində kooperasiya münasibətləri və qarşılıqlı asılılıq dayanan vahid iqtisadi kompleksin parçalanması, müstəqillik əldə etmiş keçmiş sovet respublikaları arasındakı əlaqə və kommunikasiyaların qırılmasına gətirib çıxarmış və onları, həyatın bütün sahələrini əhatə edən dərin böhranla üz-üzə qoymuşdu. Vəziyyətdən çıxış yollarını isə hər respublika özünün imkanlarına və mövqeyinə uyğun olaraq axtarırdı.

Yeni reallıqlarda Azərbaycanın sosial-iqtisadi siyasətinin əsasında onun malik olduğu karbohidrogen ehtiyatlarının dayanacağı apriori məlum idi, lakin müstəqilliyin ilk illərində mövcud olmuş qeyri-sabit siyasi vəziyyət, ölkə rəhbərliyinin səriştəsizliyi və peşəkar kadrların proseslərdən kənarlaşdırılması real vəziyyəti düzgün qiymətləndirərək rasional qərarlar qəbul etməyə imkan vermirdi. Keçmiş SSRİ respublikaları ilə ənənəvi əlaqələrin pozulması, texnoloji gerilik, maliyyə çatışmazlığı kimi obyektiv xarakterli problemlər isə iqtisadiyyatın, o cümlədən enerji sektorunun üzləşdiyi böhranı daha da dərinləşdirirdi.

Mövcud vəziyyətdə Azərbaycanın enerji təhlükəsizlinin təmin olunması beynəlxalq əməkdaşlıq olmadan və enerji sahəsində ixtisaslaşan transmilli şirkətləri cəlb etmədən mümkün deyildi, lakin işləri bu istiqamətdə inkişaf etdirmək yolunda da respublika müəyyən maneələrlə qarşılaşır, xüsusilə də Rusiyanın təzyiqlərinə məruz qalırdı. Postsovet məkanı öz təsir dairəsində saxlamağa çalışan Kreml xarici neft-qaz şirkətləri ilə əməkdaşlıq qurmağa çalışan Azərbaycana qarşı siyasi, hərbi, iqtisadi və s. təzyiq rıçaqlarından istifadə edirdi, əvəzində isə, rasional heç nə təklif və təqdim edə bilmirdi, çünki *"onun ya texnologiyaları, ya kapitalı, ya da özünün ixrac bazarları yox idi"* [170, s.383]. Buna baxmayaraq, milli maraqları əsas götürən Azərbaycan xarici aləmlə, konkret olaraq beynəlxalq maliyyə qurumları və transmilli şirkətlərlə əməkdaşlıq əlaqələri qurmaqda qətiyyətli idi.

Azərbaycanın Qərb neft şirkətləri ilə danışıqları SSRİ-nin mövcudluğunun son illərində, şübhəsiz ki, Kremlin razılığı ilə başlamış və sovet dövlətinin süqutundan sonra da davam etmişdi. Xəzər dənizinin Azərbaycana aid hissəsində yerləşən Azəri-

Çıraq-Günəşli (AÇG) yataqlarının işlənməsi ətrafında əvvəlcə A.Mütəllibov, sonra isə Ə.Elçibəy hökuməti ilə aparılan danışıqlarda Böyük Britaniyanın "BP", Şotlandiyanın "Remko", Norveçin "Statoil", Türkiyənin "TPAO", ABŞ-nin "Amoko", "Yunokal", "Pennzoil" və "MakDermott" şirkəti iştirak edirdi [132, s.211-216, 126, s.25-26, 184, s.115]. 1992-ci ilin sentyabr ayında Böyük Britaniyanın keçmiş baş naziri M.Tetçerin Azərbaycana səfəri zamanı da neft məsələsi əsas müzakirə obyekti olmuşdur.

Danışıqlar 1993-cü ilin iyun ayında başa çatmış və yekun razılaşma Londonda imzalanmalı idi, lakin həmin ilin yayında Azərbaycanda daxili siyasi vəziyyətin gərginləşməsi və Ə. Elçibəy hökumətinin iflası son nəticədə respublikada hakimiyyət böhranının yaranmasına gətirib çıxarmış və bu səbəbdən də gözlənilən razılaşmanı imzalamaq mümkün olmamışdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışı ilə ümumilikdə respublikanın həyatında yeni mərhələ başlamışdı. 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri, oktyabrın 3-də isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi, sistemli xarakter daşıyan və milli maraqlara cavab verən dövlət siyasəti enerji sektorunu da əhatə edirdi. Respublikanın enerji təhlükəsizliyini təmin etmək Ulu öndərin strateji xəttinin əsas prioritetlərindən idi. Heydər Əliyev Qərb şirkətləri ilə aparılan danışıqlardan nəinki imtina etməmiş, əksinə bu vaxta qədər görülən işlər dərindən yoxlanılmış, buraxılan səhvlər üzə çıxarılmış və işlər daha təkmil, tərəflərin maraqlarının daha aydın şəkildə öz əksini tapdığı yekun sənədin hazırlanması istiqamətində davam etdirilmişdi. Heydər Əliyev xarici şirkətlərlə apardığı danışıqlarda nail olmaq istədiyi məqsədi

belə ifadə etmişdi: *"Bu müqavilələr, gərək çox dolğun və düzgün yazılsın. Heç kəs heç kəsi aldatmağa çalışmasın, hərə gərək öz tərəfinin mənafeyini qorusun"* [82, s.84-87].

Azərbaycanın yeni enerji siyasətinin formalaşması mərhələsində Heydər Əliyevin qarşısında Rusiyanın hələ də davam edən təzyiqlərini neytrallaşdırmaq kimi çətin bir vəzifə də dururdu. Kreml Xəzər dənizinin hüquqi statusu müəyyənləşənədək dənizdə hər-hansı kəşfiyyat və qazma işlərinin aparılmasını qanunsuz elan etmiş, təkcə Azərbaycanı deyil, onunla əməkdaşlıq edən ölkələri belə müxtəlif təhdidlər qarşısında qoymuşdu [188, s.309]. Bu məsələyə münasibət bildirən İlham Əliyev Xəzər dənizinin statusu məsələsinin Rusiya tərəfindən çox kəskin şəkildə qoyulduğunu, *"Biz imkan verməyəcəyik!"* mövqeyindən çıxış edən Kremlin Azərbaycana güclü təzyiq göstərdiyini, hətta xarici neft şirkətlərinin geri addım ataraq, əldə olunacaq razılaşmanın dənizin statusu müəyyələşəndən sonra qüvvəyə minəcəyi ilə bağlı fikirlər irəli sürdüklərini, bunun isə faktiki olaraq, imzalanacaq müqavilənin qüvvəyə minməyəcəyi anlamına gəldiyini qeyd etmişdi. Belə vəziyyətdə Heydər Əliyev özünəməxsus uzaqgörənliklə hərəkət etmiş, rəhbəri olduğu dövlətin maraqlarını hər şeydən üstün tutaraq, vəziyyətin gərginləşməsinə yol verməmiş və Rusiyanın "LUKoil" neft şirkətini danışıqlar prosesinə cəlb edərək, strateji addım atmışdı [171, s.157-159], bununla da, gələcəkdə "Əsrin müqaviləsi" adlandırılacaq yekun sənədin imzalanması yolundakı bu maneəni aradan qaldırmağa nail olmuşdu.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) ilə 6 ölkəni təmsil edən 10 şirkət arasında AÇG yatağının birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü

haqqında müqavilə – "Əsrin müqaviləsi" imzalandı. Bu müqavilənin hazırlanması və imzalanması prosesi elmi ədəbiyyatda geniş şərh olunmuşdur [126, 136, 171]. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində həlledici addım idi, çünki məhz bundan sonra xarici neft şirkətləri ilə onlarla yeni neft müqaviləsi imzalanmışdır.

Neft ehtiyatları ilə yanaşı, Azərbaycanın malik olduğu təbii qaz ehtiyatlarından da səmərəli istifadə olunması respublikanın enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən nəhəng "Şahdəniz" təbii qaz yatağı xarici şirkətlərin də marağını cəlb etmiş, bu yatağın kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü barədə aparılan danışıqlar nəticəsində, 1996-cı il iyunun 4-də ARDNŞ, Böyük Britaniyanın "BP", Norveçin "Statoil", İranın OİK, Fransanın "Elf akiten", Türkiyənin TPAO və Rusiyanın "LUKoil" şirkəti arasında müqavilə imzalanmışdır [153, s.1].

Karbohidrogen ehtiyatlarının nəqlində əsas rol oynayan boru kəmərləri Azərbaycanın enerji siyasətində əhəmiyyətli yer tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, neft-qaz müqavilələri imzalanandıqdan sonra, hasil olunacaq neft və təbii qazın ixracı məsələsi əsas müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Neft ixracı marşrutlarının müəyyənləşdirilməsi ətrafında aparılan danışıqlar daha prinsipal xarakter daşımış və prosesdə iştirak edən ölkələrin geosiyasi maraqlarından qaynaqlanan rəqabət mühitində inkişaf etmişdir.

Ümumilikdə, "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində hasil olunacaq nefti dünya bazarlarına çıxarmaq üçün 11 marşrut təklif edilmişdi [176, s.13]. Təklif olunan marşrutların bir hissəsi ya Ermənistan, ya da İran ərazisindən keçməli idi. Qərb ölkələri-

nin, xüsusilə də ABŞ-nin İranla olan problemləri, Ermənistanın isə Azərbaycanla müharibə vəziyyətində olması onların tranzit ölkə kimi seçilməsi şansını minimuma endirirdi.

Rusiya Azərbaycan neftinin əsas hissəsinin Bakı-Novorossiysk kəməri vasitəsilə ixracına nail olmağa çalışırdı və şübhəsiz ki, neftin təhlükəsiz və fasiləsiz şəkildə ixracının Bakı üçün həyati əhəmiyyət daşıdığını nəzərə alan Moskvanın bu iddianı irəli sürməkdə əsas məqsədi Azərbaycana təzyiq imkanını əlində saxlamaq idi. Rusiya marşrutundan tamamilə imtina etməyən Azərbaycan ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsində, Gürcüstan və Türkiyə ərazindən keçən Qərb marşrutunun isə əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsində maraqlı idi.

Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) ilə Azərbaycan hökuməti arasında 1995-ci ilin oktyabrında imzalanan razılaşmaya əsasən, hasil olunacaq ilkin neftin ixracı üçün Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa marşrutları seçilmişdi [169, s.40-41]. 1996-cı il yanvarın 18-də isə Moskvada "Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Azərbaycan neftinin Rusiya Federasiyası ərazisindən tranziti haqqında" Saziş [40, s.305-312] imzalanmışdı. Buna münasibət bildirən Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, bu, *"Rusiyanın və Azərbaycanın mənafeyi xeyrinədir, neft sənayesi kimi sahənin inkişaf etməsinin xeyrinədir"* [83, s.279-280].

Əsas ixrac boru kəmərinin marşrutunun müəyyənləşdirilməsi istiqamətində danışıqlar isə davam edirdi. 1999-cu il noyabrın 18-də İstanbulda "Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisiləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhu-

riyyəti arasında Saziş" imzalandı [152, s.29] və bununla da Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin inkişafında növbəti vacib addım atıldı.

Diversifikasiya olunmuş ixrac boru kəmərləri sisteminin mövcudluğu həm də ölkənin enerji siyasətinin inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdəndir. Olobal enerji layihələrinin təşəbbüskarlarından və fəal iştirakçılarından biri olan, eyni zamanda regionda maraqlarını təmin etməyə çalışan güclərin təzyiqləri ilə üzləşən Azərbaycanın qətiyyətli mövqeyi və Türkiyə, Rusiya, ABŞ, Aİ, Gürcüstan və Qazaxstan ilə yaxından əməkdaşlığı nəticəsində, respublikada hasil olunan enerji daşıyıcılarının dünya bazarlarına çıxarılmasını təmin edən ixrac marşrutları şəbəkəsi formalaşmışdır. 2006-cı ildə istifadəyə verilən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzrum (BTƏ) qaz kəməri ixrac dəhlizinin əsas tərkib hissələridir. Bundan başqa, Azərbaycan neftinin ixracında Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa marşrutlarından da istifadə olunmuşdur.

Azərbaycanda ilkin enerji istehsalında neft və təbii qazın xüsusi çəkisi yüksək olaraq qalır, lakin bu, digər enerji mənbələrinin diqqətdən kənarda qalması mənasını vermir. Qlobal səviyyədə enerji sektorunda müşahidə olunan meyllərə uygun olaraq, respublikada alternativ enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi və ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında bu seqmentin xüsusi çəkisinin ildən-ilə artırılması prioritet olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *""yaşıl enerji"yə keçid prosesində öndə gedənlərdən olmaq bizim üzərimizə düşən öhdəlikdir"* [51, s.1].

Enerji təhlükəsizliyinin etibarlı təminatı, bütövlükdə ölkənin tərəqqisi üçün vacib şərtlərdən olan ektrik enerjisi istehsalını

inkişaf etdirmədən mümkün deyildir. Hal-hazırda Azərbaycanda müasir tələblər səviyyəsində qurulmuş elektrik enerjisi şəbəkəsi fəaliyyət göstərir və eyni zamanda, bu sahədə mövcud infrastrukturun daha da inkişaf etdirilməsi, yeni generasiya güclərinin yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilir və elektrik enerjisi istehsalında alternativ enerji mənbələrindən istifadənin miqyasını getdikcə genişləndirmək vəzifə olaraq qarşıya qoyulmuşdur.

Prezidenti İlham Əliyev 2020-ci il fevralın 14-də Münhen Təhlükəsizlik Konfransında çıxışı zamanı, bərpa olunan enerji sahəsində Azərbaycanın konkret və aydın planının olduğunu diqqətə çatdırmışdı: *"... bərpa olunan enerji ilə bağlı deməliyəm ki, Azərbaycanda da buna böyük diqqət yetirilir. Bizim planımız 2030-cu ilə qədər elektrik enerjisinin 30%-ni bərpa olunan enerji hesabına ödəməkdir"* [93, s.297].

Şübhəsiz ki, qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün əsas şərtlərdən biri müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasıdır və qeyd etmək lazımdır ki, müstəqillik illərində Azərbaycanda enerji təhlükəsizliyi siyasətinin hüquqi çərçivəsini müəyyənləşdirən qanunlar qəbul edilmiş və ümumi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq, onlar müvafiq əlavə və dəyişikliklərlə təkmilləşdirilmişdir.

Enerji sektorunda fəaliyyəti tənzimləyən qanuvericilik bazasının yaradılmasına keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarından başlanılmışdır. 1996-cı il mayın 30-da "Enerji resurslarından istifadə haqqında" Qanun qəbul edilmiş və o, 2022-ci il iyulun 1-dək qüvvədə olmuşdur. Həmin tarixdə "Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında" yeni Qanun [71] qüvvəyə minmişdur. Qanun respublikada enerji resurslarından istifadə qaydalarının və enerji effektivliyi ilə bağlı dövlət

siyasətinin əsaslarını müəyyənləşdirir, bu sahədə dövlət orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətini və onlar arasındakı münasibətləri tənzimləyir. Qanunun əhatə etdiyi dairədə dövlət siyasətinin əsas məqsədi energetika sisteminin etibarlı və təhlükəsiz fəaliyyətini təmin etməkdən, enerji resurslarından səmərəli istifadə etmək üçün əlverişli mühitin yaradılmasından və onlardan istifadə eməklə rəqabət qabiliyyətli iqtisadi inkişafa nail olmaqdan, enerji sektoruna investisiya qoyuluşunu təşviq etməkdən, enerji istehsalından onun son isteklakına qədər olan proseslərdə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları arasında əməkdaşlığı genişləndirməkdən ibarətdir. Dövlət enerji resurslarından istifadə və enerji effektivliyi sahəsində normativ-hüquqi bazanı beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırır, stimullaşdırıcı və təşviqedici mexanizmlərdən istifadə edir, müvafiq tədbirlər həyata keçirir, texnologiya və xidmətlərə investisiya cəlb olunmasına yardım edir, istehlakçıları maarifləndirir, energetika sistemində iş rejimini və tarif siyasətini optimallaşdırır, xidmət bazarlarını inkişaf etdirir, dövlət nəzarəti və kadr hazırlığını həyata keçirir, dövlət proqramları qəbul edir və s.

Qeyd olunanlarla yanaşı, bu Qanun enerji auditi, menecmenti və effektivliyi üzrə xidmətlər, onların təşkili və təşviqi, istehlak olunan enetjinin hesablanması, istehlakçıların məlumatlandırılması və məlumatların qorunması, enerji effektivliyi potensialının qiymətləndirilməsi, enerjinin istehsalı, saxlanması, ötürülməsi, nəqli, paylanması və s. ilə bağlı məsələləri də özündə ehtiva edir. Qanunun 16-cı maddəsi Enerji Effektivliyi Fondunun yaradılması haqqındadır. Fondun maliyyələşdirilməsi enerji resurslarının satışından əldə olunan gəlirdən ayrılan vəsaitlər, kredit, qrant və könüllü ianələr, beynəlxalq təşkilatlar

və donorların ayırmaları, fondun öz vəsaitlərinin idarə olunmasından daxil olan gəlirlər və qanunla qadağan edilməyən digər mənbələrin hesabına həyata keçirilir.

Enerji Effektivliyi Fondu Prezident İlham Əliyevin 2024-cü il 1 mart tarixli Fərmanı [69] əsasında yaradılmış və həmin Fərmanla Fondun vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadə Qaydası da təsdiq edilmişdir. Fondun vəsaitlərindən enerji effektivliyinin təmin olunması üzrə tədbirlərin, dövlət proqramlarının icrasının dəstəklənməsi, elmi-texniki sahədə fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi, enerji menecmenti sisteminin, ağıllı sayğacların və sistemlərin, kogenerasiya qurğularının tətbiqi və BOEM-dən istifadə məqsədilə istifadə oluna bilər. Bu vəsaitlərə sərəncam vermək səlahiyyəti Energetika Nazirliyinin tabeliyində olan Enerji Məsələlərini Tənzimləmə Agentliyinə (EMTA) aiddir. Qanunda, enerji effektivliyi ilə bağlı layihələrin Agentliyin ayırdığı kiçikhəcmli, ortahəcmli və böyükhəcmli güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Kiçikhəcmli kreditlər 1000-50000 manat həddində olub 5 ilədək, ortahəcmli kreditlər 50001-100000 manat həddində olub 10 ilədək, böyükhəcmli kreditlər isə 100001-10000000 manat həddində olub 15 ilədək müddətə verilir. Agentlik həm də təqdim olunan layihələrin ekspertizası və qiymətləndirilməsini, onların icra olunmasının monitorinqini həyata keçirir.

Enerji sahəsində fəaliyyətin və münasibətlərin tənzimlənməsində "Energetika haqqında" Qanun [66] əhəmiyyətli rol oynayır. Bu Qanunun birinci variantı 1998-ci ildə, yeni variantı isə 2023-cü ildə qəbul edilmişdir. Tətbiq dairəsinə energetika subyektləri, dövlət orqanları, tənzimləyici və istehlakçılar daxil olan Qanun enerji resurslarının kəşfiyyatı, işlənməsi, hasilatı və emalı, enerjinin saxlanması, nəqli, paylanması, idxalı, ixracı,

topdan və pərakəndə satışı, təbii qaz və elektrik enerjisi bazarlarının təşkili sahəsindəki fəaliyyəti tənzimləyir.

Qanun həm də energetika sahəsində dövlət siyasətinin prinsiplərini, dövlət tənzimləməsinin məqsədlərini və dövlətin vəzifələrini müəyyənləşdirir. Qeyd olunan sahədə dövlət siyasəti bazar münasibətləri və azad rəqabətin tətbiqi, ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi, şəffaflığın təmin olunması, istehlakçıların hüquqlarının qorunması və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi prinsiplərinə əsaslanır. Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması, energetika subyektləri ilə istehlakçıların maraqları arasında balans yaradılması və istehlakçıların tələb olunan səviyyədə enerji ilə təmin olunması məqsədilə dövlət tənzimləməsi həyata keçirilir. Bununla yanaşı, dövlət sağlam rəqabət və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, təbii inhisarlar və dövlət inhisarlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi, beynəlxalq və regional əməkdaşlığın, özəl investisiyaların, BOEM-dən istifadənin və enerji səmərəliliyinin dəstəklənməsi və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində vəzifələr yerinə yetirir.

Qanunun dördüncü fəslinə əsasən, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün enerji mənbələrindən ölkənin inkişaf perspektivləri nəzərə alınaraq istifadə edilməli, enerji istehsalı BOEM hesabına artırılmalı, enerji ehtiyatları yaradılmalı və tələb olunan səviyyədə saxlanılmalı və enerji effektivliyi artırılmalıdır.

Enerji istehsalında qalıq yanacaq növləri ilə yanaşı, alternativ mənbələrdən istifadə olunması, qlobal səviyyədə olduğu kimi, Azərbaycanda da öz aktuallığı ilə seçilən və enerji təhlükəsizliyi siyasətinin prioritetlərindən birini təşkil edən məsələlərdəndir. Bu sahədə münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini

həyata keçirmək məqsədilə, 2021-ci ildə "Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında" Qanun [63] qəbul edilmişdir. Qanunda BOEM-dən istifadə sahəsində dövlət tənzimləməsinin prinsipləri, dövlətin vəzifələri, dəstək mexanizmləri, texniki və təşkilati məsələlərlə bağlı tələblər, istehsalçıların hüquq və vəzifələri öz əksini tapmışdır.

2023-cü ildə qəbul olunmuş "Elektroenergetika haqqında" Qanun [64] elektrik enerjisi istehsalı və istehlakı prosesində baş verən münasibətləri tənzimləyir. Elektroenergetika sektorunda dövlət siyasəti və tənzimləməsi, enerjisinin istehsalı və istehlakı, elektrik enerjisi bazarının təşkili, təbii ehtiyatlardan istifadə, elektroenergetika obyektlərinin qorunması və təhlükəsizliyi və s. ilə bağlı məsələlər bu Qanunun məzmununu təşkil edir.

Qaz təchizatı sahəsindəki fəaliyyətin tənzimlənməsi isə, 1998-ci ildə qəbul edilmiş "Qaz təchizatı haqqında" Qanuna [118] əsasən həyata keçirilir. Qanunda təbii qaz istehsalı, emalı, saxlanması və istehlakı üzrə tələblər, təhlükəsizlik, ətraf mühitin qorunması və s. ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır.

Müasir dövrdə ümumilikdə Azərbaycanın enerji sektorunun vəziyyətini qiymətləndirərək vurgulamaq olar ki, respublika bu sahədə strateji məqsədlərinə nail olmuşdur, yəni ölkənin enerji təhlükəsizliyi yüksək səviyyədə, heç bir xarici mənbədən aslı olmadan təmin edilmişdir və bunu statistik məlumatlarla da təsdiq etmək mümkündür.

Son illərdə Azərbaycanda energetika sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı davamlı olaraq artmışdır. Bu sektorda 2019-cu ildə 405, 2020-ci ildə 423, 2021-ci ildə 437, 2022-ci ildə 463, 2023-cü ildə isə 484 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Qeyd olunan illərdə bu müəssisələrdə əsas fondlarda və isteh-

sal olunan məhsulun həcmində artım, işə cəlb olunan muzdlu işçilərin sayında isə azalma müşahidə olunmuşuşdur. 2019-cu ildə əsas fondlar 131,8 mlrd. manat, istehsal olunmuş məhsulun həcmi 37,4 mlrd. manat, muzdlu işçilərin sayı isə 65,2 min nəfər olduğu halda, 2020-ci ildə, müvafiq olaraq, 137,4 mlrd. manat, 27,3 mlrd. manat və 62,2 min nəfər, 2021-ci ildə 146,5 mlrd. Manat, 42,1 mlrd. manat və 59 min nəfər, 2022-ci ildə 154,0 mlrd. manat, 71,6 mlrd. manat və 60,3 min nəfər, 2023-cü ildə isə 157,4 mlrd. manat, 52,2 mlrd. manat və 61 min nəfər olmuşdur [11, s.16]. Əsas fondlarda və məhsul istehsalında artım fonunda işçilərin sayının azalması texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə bağlıdır.

Energetika sektorunda əsas kapitala qoyulan investisiyalara gəldikdə isə, 2019-cu ildə bu, 6,3 mlrd manata, 2020-ci ildə 6,4 mlrd manata, 2021-ci ildə 6,2 mlrd manata, 2022-ci ildə 6,1 mlrd manata, 2023-cü ildə isə 7,3 mlrd manata bərabər olmuşdur. Qeyd olunan beş il ərzində neft və təbii qaz hasilatına yönəldilən investisiyalarda müəyyən azalma, neft məhsulları istehsalı və elektrik enerjisi təchizatı sahəsinə qoyulan investisiyalarda əhəmiyyətli artım baş vermişdir. 2019-cu ildə əsas kapitala neft və təbii qaz hasilatında 5,6 mlrd manat, neft məhsulları istehsalında 208,7 mln. manat, elektrik enerjisi təchizatında isə 490,0 mln. manat, 2020-ci ildə, sahələr üzrə müvafiq olaraq, 5,5 mlrd manat, 463,9 mln. manat və 486,6 mln. manat, 2021-ci ildə 4,7 mlrd manat, 1,0 mlrd manat və 482,9 mln. manat, 2022-ci ildə 4,5 mlrd manat, 557,1 mln. manat və 689,8 mln. manat, 2023-cü ildə isə 5,6 mlrd manat, 565,4 mln. manat və 1,0 mlrd manat investisiya qoyulmuşdur. Ölkə üzrə iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyaların 2019-cu ildə 34,2%-i, 2020-ci ildə 37,6%-i, 2021-ci ildə 37,4%-i, 2022-ci ildə 34,4%-i, 2023-cü ildə isə 34,7%-i energetika sektoruna yönəldilmişdir [11, s.26].

Azərbaycanda ilkin enerji məhsulunun istehsalı ilə istehlakı arasında balans birincinin xeyrinədir, başqa sözlə, istehsal olunan ilkin enerji məhsulunun miqdarı ölkədaxili tələbatdan çoxdur. 2019-cu ildə respublikada 61724,7 min NET (NET (neft ekvivalenti tonu) – enerji məhsullarının istiliktörətmə qabiliyyəti üzrə qəbul olunmuş etalon şərti ölçü vahidi. 1 NET = 11,6 MVt/saat) ilkin enerji məhsulu istehsal edildiyi halda, ümumi enerji təchizatı 17085,6 min NET, enerjinin son istehlakı isə 11348,5 min NET olunmuşdur. 2020-ci ildə istehsal 60458,3 min NET, ümumi təchisat 16642,8 min NET, son istehlak 11264,1 min NET, 2021-ci ildə istehsal 66202,0 min NET, ümumi təchizat 17566,6 min NET, son istehlak 12053,7 min NET, 2022-ci ildə istehsal 66451,8 min NET, ümumi təchizat 18655,4 min NET, son istehlak 13297,8 min NET, 2023-cü ildə isə istehsal 65257,6 min NET, ümumi təchizat 18850,2 min NET, son istehlak 13852,4 min NET təşkil etmişdir [11, s. 28].

Hal-hazırda Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunduğunu qeyd etməklə yanaşı, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı məntiqi olaraq enerjiyə tələbatı da artırır və bu da enerji sektorunun davamlı olaraq inkişaf etdirilməsi zərurətini meydana çıxarır. Bununla yanaşı, dünyada baş verən hərbi-siyasi və iqtisadi proseslərin mütəhərrikliyi digər sahələrdə olduğu kimi, enerji təhlükəsizliyi sahəsində də yeni təhlükə və çağrışlar yaradır və onları vaxtında qarşılamaq və ya onların mənfi təsirlərini minimuma endirmək üçün enerji təhlükəsizliyi siyasətini daxili imkanlar hesabına təkmilləşdirməklə yanaşı, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi də vacibdir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda enerji təhlükəsizliyi siyasətinin formalaşması prosesi ölkədaxili və

beynəlxalq şərtlərin kifayət qədər mürəkkəb olduğu bir dövrə təsadüf etsə də, Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji xəttin reallaşdırılması nəticəsində uğurla başa çatmış və inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Mövcud neft-qaz ehtiyatlarından səmərəli və məqsədyönlü istifadə olunması nəticəsində respublikanın enerji təhlükəsizliyi etibarlı şəkildə təmin olunmuşdur. Neft-qaz ixrac boru kəmərlərinin tikilib istifadəyə verilməsi, respublikada həm institusional, həm də funksional baxımdan mükəmməl enerji infrastrukturunun yaradılması, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi sahəsində tədbirlərin görülməsi və müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması ölkənin enerji təhlükəsizliyinin daha da möhkəmləndirilməsi üçün şərait yaratmışdır.

1.3. Respublikanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin milli və beynəlxalq aspektləri

İstənilən ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması həm milli, həm də beynəlxalq kontekstdən aslı olsa da, burada milli aspektlərin daha çox əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamaq lazımdır, çünki enerji siyasəti ilk növbədə ölkənin daxili resurs bazası və imkanları nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir. Milli konteksti formalaşdıran əsas amillər enerji daşıyıcısı olan təbii ehtiyatların, onların emalı, ixracı, idxalı və tranziti üçün imkanların mövcudluğu, dövlətin sosial-iqtisadi sisteminin və xarici siyasətinin xarakteri və məzmunu ilə bağlıdır. Eyni zamanda, müvafiq enerji infrastrukturunun, siyasi sabitliyin, əlverişli investisiya mühitinin, lazımi səviyyədə maliyyə təminatının mövcudluğu və müasir texnologiyaların tətbiqi enerji təhlükəsizliyi siyasətinin

uğurunu təmin edən əsas amillərdir. Bundan başqa, enerji təhlükəsizliyi siyasəti özünün ölkədaxili sosial-iqtisadi nəticələri baxımından da diqqəti cəlb edir. Bütün bunları nəzərə alaraq, hər bir dövlət, o cümlədən Azərbaycan, enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün, malik olduğu imkanlar çərçivəsində özünəməxsus siyasət həyata keçirir.

2025-ci il aprelin 4-də Bakıda keçirlən "Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 11-ci və "Yaşıl Enerji" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 3-cü iclaslarında çıxış edən Prezident İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, *"enerji təhlükəsizliyi ölkələrin milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz hissəsidir"* [12, s.2]. Enerji təhlükəsizliyi siyasətinin dövlət siyasətinin fövqündə yer alması, bu sahədə müxtəlif konsepsiya, srtrategiya və proqramların həyata keçirilməsi də respublika Prezidentinin qeyd etdiyi reallıqdan qaynaqlanır.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında BOEM-dən istifadə məsələsi getdikcə daha çox aktuallıq kəsb edir. Respublikada BOEM-dən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramının [25, s.2831-2838] həyata keçirilməsi də bunu sübut edir. Bu Dövlət Proqramının əsas məqsədi BOEM əsasında enerji istehsalını genişləndirməkdən və karbohidrogen ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün ölkənin bərpa olunan enerji potensialının müəyyənləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadə edilməsi yolu ilə ölkənin enerji gücünün artırılması vəzifə olaraq qarşıya qoyulmuşdur.

Yanacaq-energetika kompleksini inkişaf etdirmək, enerji və enerji daşıyıcılarına olan tələbatı dolğun şəkildə ödəmək məqsədilə, 2005-2015-ci illəri əhatə edən Dövlət Proqramı [37, s.362-375] həyata keçirilmişdir və bu zaman yeni texnologi-

yaların tətbiqi, investisiyaların cəlb edilməsi, elmi-texniki və təşkilati tədbirlərin reallaşdırılması hesabına bu kompleksin səmərəliliyinin artırılması, rəqabət mühitinin və ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması diqqət mərkəzində olmuşdur.

Proqram çərçivəsində neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı və işlənməsi işləri davam etdirilmiş, Xəzər Dəniz Neft Donanmasının gəmiləri modernləşdirilmiş, karbon emissiyalarının azaldılmasına nail olmaq məqsədilə SOCAR və BMT-nin İnkişaf Proqramı arasında müqavilə imzalanmış, Təhlükəli tullantıların idarə olunması üzrə Milli Mərkəz yaradılmış, Abşeron yarımadasında neft və neft məhsulları ilə çirkləndirilmiş 1540 hektar ərazi təmizlənmiş, Naxçıvan MR-nın təbii qazla təminatı tam həcmdə bərpa edilmiş, respublikanın yaşayış məntəqələrinin qazlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüş, 32 min kilometrdən çox yeni qaz xətti çəkilmiş, 8 min kilometrdən çox qaz xətti əsaslı təmir olunmuş, yeni magistral qaz kəmərlərinin, elektrik stansiyalarının tikintisi həyata keçirilmiş, təmir və yenidənqurmaya ehtiyacı olan infrastruktur obyektlərində müvafiq işlər yerinə yetirilmişdir və s. [36].

Respublika Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında [42, s.2245-2580] enerji sektorunun inkişafı və strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər də yer almışdır. Konsepsiyada, bütövlükdə ölkə həyatının davamlı inkişafına nail olmaq üçün hədəf olaraq müəyyənləşdirilən prioritetlərin bir hissəsi enerji sektoruna aiddir: neft-qaz və neft-kimya sahələrini modernləşdirmək, BOEM-dən istifadəni genişləndirmək və bu məqsədlə stimullaşdırıcı təsdbirlər görmək, institusional mühitin təkmilləşdirilməsi və enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi istiqamətində işlər aparmaq, neft və

təbii qazın satışından əldə olunan gəlirləri, tədricən onların investisiya kimi qoyuluşundan əldə olunan gəlirlərlə əvəz etmək, neft, qaz emalı və neft-kimya müəssisələrini klaster əsasında inkişaf etdirmək və ARDNŞ-nin investisiya fəallığını artırmaq.

İnkişaf Konsepsiyasında enerji sahəsinə aid olan prioritetlərin icrası ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər barədə məlumatlar Energetika Nazirliyinin, 2014-2020-ci illəri əhatə edən və hər il üzrə hazırlanan hesabatlarında öz əksini tapmışdır [23].

2021-ci il fevralın 2-də Prezident İlham Əliyev tərəfindən, respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığını təmin etmək məqsədilə prioritetlərin müəyyənləşdirildiyi növbəti sənəd, "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" [43, s.1, s.5] təsdiq edilmişdir. Sənəddə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməyin vacibliyi vurğulanmış və eyni zamanda, neft sektoru bu inkişafı təmin edəcək əsas dayaqlardan biri hesab olunmuş, 2030-cuilədək respublikada dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadə etməklə, "yaşıl enerji" məkanının formalaşdırılması da prioritet vəzifə olaraq qarşıya qoyulmuşdur.

Prezidentin 2022-ci il 22 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nda [38] nəzərdə tutulan tədbirlər Milli Prioritetlərin icrası kontekstində qiymətləndirilməlidir. Strategiyada qeyd olunduğu kimi, 2014-2015-ci illərdə neft qiymətləri təxminən 3 dəfə azalmışdır. Bununla yanaşı, qlobal meyllərin təsiri altında dünyada neftə tələbatın azalması Azərbaycanın neft gəlirlərinə mənfi təsir göstərə bilər və bunu kompensasiya etmək üçün zəruri addımların atılması qaçılmazdır. Bu məqsədlə Strategiyada, mineral xammal bazasından və enerji sistemlərindən səmərəli istifadə edilməsi, energetika sektorunda təkmilləşdirmə və

liberallaşdırmanın aparılması və enerji səmərəliliyinin artırılması, istehlakçıların tələbatının ödənilməsi, BOEM-dən istifadənin genişləndirilməsi, Azərbaycan-Türkiyə-Avropa Enerji Qovşağının yaradılması fəaliyyət istiqamətləri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük qayıdışa dair I Dövlət Proqramına [35, s.11-14] əsasən, həmin ərazilərdə müasir enerji infrastrukturunun, xüsusilə də "yaşıl enerji" məkanının yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Enerji sektorunun institusional əsaslarının təkmilləşdirilməsi Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin tərkib hissələrindən biridir. Respublikada dövlət energetika siyasətini və onun tənzimlənməsini həyata keçirən icra orqanı Energetika Nazirliyidir. Prezident İlham Əliyevin 2017-ci il 22 dekabr tarixli Fərmanı ilə Nazirliyin tabeliyində EMTA yaradılmışdır. Publik hüquqi şəxs statusunda fəaliyyət göstərən bu Agentlik elektrik, istilik enerjisi, qaz təchizatı sahəsində münasibətləri tənzimləyir və dövlət nəzarətini həyata keçirir. Bundan başqa, Prezidentin 2020-ci il 22 sentyabr tarixli Fərmanı ilə Nazirliyin yanında, BOEM-dən istifadə ilə bağlı fəaliyyətin təşkili və tənzimlənməsi ilə məşğul olan Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi (BOEMDA) yaradılmışdır [23].

Karbohidrogen resursların satışından əldə olunan gəlirlərdən səmərəli istifadə etmək məqsədilə, 1999-cu ildə Dövlət Neft Fondu (DNF) təsis olunmuşdur [29, s.2848-2849]. 1999-2022-ci illərdə Fonda neft-qaz müqavilələrindən 176,2 mlrd. dollar, investisiya fəaliyyətindən isə 7,8 mlrd. dollar maliyyə vəsaiti daxil olmuşdur [21, s.6].

Azərbaycanda enerji sektoru dövlət büdcəsinin əsas gəlir mənbəyidir. 1999-cu ildən 2025-ci il yanvarın 1-dək DNF-dən döv-

lət büdcəsinə 155,9 mlrd. dollar vəsait transfert edilmişdir [21]. Azərbaycanda Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) tərkibində də neft-qaz sektorunun payı yüksəkdir. 2000-ci ildə ÜDM 4,7 mlrd. manata, onun tərkibində neft-qaz sektorunun payı 1,3 mlrd. manata, 2010-cu ildə, müvafiq olaraq, 42,4 mlrd. və 20,4 mlrd. manata, 2020-ci ildə 72,5 mlrd. və 20,4 mlrd. manata, 2021-ci ildə 93,2 mlrd. və 34,5 mlrd. manata, 2022-ci ildə 133,9 mlrd. və 62,4 mlrd. manata, 2023-cü ildə 123,1 mlrd. və 42,2 mlrd. manata, 2024-cü ildə isə 126,3 mlrd. və 38,6 mlrd. manata bərabər olmuşdur [30]. Başqa sözlə, 2000-ci ildə ÜDM-in 27,6%-i, 2010-cu ildə 48,1%-i, 2020-ci ildə 28,1%-i, 2021-ci ildə 37,0%-i, 2022-ci ildə 46,6%-i, 2023-cü ildə 34,2%-i, 2024-cü ildə isə 30,5%-i neft-qaz sektorunun hesabına formalaşmışdır.

Karbohidrogen resurslarının xüsusi çəkisi ölkənin ixracatında da yüksəkdir. Azərbaycandan ixrac olunmuş malların ümumi dəyəri 2019-cu ildə 19,6 mlrd. dollara, ixrac olunmuş mineral yanacaq, neft və onun məhsullarının dəyəri isə 17,8 mlrd. dollara, 2020-ci ildə, müvafiq olaraq, 13,7 mlrd. və 11,9 mlrd. dollara, 2021-ci ildə 22,2 mlrd. və 19,6 mlrd. dollara, 2022-ci ildə 38,1 mlrd. və 35,2 mlrd. dollara, 2023-cü ildə isə 33,8 mlrd. və 31,0 mlrd. dollara bərabər olmuşdur [15, s.63-64]. Beləliklə, 2019-cu ildə ümumi ixracatın 90,8%-i, 2020-ci ildə 86,8%-i, 2021-ci ildə 88,2%-i, 2022-ci ildə 92,3%-i, 2023-cü ildə isə 91,7%-i karbohidrogenlərin payına düşürdü, bu da ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz sektorundan asılılığının hələ də yüksək səviyyədə olduğunu göstərir. L.N.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, *"Ölkənin neft-qaz ixracından aslı olduğu şəraitdə təbii resurslardan səmərəli istifadə, dünya bazarlarındakı dalğalanmalarla əlaqəli olan risklərin azaldılmasında mühüm rol oynayır"* [173, s.27].

Birmənalı qəbul edilən fakt ondan ibarətdir ki, enerji sektorunun inkişaf etdirmədən iqtisadiyyatın digər sahələrində tərəqqiyə nail olmaq mümkün deyildir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *"sənayeni inkişaf etdirmək üçün bizə enerji ehtiyatları, neft-kimya məhsulları, gübrələr lazımdır"* [12, s.2].

Bununla yanaşı, müasir texnoloji yeniliklərin və innovasiyaların tətbiqi istehsal olunan məhsulun hər vahidinə düşən enerji həcminin azalması ilə nəticələnir ki, bu da, enerji səmərəliliyinin artırılmasını şərtləndirən amillərdəndir. Məsələn, Azərbaycan sənayesində 1 manatlıq məhsulun istehsalına sərf olunan enerji məhsullarının həcmi 2019-cu ildə, neft ekvivalenti ilə, 0,153 kq., 2020-ci ildə 0,149 kq., 2021-ci ildə 0,118 kq., 2022-ci ildə 0,122 kq., 2023-cü ildə 0,124 kq., elektrik enerjisinin həcmi, illər üzrə müvafiq olaraq, 0,432 kVt.s, 0,403 kVt.s, 0,349 kVt.s, 0,342 kVt.s və 0,313 kVt.s, təbii qazın həcmi 0,099 m^3, 0,094 m^3, 0,075 m^3, 0,084 m^3 və 0,087 m^3 təşkil etmişdir [11, s.23-25]. Belə bir nəticə hasil olur ki, 1 manatlıq sənaye məhsulunun istehsalına, 2019-cu il ilə müqayisədə 2023-cü ildə 19,0% az neft, 27,6% az elektrik enerjisi, 12,2% az təbii qaz sərf olunmuşdur.

İstehsal prosesində enerji məsrəfinin azaldılması innovativ iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyin, ekoloji balansın qorunmasının, atmosferə atılan istixana qazlarının azaldılmasının əsas şərtlərindən biridir. *"Az enerji sərfi həmçinin gələcək nəsillərin maraqları çərçivəsində təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi deməkdir"* [76, s.27].

Enerji təhlükəsizliyi strategiyasının daxili aspektlərini səciyyələndirən amillərdən biri də, neft-qaz satışından əldə olunan gəlirlərin müəyyən hissəsinin müxtəlif layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsidir. 1999-2022-ci illərdə bu məqsədlə təkcə DNF-dən 11,8 mlrd. dollar ayrılmışdır [21]. Bu vəsaitlərin inves-

tisiya kimi cəlb olunan və gəlir gətirən hissəsi multiplikasiya effekti yaradaraq, milli iqtisadiyyatın inkişafında, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasında, ölkənin təhlükəsizliyinin və beynəlxalq nüfuzunun möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

İstər neft-qaz satışından dövlət büdcəsinə birbaşa daxil olan, istərsə də DNF-də toplanan vəsaitlər Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun, sosial sahənin və mədəniyyətin inkişafı üçün əsas maliyyə mənbəyi olmuşdur. Bu da ÜDM-in tərkibində qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin artması ilə nəticələnmişdir. Ümumilikdə, Azərbaycan hökumətinin strateji xətti neft-qaz ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməkdən, akademik Urxan Ələkbərovun qeyd etdiyi kimi, "qara qızılı" "insan potensialına" çevirməkdən ibarətdir [75, s.189-190].

2000-ci ildə neft-qaz sektorunda 1371,0 mln. manat, qeyri-neft sektorunda 3055,9 mln. manat dəyərində ÜDM istehsal olunmuşdu. 2010-cu ildə bu göstəricilər, sektorlar üzrə müvafiq olaraq, 20409,5 mln. və 19179,0 mln. manat, 2015-ci ildə 15382,2 mln. və 34138,2 mln. manat, 2020-ci ildə 20417,5 mln. və 45312,2 mln. manat, 2022-ci ildə isə 62340,9 mln. və 61619,5 mln. manat olmuşdur [30]. Rəqəmlərdən göründüyü kimi, 2000-ci ildə qeyri-neft sektorunda neft-qaz sektoruna nisbətən 2 dəfə çox ÜDM istehsal olunmuşdu. 2010-cu ildə neft-qaz sektorunda istehsal olunan ÜDM-in dəyərinin kəskin artması həm hasilatın, həm də neft qiymətlərinin yüksək səviyyəsi ilə bağlı olmuşdur. 2014-cü ildə neft qiymətlərinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi və neft hasilatının azalması neft-qaz sektorunda istehsal olunan ÜDM-in dəyərinin azalmasına, 2022-ci ildə Rusiya-Ukrayna müharibəsinin təsiri altında neft və qaz qiymətlərinin artması isə bu dəyərin artmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin xarici aspektləri hər şeydən əvvəl beynəlxalq və regional səviyyədə tərəfdaş ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlığı genişləndirmək, qlobal enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında iştirak etmək, dünya enerji bazarlarında malik olduğu mövqeləri qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirməklə bağlıdır. Dünya iqtisadiyyatının ekstensiv və intensiv yolla inkişafı enerjiyə tələbatı artırır, qlobal enerji balansının inkişafında yeni meyllərin meydana gəlməsini şərtləndirir və bütün bunlar Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin də yeni reallıqlara uyğun olaraq təkmilləşdirilməsini tələb edir.

2015-ci il sentyabrın 25-də BMT Baş Assambleyası tərəfindən "Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik" təsdiq edildi. Bu Gündəlikdən irəli gələn öhdəliklərin milli səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycanda da zəruri işlər görülür. Prezident İlham Əliyevin 2016-cı il 6 oktyabr tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası yaradılmışdır [60, s.6-7].

Gündəliyin yeddinci məqsədi "Hamının sərfəli, etibarlı, dayanıqlı və müasir enerji mənbələrinə çıxışını təmin etmək" adlanır və 2030-cu ilədək dünyada enerji xidmətlərinə hamının çıxışını təmin etmək, enerji təchizatında bərpa olunan enerjinin payını əhəmiyyətli dərəcədə, enerjidən səmərəli istifadə səviyyəsini isə iki dəfə artırmaq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə enerji infrastrukturunu genişləmdirmək və texnologiyaları yeniləmək kimi hədəfləri özündə ehtiva edir. Qeyd olunan istiqamətlərdə Azərbaycanın əldə etdiyi müsbət nəticələr, Gündəliyin icrası baxımından qlobal əhəmiyyətə malikdir. 2023-cü ildə respublikada elektrik enerjisinə çıxışı olan əhalinin xüsusi çəkisi 100%-ə, təmiz yanacaq və texnologiyalardan istifadə edən əhalinin xüsusi

çəkisi 90,9%-ə, son enerji istehlakının ümumi həcmində bərpa olunan enerjinin xüsusi çəkisi 1,3%-ə bərabər olmuşdur. Bundan başqa, ilkin enerji istehlakının ÜDM-ə nisbəti kimi hesablanan enerji tutumu (kq. neft ekvivalenti /min manatla) 2015-ci ildə 260,0 min manat, 2023-cü ildə 320,5 min manat, bərpa olunan enerji daşıyıcıları əsasında işləyən generasiya qurğularının istehsal gücü 2015-ci ildə adambaşına 119,6 vatt, 2023-cü ildə isə 156 vatt təşkil etmişdir. [60, s.132, s.327-329].

Xarici ölkələr, beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə qurumları ilə enerji sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlığı inkişaf etdirmək Azərbaycanın enerji siyasətinin vacib istiqamətlərindən biridir.

Enerji sahəsində Azərbaycanın əməkdaşlıq etdiyi xarici ölkələrin coğrafiyası kifayət qədər genişdir. Respublika hökuməti və ya Energetika Nazirliyi Qazaxstan, Özbəkstan, Qırğızstan, Türkmənstan, Gürcüstan, Ukraynan, Moldova, Rusiya, Belarus, Türkiyə, İspaniya, İtaliya, Böyük Britaniya, Macarıstan, Rumıniya, Serbiya, Bolqarstan, Avstriya, Almaniya, İsveçrə, Polşa, Slovakiya, Norveç, Fransa, Çexiya, Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya, Yunanıstan, Hollandiya, Montenegro, Albaniya, Malta, Sloveniya, Yaponiya, İndoneziya, Koreya Respublikası, Avstraliya, Pakistan, Çin, Vyetnam, İran, İraq, Misir, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya, Əlcəzair, CAR və Mavritaniyanın müvafiq qurumları və ya şirkətləri ilə enerji sahəsində əməkdaşlıq haqqında memorandum, anlaşma memorandumu, yol xəritəsi, niyyət protokolu, müqavilə, protokol, saziş və ya bəyannamə imzalamışdır [23].

Respublikanın əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq təşkilat və maliyyə qurumları sırasında isə BMT-nin İnkişaf Proqramı, Asiya və Sakit okean üzrə İqtisadi və Sosial Komissiyası, Mərkəzi Asiya Ölkələrinin İqtisadiyyatları üçün Xüsusi Proqramı, Avro-

pa üzrə İqtisadi Komissiyası və Ətraf Mühit Proqramı, BEA, DEŞ, Dünya Neft Şurası, OPEC, Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyi, Qaz ixrac edən ölkələrin Forumu, Aİ, Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT), İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Mərkəzi Asiya Regional Əməkdaşlıq Proqramı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, GUAM, MDB, İslam İnkişaf Bankı (İİB), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB), Asiya İnkişaf Bankı (AİB) və s. yer almışdır [23].

Azərbaycanın beynəlxalq əməkdaşlığı çərçivəsində onlarla layihə həyata keçirilmişdir. Məsələn, yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə, 2005-2015-ci illərdə yerinə yetirilmiş Dövlət Proqramı çərçivəsində, "Babək" qaz yatağında dərin qazma işləri aparmaq üçün zəruri olan qurğu və cihazlar Hollandiya, ABŞ, Almaniya, Çin və Rusiyadan alınmışdır. Gücü 330/110/10 kV olan Xaçmas yarımstansiyasının inşası və onun mövcud 110-330 kV-luq ötürücü xətləri ilə birləşdirilməsi layihəsi İİB tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Qeyd olunan yarımstansiya 2009-cu ildə istifadəyə verilmişdir. Azərbaycan ilə İran arasında enerji mübadiləsini artırmaq məqsədilə və İranın Eksport İnkişaf Bankının ayırdığı kredit hesabına həyata keçirilən layihə çərçivəsində 107 kilometr uzunluğunda 330 kV-luq və 230 kilometr uzunluğunda 220 kV-luq elektrik hava xətti çəkilmiş, gücü 220 kV olan "Salyan" yarımstansiyası tikilmiş və mövcud "Masallı" yarmstansiyası yenidən qurulmuşdur. İranın "Sunir" şirkətinin podratçı olduğu bu layihənin həyata keçirilməsi 2010-cu ildə başa çatdırılmışdır. Bundan başqa, Azərbaycanla İran arasında, optik kabellərdən istifadə etməklə, ikinci "İmişli-Parsabad" elektrik verici xətti çəilmişdir. "Azərbaycan" istilik elektrik Stansiyası (İES) ilə "İmişli" yarımstansiyasını birləşdirən

330 kV-luq elektrik veriliş xətlərinin və 330 kV-luq Goranboy paylayıcı məntəqəsinin tikintisində Almaniyanın "KfW" bankı kreditor, həmin ölkənin Decon/Fichtner konsorsiumu məsləhətçi, Çinin "CNEEC" şirkəti isə podratçı olmuşdur. Almaniyanın "AWAS" şirkəti Suraxanı neft yatağının lay sularının və H. Əliyev adına Neft Emalı Zavodunda istehsal prosesində alınan suların təmizlənməsi üzrə pilot layihə həyata keçirmişdir. Dənizin 200 metr dərinliyində dalğıc işləri aparmağa imkan verən "Mobil dərinlik dalğıc kompleksi" CAR-da yenidən qurulduqdan sonra istifadəyə verilmişdir və s. [36].

Müasir dövrdə Azərbaycan beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına töhfə verən ölkələr sırasında yer almışdır. Son dərəcə mürəkkəb geosiyasi vəziyyətdə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasına, bunun ardınca, qlobal əhəmiyyət daşıyan BTC və BTƏ boru kəmərlərinin inşasına və istifadəyə verilməsinə, TANAP və TAP layihələrinin reallaşdırılmasına nail olan Azərbaycanın əsas məqsədlərindən biri, Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *"öz qonşuları və tərəfdaşları üçün enerji təhlükəsizliyini təmin etməkdir"* [12, s.2]. Energetika Nazirliyinin illik hesabatlarında əks olunmuş məlumatlara görə, Azərbaycanın dünya bazarına nəql etdiyi neftin miqdarı 2020-ci ildə 28,3 mln. ton, 2021-ci ildə 28,1 mln. ton, 2022-ci ildə 26,3 mln. ton, 2023-cü ildə 25,2 mln. ton, həmin dövrdə ixrac olunan təbii qazın həcmi isə, illər üzrə müvafiq olaraq, 13,4 mlrd. m^3, 18,9 mlrd. m^3, 22,6 mlrd. m^3, 23,8 mlrd. m^3 təşkil etmişdir [23].

Respublikanın beynəlxalq enerji siyasətinin vektorlarının istiqamətləndiyi coğrafiyada Avropa xüsusi yer tutur. 1997-ci il dekabrın 2-də Milli Məclis tərəfindən, 1994-cü il dekabrın 17-də Lissabonda imzalanmış Beynəlxalq Enerji Xartiyası Müqaviləsi-

nin ratifikasiya edilməsi, coğrafi, geoloji və geosiyasi cəhətdən üstünlüklərə malik olan Azərbaycanın Avropa ilə enerji dialoqunu inkişaf etdirməkdə maraqlı olduğunun göstəricisi idi. Azərbaycan Aİ-nin, MDB ölkələrinə texniki yardım göstərilməsini nəzərdə tutan TACİS proqramında, enerji sahəsində əməkdaşlığı təşviq edən İNOGATE proqramında iştirak etmişdir. 2004-cü il noyabrın 13-də Bakıda, Aİ-nin Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində keçirilmiş konfransda, Aİ ilə Xəzər-Qara dəniz hövzəsi ölkələri arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq məsələsi müzakirə olunmuş və yekunda, "Bakı təşəbbüsü" adı almış sənəd, 2006-cı il noyabrın 7-də isə, Azərbaycan ilə Aİ arasında enerji sahəsində əməkdaşlığın prioritetlərini müəyyənləşdirən "Enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu" imzalanmışdır. [101, s.697-700, 130, s.48, 189, s.131-133]. Tərəflər arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsinə xidmət edən növbəti addım, 2011-ci ildə Azərbaycan və Avropa Komissiyası prezidentləri arasında, Cənub Qaz Dəhlizi haqqında Birgə Bəyannamənin imzalanması ilə atıldı. Bəyannamədə Azərbaycan bu dəhlizə "əsas töhfə verən" və onu "həyata keçirən ölkə kimi" təqdim olunmuşdur [101, s.700, 103, s.16-17, 130, s.48-49, 157, s.27]. Cənub Qaz Dəhlizinin inkişafı ilə bağlı tərəflər arasında müşahidə olunan həmrəylik enerji sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir

2022-ci il iyulun 18-də Bakıda Prezident İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının Prezidenti Ursula fon der Leyen tərəfindən imzalanan yeni Anlaşma Memorandumunda Avropaya ixrac olunan Azərbaycan təbii qazının həcmini 2027-ciilədək ildə ən azı 20 mlrd. m^3-ə qədər artırmaq nəzərdə tutulmuşdur [101, s.700-701, 183, s.40].

Ursula fon der Leyenin "etibarlı tərəfdaş" adlandırdığı Azərbaycan Aİ ilə əməkdaşlıq çərçivəsində üzərinə götürdüyü öhdəliklərə layiqincə əməl edir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan təbii qazını alan 16 ölkədən 10-u Aİ-nin üzvüdür. *"Bu gün 3500 kilometrlik inteqrasiya edilmiş boru kəməri sistemi... tam gücü ilə işləyir. İstər Cənubi Qafqaz Boru Kəməri, istərsə də TANAP və ya TAP – "Cənub qaz dəhlizi"nin üç ayrılmaz hissəsi tam dolu işləyir"* [12, s.2].

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin uğurlu nəticələrindən biri də onun enerji sektoru ilə bağlı müxtəlif beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etməsidir. Bakıda mütəmadi olaraq təşkil edilən Xəzər Neft və Qaz Sərgisi, Bakı Enerji Həftəsi, Bakı Enerji Forumu, Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurasının və Yaşıl Enerji Məçvərət Şurasının iclasları qlobal enerji problemlərinin və bu sektorun inkişafı ilə bağlı məsələlərin müzakirə olunduğu platformalara çevrilmişdir.

İstər ölkədaxili, istərsə də beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanın həyata keçirdiyi enerji təhlükəsizliyi siyasətinin uğurlu nəticələri beynəlxalq indekslərdə də öz əksini tapmışdır.

Respublikanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin müsbət istiqamətdə inkişaf etdiyini DETİ üzrə beynəlxalq reytinqdə onun tutduğu mövqe də sübut edir. DEŞ ölkələrin qeyd olunan indeks üzrə reytinqini 2010-cu ildən başlayaraq müəyyənləşdirsə də, Azərbaycan üzrə ilk qiymətləndirmə 2013-cü ildə aparılmışdır.

Birinci paraqrafda qeyd olunduğu kimi, DETİ üzrə beynəlxalq reytinqdə ölkələrin yeri əsasən enerji təhlükəsizliyi, enerjiyə əlçatanlıq və ekoloji dayanıqlıq parametrləri üzrə onların əldə etdikləri nəticələr əsasında müəyyənləşdirilir. Ölkələrin göstəriciləri hər bir parametr üzrə ayrı-ayrılıqda və dörd diapazonda qiymətləndirilir. Ən yaxşı göstəricilərə malik olan ölkələrin tutduğu

yer reytinq siyahısının 1-25%-ni təşkil edir və bu diapazon "A" hərfi ilə işarələnir. Göstəriciləri aşağı olan ölkələr isə, müvafiq olaraq daha aşağı diapazonlarda yer alır. "B" hərfi ilə 25-50%, "C" hərfi ilə 50-75%, "D" hərfi ilə isə 75-100% diapazonu işarələnir.

Cədvəl 1.3.1

Dünya Enerji Trilemma İndeksi üzrə beynəlxalq reytinqlərdə Azərbaycanın mövqeyi

İllər	Reytinq siyahısında ölkələrin sayı	Reytinq sıralamasında Azərbaycanın yeri*	Parametrlər		
			Enerji təhlükəsizliyi	Enerjiyə əlçatanlıq	Ekoloji dayanıqlıq
2013	129	81	B	C	D
2014	129	71	A	B	D
2015	130	55	A	B	C
2016	125	26	A	B	A
2017	125	31	B	B	A
2018	125	27	B	B	A
2019	128	57	B	B	B
2020	127	36	A	B	B
2021	127	39	A	B	C
2022	127	39	B	B	C
2023	126	42	B	B	C
2024	126	-	B	B	C

Cədvəl "World Energy Trilemma İndex" məcmuəsinin 2015-2022-ci illər və 2024-cü il nəşrinin materialları əsasında tərtib edilmişdir.

**2024-cü il üçün DETİ-də ölkələrin yeri ümumi siyahı üzrə deyil, regionlar üzrə müəyyənləşdirilmişdir və bu indeksdə Asiya qrupuna aid edilən Azərbaycan region ölkələrinin siyahısında yeddinci sırada yer almışdır.*

Cədvəldən göründüyü kimi, DETİ üzrə beynəlxalq reytinqdə Azərbaycanın mövqeyi ümumilikdə möhkəmlənmişdir, belə ki, 2013-cü ildə reytinq siyahısında 129 ölkə arasında 81-ci yerdə olan respublika, 2023-cü ildə 126 ölkə arasında 42-ci yeri tutmuşdur. Azərbaycan ən yüksək göstəriciyə 2016-cı ildə nail olmuşdur. Həmin ildə o, 125 ölkə arasında 26-cı yeri tutmuş, enerji təhlükəsizliyi və ekoloji dayanıqlıq parametrləri üzrə isə A diapazonunda yer almışdır.

Ümumilikdə, respublika ən yaxşı göstəriciyə enerji təhlükəsizliyi sahəsində nail olmuş və bu parametr üzrə A və B diapazonlarında yer almışdır. Enerji bərabərliyi parametri üzrə onun mövqeyi ümumən sabit qalmış və C diapazonunda yer aldığı 2013-cü il istisna olmaqla, qalan illər ərzində B diapazonuna aid ölkələr sırasında qərarlaşmışdır. Ekoloji dayanıqlıq parametri üzrə Azərbaycanın mövqeyi qeyri-sabit olmuşdur. 2013-2018-ci illərdə respublika bu parametr üzrə D diapazonundan A diapazonuna qədər irəliləsə də, sonrakı illərdə geriləyərək, əvvəlcə B, sonra isə C diapazonuna düşmüşdür.

DETİ üzrə beynəlxalq reytinqdə keçmiş SSRİ respublikalarının çoxunun Azərbaycandan geridə qalması Bakının enerji təhlükəsizliyi siyasətinin effektivliyini göstərən faktorlardandır. Məsələn, 2013-cü ilə aid reytinq siyahısında Litva (42-ci yer), Latviya (43-cü yer), Rusiya (54-cü yer), Qazaxstan (58-ci yer) və Estoniya (68-ci yer) Azərbaycandan (81 yer) irəlidə idisə [252, s.148-140], 2016-cı il siyahısında 26-cı yerdə olan Azərbaycanı, keçmiş SSRİ respublikalarından yalnız biri, 25-ci yeri tutan Latviya qabaqlayırdı. Həmin siyahıda Litva 28-ci, Estoniya 40-cı, Rusiya 45-ci, Gürcüstan 51-ci, Ukrayna 63-cü, Ermənistan 69-cu, Qazaxstan 82-ci sırada yer almışdı [253, s.10-11]. 2023-cü

ildə isə Azərbaycanın reytinqi, Baltikyanı ölkələr və Rusiya istisna olmaqla, postsovet məkanın digər ölkələrinin reytinqindən yüksək idi [260, s.77-78].

Azərbaycanda həyata keçirilən enerji təhlükəsizliyi siyasətinin müsbət dinamika ilə inkişaf etdiyi Dünya İqtisadi Forumunun hazırladığı Qlobal Enerji Arxitekturasının Effektivliyi İndeksində (QEAEİ) də öz əksini tapmışdır. Ölkələrin bu indeks üzrə reytinq cədvəlindəki yeri üç parametr – iqtisadi artım və inkişaf, ekoloji dayanıqlıq, enerji əlçatanlığı və təhlükəsizliyi – əsasında müəyyənləşdirilir. İqtisadi artım və inkişaf parametrinin indikatorları enerji intensivliyi (ÜDM-in bir vahidinə düşən, neft ekvivalentində enerji istehlakı), benzin və dizel yanacağının qiymətinin süni şəkildə təhrif olunmasının dərəcəsi, sənayedə istifadə olunan elektrik enerjisinin qiyməti, idxal və ixrac olunan enerjinin dəyəri və onun UDM-də xüsusi çəkisi, ekoloji dayanıqlıq parametrinin indikatorları elektrik və istilik enerjisi istehsalında karbon dioksid emissiyaları, ölkə üzrə PM10 (atmosferə atılan kiçik bərk hissəciklər) səviyyəsi, enerji sektorunda azot oksidi emissiyaları, minik avtomobilləri parkı üçün hər 100 kilometrə düşən yanacaq sərfiyyatı, ümumi enerji istehlakında alternativ enerjinin və nüvə enerjisinin xüsusi çəkisi, enerji əlçatanlığı və təhlükəsizliyi parametrinin indikatorları isə ilkin enerji təchizatının diversifikasiyası, ölkənin elektrikləşdirilməsi səviyyəsi, elektrik enerjisi təchizatının keyfiyyəti, yemək hazırlamaq üçün bərk yanacaqdan istifadə edən əhalinin faizi, enerji idxalından asılılıq səviyyəsi ilə bağlıdır [243, s.15].

QEAEİ üzrə, 2012-ci ilin nəticələri əsasında hazırlanmış hesabatda Azərbaycan 105 ölkə arasında, parametrlər əsasında hesablanmış ümumi 0,59 balla 42-ci yerdə olmuşdur. Ölkə iqti-

sadi artım və inkişaf parametri üzrə 0,47 bal, ekoloji dayanıqlıq parametri üzrə 0,51 bal, enerji əlçatanlığı və təhlükəsizliyi parametri üzrə isə 0,78 balla qiymətləndirilmişdir. Müqayisə üçün qeyd etmək olar ki, reytinq cədvəlində birinci yerdə olan Norveçin ümumi balı 0,75-ə bərabər olmuşdur. Keçmiş SSRİ respublikalarından yalnız dördü - ümumilikdə 0,69 balla yeddinci yerdə olan Latviya, 0,63 balla iyirmi ikinci yerdə olan Litva, 0,61 balla iyirmi yeddinci yerdə olan Rusiya, 0,61 balla otuzuncu yerdə olan Estoniya Azərbaycandan irəlidə idi [243, s.17].

2013-cü ilin yekunlarını özündə əks etdirən reytinq cədvəlində Azərbaycan ümumilikdə 0,55 balla 124 ölkə arasında 52-ci yeri tutmuş, iqtisadi artım və inkişaf parametri üzrə 0,44 bal, ekoloji dayanıqlıq parametri üzrə 0,43 bal, enerji əlçatanlığı və təhlükəsizliyi parametri üzrə isə 0,79 bal almışdır. Keçmiş SSRİ respublikalarından Baltikyanı ölkələr, Rusiya və Qazaxstanın ümumi göstəriciləri Azərbaycanın ümumi göstəricisindən yüksək olmuşdur [244, s.18]. Əvvəlki il ilə müqayisədə Azərbaycanın on pillə geriləməsinə ekoloji dayanıqlıq parametri üzrə göstəricinin nəzərəçarpacaq dərəcədə pisləşməsi təsir göstərmişdir. Sonrakı illərdə respublikanın ümumi inkişafı fonunda onun QEAEİ üzrə reytinq göstəriciləri də yaxşılaşmışdır.

2015-ci il üçün hesabatda Azərbaycan ümumilikdə 0,67 balla 33-cü yerdə, 2016-cı il üçün hesabatda 0,68 balla 32-ci yerdə, 2017-cı il üçün hesabatda isə 0,67 balla 36-ci yerdə olmuşdur. Ayrı-ayrı parametrlər üzrə göstəricilərə gəldikdə isə, bu, 2015-ci ildə iqtisadi artım və inkişaf parametri üzrə 0,59 bal, ekoloji dayanıqlıq parametri üzrə 0,62 bal, enerji əlçatanlığı və təhlükəsizliyi parametri üzrə isə 0,80 bal, 2016-cı ildə, parametrlər üzrə müvafiq olaraq, 0,68 bal, 0,57 bal və 0,79 bal, 2017-ci

ildə isə 0,65 bal, 0,57 bal və 0,79 bal təşkil etmişdir. Rəqəmlərdən də göründüyü kimi, Azərbaycan ən yüksək göstəriciyə enerji əlçatanlığı və təhlükəsizliyi parametri üzrə nail olmuşdur. Ümumilikdə, qeyd olunan illərdə reytinq cədvəlində liderlik İsveçrə və Norvecə məxsus olmuşdur. Keçmiş SSRİ respublikalarına gəldikdə isə, 2015 və 2016-cı illərdə yalnız Latviya, 2017-ci ildə isə Latviya və Litva Azərbaycandan irəlidə olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, QEAEİ üzrə reytinq cədvəlində Azərbaycan dünyanın ən iri iqtisadiyyatına malik olan ABŞ-ni, enerji daşıyıcıları ilə zəngin olan Rusiya və Qazaxstanı, sənayecə ən inkişaf etmiş ölkələr sırasında yer alan Yaponiyanı geridə qoymuşdur [223, s.8, 224, s.10, 225, s.9].

2018-ci ildə Dünya İqtisadi Forumu QEAEİ üzrə hesabatların hazırlanmasını dayandırmış, əvəzində Səmərəli Enerji Keçidinin Təşviqi İndeksi üzrə hesabatlar tərtib etməyə başlamışdır. Yeni formatda hesabatların hazırlanıb təqdim edilməsi dünya enerji sektorunun inkişaf meyllərindən, ölkə miqyasında və qlobal səviyyədə enerji təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə mövcud infrastrukturu təkmilləşdirməyi və ekoloji cəhətdən daha təmiz enerji mənbələrindən istifadəni təşviq etmək zərurətindən qaynaqlanır.

Dünya İqtisadi Forumunun mövqeyinə görə, QEAEİ üzrə hesabatlar enerji sistemində makro səviyyədə meydana gələn meylləri və onların təsirlərini öyrənmək, ölkə səviyyəsində enerji sistemlərinin səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədi daşıyırdısa, Səmərəli Enerji Keçidinin Təşviqi layihəsi, qeyd olunanları davam etdirməklə yanaşı, enerji keçidi barədə qlobal dialoqun transformasiyasına nail olmaq niyyətindən irəli gəlmişdir. Yeni layihənin reallaşdırılmasında qarşıda duran hədəflər aşağıdakılardır:

– həm qlobal miqyasda, həm də ölkə səviyyəsində enerji keçidini sürətləndirmək və ölkə başçılarını bu işə həvəsləndirmək məqsədilə müvafiq strukturu və məlumat bazasını yaratmaq;
– cəmiyyət və biznes üçün uzun müddət ərzində səmərəli ola biləcək milli enerji keçid prioritetləri üzrə ümumi və inklüziv yanaşmanı təşviq etmək üçün maraqlı tərəfləri vahid məxrəcə gətirmək;
– çevik və uzunmüddətli siyasi yol xəritələri hazırlamaq məqsədilə dövlət-özəl əməkdaşlığı üçün inklüziv platformalar yaratmaq;
– yeni enerji sisteminə keçidi, dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlığı təmin etmək üçün yerlərdə göstərilən fəaliyyəti genişləndirmək məqsədilə xarici həmkarların və Forumun ekspertlərinin qabaqcıl təcrübəsindən bəhrələnmək [217, s.5].

Səmərəli Enerji Keçidinin Təşviqi İndeksi ölkələrdə sistem məhsuldarlığı imperativi və enerji keçidinə hazırlıq parametrləri üzrə müəyyənləşdirilir. Sistem məhsuldarlığı imperativi özündə, digər indekslərdə olduğu kimi, "enerji üçbucağını", yəni enerji təhlükəsizliyi və əlçatanlıq, ekoloji dayanıqlıq, iqtisadi inkişaf və artım parametrlərini ehtiva edir. Təhlükəsizlik və əlçatanlıq parametri enerji əlçatanlığı və enerji təchizatının keyfiyyəti indikatorları, ekoloji dayanıqlıq parametri hava çirklənməsi, enerji intensivliyi, karbon intensivliyi, adambaşına karbon emissiyası indikatorları, iqtisadi inkişaf və artım parametri isə əlverişlilik, sənayenin rəqabət qabiliyyəti, qalıq yanacağa yönəldilən subsidiyalar, xarici təsirlərin dəyəri və ÜDM-də iştirak indikatorları üzrə müəyyənləşdirilir. Enerji keçidinə hazırlıq parametrlərinə isə enerji sisteminin strukturu, kapital və inves-

tisiyalar, tənzimləmə və siyasi öhdəliklər, insan kapitalı və istehlakçı iştirakı, infrastruktur və innovativ biznes mühiti, institutlar və idarəçilik aiddir. Enerji tələbatının artması, elektrik enerjisi istehsalı mənbələri və qalıq yanacaqdan aslılıq enerji sisteminin strukturu parametrinin, investisiya mühiti, kapital əlçatanlığı, enerji səmərəliliyi sahəsinə və bərpa olunan enerji sisteminə qoyulan son investisiyalar kapital və investisiyalar parametrinin, beynəlxalq öhdəliklər və müqavilələr, stabil siyasət, enerji səmərəliliyi və bərpa olunan enerji sisteminin tənzimlənməsi tənzimləmə və siyasi öhdəliklər parametrinin, bərpa olunan enerji sektorunda iş yerləri və təhsilin keyfiyyəti insan kapitalı və istehlakçı iştirakı parametrinin, ticarət logistikası, nəqliyyat infrastrukturu, texnologiyaların mövcudluğu və innovativ biznes mühiti infrastruktur və innovativ biznes mühiti parametrinin, şəffaflıq və siyasi sabitlik, qanun aliliyi, maliyyə sabitliyi institutlar və idarəçilik parametrinin indikatorlarını təşkil edir. Müəyyənləşdirilmiş metodologiyaya uyğun olaraq, ölkənin ümumi reytinqi 0-100% diapazonunda qiymətləndirilir və bunun ilk 50%-i sistem məhsuldarlığı imperativi, digər 50%-i isə enerji keçidinə hazırlıq parametrləri üzrə hesablanır [217, s.11, s.28]. Azərbaycanda qeyd olunan istiqamət və parametrlər üzrə sistemli və davamlı tədbirlərin həyata keçirilməsi Səmərəli Enerji Keçidinin Təşviqi İndeksi üzrə reytinq cədvəlində respublikanın layiqli yer tutmasını təmin etmişdir.

2019-cu ildə Azərbaycan qeyd olunan indeks üzrə reytinq cədvəlində, 115 ölkə arasında, 55% göstərici ilə 57-ci yeri tutmuşdu. Ölkənin sistem məhsuldarlığı imperativi üzrə göstəricisi 63%-ə, enerji keçidinə hazırlıq parametrləri üzrə göstəricisi isə 48%-ə bərabər olmuşdur. Bu reytinq üzrə sıralamada Azər-

baycan keçmiş SSRİ respublikaları Estoniya, Latviya, Litva, Gürcüstan və Ermənistandan geridə olmuşdu [218, s.11], lakin bu müvəqqəti bir hal idi. Hər iki parametr üzrə göstəricilərini yaxşılaşdıran Azərbaycan növbəti, 2020-ci ildə sistem məhsuldarlığı imperativi üzrə 67%-ə, enerji keçidinə hazırlıq parametrləri üzrə 49%-ə bərabər nəticə göstərərək, ümumilikdə 58,1%-lə 115 ölkə sırasında 44-cü yerə qalxmışdı. Buna baxmayaraq, respublika reytinqdə postsovet ölkələrindən Baltikyanı respublikalar və Gürcüstandan hələ də geri qalırdı [219, s.13]. 2021-ci ildə Azərbaycanın göstəriciləri daha da yaxşılaşsa da (sistem məhsuldarlığı imperativi üzrə 69,5%, enerji keçidinə hazırlıq parametrləri üzrə 56,3%, ümumi göstərici 63%), onun reytinq cədvəlindəki yerində və keçmiş sovet respublikaları ilə müqayisədə mövqeyində dəyişiklik baş verməmişdir [220, s.13].

2023-cü ildə Səmərəli Enerji Keçidinin Təşviqi İndeksi üzrə reytinqi müəyyənləşdirilən ölkələrin sayı 115-dən 120-yə yüksəldi. Həmin ildə ümumi göstəricisi 62%, sistem məhsuldarlığı imperativi üzrə göstəricisi 69,6%, enerji keçidinə hazırlıq parametrləri üzrə göstəricisi 50,7% olan Azərbaycan reytinq cədvəlində 32-ci sıraya yüksəlmiş və postsovet respublikalarından Estoniya və Latviyadan geri qalmışdır [221, s.12]. Azərbaycanın, 2021-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ilə aid göstəricilərində müəyyən geriləmələrin olmasına baxmayaraq, reytinq cədvəlində 12 pillə irəliləməsi digər ölkələrdə geriləmə faizinin daha yüksək olması ilə bağlı idi.

2024-cü ildə göstəriciləri bir qədər də geriləyərək, sistem məhsuldarlığı imperativi üzrə 68,9%-ə, enerji keçidinə hazırlıq parametrləri üzrə 47,6%-ə, ümumi göstəricisi isə 60,3%-ə düşən Azərbaycan reytinq cədvəlinin 38-ci sırasında yer almış və keçmiş SSRİ respublikalarından yalnız Baltikyanı respublikalardan geri qalmışdır [222, s.12].

İsveçrə, İsveç, Norveç, Danimarka və Finlandiya Səmərəli Enerji Keçidinin Təşviqi İndeksi üzrə ən yüksək reytinqə malik olan ölkələrdir.

Ümumilikdə, beynəlxalq indekslər üzrə Azərbaycanın reytinqini, ölkənin imkanlarını nəzərə almaqla, yüksək hesab etmək olar. Qeyd olunan reytinq cədvəllərində respublikanın tutduğu mövqe, mahiyyət etibarı ilə bir-birinə uyğun gəlir, bu da həmin cədvəllərdə əksini tapan məlumatların obyektivliyinə inamı artırır. Azərbaycan bütün parametrlərə görə, Baltikyanı ölkələr istisna olmaqla, keçmiş SSRİ respublikalarının hamısından yaxşı nəticələrə malikdir. Ayrı-ayrı parametrlər üzrə qiymətləndirməyə gəldikdə isə, enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı nəticələr daha yüksək, ekoloji dayanıqlıqla bağlı nəticələr isə nisbətən aşağıdır.

Bütün qeyd olunanlara əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda həyata keçirilən enerji təhlükəsizliyi siyasəti ölkənin həm milli səviyyədə inkişafına, həm də beynəlxalq səviyyədə əlaqələrinin genişlənməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Respublikada Dövlət proqramları, İnkişaf Konsepsiyası, İnkişaf Strategiyası və Milli Prioritetlərin icra olunması, təkcə enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından deyil, ümumilikdə ölkənin davamlı inkişafını təmin etmək baxımından müsbət qiymətləndirilməlidir. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasəti BMT-nin "Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik" də daxil olmaqla, irəli sürülən mütərəqqi təşəbbüslərə qoşulmaqla və qlobal səviyyədə cərəyan edən prosesləri nəzərə almaqla inkişaf edir və bunun da nəticəsində ölkə istər ikitərəfli, istərsə də çoxtərəfli müstəvidə geniş beynəlxalq əlaqələr qurmağa nail olmuş və müxtəlif beynəlxalq indekslər üzrə mövqelərini yaxşılaşdırmışdır.

II FƏSİL

AZƏRBAYCANIN ENERJİ SEKTORUNUN STRUKTURU VƏ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ SİYASƏTİNİN PRİORİTETLƏRİ

2.1. Neft-qaz ehtiyatları və onlardan istifadənin ölkənin enerji təhlükəsizliyi baxımından qiymətləndirilməsi

Keçmişdə olduğu kimi, bu gün də Azərbaycan neft-qaz ölkəsi olaraq diqqəti cəlb edir. Respublikanın malik olduğu zəngin karbohidrogen ehtiyatları onun təkcə enerji təhlükəsizliyinin təməl elementi deyil, ümumilikdə daxili və xarici siyasətinin vacib amillərindən biridir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *"Allah Azərbaycan xalqına zəngin təbii sərvətlər bəxş etmişdir. Azərbaycan xalqının da dəyərli insanları, böyük alimləri, fədakar başqa mütəxəssisləri bu zəngin sərvətlərin vətən, xalq naminə istifadə edilməsi üçün böyük işlər görmüşlər"* [84, s.231]. Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək məqsədilə başlayan bu işlər təcrübədən, beynəlxalq və regional inteqrasiyanın yaratdığı imkanlardan və elmi texniki nailiyyətlərdən istifadə etməklə müasir dövrdə də davam edir.

Alternativ enerji mənbələrinin potensialından bəhrələnmək məqsədilə konkret layihələrin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, Azərbaycanın enrerji təhlükəsizliyinin təmin olumasında

neft və təbii qaz öz dominantlığını saxlayır. 2019-cu ildə respublikanın ümumi enerji təchizatının 67.9%-i təbii qazın, 30,5%-i neftin, 2023-cü ildə isə 69,6%-i təbii qazın, 28,9%-i neftin hesabına təmin olunmuşdur [11, s.21]. Bu prosesdə təbii qazın xüsusi çəkisində artım, netin xüsusi çəkisində azalma müşahidə olunsa da, ümumi enerji təchizatında qalıq yanacaq növlərinin payı 98%-dən çoxdur. 2030-cu ilədək respublikada elektrik enerjisi istehsalında alternativ mənbələrin payını 30%-ə çatdırmaq barədə strateji məqsədin reallaşacağı təqdirdə belə, həmin dövrdə ilkin enerji istehsalında neft və təbii qazın payının 90%-dən az olmayacağını proqnozlaşdırmaq olar.

Dünya ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatları barədə məlumatları müxtəlif mənbələrdən əldə etmək mümkündür və bəzi hallarda bu məlumatlar bir-biri ilə uzlaşmır, bu da onların etibarlılıq dərəcəsini aşağı salır. ABŞ Enerji Departamenti Enerji İnformasiya İdarəsinin, ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin, OPEC-in, Böyük Britaniyanın "Britiş Petroleum" şirkətinin, İtaliynın "Eni S.p.A." şirkətinin icmal və hesabatlarında yer alan statistik məlumatları müqayisə edərək və ümumiləşdirmələr apararaq, dünya, ayrı-ayrı regionlar və ölkələr üzrə enerji ehtiyatları barədə müəyyən nəticələr əldə etmək mümkündür.

ABŞ Enerji Departamenti Enerji İnformasiya İdarəsinin təqdim etdiyi məlumatlarda Azərbaycanın neft ehtiyatları 7 mlrd. barel (1,0 mlrd ton) həcmində qiymətləndirilir [250]. Bu ölkənin digər bir qurumunun, Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin hazırladığı "Ümumdünya Faktlar Kitabı"nda da respublikanın neft ehtiyatlarının 7 mlrd. barelə bərabər olduğu göstərilir [245].

OPEC-in 2005-2022-ci illəri əhatə edən məlumatlarında Azərbaycanın 7 mlrd. barel neft ehtiyatına malik olduğunu bildirir [235, s.22, 232, s.22, 233, s.22, 234, s.22].

İtaliyanın "Eni S.p.A." enerji şirkətinin 2020-ci ildə nəşr etdirdiyi "Dünyanın neft, qaz və bərpa olunan mənbələrinin icmalı"nda Azərbaycanın neft ehtiyatları 2000-ci ildə 1,17 mlrd. barelə, 2005-2019-cu illərdə 7 mlrd. barelə bərabər olduğu göstərilmişdir [261, s.3] Həmin şirkətin 2024-cü ildə nəşr etdirdyi "Dünya energetikasının icmalı"nda isə 2010-2023-cü illərdə respublikda 6,95 mlrd. barel neft ehtiyatının olduğu qeyd edilir [251, s.42] və bu zaman şirkətin müxtəlif illərdə təqdim etdiyi iki icmalında eyni illərə aid rəqəmlərdəki fərqin hansı səbəbdən qaynaqlandığına aydınlıq gətirilmir.

"BP" şirkəti tərəfindən nəşr edilən "Dünya energetikasının statistik icmalı"nın 2016-cı il nəşrində 1995-ci ildə Azərbaycanın 1,2 mlrd. barel (175,3 mln. ton) neft ehtiyatına malik olduğu qeyd olunur [202, s.6]. Şirkətin icmallarında 2000-ci il ilə bağlı məlumatlarda müəyyən ziddiyyət mövcuddur, belə ki, 2002-ci il icmalında 2000-ci ildə ehtiyatların həcmi 6,9 mlrd. Barelə (1,0 mlrd ton) [199, s.4], 2021-ci il icmalında isə 1,2 mlrd. barelə bərabər olduğu bildirilir [203, s.16]. İcmallarda, 2001-ci ildən başlayaraq növbəti illərdə Azərbaycanın neft ehtiyatlarının 7,0 mlrd. barel və ya 1,0 mlrd ton təşkil etdiyi göstərilir. "BP"-nin məlumatına görə, 2001-ci ildə dünya üzrə ehtiyatların 0,7%-i, 2004-cü ildə 0,6%-i, sonrakı illərdə isə 0,4%-i Azərbaycanın payına düşürdü [202, s.6, 199, s.4, 203, s.16]. 2000-ci il ilə bağlı rəqəmlərdəki fərqin texniki yanlışlıq olduğunu ehtimal etmək olar. Eyni zamanda, qeyd olunan ildə ehiyatlarla bağlı təqdim edilən məlumatları digər mənbələr əsasında dəqiqləşdirmək mümkün olmamışdır. ABŞ Enerji Departamenti Enerji İnformasiya İdarəsi və ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin həmin il üzrə statistik məlumatlarında bu barədə konkret rəqəmlər ve-

rilmir, OPEC-in 2009-cu ilə qədər olan illik bülletenlərində isə keçmiş SSRİ respublikalarının neft-qaz ehtiyatları ilə bağlı məlumatlar ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim olunur. "Eni S.p.A." şirkəti isə, artıq qeyd olunduğu kimi, 2000-ci il ilə bağlı fərqli məlumat (1,17 mlrd. barel) təqdim edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, müxtəlif icmal və bülletenlərdə enerji ehtiyatları ilə bağlı verilən məlumatlar sadəcə statistikanın aparılması baxımından əhəmiyyət daşımır, ölkələrin iqtisadi, hətta siyasi vəziyyətinə təsir göstərir, çünki süni surətdə azaldılmış rəqəmlər və ya təhrif edilmiş informasiya potensial investorların planlarına və davranışına mənfi təsir göstərə bilər. Keçən əsrin 90-cı illərində məkrli qüvvələrin məqsədlərindən biri məhz respublikanın rentabelli hesab oluna biləcək səviyyədə neft-qaz ehtiyatlarına malk olmadığı barədə yalan məlumatları dövriyyəyə buraxmaqdan və bu yolla dünyanın nəhəng transmilli şirkətləri ilə əməkdaşlığa mane olmaqdan ibarət idi. Bu, iqtisadiyyatın vəziyyəti və ehtiyatların həcmi barədə olan statistikanın hər bir ölkə üçün strateji xarakter daşıdığını qeyd etməyə əsas verir.

Xəzər dənizində təbii qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı üzrə aparılan işlərin uğurlu nəticələri bu sahəyə aid göstəricilərin müsbət dinamika ilə dəyişməsinə səbəb olmuşdur.

ABŞ Enerji Departamenti Enerji İnformasiya İdarəsinin və ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin qiymətləndirməsinə görə, respublikada 1,69 trln. m^3 (60 trln. fut^3) təbii qaz ehtiyatı mövcuddur [250].

OPEC-in hesablamalarına görə Azərbaycanda aşkarlanan təbii qaz ehtiyatlarının həcmi 2005-2007-ci illərdə 1,2 trln. m^3, 2008-2014-cü illərdə 1,3 trln. m^3 [232, s.23, 233, s.94], 2015-2017-

ci illərdə 1,2 trln. m^3, 2018-ci ildə 1,4 trln. m^3, 2019-cu ildə 1,7 trln. m^3 [234, s.76], 2020-2022-ci illərdə 1,9 trln. m^3 təşkil etmişdir [235, s.76].

"Eni S.p.A." şirkəti Azərbaycanın məlum təbii qaz ehtiyatlarını 2000 və 2005-ci illərdə 499 mlrd m^3, 2010-cu ildə 515 mlrd m^3, 2015 və 2016-cı illərdə 665 mlrd m^3, 2017-ci ildə 1,0 trln. m^3, 2018-ci ildə 1,4 trln. m^3, 2019-cu ildə 1,9 trln. m^3 həcmidə dəyərləndirmiş və sonuncu rəqəm növbəti illərdə dəyişməmişdir [251, s.142, 261, s.61].

"BP" şirkətinin təqdim etdiyi məlumatlar "Eni S.p.A." şirkətinin məlumatlarından fərqlənir. Britaniya şirkətinin təbii qaz ehtiyatları ilə bağlı məlumatlarında da müəyyən uyğunsuzluqlara təsadüf edilir. Məsələn, 2000-ci ildə Azərbaycanın təbii qaz ehtiyatlarının, şirkətin 2002-ci ildə işıq üzü görmüş "Dünya energetikasının statistik icmalı"nda 0,85 trln. m^3 [199, s.20], 2021-ci il icmalında isə 1,0 trln. m^3 olduğu göstərilir [203, s.34]. Göstəricilərdəki fərq 2005-ci ilə aid məlumatlarda da müşahidə olunur. Həmin ildə ehtiyatların həcmi, şirkətin 2006-cı il icmalında 1,37 trln. m^3-ə [200, s.22], 2016-ci il icmalında isə 0,9 trln. m^3-ə bərabər olduğu qeyd edilmşdir. Sonuncu qeyd olunan icmala əsasən respublikada təbii qaz ehtiyatlarının həcmi 2014-cü ildə 1,2 trln. m^3, 2015-ci ildə 1,1 trln. m^3 (dünya üzrə ehtiyatların 0,6%-i) təşkil etmişdir [202, s.20]. "BP" şirkəti ölkələr üzrə neft-qaz ehtiyatları barədə sonuncu dəfə 2021-ci ildə məlumat vermişdir və bu məlumatlara əsasən 2019 və 2020-ci illərdə Azərbaycanın təbii qaz ehtiyatları 2,5 trln. m^3 (dünya üzrə ehtiyatların 1,3%-i) həcmində qiymətləndirilmişdir [203, s.34].

Göründüyü kimi, Azərbaycanın təbii qaz ehtiyatları ilə bağlı son illərə aid məlumatlar 1,69 – 2,5 trln. m^3 diapozonunda dəyişir.

Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanın təbii qaz ehtiyatlarının yuxarıda qeyd edilənlərdən daha çox, 2,6 trln. m^3-ə bərabər olduğunu bildirmişdir [89, s.211].

Müxtəlif mənbələrdən əldə olunan məlumatların ümumiləşdirilməsi nəticəsində aydın olur ki, hal-hazırda Azərbaycanın təsdiq olumuş neft ehtiyatları ən azı 1 mlrd. ton, təbii qaz ehtiyatları isə 2,6 trln. m^3 təşkil edir və bu da qarşıdakı onilliklərdə də ölkənin enerji təhlükəsizliyini və davamlı inkişafını təmin etmək üçün ciddi bir əsasdır.

Respublikada, istər ölkədaxili imkanlar hesabına müstəqil şəkildə, istərsə də xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq çərçivəsində görülən işlərin müsbət nəticəsi neft-qaz hasilatında özünü göstərir.

Azərbaycanda neftdən istifadənin tarixi qədim dövrlərə gedib çıxsa da, onun sənaye üsulu ilə hasilatına XIX əsrin ortalarında başlanılmış və fasiləsiz olaraq davam etdirilmişdir. 1991-ci ilə qədər olan dövrdə neft hasilatında iki dəfə rekorda imza atılmışdır. Məlumdur ki, Rusiya imperiyası zamanı ən yüksək göstəriciyə, 667,1 milyon pud (təxminən 11 mln. ton) neft hasil edildiyi 1901-ci ildə, SSRİ dövründə isə hasilatın 23,5 mln. tona çatdırıldığı 1941-ci ildə nail olunmuşdur.

1991-1997-ci illərdə respublikada neft hasilatının səviyyəsi davamlı olaraq aşağı düşmüşdür. 1990-cı ildə 12,51 mln. ton neft çıxarıldığı halda, 1991-ci ildə hasilat 11,74 mln., 1992-ci ildə 11,08 mln., 1993-cü ildə 10,29 mln., 1994-cü ildə 9,56 mln., 1995-ci ildə 9,16 mln., 1996-cı ildə 9,10 mln., 1997-ci ildə isə 9,07 mln. tona bərabər olmuşdur [30]. Statistik məlumatlardan göründüyü kimi, 1991-ci il ilə müqayisədə 1997-ci ildə hasilat 2,67 mln. ton və ya 22,7% azalmışdır. Bu dövrün özünü iki mərhələyə bölmək olar. 1991-1993-cü illəri əhatə edən birinci mərhələdə

geriləmə daha çox olmuş, 1,45 mln. ton və ya 12,3% təşkil etmişdir. Belə vəziyyətin yaranmasında əsas rolu SSRİ-nin süqutundan və səriştəsiz idarəetmədən qaynaqlanan obyektiv və subyektiv amillər oynamışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra görülən təxirəsalınmaz tədbirlər nəticəsində hasilatın azalma tempi əhəmiyyətli dərəcədə zəifləmişdir. 1994-1997-ci illərdə geriləmə cəmi 490 min ton və ya 0,5% təşkil etmişdir.

1997-ci ildə "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində ilk neftin hasil olunması ilə respublikanın neft hasilatı sənayesində müsbət dönüşün əsası qoyuldu. 1998-ci ildə 11,42 mln. ton, 1999-cu ildə isə 13,80 mln. ton neft hasil olunmuşdu [30] ki, bu da 1997-ci il ilə müqayisədə 1998-ci ildə 20,5%, 1999-cu ildə isə 34,2% artım demək idi. Hasilatda 2010-cu ilədək artım, bundan sonra isə, bəzi illər istisna olmaqla, azalma baş vermişdir.

Cədvəl 2.1.1

2000 – 2024-cü illərdə Azərbaycanda neft hasilatı (mln. ton)

İllər	Neft hasilatı	İllər	Neft hasilatı	İllər	Neft hasilatı
2000	14,0	2009	50,4	2018	38,8
2001	14,9	2010	50,8	2019	37,5
2002	15,3	2011	45,6	2020	34,5
2003	15,3	2012	43,3	2021	34,5
2004	15,5	2013	43,4	2022	32,6
2005	22,2	2014	42,1	2023	30,1
2006	32,2	2015	41,4	2024	29,0
2007	42,5	2016	41,0		
2008	44,5	2017	38,6		

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və SOCAR-ın statistik materialları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2000-ci il ilə müqayisədə 2010-cu ildə 36,8 mln. ton və ya 2,6 dəfə çox neft hasil edilmişdir. Müstəqillik illərində neft hasilatı sahəsində ən yüksək göstəriciyə məhz 2010-cu ildə nail olunmuşdur. Sonrakı iki ildə isə hasilatda nəzərəçarpacaq azalma baş vermişdir. 2010-cu il ilə müqayisədə 2013-cü ildə 7,5 mln. ton və ya 14,7% az neft çıxarılmışdır.

Neft hasilatında azalmaya reaksiya verən Prezident İlham Əliyev istismar olunan yataqlarda ehtiyatların zaman keçdikcə tükənməsinin təbii hal olduğunu vurğulayaraq, bildirmişdir ki, 2011-2012-ci illərdəki azalma təbii səbəblərdən deyil, "Əsrin müqaviləsi" üzrə fəaliyyət göstərən konsorsiumun operatoru olan "BP" şirkətinin kobud səhvləri nəticəsində baş vermişdir. Ölkə başçısının bildirdiyinə görə, Azərbaycan və konsorsium arasında, "Azəri" və "Çıraq" neft yataqları üzrə pay bölgüsü ilkin mərhələdə 75-25% nisbətində xaricilərin xeyrinə olmuşdur. Onlar qoyduqları investisiyanı qaytardıqdan sonra pay bölgüsü 50-50% nisbətində həyata keçirilmiş, 2008-ci ilin ortalarında isə yenidən 75-25% nisbətində, bu dəfə Azərbaycanın xeyrinə dəyişmişdir. 2012-ci ilin oktyabr ayına qədər konsorsium "Azəri" və "Çıraq" yataqlarına 28,7 mlrd. dollar investiyia qoymuş, əvəzində 73 mlrd. dollar gəlir götürmüşdür. Prezidentin yanaşmasından məlum olur ki, xarici şirkətlər pay bölgüsü nisbəti Azərbaycanın xeyrinə dəyişdikdən sonra işə qeyri-ciddi yanaşmış və hasilatla bağlı verilən proqnozlar yerinə yetirilməmişdir. 2009-cu ildə konsorsium 46,8 mln. ton neft çıxartmağı proqnozlaşdırdığı halda, faktiki hasilat 40,3 mln. tona bərabər olmuşdur. 2010-cu ildə proqnozlaşdırılan 42,1 mln. ton əvəzinə 40,6 mln. ton, 2011-ci ildə isə proqnozlaşdırılan 40,2 mln. ton

əvəzinə 36,0 mln. ton neft hasil edilmişdir. Nəticədə Azərbaycan 8,1 mlrd. dollara bərabər gəlirdən məhrum olmuşdur [90, s.208-210].

Prezidentin iradları öz müsbət nəticəsini vermiş, növbəti illərdə konsorsium proqnozlaşdırdığından çox neft hasil etmişdir. Məsələn, 2014-cü ildə AÇG yatağı üzrə proqnoz 30,6 mln. ton, faktiki hasilat 31,4 mln. ton, 2015-ci ildə proqnoz 30,3 mln. ton, faktiki hasilat 30,0 mln. ton, 2016-cı ildə proqnoz 30,0 mln. ton, faktiki hasilat 31,6 mln. ton olmuşdur [23]. Buna baxmayaraq, ümumi hasilatın səviyyəsi aşağı düşməkdə davam etmişdir. 2014-2024-cü illərdə hasilat 13,0 mln. ton və ya 30,9% azalmışdır. Bunun əsas səbəbi yataqlarda ehtiyatların tükənməsi ilə bağlı idi.

Yataqlarda ehtiyatların tükənməsi fikri müəyyən şərtiliklə qəbul edilməlidir, çünki hazırkı vəziyyətdə söhbət yataqların üst laylarındakı ehtiyatlardan gedir. Daha dərin laylarda isə kifayət qədər neft ehtiyatı qalır. Texas Universitetinin professoru S.V.Tinkerin qənaətinə görə, ərazidən aslı olaraq, yataqlardakı ehtiyatların yarıdan azı, bəzən 60%-i, hətta 80%-i çıxarılmamış qalır [186, s.17]. Azərbaycanda da laylardakı neftin orta hesabla 20-30%-i çıxarılır [135, s.114]. Daha dərin laylardan neftin çıxarılması müvafiq texniki avadanlıq və əlavə xərc tələb edir, bu da, bir tərəfdən, son məhsulun maya dəyərinin artması, digər tərəfdən isə, quyuların rentabelliliyinin aşağı düşməsi ilə nəticələnir.

Azərbaycanda təsərrüfat həyatında, məişətdə və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında təbii qaz əhəmiyyətli yer tutur. Hələ qədim zamanlardan başlayaraq ölkənin müxtəlif bölgələrində, xüsusilə də Abşeron yarımadasında yer səthinə təbii

yolla çıxan qazların yanması əhalinin adət-ənənələri, mərasimləri, folkloru, etiqad və inanclarının formalaşmasına təsir göstərmiş, zaman keçdikcə isə təbii qazdan istifadə yolları axtarılmışdır.

Azərbaycanda təbii qazdan yanacaq kimi istifadənin tarixi XIX əsrin ortalarına gedib çıxır. 1859-cu ildə inşa edilən və ölkədə ilk neft emalı müəssisəsi olan Suraxanı zavodunda buxar əldə etmək üçün təbii qazdan istifadə olunmuşdur. 1902-ci ildə qazılan bəzi quyulardan neft əvəzinə təbii qaz çıxması Azərbaycanda ilk qaz nəqletmə sisteminin yaradılması ilə nəticələnmişdir. Bu dövrdə tələbatın son dərəcə aşağı olması səbəbindən hasil olunan qazın çox hissəsi havaya buraxılırdı. Keçən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq təbii qazdan sənayedə və mənzillərin qısdırılmasında geniş istifadə olunması bu sahənin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Həmin əsrin 50-60-cı illərində sənaye və kommunal təsərrüfat sahələri ilə yanaşı, ES-lərdə də təbii qazdan istifadənin genişlənməsi hasilatın səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. SSRİ dövründə Azərbaycanda bu sahədə rekorda, 14,9 mlrd. m^3 təbii qazın hasil edildiyi 1982-ci ildə nail olunmuşdur [105, s.10-15]. Sonrakı illərdə isə hasilatın səviyyəsi tədricən aşağı düşmüşdür.

Müstəqillik dövründə təbii qaz sənayesi uzun müddət tənəzzül mərhələsində olmuşdur. 1991-ci ildə respublikada 8,6 mlrd. m^3 təbii qaz hasil olunduğu halda, 2004-cü ildə hasilatın səviyyəsi cəmi 4,9 mlrd. m^3 təşkil etmişdi [30], yəni 1991-2004-cü illərdə hasilat 3,7 mlrd. m^3 və ya 43% azalmışdır. Bunun əsas səbəbi, bir tərəfdən, nəzərdən keçirilən dövrdə diqqətin neft sənayesinə daha çox yönəldilməsi, digər tərəfdən isə, istismarda olan təbii qaz yataqlarında debitin aşağı olması ilə bağlı idi.

Cədvəl 2.1.2

2000-2024-cü illərdə Azərbaycanda təbii qaz hasilatı (mln. m^3)

İllər	Təbii qaz hasilatı	İllər	Təbii qaz hasilatı	İllər	Təbii qaz hasilatı
2000	5,6	2009	23,5	2018	30,4
2001	5,5	2010	26,3	2019	35,6
2002	5,1	2011	25,7	2020	37,1
2003	5,1	2012	26,7	2021	43,8
2004	4.9	2013	29,2	2022	46,7
2005	5,7	2014	29,5	2023	48,4
2006	9,0	2015	28,9	2024	50,4
2007	16,8	2016	29,3		
2008	23,3	2017	28,5		

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və SOCAR-ın statistik materialları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldə yer alan statistik məlumatlardan da aydın olduğu kimi, 2005-ci il Azərbaycanın təbii qaz sənayesində dönüş ili olmuşdur. Həmin ildə hasilat, əvvəlki il ilə müqayisədə 16,3% artmışdır. 2006-cı ildən başlayaraq isə hasilatda artım daha böyük rəqəmlərlə ifadə olunur. Belə ki, 2006-2024-cü illərdə hasilat 41,4 mlrd. m^3 və ya 5,5 dəfədən çox artmışdır, bu isə 2006-cı ildə "Şahdəniz" yatağında hasilatın başlaması ilə bağlıdır.

Keçən əsrin 30-cu illərindən bu günədək respublikanın quru ərazisində və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda 81 neft-qaz yatağı kəşf edilmişdir [16, s.5]. Şübhəsiz ki, keçən dövr ərzində bu yataqların bir hisəsinin ehtiyatları tükənmiş və onlar istismar müddətini başa vurmuşdur.

SOCAR-ın məlumatlarına əsasən, hal-hazırda Azərbaycanda 50-dən çox neft-qaz yatağı istismar edilir. Onların bir his-

səsi SOCAR tərəfindən müstəqil şəkildə, digər hissəsi isə müxtəlif şirkətlərlə birlikdə işlənilir. Müstəqil şəkildə işlənən yataqlara SOCAR-ın "Azneft" İstehsalat Birliyinin balansında olan, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Abşeron bankası", "Bulla-dəniz", "Bibiheybət", "Ələt-dəniz", "Günəşli", "Çilov adası", "Darvin bankası", "Qərbi Abşeron", "Neft Daşları", "Palçıq pilpiləsi", "Səngəçal-Duvannı-Xarə-Zirə adası", "8 mart" yataqları, Abşeron yarımadasında yerləşən "Bəndovan", "Korgöz-Qızıltəpə-Şonqar", "Qaradağ", "Lökbatan-Puta-Quşxana", "Pirallahı adası", "Şərqi Hacıevi" və "Şabandağ-Şubanı-Yasamal dərəsi-Atəşgah" yataqları, Siyəzən, Şabran və Quba rayonlarının ərazisində yerləşən "Siyəzən monoklinalı" yatağı, Xızı rayonunun ərazisində yerləşən "Şurabad" yatağı, Şamaxı və Qobustan rayonlarının ərazisində yerləşən "Duvannı" və "Umbakı" yataqları, Naftalan şəhəri ərazisində yerləşən "Naftalan" yatağı, Salyan rayonunun ərazisində yerləşən "Qalmaz" yatağı, İmişli rayonunun ərazisində yerləşən "Cəfərli" yatağı, Kürdəmir rayonunun ərazisində yerləşən "Muradxanlı" yatağı və Şəmkir rayonunun ərazisində yerləşən "Tərsdəllər" yatağı aiddir [146].

Neft-qaz yataqlarının müxtəlif şirkətlər tərəfindən birgə işlənməsi, SOCAR ilə xarici şirkətlər arasında imzalanan, kapital və əməliyyat xərcləri ödənildikdən sonra mənfəətin qalan hissəsinin tərəfdaşlar arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutan Hasilatın Pay Bölgüsü sazişləri və neft-qaz hasil edən şirkətə hasilatın müqabilində dövlət tərəfindən pul mükafatı verilməsini nəzərdə tutan Risk Xidməti sazişləri əsasında həyata keçirilir. Azərbaycanda yataqların birlikdə işlənməsi üzrə Hasilatın Pay Bölgüsü sazişləri daha çox imzalanmışdır və "Əsrin müqaviləsi" ilk belə sazişdir.

1994-cü il sentyabrın 20-də 7 ölkəni təmsil edən 11 neft şirkəti tərəfindən imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" və ya "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq" yataqlarının və "Günəşli" yatağının dərinsulu hissəsinin birgə işlənməsinə və Hasilatın Pay Bölgüsünə dail Saziş"də, qeyd olunan yataqların işlənməsi üzrə tərəfdaş şirkətlərin pay bölgüsü müəyyənləşdirilmişdir: ARDNŞ (Azərbaycan) – 20,0%, "BP" (Böyük Britaniya) – 17,1267%, "Amoco" (ABŞ) – 17,0100%, "LUKoil" (Rusiya) – 10,0%, "Pennzoil" (ABŞ) – 9,8175%, "Unocal" (ABŞ) – 9,5200%, "Statoil" (Norveç) – 8,5633%, "McDermott" (ABŞ) – 2,4500%, "Remco" (Böyük Britaniya) – 2,0825%, TPAO (Türkiyə) – 1,7500% və "Delta" (Səudiyyə Ərəbistanı) – 1,6800%. Otuz il müddətinə imzalanan bu müqavilə 2024-cü il dekabrın 12-dək qüvvədə olmalı idi, lakin 2017-ci il sentyabrın 14-də, keçən dövr ərzində Azərbaycan neft sənayesinin inkişafını və yaranmış yeni imkanları nəzərə alaraq, Sazişin yenilənmiş variantı imzalanmış və müqavilə müddəti 2050-ci ilədək uzadılmışdır. Doqquz şirkət tərəfindən imzalanan yeni Sazişdə tərəfdaşların pay bölgüsü də dəyişmişdir: SOCAR – 25,0%, "BP" – 30,374551%, "Chevron" (ABŞ) – 9,569102%, "İnpex" (Yaponiya) – 9,307229%, "Statoil" ("Equinor") – 7,269034%, "Exxon" (ABŞ) – 6,791381%, TPAO – 5,729798%, "İtochu" (Yaponiya) – 3,648905%, "ONGC Videsh" (Hindistan) – 2,310%. [151, s.46, s.174]. Göründüyü kimi, 1994-2017-ci ildə "Əsrin müqaviləsi"nin iştirakçılarının tərkibində ciddi dəyişiklik baş vermiş, onlardan yalnız 4-ü (SOCAR, "BP", "Statoil" və TPAO) hal-hazırda müqavilədə iştirakını davam etdirir. Bu illər ərzində "LUKoil", "Amoco", "Pennzoil", "Unocal", "McDermott", "Remco" və "Delta" şirkətləri müqaviləni tərk etmiş, "Chevron", "İnpex", "Exxon",

"İtochu" və "ONGC Videsh" şirkətləri isə iştirakçıların arasında yer almışdır.

AÇG yatağının ehtiyatları 1,072 mlrd. ton həcmində qiymətləndirilir. 2019-cu ildə "Chevron" şirkəti öz payını Macarıstanın "MOL Group" şirkətinə, 2023-cü ildə isə "Equinor" şirkəti öz payını SOCAR-a satmışdır [146] və bunun da nəticəsində Azərbaycan şirkəti müqavilədə ən çox paya (32,269034%) malik olmuşdur.

SOCAR-ın xarici tərəfdaşlarla Hasilatın Pay Bölgüsü üzrə imzaladığı ikinci ən böyük Saziş, 1999-cu ildə kəşf edilmiş və ehtiyatları 1,2 trln. m^3 təbii qaz və 240 mln. ton kondensat olan "Şahdəniz" qaz-kondensat yatağını əhatə edir [23]. 1996-cı il iyunun 4-də, 7 ölkəni təmsil edən 7 şirkətin nümayəndələri tərəfindən imzalanan Sazişə əsasən "BP" layihədə 25,5%, "Statoil" – 25,5%, SOCAR – 10,0%, "LUKoil" – 10%, "Elf" ("Total") (Fransa) – 10,0%, OİEK (İran) – 10%, TPAO – 9 % pay almışdır [153, s.20]. 2014-cü ildə "Total" öz payını TPAO-ya satmışdır [158], bunun da nəticəsində "Şahdəniz" layihəsində TPAO-nun payı 9%-dən 19%-ə qədər artmışdır.

Prezident İlham Əliyevin 2014-cü il 25 fevral tarixli Sərəncamı ilə "Şahdəniz" layihəsində SOCAR-a aid iştirak payı yeni yaradılmış, səhmlərinin 49%-i dövlətə, 51%-i SOCAR-a məxsus olan "Cənub Qaz Dəhlizi" QSC-yə keçmişdir [154]. Həmin ilin oktyabrında "Statoil" şirkəti layihədəki payını Malayziyanın "Petronas" şirkətinə [148], sonuncu da öz növbəsində, 2022-ci ildə iştirak payından 9,9% "LUKoil" şirkətinə, 4,35% "Cənub Qaz Dəhlizi" QSC-yə və 1,16% "BP" şirkətinə satmışdır [161]. 2024-cü ilin iyununda "Cənub Qaz Dəhlizi" QSC 5% iştirak payını Macarıstanın "MVM Group" şirkətinə satmışdır [54].

Qeyd olunan bütün dəyişikliklərdən sonra "Şahdəniz" layihəsində pay bölgüsü nisbəti belədir: "BP" – 29,99%, "LUKoil" – 19,99%, TPAO – 19%, "Cənub Qaz Dəhlizi" QSC 16,02%, OİEK – 10%, MVM – 5%.

SOCAR-ın xarici şirkətlərlə əməkdaşlığı sənaye əhəmiyyətli işlənməyə cəlb olunan 25-dən çox digər yatağı da əhatə edir. Onların mütləq əksəriyyətinin işlənməsi Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi əsasında həyata keçirilir. SOCAR Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Abşeron" qaz-kondensat yatağını "Total" və BƏƏ-nin "ADNOC" şirkəti, "Bahar" qaz-kondensat və "Qum-dəniz" neft yataqlarını "Bahar Energy Operating Company" şirkəti, Abşeron yarımadasında yerləşən "Balaxanı-Sabunçu-Ramana" və "Kürdəxanı" neft yataqlarının daxil olduğu bloku "Balakhani Operating Company Ltd" və Siqapurun "UQE-Lancer PTİ. Ltd" şirkəti, "Binəqədi", "Çaxnaqlar", "Fatmayı", "Qırməki", "Masazır", "Sulutəpə", "Şabandağ" yataqlarının daxil olduğu bloku "Binagadi Oil Company" və Hollandiyanın "Azen Oil Company B.V." şirkəti, "Hövsan" və "Zığ" neft yataqlarının daxil olduğu bloku "Absheron Operating Company Limited" və Rusiyanın "Russneft Absheron İnvestments Limited" şirkəti, "Suraxanı" və "Qaraçuxur" yataqlarını "Surakhani Oil Operating Company S.A." və BƏƏ-nin "Rafi Oil FZE" şirkəti, "Pirsaat" yatağını Çinin "Shengli Oilfield Shengda Group Company" və "Petro-HongKong-Pirsaat" şirkəti, Neftçala və Salyan rayonları ərazisində yerləşən "Neftçala", "Xıllı" və "Dürovdağ-Babazanan" neft yataqlarının daxil olduğu bloku "Neftchala İnvestments Limited" şirkəti, Salyan rayonu ərazisində yerləşən "Kürsəngi" və "Qarabağlı" neft yataqlarının daxil olduğu bloku "Salyanneft" MMC, ABŞ-

nin "Frontera Resorces", Səudiyyə Ərəbistanının "Delta-Hess Ltd.", Çinin "CNPC İnternational", BƏƏ-nin "FAL" şirkəti, Salyan rayonu ərazisində yerləşən "Mişovdağ" və Şamaxı rayonu ərazisində yerləşən "Kəlaməddin" neft yataqlarının daxil olduğu bloku "Karasu Development Company" şirkəti, "Kürovdağ" neft yatağını "Shirvan Operating Company" və "Global Energy Azerbaijan Limited" şirkəti ilə birlikdə, Hasilatın Pay Bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq istismar edir [146].

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Ümid" qaz-kondensat yatağı SOCAR, "SOCAR Umid Oil and Gaz Ltd" və "Nobel Oil Explorataion and Production" şirkəti, "Qarabağ" neft yatağı SOCAR, "SOCAR Karabakh" və "Equinor" şirkəti, "Buzovna-Maştağa", "Qala" və "Zirə" neft yataqlarının daxil olduğu blok SOCAR, "Taghiyev Operating Company" və Böyük Britaniyanın "CL İnternational Ltd" şirkəti tərəfindən Risk Xidməti sazişləri əsasında işlənilir [146].

Neft-qaz yataqlarının işlənməsinə xarici şirkətlərin cəlb olunması, onların maliyyə və texniki imkanlarından istifadə edilməsi respublikada neft-qaz sənayesinin inkişafı və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əlavə imkanlar yaradır.

Ehtiyatlar və məhsuldarlıq baxımından yataqlar bir-birindən fərqlənir. Onların çoxu onilliklər ərzində istismar edilir və bu səbəbdən də aşağı debit göstəricilərinə malikdir. Neft-qaz hasilatında əsas rol AÇG və "Şahdəniz" yataqlarına məxsusdur.

Cədvəl 2.1.3

2014-2024-cü illərdə Azərbaycanda SOCAR tərəfindən, "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində və "Şahdəniz" layihəsi üzrə neft hasilatı* (mln. ton)

İllər	Azərbaycan üzrə	O cümlədən		
		SOCAR üzrə	"Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində	"Şahdəniz" layihəsi üzrə [kondensat]
2014	42,1	8,4	31,4	2,3
2015	41,4	8,1	31,1	2,2
2016	41,0	7,5	31,0	2,5
2017	38,6	7,4	28,9	2,3
2018	38,8	7,5	28,8	2,5
2019	37,4	7,7	26,2	3,5
2020	34,5	7,4	23,6	3,5
2021	34,6	7,9	22,5	4,2
2022	32,6	7,8	20,4	4,4
2023	30,1	7,7	17,8	4,3
2024	29,0	7,5	16,8	4,2

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və SOCAR-ın statistik materialları əsasında hazırlanmışdır.
** 2023 və 2024-cü illərdə "Abşeron" qaz-kondensat yatağından, müvafiq olaraq, 0,3 və 0,5 mln. ton neft hasil olumuşdur.*

Cədvələ əsasən qeyd etmək olar ki, hasil edilən neftin əhəmiyyətli hissəsi AÇG yatağının payına düşür. 2014-cü ildə ümumi hasilatın 74,4%-i, 2020-ci ildə 68,4%-i, 2024-cü ildə 57,9%-i bu yataqdan alınmışdır. SOCAR-ın və "Şahdəniz" yatağının ümumi hasilatdakı payı isə, 2020-ci ildə, müvafiq olaraq, 19,9% və 5,4%, 2020-ci ildə 21,4% və 10,1%, 2024-cü ildə isə 25,8% və 14,4% təşkil etmişdi. "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində hasilatın azalması AÇG

yatağında ehtiyatların getdikcə tükənməsi ilə bağlıdır. Respublika üzrə neft hasilatınn səviyyəsinin getdikcə aşağı düşməsi fonunda SOCAR-ın göstəricilərinin nisbətən sabit qalması ümumi hasilatda onun xüsusi çəkisinin artması ilə nəticələnmişdir. 2018-ci ildən sonra "Şahdəniz" yatağından kondensat çıxarılmasında əhəmiyyətli artım, həmin ildə Şahdəniz Mərhələ 2 layihəsi üzrə hasilatın başlamasından qaynaqlanırdı.

Cədvəl 2.1.4

2014-2024-cü illərdə Azərbaycanda SOCAR tərəfindən, "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində və "Şahdəniz" layihəsi üzrə təbii qaz hasilatı* [mln. m^3]

İllər	Azərbaycan üzrə	O cümlədən		
		SOCAR üzrə	"Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində	"Şahdəniz" layihəsi üzrə [kondensat]
2014	29,5	7,2	12,5	9,8
2015	28,9	6,9	12,1	9.9
2016	29,3	6,2	12,4	10,7
2017	28,5	6,1	12,3	10,1
2018	30,4	6,5	12,5	11,4
2019	35,6	6,8	12,0	16,8
2020	37,1	7,3	11,7	18,1
2021	43,9	7,9	13,4	22,6
2022	46,7	8,1	13,4	25,2
2023	48,4	8,4	12,9	26,3
2024	50,4	7,7	13,4	27,8

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və SOCAR-ın statistik materialları əsasında hazırlanmışdır.

**2023 və 2024-cü illərdə "Abşeron" qaz-kondensat yatağından, müvafiq olaraq, 0,8 və 1,5 mlrd. m^3 təbii qaz hasil olumuşdur.*

Cədvəldə verilmiş statistik rəqəmlərin təhlili göstərir ki, 2018-ci ilədək respublikada ən çox təbii qaz AÇG yatağından çıxarılmışdır. 2014-cü ildə ümumi hasilatın 42,3%-i, 2018-ci ildə isə – 41,1%-i "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində əldə olunmuşdur. Həmin illərdə "Şahdəniz" yatağından hasil edilən təbii qaz ümumi hasilatın, müvafiq olaraq, 33,2% və 37,5%-nə bərbər idi. Şahdəniz Mərhələ 2 layihəsi üzrə hasilatın başlaması ilə vəziyyət əks istiqamətdə dəyişmişdi. 2019-cu ildə ümumi hasilatın 47,1%-i "Şahdəniz", 33,7%-i AÇG yatağından əldə olunduğu halda, beş il sonra, yəni 2024-cü ildə birincinin payı 55,1%-ə qədər artmış, ikincinin payı isə 26,5%-ə qədər azalmışdır. Nəzərdən keçirilən dövrdə SOCAR-ın hasil etdiyi təbii qazın həcmində kəskin dəyişiklik baş veməmiş, bu da yüksələn xətlə inkişaf edən ümumi hasilatın tərkibində onun xüsusi çəkisinin azalmasına səbəb olmuşdur. 2014-cü ildə SOCAR ümumi hasilatın 24,4%-nə, 2020-ci ildə 19,6%-nə, 2024-cü ildə isə 15,2%-nə sahib idi.

Respublikada hasil edilən neft və təbii qazın bir hissəsi ölkənin daxili tələbatının ödənilməsinə, digər hissəsi isə ixracata yönəldilir.

Neft emalı sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas və inkişafda olan sahələrindən biridir. Yerli xammal bazasında fəaliyyət göstərməsi onun rentabelliliyini təmin edən əsas amildir. Neft məhsulları istehsal edən müəssisələrin sayının ildənilə artması da bunu sübut edir. Ölkə daxilində məsrəf olunan xam neftn çox hissəsi məhz bu müəssisələrdə emal olunur.

2019-cu ildə respublikada neft məhsulları istehsal edən 8 müəssisə fəaliyyət göstərirdisə, 2023-cü ildə onların sayı 14-ə çatmışdır. Bu müəssisələrdə 2019-cu ildə 2,9 mlrd., 2020-ci ildə

2,7 mlrd., 2021-ci ildə 3,7 mlrd., 2022-ci ildə 4,4 mlrd., 2023-cü ildə isə 4,5 mlrd. manat dəyərində məhsul istehsal olunmuşdur [11, s.17]. Qeyd olunan illər ərzində ölkədə emal olunan xam neftin miqdarında ciddi dəyişiklik baş verməmişdir. 2019-cu ildə 6,24 mln. ton xam neft və ya ümumi hasilatın 16,6%-i ölkə daxilində emal olunmuşdur. 2020-ci ildə bu göstəricilər, müvafiq olaraq, 5,96 mln. ton və 17,2%, 2021-ci ildə 6,69 mln. ton və 19,3%, 2022-ci ildə 6,35 mln. ton və 19,4%, 2023-cü ildə 6,36 mln. ton və 21,1% təşkil etmişdir. Neft emalı müəssisələrinin xam neft məsrəfinə gəldikdə isə, bu, 2019-cu ildə 6,19 mln., 2020-ci ildə 5,89 mln., 2021-ci ildə 6,63 mln., 2022 və 2023-cü illərin hər birində 6,27 mln. tona bərabər olmuşdur [102, s.37]. Statistik rəqəmlərdən göründüyü kimi, ölkə daxilində istifadə olunan xam neftin 98-99%-i neft emalı müəssisələrinin, yerdə qalan 1-2% isə energetika sektorunun daxili istehlakının və itkilərin payına düşür.

Diqqəti cəlb edən məqamlardan biri, neft emalı müəssisələrinin sayı və istehsal olunan məhsulun dəyəri artdığı halda, bu müəssisələrdə məsrəf olunan xam neftin ümumi miqdarı, demək olar ki, dəyişməməsidir. 2019-cu ildə istehsal edilən neft məhsullarının dəyərindən, orta hesabla hər müəssisəyə təxminən 362 mln. manat düşürdüsə, 2023-cü ildə bu rəqəm təxminən 321 mln. manat olmuşdur. Eyni zamanda, 2019-cu ildə hər müəsisədə orta hesabla 783 min ton, 2023-cü ildə isə 454 min ton xam neft emal edilmişdir. Başqa sözlə, qeyd olunan illər ərzində hər müəssisədə məsrəf olunan xam neftin miqdarı orta hesabla 42,0% azaldığı halda, istehsal olunan məhsulun dəyəri cəmi 11,3% azalmışdır. Belə vəziyyət, bir tərəfdən, respublikanın emal müəssisələrində müasir texnologiyaların tətbiq edildiyini, digər tərəfdən isə, bazar dəyəri daha yüksək olan məhsul

istehsalının genişləndiyini göstərir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından yüksək qiymətləndirilməli olan bu vəziyyət həm də respublikada təbii ehtiyatlardan istifadənin səmərəlilik dərəcəsinin yüksəldiyinə dəlalət edir.

Ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında daha çox əhəmiyyət kəsb edən təbii qazdan transformasiya və son istehlak sektorlarında istifadə edilir. Transformasiya sektoru elektrik və istilik enerjisi istehsalı sahəsini əhatə edir. Son istehlak sektoru isə enerji məqsədli son istehlak və qeyri-enerji məqsədli son istehlak olmaqla iki hissəyə bölünür. Enerji məqsədli son istehlak sənaye və tikintidə, nəqliyyatda və iqtisadiyyatın digər sahələrində (kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, meşəçilik, kommersiya, ictimai xidmətlər, ev təsərrüfatları), qeyri-enerji məqsədli son istehlak isə qeyri-energetika məqsədləri üçün, daha çox kimya sənayesindəki texnoloji prosslərdə təbii qazdan istifadəni özündə ehtiva edir.

Hasil olunan təbii qaz əmtəəlik və qeyri-əmtəəlik olmaqla iki hissəyə bölünür. Bazarda satış və ya istifadə üçün hazır olan hissə əmtəəlik, hazır olmayan hissə isə qeyri-əmtəəlik təbii qaz adlanır. Məsələn, təzyiqi lazımi səviyyədə saxlamaq üçün neft quyularına vurulan, məşəllərin yandırılmasında istifadə edilən, havaya buraxılan təbii qaz qeyri-əmtəəlikdir.

2019-cu ildə Azərbaycanda 24,5 mlrd. m^3, 2020-ci ildə 26,4 mlrd. m^3, 2021-ci ildə 32,5 mlrd. m^3, 2022-ci ildə 34,9 mlrd. m^3, 2023-cü ildə isə 36,4 mlrd. m^3 əmtəəlik qaz istehsal olunmuşdur. Bunun 2019-cu ildə 12,5 mlrd. m^3-i və ya 51,0%-i, 2020-ci ildə 12,6 mlrd. m^3-i və ya 47,7%-i, 2021-ci ildə 13,1 mlrd. m^3-i və ya 40,3%-i, 2022-ci ildə 13,9 mlrd. m^3-i və ya 39,8%-i, 2023-cü ildə isə 14,3 mlrd. m^3-i və ya 39,2%-i ölkədaxili istehlaka yönəl-

dilmişdir. Daxili istehlakın strukturuna gəldikdə, 2019-cu ildə transformasiya sektorunda 6,1 mlrd. m^3, son istehlak sektorunda 5,1 mlrd. m^3, 2020-ci ildə, müvafiq olaraq, 6,1 mlrd. m^3 və 5,5 mlrd. m^3, 2021-ci ildə 6,3 mlrd. m^3 və 5,8 mlrd. m^3, 2022-ci ildə 6,5 mlrd. m^3 və 6,6 mlrd. m^3, 2023-cü ildə isə 6,6 mlrd. m^3 və 7,0 mlrd. m^3 təbii qaz məsrəf olunmuşdur [102, s.37-38]. 2019-cu il ilə müqayisədə 2023-cü ildə təbii qaz istehlakı təxminən 8,0% artdığı halda, son istehlak sektorunda artım təxminən 37,0% olmuşdur. Bu da, bir tərəfdən, elektrik və istilik enerjisi istehsalı sahəsində enerji səmərəliliyinin səviyyəsinin yüksəlməsinə, yəni bir kVt.s elektrik enerjisinin və ya 1 Coul istilik enerjisinin istehsalına məsrəf olunan qazın həcminin azalmasına, digər tərəfdən isə, sənayedə, tikintidə, nəqliyyatda, kənd təsərrüfatında və s. sahələrdə inkişafa və bu səbəbdən də təbii qaza olan tələbatın artmasına dəlalət edir.

Yaşayış məskənlərinin qazlaşdırılması ölkənin enerji təhlükəsizliyi siyasətinin tərkib elementlərindən biri olub, əhalinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin olunmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Təbii qaz hasilatı və emalı sahəsində müşahidə olunan inkişaf dinamikasının müsbət nəticələrindən biri də ev təsərrüfatlarının mütləq əksəriyyətinin təbii qazla təmin olunmasıdır. 2025-ci il yanvar ayının 1-dək Azərbaycanda yaşayış məskənlərinin təxminən 96,6%-i qazlaşdırılmışdır [23]. Bu, kifayət qədər yüksək nailiyyətdir və bu göstəriciyə görə Azərbaycan region ölkələrindən irəlidədir. Ümumiyyətlə, xarici ölkələrin çoxunda yaşayış məskənlərinin qazlaşdırılması səviyyəsi 90%-dən aşağı səviyyədədir.

Azərbaycan dünyada neft-qaz ixrac edən ölkə kimi tanınır. Hal-hazırda respububublika qonşu Gürcüstanın enerji təhlü-

kəsizliyinin təmin olunmasında əsas təchizatçı rolunda çıxış edir, Avropanın neft və təbii qaza olan tələbatının ödənilməsinə, malik olduğu imkanlar daxilində öz töhfəsini verir, İsrailə neft ixrac edən ölkələr sırasında yer alır.

Cədvəl 2.1.5

2014-2024-cü illərdə Azərbaycandan neft-qaz ixracı

İllər	Neft ixracı [mln. ton]	Respublika üzrə neft hasilatına nisbətən [%-lə]	Təbii qaz ixracı [mlrd. m^3]	Respublika üzrə təbii qaz hasilatına nisbətən [%-lə]
2014	35,0	83,1	8,0	27,1
2015	35,3	85,2	8,1	28,0
2016	34,9	85,1	8,0	27,3
2017	32,8	84,9	8,8	30,8
2018	32,6	84,0	9,9	32,5
2019	31,2	83,2	11,8	33,1
2020	28,3	82,0	13,8	37,1
2021	28,0	81,1	19,0	43,3
2022	26,6	81,5	22,6	48,3
2023	26,0	86,3	24,9	51,4
2024	24,4	84,1	25,3	50,1

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və SOCAR-ın statistik materialları əsasında hazırlanmışdır.

Respublikada neft-qaz hasilatının dinamikası ixracatın səviyyəsinə bilavasitə təsir göstərir. Onuncu cədvəlin materiallarından da aydın olur ki, 2014-2024-cü illərdə neft ixracında azalma, təbii qaz ixracında artım baş vermişdir, bu da qeyd olunan dövrdə respublikada neft hasilatında səviyyənin aşağı düş-

məsi, təbii qaz hasilatında isə yüksəlməsi ilə bağlıdır. İstənilən halda, ölkədə hasil olunan neftin 80%-dən çoxu ixrac olunur. İxraca yönəldilən təbii qazın ümumi hasilatın tərkibindəki xüsusi çəkisinə gəldikdə isə, bu, ardıcıl şəkildə artaraq, 2023-2024-cü illərdə 50% səviyyəsini ötmüşdür. Bu, bir daha onu göstərir ki, ölkədaxili istehlakda, ekoloji baxımdan neftə nisbətən daha təmiz qalıq yanacaq növü olan təbii qaz üstünlük təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarlarına çıxarılan Azərbaycan neftinin əsas hissəsini ABƏŞ tərəfindən AÇG yatağından hasil edilən neft təşkil edir. Məsələn, 2014-cü ildə ixrac olunan neftin təxminən 95%-i konsorsiumun, cəmi 5%-i SOCAR-ın hesabında idisə, on il sonra, yəni 2024-cü ildə ixrac olunan neftin təxminən 86-i AÇG yatağından, 12%-i SOCAR-ın balansında olan yataqlardan, 2%-i isə "Abşeron" qaz-kondensat yatağından çıxarılmışdır [23].

İxrac olunan təbii qazın əsas hissəsi "Şahdəniz" yatağından hasil olunur. 2018-ci ilədək Şahdəniz Mərhələ-1 layihəsi üzrə çıxarılan təbii qazın əsas hissəsi ölkənin daxili tələbatının ödənilməsinə yönəldilmiş, qalan hissəsi isə qonşu ölkələrə ixrac olunmuşdur [135, s.72-73]. Həmin ildə Şahdəniz Mərhələ-2 layihəsi çərçivəsində hasilata başlanılması xarici bazarlara daha çox təbii qaz göndərilməsi ilə nəticələnmişdir.

Qeyd olunanlara əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda sənaye üsulu ilə neft-qaz hasilatının təxminən 200 ilə yaxın bir dövrdə davam etməsinə baxmayaraq, ölkə hələ də zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir. Respublikada ən azı 1 mlrd. ton neft, 2,6 mlrd m^3 təbii qaz ehtiyatlarının mövcudluğu artıq təsdiqini tapmış faktdır və eyni zamanda, neft-qaz kəşfiyyatı işləri davam etdirilir, yəni ehtiyatlarla bağlı rə-

qəmlərin artması mümkündür. Azərbaycanda karbohidrogen yataqları respublikanın müxtəlif bölgələrində yerləşsə də, ən məhsuldar yataqlar Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundadır. Ehtiyatların mövcudluğu respublikanın enerjiyə olan tələbatını daxili mənbələr hesabına tam ödəməyə imkan verir və ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında neft və təbii qaz əsas yer tutur. Azərbaycan yalnız özünün deyil, neft-qaz ixrac etdiyi ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında da paya malikdir. Bununla yanaşı, ölkədaxili istehlakda neftin xüsusi çəkisinin azalması, təbii qazın xüsusi çəkisinin isə artması meyli mövcuddur. Daha ucuz və ekoloji cəhətdən nisbətən təmiz olan təbii qazdan istifadə dairəsinin genişlənməsi ekoloji mühitin sağlamlaşdırılmasında əhəmiyyətli yer tutur. Neft-qaz hasilatı, emalı və istifadəsi sahəsində əldə olunan nailiyyətlər ümumilikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərmiş və mövcud ehtiyatların miqyası bu təsirin bundan sonra da onilliklər ərzində davam edəcəyini proqnozlaşdırmağa imkan verir.

2.2. Bərpa olunan enerji mənbələri və onların potensialı

Çağdaş dövrdə iqtisadiyyatın permanent olaraq genişlənməsi və inkişafı, əhalinin tələbatlarının artması proporsional olaraq enerjiyə tələbatı artır, enerji təhlükəszliyini etibarlı təmin etmək məqsədilə, qalıq enerji mənbələri ilə yanaşı, BOEM-dən istifadə getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Alternativ enerji mənbələrinə diqqətin artması, bir tərəfdən, bərpa olunmayan enerji mənbələrində ehtiyatların tükənməsi, digər tərəfdən isə, meydana gəlməsində qalıq yanacaq növlərindən istifadənin də böyük rol oynadığı ekoloji böhranın dərinləşməsi ilə bağlıdır.

Su, günəş, külək, biokütlə, istehsalat və məişət tullantıları qalıq yanacaq növlərinə alternativ olan enerji mənbələridir və onlardan istifadəni stimullaşdıran səbəblər kifayət qədərdir. Bu mənbələr təbiətdə fasiləsiz olaraq cərəyan edən proseslərlə bağlıdır, insan tərəfindən hansı səviyyədə və intensivliklə istifadə edilməsindən aslı olmayaraq, tükənməsi qeyri-mümkündür, istifadə prosesində tez və fasiləsiz olaraq bərpa olunur. Qalıq yanacaq növlərinin kəşfiyyatı, hasilatı, emalı və daşınması böyük xərc tələb etdiyi halda, alternativ mənbələrdən istifadə dəfələrlə ucuz başa gəlir, atmosferi karbon qazı və istixana effekti yaradan digər qazlarla az çirkləndirməsi ekoloji tarazlığın qorunması və iqlim dəyişikliyinin qarşısının alınması baxımından onların əhəmiyyətini daha da artırır. Məhdud coğrafiyada mövcud olan qalıq yanacaq növlərindən fərqli olaraq, BOEM-ə hər yerdə rast gəlmək mümkündür. Su mənbələrinin bol olduğu ərazilərdə hdroenerjidən, düzən ərazilərdə külək enerjisindən, isti iqlim qurşağında yerləşən ərazilərdə günəş enerjisindən, kənd təsərrüfatı məhsullarının və meşə ehtiyatlarının zəngin olduğu ərazilərdə isə bioenerjidən daha çox istifadə olunur.

BOEM-dən istifadənin tarixi əsrlərin dərinliklərinə gedib çıxır. Qalıq yanacaq növlərindən bəhrələnməyin hələ mümkün olmadığı zamanlarda insanlar, elmi-nəzəri qanunauyğunluqları barədə tam məlumatlı olmadıqları halda, müşahidələrinə və nəsildən-nəslə ötürülən təcrübəyə əsaslanaraq, bioenerjidən, günəş, su və külək enerjisindən istifadə etmək vərdişlərinə yiyələnmişdilər.

Təxminən 1,5 mln. il bundan əvvəl insan oddan istifadə etməyə, təxminən 1 mln. il budan əvvəl isə odda yemək hazırlamağa başlamış, e.ə. VI əsrdə yelkənli qayıqların meydana

gəlməsi dənizçilər üçün küləyin əhəmiyyətini artırmışdı. E.ə. III əsrdə antik dövrün məşhur alimlərindən olan Arximedin günəş şüalarını əks etdirən güzgülər (parıldayan qılınclar) vasitəsilə, Sirakuza hücum edən Roma gəmilərini yandırması tarixi bir faktdır. Su və yel dəyirmanları uzun müddət insanların məişətinin vacib elementini təşkil etmişdir və s. Zaman keçdikcə elm və texnika inkişaf etmiş, XVIII əsrdən başlayaraq, əvvəlcə buxar gücü ilə hərəkətə gətrilən maşınların dövriyyəyə daxil olması, sonradan daş kömür, neft və təbii qaz hasilatı və istehlakına başlanılması BOEM-i arxa plana keçirmiş, son onilliklərdə isə atmosferə atılan və istixana effekti yaradan qazların həcminin artması dünyada, o cümlədən Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrindən istifadə məsələsini aktuallaşdırmışdır.

Azərbaycan təkcə neft-qaz ilə deyil, həm də BOEM ilə zəgin ölkələr sırasındadır. Respublikanın Xəzər dənizi sahilində yerləşməsi, relyefinin müxtəlifliyi və ərazisində 9 iqlim tipinin olması onun alternativ enerji potensialının formalaşmasını şərtləndirir.

Çayların enerji potensialından istifadə edilməsi ölkənin enerji təhlükəsizliyini təmin olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Respublikada hidroenerji istehsalı sahəsində perspektivli layihələrin həyata keçirilməsinə, su elektrik stansiyalarının (SES) istismara verilməsinə baxmayaraq, mövcud potensialdan tam istifadə edildiyini qeyd etmək mümkün deyildir.

Azərbaycan ərazisində 8359 çay axır. Tədqiqatçılar bu çayların tənifatı ilə bağlı fərqli məlumatlar təqdim edirlər. Məsələn, M.Məmmədov 2012-ci ildə nəşr etdirdiyi monoqrafiyasında uzunluğu 25 kilometrdən az olan çayların sayının 8188-ə, 26-50 kilometr olan çayların sayının 107-yə, 51-100 kilometr olan çayların sayının 40-a, 101-500 kilometr olan çayların sayı-

nın 22-yə, 500 kilometrdən çox olan çayların sayının 2-yə bərabər olduğunu qeyd edir [129, s.19]. S.C.Mahmudova isə 2021-ci ildə çap etdirdiyi məqaləsində ölkə üzrə çayların ümumi uzunluğunun 34 min kilometr təşkil etdiyini, onların çoxunun 5 kilometrdən az, 850-nin 5-10 kilometr arası, 500-nün 10-100 kilometr arası, 21-nin 100 kilometrdən çox uzunluğa malik olduğunu bildirir [123, s.26]. Müxtəlif vaxtlarda verilən məlumatların üst-üstə düşməməsi təbiətdə baş verən dəyişikliklərlə bağlı ola bilər. Belə ki, son dövrlərdə qlobal istiləşmənin təsiri altında su ehtiyatlarının azalması, sel və daşqınların törətdiyi fəsadlar çayların məcrasının, fiziki parametrlərinin və xüsusiyyətlərinin dəyişməsinə səbəb olur.

Respublikanın yerüstü su ehtiyatlarının çox hissəsi Kür və Araz çaylarının hesabına formalaşır. Bundan başqa, Samur, Qanıx, Qabırrı, Tərtər, Həkəri, Qudyal, Türyan, Agstafa, Viləş və s. nisbətən iri çaylardır.

Ölkənin yerüstü və yeraltı su ehtiyatları 3 mənbədən – yağıntı suları, transsərhəd çayların axımı və buzlaqların əriməsi – formalaşır. Bu ehtiyatların illik həcmini müəyyənləşdirmək məqsədilə müxtəlif illərdə tədqiqatlar aparılmış, əldə olunan nəticələr fərqli olsa da, bu fərq çox böyük rəqəmlərlə ifadə olunmur. 1967 və 1977-ci illərdə Dövlət Hidrologiya İnstitutu tərəfindən aparılmış tədqiqatlar nəticəsində respublikada 30,6 mlrd. m^3 su ehtiyatının olduğu, onun da təxminən 8 mlrd. m^3-nin yerli mənbələr hesabına formalaşdığı müəyyən edilmişdir. 1978-ci ildə S.H. Rüstəmov və R.M.Qaşqay tərəfindən aparılmış hesablamalara əsasən Azərbaycanda, 10,3 mlrd. m^3-i yerli mənbələr hesabına formalaşmaqla, 32,3 m^3 su ehtiyatı olmuşdur. Nəzərdən keçirilən sahədə növbəti tədqiqat 1988-ci ildə Zaqaf-

qaziya Elmi-Tədqiqat Hidrometeorologiya İnstitutu tərəfindən aparılmış və belə nəticə əldə edilmişdir ki, ölkə ümumilikdə 28,1 m^3 su ehtiyatına malik olmuş, onun tərkibində yerli mənbələrin payı isə 7,81 m^3 təşkil etmişdir. Bundan bir il sonra, 1989-cu ildə S.H.Rüstəmov və R.M.Qaşqay tərəfindən aparılmış yeni hesablamaların nəticələri bu rəqəmlərdən fərqlənir. Onların qənaətinə görə, keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında respublikada su ehtiyatlarının ümumi həcmi 30,9 mlrd. m^3-ə, yerli mənbələrdən formalaşan ehtiyatların həcmi isə 10,3 mlrd. m^3-ə bərabər olmuşdur. 2002-ci ildə H.Y.Fətullayev tərəfindən aparılmış hesablamaların nəticəsinə görə, Azərbaycanın ümumi su ehtiyatı 30.3 m^3 həcmində qiymətləndirilmişdir [72, s.20]. Qeyd olunan məlumatlardan aydın olur ki, XX əsrin son onilliklərində Azərbaycanın su ehtiyatları təxminən 28-32 mlrd. m^3, yerli mənbələrdən formalaşan ehtiyatlar isə 8-10 mlrd. m^3 diapazonunda dəyişmişdir. Nəərə almaq lazımdır ki, su ehtiyatları sabit və dayanıqlı olmayıb, iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin, əhalinin artım dinamikasının, sudan istifadənin strukturundakı transformasiyaların, qlobal iqlim dəyişikliklərinin təsir altında arta və ya azala bilər.

Su anbarlarının yaradılması mövcud ehtiyatların qorunması yollarından biridir. Respublikada ümumi həcmi təxminən 22 mlrd. m^3-ə bərabər olan 140-a qədər su anbarı vardır. Su tutumu 15,7 mlrd. m^3 olan Mingəçevir su anbarı, 2,6 mlrd. m^3 olan Şəmkir su anbarı, 1,3 mlrd. m^3 olan Araz su qovşağı, 0,5 mlrd. m^3 olan Sərsəng su anbarı ən böyük su anbarlarıdır [72, s.22]. Bu anbarlardan suya tələbatın müəyyən hissəsini ödəməklə yanaşı, elektrik enerjisi istehsalı məqsədi ilə də istifadə olunur.

Qeyd olunanlardan başqa, su ehtiyatlarının strukturunda təbii göllər də yer alır. Onların ehtiyatları son dərəcə az oldu-

ğundan respublikanın ümumi su ehtiyatının həcminə ciddi təsir göstərmir.

Azərbaycanda mövcud olan təxminən 450 gölün ümumi sahəsi 394 km^2-ə, ümumi su ehtiyatı 0,90 mlrd. m^3-ə, şirin su ehtiyatı isə cəmi 0,03-0,05 mlrd. m^3-ə bərabərdir. Yay fəslində bu göllərin təxminən 200-ü qoruyur [72, s.23].

Son illərdə su ehtiyatlarının həcmini müəyyənləşdirmək istiqamətində tədqiqatlar aparan A.B.Ələkbərov və F.Ə.İmanovun hesablamalarına görə, hal-hazırda Azərbaycanın illik ümumi su ehtiyatları 55-56 mlrd. m^3 təşkil edir. Bunun 20,6 mlrd. m^3-i transsərhəd çayların, 20 mlrd. m^3-i su anbarlarının, 9 mlrd. m^3-i yeraltı suların, 6 mlrd. m^3-i isə yerli çayların payına düşür [72, s.24]. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə isə, respublikanın çay sularının ümumi ehtiyatları 28,5-30,5 mlrd. m^3-ə bərabərdir, bunun da 19,0-20,5 mlrd. m^3-ni tranzit çayların, 9,5-10 mlrd. m^3-ni isə yerli çayların axımları təşkil edir [22]. Göründüyü kimi, hesablamaların hamısında tranzit çayların illik axımı ilə bağlı rəqəmlər bir-birinə uyğun gəlsə də, yerli çayların axım səviyyəsi ilə bağlı bunu qeyd etmək mümkün deyildir. Ümumi nəticə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda çayların su ehtiyatının 70%-dən çoxu transsərhəd çayların hesabına formalaşır, bu da, bir tərəfdən, respublikanın məhdud su ehtiyatlarına malik olduğunu, digər tərəfdən isə, mövcud ehtiyatlardan maksimum səviyyədə səmərəli istifadə olunmasının zəruriliyini göstərir.

Hidroenerji istehsalında rolu getdikcə artmaqda olan çaylarda sululuğun azalması, ekoloji vəziyyətin pisləşməsi ölkədə alternativ enerji sektorunun inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. İqlim dəyişmələri çayların su ehtyatının azalmasına təsir göstə-

rən əsas amillərdən biridir və bu prosesin davam etməsi və nəticədə buxarlanmanın intensivliyinin artması ciddi problemlər yaradır. 1991-2006-cı illərdə ölkə ərazisində orta illik temperatur 0,6^{0}C, 2007-2014-cü illərdə isə 0,7^{0}C artmışdır [1, s.233]. Regional və qlobal iqlim dəyişmələri arasında müəyyən kor-relyasiya əlaqəsinin olduğu nəzərə alınsa, davam etməkdə olan istiləşmə meylinin Azərbaycanın su ehtiyatlarına mənfi təsiri də qaçılmaz olacaqdır.

Çaylarda sululuğun azalmasının digər bir səbəbi isə qonşu respublikalarda transsərhəd çayların suyundan getdikcə daha çox istifadə edilməsidir. Bunun da nəticəsində bu çaylar vasitəsilə Azərbaycana daxil olan su həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Azərbaycanın ən böyük transsərhəd çayları olan Kür və Araza münasibətdə bu məqam özünü daha aydın şəkildə büruzə verir.

Kür çayı Türkiyə, Gürcüstan və Azərbaycan ərazisindən axır, uzunluğu 1515 kilometrdir. Çayın hövzəsi Ermənistan ərazisinin bir hissəsini də əhatə edir. Kürün öz hövzəsində formalaşan su ehtiyatları 16,8 km^3 təşki edir, bunun da 4,6 km^3-i Gürcüstan, 9,39 km^3-i Azərbaycan, 1,54 km^3-i Ermənistan, 1,27 km^3-i isə Türkiyə ərazisində formalaşır. Keçən əsrin son onilliklərində çayın Gürcüstandan Azərbaycana keçən axımı 13-16 m^3/s azalmışdır. 2010-ci ilə qədər aparılmış müşahidələrə görə, çayın Tbilisi şəhərinə qədər olan hissəsinin illik axımında ciddi dəyişiklik baş verməmədiyi halda, Gürcüstan paytaxtından Azərbaycan sərhəddinə qədər olan hissədə əhəmiyyətli azalma baş verir. Bu ərazidə Kür çayından və onun qollarından 42,3 m^3/s su götürülür [111, s.89-91]. Bu sudan əsasən suvarma məqsədilə istifadə olunur. 1970-ci ildə Gürcüstanda Kür çayının suyundan istifadə etməklə 291 min hektar torpaq suvarıldığı halda, XX

əsrin sonlarında artıq 400 min hektar suvarılırdı [5, s.7]. Azərbaycan ərazisində Kür çayı və onun qolları üzərində Mingəçevir, Şəmkir, Yenikənd, Sərsəng və s. su anbarları tikilmişdir.

Türkiyə, İran, Ermənistan və Azərbaycan əraisindən keçən Araz çayının uzunluğu 1072 kilometr, hövzəsində formalaşan illik su ehtiyatı isə 9,12 km^3-ə bərabərdir. Su ehtiyatlarının 2,6 km^3-i Ttürkiyə, 4,70 km^3-i Ermənistan, 1,04 km^3-i Azərbaycan, 0,78 km^3-i İran ərazisində formalaşır. Ermənistan ərazisində Araz çayı və onun qolları üzərində 40-dan çox su anbarı tikilmişdir [111, s.98-100]. Çayın ən böyük qollarından biri Ermənistan ərazisindən Azərbaycana daxil olan Arpa çayıdır. Göyçə gölünün səviyyəsini tənzimləmək üçün onu Arpa çayı ilə birləşdirən və 1961-ci ildə inşa edilən su tuneli vasitəsilə çayın suyunun bir hissəsi həmin gölə axıdılır. Bundan başqa, Ermənistanda çayın üzərində Keçut su anbarı da tkilmişdir. Nəticədə Arpa çayının suyunun 30-40%-i Ermənistan ərazisində mənimsənilir [111, s.84]. Azərbaycan ərazisində Araz çayı üzərində Araz, Mil-Muğan və Bəhramtəpə hidroqovşaqları inşa edilmişdir. 1991-2010-cu illərdə Araz çayının Ermənistan-Türkiyə sərhəddindən başlamış, Saatlı rayonu ərazisində Kür çayına töküldüyü məntəqəyə qədər olan hissəsində illik su axımında azalma 34,5%-ə bərabər olmuşdur [111, s.102].

Antropogen amillərin təsiri altında təkcə Kür və Araz çaylarının deyil, digər çayların axımında da nəzərəçarpacaq transformasiyalar baş vermişdir. Ümumiyyətlə, istər təbii, istərsə də antropogen təsirlər nəticəsində Azərbaycanda çayların sululuq səviyyəsində azalma baş vermiş və son onilliklərdə bu daha ciddi xaraktr almışdır. 1961-1990-cı illərdə yerli çayların sululuğu 5,0%, transsərhəd çayların sululuğu 9,1% azaldığı halda,

1991-2023-cü illərdə bu rəqəmlər, müvafiq olaraq, 21,2% və 21,0% təşkil etmişdir [22].

Antropogen təsirlər təkcə su ehtiytlarının azalmasına səbəb olmur, həm də cayların ekoloji vəziyyətinin pisləşməsində əsas rol oynayır. Çayların çirkləndirilməsi bütövlükdə eko-sistemin pozulmasına gətirib çıxaran əsas amillərdəndir. Müasir dövrdə bütün çaylar çirklənməyə məruz qalsa da, transsərhəd çaylarda çirklənmə səviyyəsi daha yüksəkdir. Cənubi Qafqazda transsərhəd çaylarda ekoloji vəziyyəti yaxşılaşdırmaq məqsədilə br sıra beynəlxaq layihə həyata keçirilsə də [45, s.61-62], ümumi vəziyyət hələ də narahatlıq doğuran səviyyədədir. Ermənistan və Gürcüstanda bir çox hallarda təmizləyici qurğuların yaradılmasına vəsait xərcləmək əvəzinə, sənaye və məişət tullantıları Kür və Araz hövzəsi çaylarına axıdılır, buun da nəticəsində ciddi problemlərlə üzləşən ölkə Azərbaycan olur. Məsələn, Gürcüstanda Tbilisi, Axalsix, Borjomi, Qori və s. şəhərlərin sənaye və məişət tullantıları Kür çayına, Ermənistanda dağ-mədən sənayesi tullantıları, Araz çayının qolu olan Oxçuçaya axıdılır.

BOEM-in potensialı 4 parametr üzrə – resurs potensialı, texniki potensial, iqtisadi potensial və bazar potensialı – qiymətləndirilir. Resurs potensialı – konkret ərazidə mövcud enerji mənbəyindən tam istifadə nəticəsində əldə oluna biləcək enerjinin miqdarını ifadə edir və daha çox nəzəri xarakter daşıyır. Texniki potensial-texniki qurğu və vasitələrdən istifadə etməklə enerji mənbəyindən əldə oluna biləcək enerjinin miqdarını əks etdirir. İqtisadi potensial-texniki potensialın iqtisadi cəhətdən səmərəli istifadə oluna bilən hissəsidir. Bazar potensialı – əldə olunan enerjinin bazarda maksimum gəlir gətirmək potensialıdır.

Çay suları böyük potensial enerjiyə malik olan resursdur və Azərbaycanda da elektrik enerjisi istehsalında mövcud su ehtiyatlarından istifadə olunur. Respublikada çayların nəzəri hidroenerji potensialı 40 mlrd. kVt.s, texniki hidroenerji potensialı 16 mlrd. kVt.s, iqtisadi cəhətdən səmərəli enerji potensialı 6 mlrd. kVt.s, mövcud hidroenerji potensialı isə 4,7 mlrd. kVt.s təşkil edir [127, s.67]. Rəqəmləri müqayisə etdikdə, ölkədə istifadə olunmayan hidroenerji potensialının kifayət qədər olduğu üzə çıxır.

Azərbaycanın ümumi enerji təchizatında hidroenerjinin xüsusi çəkisi 2019-cu ildə 0,8%, 2020-ci ildə 0,5%, 2021-ci ildə 0,6%, 2022-ci ildə 0,7%, 2023-cü ildə 0,8% təşkil etmişdir [11, s.21], yəni ümumi enerji təchizatında hidroenerji mənbələrinin payı kiçik və dəyişməz olaraq qalmışdır. Bu sahədə üstünlük, xüsusi çəkisi 98%-dən çox olan neft-qaz sektoruna məxsusdur.

Hidroenerji mənbələrinin və SES şəbəkəsinin elektrik enerjisi istehsalında və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında rolu getdikcə artır. 2020-ci ildə respublikada istehsal olunan elektrik enerjisinin 4,1%-i SES-lərin payına düşürdüsə, 2021-ci ildə bu rəqəm 4,5%-ə, 2022-ci ildə 5,4%-ə, 2023-cü ildə 6,0%-ə, 2024-cü ildə isə 10,6%-ə bərabər olmuşdur [23, 30]. Başqa sözlə, 2020-ci il ilə müqayisədə 2024-cü ildə elektrik enerjisi istehsalında SES-lərin payı 2,5 dəfədən çox artmışdır. Artım respublikada, xüsusilə də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə mövcud SES-lərin təmiri və yenilərinin inşası hesabına əldə edilmişdir.

Energetika Nazirliyinin məlumatına görə, 2023-cü ildə respublikada olan SES-lərin sayı 47-yə, onların ümumi qoyuluş gücü isə 1301,778 MVt-a (Mingəçevir – 424,6, Şəmkir – 380, Yenikənd – 150, Tərtər – 50, Fizuli – 25, Taxtakörpü – 25, Şəm-

kirçay – 24,42, Araz – 22, Arpaçay 1 – 20,5, Biləv – 20, Varvara – 17, Ağbulaq – 14,25, Cahangirbəyli – 10,5, Həsənrız -10, Çıraq 1 – 8,3, Güləbird – 8, Mişni – 8,25, Qamışlı – 6,3, Alxaslı – 6,0, Torağay 2 – 5,9, Soyuqbulaq – 5,3, Torağay 3 – 5,0, Suqovuşan 1 – 4,8, Vayxır – 4,5, Kəlbəcər 1 – 4,4, Muğan – 4,05, Sus – 4, Çıraq 2 – 3,6, Meydan – 3,4, Göyçay 1 – 3,1, Suqovuşan 2 – 3,0, Torağay 1 – 3,0, Çiçəkli – 3,0, İsmayıllı 1 – 1,581, İsmayıllı 2 – 1,581, Balakən – 1,44, Arpaçay 2 – 1,4, Oğuz 1 – 1,341, Oğuz 2 – 1,341, Şəki – 1,3, Qusar 1 – 0,96, Oğuz 3 – 0,894, Nüqədi – 0,83, Torağay 4 – 0,8, Şəki 2 – 0,58, Masallı – 0,3, Astara – 0,26 MVt) bərabər olmuşdur [23, 109, s.10-11]. 2024-cü il - 2025-ci ilin birinci yarısında "Azərenerji" ASC tərəfindən yeni SES-lər inşa edilmişdir. 2024-cü ilin may ayında Laçın rayonunda 2,8 MVt gücündə olan Zabux və 4 MVt gücündə olan Qarıqışlaq [140, s.10], Zəngilan rayonunda hər biri 10,5 MVt gücündə olan Sayıflı və Zəngilan [165, s.3], sentyabr ayında Kəlbəcər rayonunda 22,5 MVt gücündə olan Yuxarı Vəng [113, s.2], 4,3 MVt gücündə olan Zar, Göygöl rayonunda 4,1 MVt gücündə olan Toğanalı [139, s.4], oktyabr ayında Zəngilan rayonunda 10,5 MVt gücündə olan Sarıqışlaq [164, s.5], 2025-ci ilin may ayında Laçın rayonunda 3,1 MVt gücündə olan Aşağı Malıbəyli və 3,5 MVt gücündə olan Mirik SES, Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə istifadəyə verilmişdir [121, s.4]. Beləliklə, respublikada SES-lərin sayı 57-yə, qoyuluş gücü isə 1377,578 MVt-a çatmışdır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında SES-lərin inşası istiqamətində işlər davam etdirilir. Bu rayonlarda kiçik su elektrik stansiyaların (KSES) ümumi gücünü 467 MVt-a, sayını isə 72-yə çatdırmaq planlaşdırılır [140, s.10]. Şübhəsiz ki, istifadəyə verilən hər yeni stansiya "yaşıl iqtisadiyyat"a keçid

siyasətinin uğurlu nəticəsi olmaqla yanaşı, ölkənin enerji təhlükəsizliyini daha da möhkəmləndirir.

Respublikada reallaşdırılan enerji təhlükəsizliyi siyasətinin əsas hədəflərindən birini, ümumilikdə dünyada elektroenergetika sektorunun strukturunu dəyişən günəş və külək enerjisindən istifadənin genişləndirilməsindən ibarətdir. Ölkənin müxtəlif bölgələrində günəşli və ya küləkli günlərin çox olması bu hədəfə çatmaq üçün zəruri olan potensialı formalaşdırır.

Azərbaycanda günəş və külək enerjisi istehsalı prosesi təşəkkül mərhələsindədir. Bu mənbələrdən əldə olunan enerjinin ümumi enerji təchizatında xüsusi çəkisinin cəmi 0,1% təşkil etməsi [11, s.21] də bunu sübut edir. Buna baxmayaraq, son illərdə bu sektoru inkişaf etdirmək dövlətin enerji siyasətinin əsas istqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda günəş enerjisi üzrə iqtisadi potensial 23 min MVt-a (23 QVt), günəş elektrik stansiyalarının (GES) sayı 13-ə (3-ü hibrid elektrik stansiyası (HES)), onların qoyuluş gücü isə 281,916 MVt-a (Qaradağ GES – 230,0, Naxçıvan GES – 22,0, Şərur GES – 11,0, Kəngərli GES – 5,0, Qobustan HES – 2,863, Samux GES – 2,803, Sumqayıt GES – 2,072, Sahil GES – 1,927, Suraxanı GES – 1,559, Pirallahı GES – 1,1, Culfa HES – 0,985, Sosial obyektlər – 0,587, Ekoloji Park HES – 0,02 MVt) bərabərdir [23, 109, s.11]. Bu stansiyaların ümumi qoyuluş gücü respublikanın günəş enerjisi üzrə iqtisadi potensialının cəmi 1,2%-ni təşkil edir, yəni bu sektoru inkişaf etdirmək üçün imkanlar son dərəcə genişdir. 2023-cü ildə istifadəyə verilən və 230 MVt gücündə olan Qaradağ GES-in tikintsi kimi iri layihələrin reallaşdırılması günəş enerjisi istehsalını artırmaqda dövlətin maraqlı oduğunu göstərir.

2019-cu ildə ölkədə GES-lərdə ümumilikdə 44,2 mln. kVt.s, 2024-cü ildə isə bundan 512,1 mln. kVt.s çox, yəni 556,3 mln. kVt.s elektrik enerjisi istehsal edilmişdir. Respublika üzrə bütün mənbələrdən alınan elektrik enerjisinin tərkibində günəş enerjisinin xüsusi çəkisi 2019-cu ildə cəmi 0,1%, 2024-cü ildə isə 1,9% təşkil etmişdir [23, 30]. Statistik rəqəmlərdəki artım Qaradağ GES-in istismara verilməsindən qaynaqlanır.

Külək enerjisi elektroenergetikanı inkişaf etdirmək baxımından əlverişli mənbələrdən hesab olunur, çünki, birincisi, müxtəlif sürətli külək axınları istənilən coğrafiya üçün xarakterikdir, ikincisi, külək elektrik stansiyalarının (KES) inşası tez və daha ucuz başa gəlir.

Azərbaycanda külək enerjisi üzrə iqtisadi potensial 3 min MVt (3 QVt) həcmində qiymətləndirilir [23], bu da günəş enerjisi üzrə iqtisadi potensialdan 7,6 dəfə azdır. Külək enerjisi potensialının nisbətən az olması relyeflə bağlıdır, yəni Qafqaz sıra dağları külək axınlarının ölkəyə daxil olmasına mane olur. Xəzər dənizi istiqamətindən gələn külək axınları isə maneəsiz hərəkət edir və bu səbəbdən də xəzəryanı ərazilər, xüsusilə də Abşeron yarımadası külək enerjisi potensialının daha çox olması ilə seçilir.

Respublikada fəaliyyət göstərən KES-lərin sayı 8-ə (3-ü HES), onların ümumi qoyuluş gücü 66,45 MVt-a (Yeni Yaşma KES – 50, Hökməli KES – 8,0, Yaşma Bağları KES – 3,6, Qobustan HES – 2,7, Şurabad KES – 1,7, Culfa KES – 0,3, Culfa HES – 0,11, Ekoloji Park HES – 0,04) bərabərdir [23, 109, s.11]. Külək enerjisi sahəsində də iqtisadi potensialın çox az hissəsindən, cəmi 2,2%-dən istifadə olunur. Eyni zamanda, son illərdə KES-lərdə istehsal olunan elektrik enerjisinin miqdarının davamlı

olaraq azalması da, bu sahəyə diqqətin daha da artırılmasını tələb edir.

2019-cu ildə KES-lərdə 105,4 mln. kVt.s, 2020-ci ildə 96,1 mln. kVt.s, 2021-ci ildə 91,4 mln. kVt.s, 2022-ci ildə 83,3 mln. kVt.s, 2023-cü ildə 55,4 mln. kVt.s, 2024-cü ildə isə 50,9 mln. kVt.s elektrik enerjisi istehsal olunmuşdur. Respublika üzrə istehsal olunan elektrik enerjsinin tərkibində külək enerjisinin xüsusi çəkisi 2019-cu ildə 0,4%, 2024-cü ildə isə cəmi 0,1% təşkil etmişdir [23, 30]. 2019-2024-cü illərdə külək enerjisi istehsalı 51,7% azaldığı halda, onun ölkə üzrə istehsal olunan elektrik enerjsinin tərkibindəki xüsusi çəkisi 75,0% azalmışdır.

Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı, urbanizasiya proseslərinin intensivləşməsi və əhalinin istehlak səviyyəsinin yüksəlməsi sosial-iqtisadi və siyasi dividendlər gətirməklə yanaşı, ekosistemə və insanların sağlamlığına mənfi təsir göstərən istehsalat və məişət tullantılarının miqdarının artması üçün də şərait yaradır və bu tullantılar öz növbəsində həm də təkrar emal üçün xammal, elektrik və istilik enerjisi mənbəyidir. Mövcud qlobal meyllərə və Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinə uyğun olaraq, respublikada istehsalat, məişət, bitki və heyvan mənşəli tullantılarından istifadə etməklə elektrik enerji istehsal olunur.

Energetika Nazirliyinin qiymətləndirməsinə görə, Azərbaycan tullantılar üzrə 380 MVt (0,38 QVt) iqtisadi enerji potensialına malikdir [23]. Şübhəsiz ki, bu rəqəm şərti xarakter daşıyır, çünki ölkədə tullantıların, xüsusilə də bərk tullantıların az bir hissəsindən enerji əldə etmək məqsədilə istifadə olunur. Məsələn, 2022-ci ildə respublikada yaranmış 2,6 mln. ton bərk məişət tullantısının cəmi 21,2%-i enerji istehsalı prosesinə cəlb

olunmuşdur [142]. Ümumi meyl isə tullantılar hesabına enerji istehsalını inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Hal-hazırda fəaliyyət göstərən Balaxanı Bərk Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodunun enerji istehsalı üzrə qoyuluş gücü 37 MVt-a, Qobustan HES-in – isə 0,7 MVt-a bərabərdir [23].

Ölkənin ümumi enerji təchizatında tullantıların xüsusi çəkisi 2019 və 2020-ci illərdə 0,7%-ə, 2021-ci ildə 0,6%-ə, 2022 və 2023-cü illərdə 0,5%-ə bərabər olmuşdur [11, s.21]. Son illərdə tullantılardan əldə olunan elektrik enerjisinin həcmində artım müşahidə olunur.

2019-cu ildə tullantılardan istifadə etməklə 195,9 mln. kVt.s, 2024-cü ildə isə 232,5 mln. kVt.s elektrik enerjisi istehsal olunmuşdur. 2024-cü ildə respublika üzrə istehsal olunan elektrik enerjisinin 0,8%-i tullantılardan əldə olunmuşdur [23, 30].

İstehsal və məişət tullantılarının tərkibində plastik kütlə əhəmiyyətli yer tutur. Ümumiyyətlə, dünyada istər sənayedə, istərsə də məişətdə plastiklərin tətbiqi sürətlə genişlənir, bu da son nəticədə onun istehsalını stimullaşdırır. Bu məhsulun istehsalının dünya üzrə illik artım tempi 6-10% təşkil edir. Hal-hazırda ən azı 150 növ plastik kütlə istehsal olunur ki, onların da 30%-i polimer mənşəlidir [81, s.5]. Polimerlərin istehsalında neft və təbii qazdan da istifadə olunduğu nəzərə alınsa, onda Azərbaycanda bu sahənin təşəkkülü və inkişafını təbii hal hesab etmək olar. Respublikada fəaliyyət göstərən Polipropilen Zavodu, Etilen-Polietilen Zavodu və Yüksək Sıxlıqlı Polietilen Zavodunda istehsal edilən müxtəlif növ məhsullar sırasında polimerlər də yer alır. Plastik kütlələrdən və polimer məmulatlarından istifadənin miqyasının davamlı olaraq genişlənməsi onların tullantıları ilə bağlı məsələni aktuallaşdırır.

Plastik kütlə və polmer tullantılarının bir hissəsi torpağa basdırılır, digər hissəsi isə təkrar emal prosesinə cəlb edilir. Müasir dövrdə bərk məişət tullantılarının cəmi 5-7%-i emal edilir, yerdə qalan hissə isə torpağa basdırılır. Emal edilən bərk tullantıların tərkibində polimerlərin payı təqribən 8%-ə bərabərdir. Təkrar emal prosesində plastik kütlə və polimer tullantılarının yandırılması zamanı ayrılan istilikdən buxar və elektrik enerjisi almaq mümkün olsa da, bu, nə iqtisdi, nə də ekoliji cəhətdən əlverişli deyildir, çünki ayrılan istiliyin effektivlik dərəcəsi aşağı olur, bundan başqa, qeyd olunan tullantıların yandırılması prosesində ayrılan texniki karbon və zərərli duzlar ekoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır [81, s.6], bu da "yaşıl enerji"yə keçid konsepsiyası ilə ziddiyyət təşkil edir.

Bütün qeyd olunanlara əsasən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanda BOEM-in potensialı respublikanın enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə müsbət təsir göstərə biləcək səviyyədədir. Bu mənbələrin ümumi iqtisadi potensialı ən azı 32380 MVt-a bərabərdir. Ölkədə ümumi qoyuluş gücü 1763,644 MVt olan 76 stansiyada BOEM-dən elktrik enerjisi istehsal edilir. Stansiyaların qoyuluş gücü bərpa olunan enerji mənbələrinin iqtisadi potensialının cəmi 5,1%-ni təşkil edir, yəni möcud potensialın çox hissəsi istifadəsiz qalır və bunun da obyektiv səbəbi var. Belə ki, elektrik enerjisi istehsalında alternativ enerji mənbələrindən istifadə nisbətən yeni sahədir və təşəkkül mərhələsindədir. Eyni zamanda, respublikada bu sahəni davamlı olaraq inkişaf etdirmək dövlətin enerji siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. BOEM-dən istifadənin miqyasının genişləndirilməsi "yaşıl iqtisadiyyat"ın inkişafına və ekosistemin qorunmasına da öz töhfəsini

verir. Ölkədə onlarla su, günəş və külək stansiyasınn fəaliyyəti qalıq yanacaqdan daha az istifadə olunması, atmosferə daha az zəhərli qaz atılması və son nəticədə ətraf mühitin daha etibarlı qorunması mənasını verir.

2.3. Respublikada elektrik enerjisi istehsalı üzrə infrastrukturun mövcud vəziyyəti

Dünyada elektrik enerjisi istehsalına XIX əsrin 80-ci illərində başlanılmış və ilk mərhələdə zavod və fabriklərin enerjiyə olan ehtiyacının ödənilməsi ön planda olmuşdur. Zaman kecdikcə elektrik enerjisindən istifadənin miqyası genişlənmiş, sənaye ilə yanaşı, şəhərlərdə küçələrin, obyektlərin və mənzillərin elektrik enerjisi vasitəsilə işıqlandırılmasına başlanılmışdır.

Azərbaycanda ilk elektrik stansiyası 1882-ci ildə, neft sənayesinin ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə Bakıda inşa olunmuşdur. Neft sənayesinin inkişafı fonunda Bakı şəhərinin Rusiya imperiyasının əsas sənaye mərkəzlərindən birinə çevrilməsi, əhalinin sayının sürətlə artması və xidmət sektorunun təşəkkül taparaq genişlənməsi proporsional olaraq enerjiyə tələbatın artmasını, bu da yeni elektrik stansiyalarının tikintisini şərtləndirir, eyni zamanda, elektrik enerjisi istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər təsis olunurdu. 1889-cu ildə Bakıda yaradılan "Elektriçeskaya sila" səhmdar cəmiyyəti belə şirkətlərdən idi. 1901-ci ildə bu şirkətin Bibi-Heybətdə 1050 kVt gücündə, 1902-ci ildə isə Ağ Şəhərdə 4600 kVt gücündə olan İES istifadəyə verilmişdr. Bununla yanaşı neft mədənlərinin nəzdində elektrik stansiyaları meydana gəlirdi. 1906-cı ildə Ağ Şəhər stansiyasından Balaxanı neft mədənlərinə enerji ötürücü hava xətti çəkil-

mişdir. 1915-ci ildə Bakıdakı elektrik stansiyalarının ümumi gücü 197,8 min kVt-a, hava elektrik xətlərinin uzunluğu 75 km.-ə, kabellərin uzunluğu isə 52 km.-ə bərabər idi [112, s.4-5].

1920-ci ildə respublikada sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra elektroenergetika müəssisələri milliləşdirilmişdir. Həmin ildə Abşerondakı stansiyaların toplam gücü 58,6 kVt təşkil etmişdir. 1920-1940-cı illərdə ölkənin enerji sisteminin gücü 5 dəfə artmışdır. 1941-ci ildə, Azərbaycanda ilk İstilik Elektrik Mərkəzi (İEM) olan "Sumqayıt İEM-1", 1954-cü ildə Mingəçevir SES və "Şimal" Dövlət Rayon Elektrik Stansiyası (DRES), 1961-ci ildə Əli Bayramov DRES, 1966-cı ildə "Sumqayıt İEM-2" işə salınmışdır. 1970-ci ildə respublikadakı elektrik stansiyalarının istehsal gücü 11 mlrd. kVt.s-a bərabər idi. Paralel olaraq, enerji ötürücü xətlərin çəkilişi də davam edirdi. 1954-cü ildə Mingəçevir-Bakı, 1967-ci ildə Əli Bayramlı-Gəncə-Ağstafa elektrik veriliş xətləri istifadəyə verilmişdir [112, s.5].

1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlişində sonra elektroenergetika sektorunda dinamik inkişaf mərhələsi başlamışdı. Ümummilli liderin müəyyənləşdirdiyi strategiyanın uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində respublikada kənd təssərrüfatı və sənayenin sürətli inkişafı, yeni sənaye müəssisələri və xidmət obyektlərinin meydana gəlməsi öz növbəsində elektrik enerjisinə tələbatın artmasını şərtləndirir, mövcud elektrik stansiyaları isə bu tələbatı tam ödəmək iqtidarında deyildi. Yeni elektrik stansiyalarının inşası və mövcud stansiyaların gücünün artırılması təxirəsalınmaz vəzifəyə çevrilmişdi.

Problem yalnız elektrik stansiyalarının generasiya gücünün azlığında deyildi, həm də yeni elektrik stansiyalarının yaradılması yolunda Kremlin yaratdığı manеələr ilə bağlı idi.

Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *"o illər Moskvanın etirazına, bu işimizə maneçilik törədən qüvvələrin çox güclü olmasına baxmayaraq, biz Azərbaycanın elektrik enerjisi müstəqilliyini, elektrik enerjisi sıradan asılılıqdan qurtarmasını təmin etmək üçün respublikamızda güclü potensiala malik olan elektrik stansiyaları yaratmağa başladıq, buna nail olduq"* [86, s.236]. Məhz enerji müstəqilliyinin təmin olunması ölkənin sosial-iqtisadi həyatında ciddi dönüş yaradılmasını təmin etmişdi.

Keçən əsrin 70-ci illəri və 80-ci illərinin əvvəllərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən enerji layihələri müasir dövrdə də respublikanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında vacib rol oynayır. 1971-ci ildə Naxçıvan MR-da 22 MVt gücündə olan İran-Azərbaycan Araz SES-in, 1976-1977-ci illərdə 50 MVt gücündə olan Sərsəng SES-in və 1982-ci ildə 380 MVt gücündə olan Şamxor SES-in inşası başa çatdırılmışdı. Mingəçevirdə "Azərbaycan" DRES-in inşasını respublikanın elektroenergetika sistemi üçün əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. 1981-ci ildə bu stansiyanın 300 MVt gücündə olan birinci bloku, sonrakı illərdə isə daha yeddi bloku istismara verilmiş və nəticədə onun gücü 2400 MVt-a çatdırılmışdı [112, s.5, 138, s.4].

Ümumilikdə, XX əsrin 70-80-ci illərində ölkənin enerji tələbatını daxili ehtiyatlar hesabına ödəmək məqsədilə həyata keçirilən layihələrin müsbət nəticələri həm ES-lərin gücünün, həm də elektrik enerjisi istehsalının artmasında özünü göstərirdi. 1970-ci ildə respublikada ES-lərin ümumi gücü 2622,5 MVt-a, istehsal olunmuş elektrik enerjisi 12026,7 mln. kVt.s-a bərabər idisə, 1980-ci ildə bu göstəricilər, müvafiq olaraq, 2882,0 MVt-a və 15045,2 kVt.s-a, 1990-cı ildə isə, 5050,7 MVt-a və 23152,6 kVt.s-a çatmışdı [30]. Statistik rəqəmlərdən göründüyü kimi,

1970-1990-cı illərdə ES-lərin gücü 2428,2 MVt, istehsal olunmuş elektrik enerjisi 11125,9 kVt.s və ya hər iki parametr üzrə 92,5% artmışdır. Bu illərdə elektrik enerjisi İES-lərdə və SES-lərdə əldə olunurdu. Dövlət müstəqilliyinin bərpasına qədər olan dövrdə elektrik enerjisi istehsalında rekord göstərici 1990-cı ilə aiddir.

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində cərəyan edən proseslərin mənfi nəticələri elektroenergetika şəbəkəsindən də yan keçməmişdi. ES-lərdə avadanlıqların aşınması, maliyyə çatışmazlığı səbəbindən modernizasiya və yenidənqurma işlərinin aparılmaması generasiya güclərinin zəifləməsinə, elektrik enerjisi istehsalının azalmasına səbəb olmuş və nəticədə respublikanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında ciddi problemlər meydana gəlmişdir.

1995-ci ildə ölkədə ES-lərin ümumi gücü 5043,7 MVt, bu stansiyalarda istehsal olunmuş elektrik enerjisi isə 17043,6 mln. kVt.s-a bərabər olmuşdur [30]. 1990-cı il ilə müqayisədə 1995-ci ildə stansiyaların ümümi gücü 7 MVt və ya 0,1%, elektrik enerjisi istehsalı isə 6109 mln. kVt.s və ya 26,3% azalmışdır, yəni qeyd olunan illər ərzində nəinki generasiya güclərini artırmaq, hətta mövcud güclərdən tam miqyasda istifadə etmək mümkün olmamışdır. Uzun müddət istismarda olan ES-lər həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən dövrün tələblərinə cavab vermirdi. Elektrik ötürücü xətlərdə tez-tez baş verən qəzalar istehsal olunmuş elektrik enerjisinin istehlakçılara çatdırılmasında problemlər yaradır, enerji təminatının keyfiyyətinin və enerji səmərəliliyinin səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olurdu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra elektroenergetika sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində apardığı məqsədyönlü siyasət, onun təşəbbüsü və

rəhbərliyi ilə həyata keçirlən islahatlar artıq keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarından öz müsbət nəticələrini verməyə başlamışdır. İlk növbədə əsas diqqət stansiyaların mövcud imkanlarından səmərəli istifadə edərək, onların məhsuldarlığını artırmağa yönəldilmiş və əsrin sonuna doğru bu sahədə müəyyən müsbət nəticələr əldə edilmişdir.

2000-ci ildə ES-lərin gücü, 1995-ci ilə nisbətən 131,8 MVt və ya 2,6% azalaraq, 4911,9 MVt-a düşsə də, elektrik enerjisi istehsalı 1655,5 mln. kVt.s və ya 9,7% artaraq, 18699,1 mln. kVt.s-a çatmışdır [30]. İstehsalda artıma məhz mövcud generasiya güclərindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolu ilə nail olunmuşdu.

Elektrik enerjisi istehsalında geriləmənin aradan qaldırılması elektroenergetika sektorunda islahatların keyfiyyətcə yeni mərhələsinə keçid üçün əsas yaratmışdır. Bu mərhələdə qarşıya qoyulan vəzifələrin dairəsi də genişlənmişdir. Mövcud stansiyaların generasiya gücünün artırılması, yeni stansiya və yarımstansiyaların inşası, elektrik ötürücü və paylayıcı şəbəkənin iş keyfiyyətinin yüksəldilməsi yolu ilə infrastrukturu inkişaf etdirmək, elektroenergetika sahəsinə daxili və xarici mənbələrdən kapital qoyuluşunu artırmaq, iqtisadiyyatı və əhalini fasiləsiz elektrik enerjisi ilə təmin etmək əsas hədəf kimi müəyyənləşdirilmişdir.

2000-ci ilin may ayında 150 MVt gücündə olan Yenikənd SES-in tikintisinin başa çatdırılması qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq naminə atılan addımlardan biri idi. Bu stansiyanın tikintisinə 1979-cu ildə başlanılmış, lakin sovet dövründə bu iş başa çatdırılmamışdır. 1994-cü ildə Ümummilli lider tikiniti işlərini davam etdirmək barədə qərar qəbul etmiş, bu məqsədlə AYİB-dən 53 mln. dollar məbləğində kredit alınmışdır [85, s.263-270].

"Şimal" DRES-in yenidən qurulması XXI əsrin əvvəllərində elektroenergetika sahəsində həyata keçirilən vacib layihələrdən biridir. 2000-ci il dekabrın 19-da Preident Heydər Əliyevin iştirakı ilə stansiyada 400 MVt gücündə yeni blokun təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. Bu layihənin maliyyə xərcləri Yaponiya hökumətinin güzəştli şərtlərlə 40 il müddətinə ayırdığı 339 mln. dollar məbləğində kredit hesabına ödənilmişdir [86, s.238-239]. Yeni blok 2002-ci ildə istismara verilmişdir.

2000-2001-ci illərdə 1 nömrəli Bakı İstilik-Elektrik Mərkəzində də yanidənqurma işləri həyata keçirilmiş və burada hər biri 53,5 MVt gücündə olan 2 qaz turbini və digər avadanlıqlar quraşdırılmışdır [138]. Bu işləri reallaşdırmaq məqsədilə Almaniya bankından 100 mln. dollar kredit götürülmüşdür [85, s.271-272].

Həyata keçirilən tədbirlər elektroenergetika sektorunun dinamik inkişaf yoluna keçməsində böyük rol oynamışdır. 2004-cü ildə respublikada ES-lərin generasiya gücü 5665,1 MVt-a, istehsal gücü isə 21743,2 mln. kVt.s-a bərabər olmuşdu [30], bu da 2000-ci il ilə müqayisədə generasiya gücü üzrı 753,2 MVt və ya 15,3%, istehsal üzrə 3044,1 mln kVt.s və ya 16,2% artım deməkdir.

2005-2015-ci illərdə yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramının [37, s.362-375] həyata keçirilməsinin Azərbaycanda elektroenergetika sektorunun inkişafı, onun infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Proqramda yeni ES-lər inşa etmək, mövcud stansiyaları modernləşdirmək, BOEM-dən istifadəni genişləndirmək yolu ilə generasiya güclərini artırmaq və 2015-ci ildə 6500-7000 MVt-a çatdırmaq nəzərdə tutulmuşdu. Konkret olaraq isə, Sumqayıtda 400-500 MVt, Şirvan şəhərində 800-900 MVt gücündə olan İES, Naxçıvan MR-da 36 MVt gücündə "Ordubad" və 4,5

MVt gücündə "Vayxır" SES, "Şimal" DRES-in 400 MVt gücündə ikinci bloku tikilməli, "Azərbaycan" DRES-in 1-8-ci blokları yenidən qurulmalı, Mingəçevir SES-də isə yenidənqurma işləri başa çatdırılmalı idi. Bundan başqa, on il ərzində yüksək gərginlikli elektrik şəbəkəsini inkişaf etdirmək, Naxçıvan MR, Bakı və Sumqayıtın elektrik enerjisi ilə təchizatını yaxşılaşdırmaq, Gəncə və Şirvanda elektrik şəbəkəsində yenidənqurma və bərpa işləri aparmaq istiqamətində tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir.

Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi nəticəsində Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənmiş, elektroenergetika sektorunda infrastruktur modernləşdirilmişdir. Proqram çərçivəsində 4 yeni ES - Sumqayıtda gücü 400-500 MVt, Şirvan şəhərində 800-900 MVt gücündə İES, Naxçıvan MR-da 36 MVt gücündə "Ordubad" və 4,5 MVt gücündə "Vayxır" SES – istismara verilmişdir. Eyni zamanda, "Şimal" DRES-də 400 MVt gücündə 2-ci blok inşa edilmiş, "Azərbaycan" DRES-in 1-8-ci blokları tam, Mingəçevir SES qismən yenidən qurulmuş, "Azərbaycan" DRES-in, "Şirvan" DRES-in və Sumqayıt İEM-in yanacaq təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə magistral qaz kəmərləri və nəzarət ölçü qovşaqları tikilmiş, Naxçıvan MR-da İES maye yanacaqdan qaz yanacağına keçirilmişdir. Bundan başqa, yarımstansiyalar şəbəkəsinin inkişafı istiqamətində addımlar atılmışdır: "Xaçmaz", "Salyan" və "Böyükşor" yarımstansiyası inşa edilmiş, "İmişli" və "Masallı" yarımstansiysı yenidən qurulmuş, "Gəncə", "Xırdalan", "Ağsu", "Binəqədi", "Zabrat", "Əhmədli", "Müşfiq", "Qala", "Ramanı", "Abşeron" və "Səngəçal" yarımstansiyası gücləndirilmişdir. Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi prosesində yeni ötürücü xətlərin çəkilməsi də diqqət mərkəzində olmuşdur. On il ərzində

"Yaşma-Dərbənd", "İmişli-Parsabad", "Azərbaycan DRES-İmişli", "Şirvan-İmişli", "Şirvan DRES-Salyan", "Salyan-Masallı", "Masallı-Astara", "Naxçıvan-Culfa-"Araz" SES" və ""Şimal" DRES – "Hövsan", "Böyükşor", "Sənaye qovşağı" yarımstansiyası" arasında elektrik ötürücü xətlər çəkilmişdir. Nəhayət, Bakı, Sumqayıt, Gəncə şəhərlərinin, Quba, Xaçmas, Qusar, Şabran, Siyəzən, Qobustan, Lənkəran, Astara, Masallı, Biləsuvar rayonlarının enerji təchizatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə tədbirlər həyata keçirilmişdir [23].

Elektroenergetika sektorunda görülən işlər Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi ilə nəinki məhdudlaşmamış, əksinə Prezident İlham Əliyevin inkişaf strategiyasına uyğun olaraq, sonrakı dövrdə daha geniş vüsət almışdır. Bu mərhələdə yeni generasiya güclərinin yaratmaq və infrastruktur layihələri həyata keçirmək siyasətini davam etdirməklə yanaşı, müasir texnologiyaların və innovasiyaların tətbiqinə də xüsusi önəm verilir. SCADA uzaqdan idarəetmə sistemindən istifadə edilməsi ölkənin elektroenergetika kompleksinin texnoloji cəhətdən böyük irəliləyişə nail olduğunu göstərir.

2018-ci ildə Lerik, 2019-cu ildə Şimal – 2 ES – istismara verilmiş, 2018-ci ildən başlayaraq "Azərenerji" ASC, elektrik stansiyalarının təhlükəsiz və fasiləsiz fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə reallaşdırılan tədbirləri özündə ehtiva edən "Reabilitasiya Proqramı"nı həyata keçirir. Bu Proqram çərçivəsində Azərbaycan İES, Cənub elektrik stansiyası, Sumqayıt elektrik stansiyası, Şimal-1 elektrik stansiyası, Bakı İEM, Bakı elektrik stansiyası, Səngəçal elektrik stansiyası, Şahdağ elektrik stansiyası, Astara elektrik stansiyası, Şəki elektrik stansiyası, Xaçmas elektrik stansiyası, Mingəçevir SES və Şəmkir SES-də, onlarla

yarımstansiyada mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün təmir-bərpa işləri aparılmışdır [23, 109, s.49-95].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası çərçivəsində generasiya güclərinin, müvafiq infrastukturun yaradılmasını və onların Azərbaycanın ümumi energetika sisteminə inteqrasiyasını təmin etmək Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji xəttin əsas məzmununu təşkil edir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yurdlarına qayıdan əhalini, dövlət orqanlarını, müəssisə və obyektləri elektrik enerjisi ilə təmin etmək məqsədilə "Qarabağ enerji layihəsi" çərçivəsində təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilir.

2021-2024-cü illərdə, qeyd olunan ərazilərdə Meydan, Qamışlı, Soyuqbulaq, Çıraq-1, Çıraq-2, Güləbird, Suqovuşan-1, Suqovuşan-2, Zəngilan, Şayıflı, Zar, Toğanalı KSES, Yuxarı Vəng, Sarıqışlaq, Cahangirbəyli, Mirik, Ağbulaq, Alxaslı, Mişni, Zabux, Aşağı Malıbəyli və Qaraqışlaq SES istifadəyə verilmiş, müxtəlif infrastruktur layihələri həyata keçirilmişdir [23, 109, s.214-266].

Milli energetika sisteminin inkişaf etdirilməsi nəticəsində Azərbaycan elektroenergetika sahəsində özünün təhlükəsizliyini tam təmin etməyə nail olmuşdur. Respublikada ümumi qoyuluş gücü 5929,9 MVt-a bərabər olan 15 İES (Azərbaycan İES – 2400, Şimal elektrik stansiyası – 800, Cənub elektrik stansiyası – 780, Sumqayıt elektrik stansiyası – 523,3, Qobu elektrik stansiyası – 385, Səngəçal elektrik stansiyası – 299,3, Bakı İEM – 107, Bakı elektrik stansiyası – 104,4, Şahdağ elektrik stansiyası – 104,4, Astara elektrik stansiyası – 87, Xaçmaz elektrik stansiyası – 87, Şəki elektrik stansiyası – 87, Naxçıvan elektrik stansiyası – 87, Naxçıvan qaz turbinli elektrik stansiyası – 60, Lerik elektrik stansiyası – 16,5 MVt) fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, 6 şirkətə aid və ümumi qoyuluş gücü 703,095 MVt olan 7 İES ("BP

Azərbaycan" – 517,5, ARDNŞ – 133,7, "Azərsun Holdinq" AŞİB – 24, "Şahdağ Turizm Mərkəzi" QSC – 10,5, "Azərsun Holdinq" AKKİK – 8,6, "Ümid-Babək" OCƏŞ – 6,5, "Bahar" EOCL – 2,295 MVt) də mövcuddur [23]. Deməli, qalıq yanacaqdan istifadə edən elektrik stansiyalarının sayı 22-yə, onların ümumi qoyuluş gücü isə 6632,995 MVt-a bərabərdir. Bununla yanaşı, BOEM-dən istifadə edən və ümumi qoyuluş gücü 1763,644 MVt olan 76 elektrik stansiyasının mövcudluğu da nəzərə alınsa, onda Azərbaycanda ümumi qoyuluş gücü 8396,639 MVt olan 98 elektrik stansiyasının fəaliyyət göstərdiyi məlum olar.

Elektroenergetika sektorunda yaradılmış potensial respublikanı fasiləsiz və keyfiyyətli elektrik enerjisi ilə təmin etməyə və xaricdən idxal edilən enerjidən aslılığı aradan qaldırmağa imkan verir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu potensial yaradılmasa idi idxaldan aslılıq, XXI əsrin əvvəlləri ilə müqayisədə 5 dəfə, 10 dəfə çox olardı. *"Bütövlükdə ölkəmizdə bu gün ixrac potensialı var və biz elektrik enerjisini idxal edən ölkədən elektrik enerjisini ixrac edən ölkəyə çevrilmişik"* [94, s.220-221].

Azərbaycanda elektrik enerjisi istehsalında müsbət dinamika təmin edilmişdir. İnkişaf istər qalıq yanacaqdan, istərsə də BOEM-dən alınan elektrik enerjisinin həcmində müşahidə olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, elektroenergetika sektoru iqtisadiyyatın kifayət qədər həssas və daimi diqqət tələb edən sahəsidir. Elektrik stansiyalarının funksionallığını tələb olunan səviyyədə saxlamaq üçün vaxtaşırı yenidənqurma və təmir-bərpa işlərinin aparılması vacib şərtlərdəndir və zərurət yarandıqda bu işlər təxirə salınmadan həyata keçirlir. Bu səbəbdən də bəzi illərdə elektrik enerjisi istehsalında müşahidə olunan müəyyən geriləmələr təbii və proqnozlaşdırılması mümkün olan haldır.

Cədvəl 2.3.1

2014-2024-cü illərdə Azərbaycanda elektrik enerjisi istehsalı (mln. kVt.s)

İllər	Elektrik enerjisi istehsalı	O cümlədən				
		İES-lərdə və yanacaqla işləyən digər stansiyalarda	SES-lərdə	GES-lərdə	KES-lərdə	Biokütlənin və tullantıların yandırılmasından alınan elektrik enerjisi
2014	24727,7	23249,3	1299,7	2,9	2,3	173,5
2015	24688,4	22859,9	1637,5	4,6	4,6	181,8
2016	24952,9	22761,0	1959,3	35,3	22,8	174,5
2017	24320,9	22344,9	1746,4	37,2	22,1	170,3
2018	25229,2	23177,0	1768,0	39,3	82,7	162,2
2019	26072,9	24162,6	1564,8	44,2	105,4	195,9
2020	25839,1	24425,9	1069,5	47,0	96,1	200,6
2021	27887,8	26270,7	1277,3	55,2	91,4	193,2
2022	29039,8	27094,6	1595,7	60,9	83,3	205,3
2023	29305,9	27183,4	1763,4	80,7	55,4	223,0
2024	28395,2	24544,4	3011,1	556,3	50,9	232,5

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və SOCAR-ın statistik materialları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldə yer alan statistik materiallardan aydın olur ki, 2014-cü il ilə müqayisədə 2024-cü ildə Azərbaycanda 3667,5 mln. kVt.s və ya 14,8% çox elektrik enerjisi istehsal olunmuşdur. Elektrik enerjisinin çox hissəsi qalıq yanacaqla işləyən

stansiyaların payına düşür. 2014-2024-cü illər ərzində bu stansiyalarda istehsalın həcmində artım 1295,1 mln. kVt.s və ya 5,5% təşkil etmişdir. 2014-cü ildə respublika üzrə istehsal olunmuş elektrik enerjisinin 94,0%-i, 2019-cu ildə – 92,6%-i, 2024-cü ildə isə 86,4% qalıq yanacaq növlərindən alınmışdır.

İstifadə miqyasına görə hidroenerji mənbələri BOEM sırasında birinci yerdə durur. 2014-cü ilə nisbətən 2024-cü ildə su elektrik stansiyalarında 1711,4 mln. kVt.s və ya 131,6% çox elektrik enerjisi istehsal edilmişdir. Bu yüksək göstəricinin əldə olunmasında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istismara verilən yeni stansiyaların rolu böyükdür. Respublika üzrə ümumi istehsalda su elektrik stansiyalarının payına gəldikdə, bu, 2014-cü ildə 5,2%-ə, 2019-cu ildə 6,0%-ə, 2024-cü ildə isə 10,6%-ə bərabər olmuşdur.

2014-2024-cü illərdə ən çox artım, 553,4 mln. kVt.s və ya 191,8 dəfə, GES-lər üzrə əldə edilmişdir. Azərbaycanda istehsal olunan elektrik enerjisinin 2014-cü ildə 0,01%-i, 2019-cu ildə 0,1%-i, 2024-cü ildə isə 1,9%-i bu stansiyaların hesabında idi.

Qeyd edilən illər ərzində KES-lərdə istehsal olunan məhsul üzrə artım 48,6 mln. kVt.s-ta və ya 22,1 dəfəyə, biokütlə və tullantılardan alınan elektrik enerjisi üzrə artım isə 59,0 mln. kVt.s-ta və ya 34%-ə bərabər olmuşdur. Respublika üzrə istehsal edilmiş elektrik enerjisinin tərkibində, bu enerji mənbələrindən istifadə etməklə əldə olunan elektrik enerjisinin xüsusi çəkisi 1,0%-dən də azdır.

Diqqəti çəkən əsas məqam ondan ibarətdir ki, qalıq yanacaqdan istifadə etməklə alınan elektrik enerjisinin ümumi istehsalın tərkibindəki xüsusi çəkisi davamlı olaraq azaldığı halda, BOEM-dən alınan elektrik enerjisinin xüsusi çəkisi artır. Bu, Prezident İlham Əliyevin "yaşıl iqtisadiyyata" keçid strategiyası çərçivəsində həyata keçirilən layihələrin müsbət nəticəsidir.

Bütün qeyd olunanları ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın mərhələli inkişaf yolu keçmiş elektroenergetika kompleksi ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsas rolu oynayır. Bu kompleksin maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək, ölkənin elektrik enerjisinə olan tələbatını tam ödəmək və idxaldan asılılığı aradan qaldırmaq məqsədilə respublikada reallaşdırılan enerji siyasəti əldə olunan müsbət nəticələrlə diqqəti cəlb edir. Ölkədə energetika infrastrukturu mosernləşdirilmiş, yeni generasiya gücləri yaradılmış və bunun da nəticəsində elektrik enerjisi istehsalı sahəsində dayanıqlı inkişafa və yüksək göstəricilərə nail olunmuşdur. BOEM-dən alınan elektrik enerjisinin həcminin ildən-ilə artması isə respublikanın təkcə enerji təhlükəsizliyinin deyil, həm də ekoloji təhlükəsizliyinin qorunması, işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası və inkişaf etdiriməsi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

2.4. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin prioritetləri

Azərbaycan ərazisində enerji ehtiyatlarının zənginliyi təbii amil olduğu halda, ölkədə inkişaf etmiş energetika kompleksinin yaradılması, enerji iqtisadiyyatının diversifikasiyası, enerji əlçatanlığının və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması bilavasitə həyata keçirilən dövlət siyasətinin nəticəsidir. Respublikanın enerji portfelində neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi yüksək olaraq qalsa da, BOEM-dən istifadə səviyyəsi ildən ilə yüksəlir. Mövcud enerji resurslarından səmərəli istifadə respublikada siyasi sabitliyin, sosial-iqtisadi tərəqqinin və dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında böyük rol oynayır. Bununla yanaşı, enerji ka-

pitalını insan kapitalına çevirmək məqsədinə nail olmaq üçün ciddi addımlar atılmış və bu istiqamətində həyata keçirilən siyasət ölkənin inkişaf strategiyasına uyğun olaraq davam etdirilir.

Müasir dövrdə ölkənin milli təhlükəsizlik maraqları, sosial-iqtisadi transformasiya prosesləri, rəqəmsallaşma, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, qlobal trendlər və transsərhəd fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi əldə olunan nailiyyətlərlə kifayətlənməyə imkan vermir, dövrün inkişaf fəlsəfəsinə uyğun olaraq, qarşıya yeni vəzifə və tapşırıqlar qoyur. Ölkədaxili tələbatların artdığı və dünyada sərt və güzəştsiz rəqabət mühitinin formalaşdığı bir şəraitdə düzgün inkişaf strategiyasının və perspektivə hesablanmış prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi hər bir dövlətin mövcudluğunun əsas şərtidir. Azərbaycanda dövlət siyasəti məhz qeyd olunan reallıqlar nəzərə alınaraq, ardıcıl və mərhələli şəkildə həyata keçirilir, bu da ölkənin daxili dayaqlarını və beynəlxalq mövqelərini möhkəmlədir. Prezident İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, *"Biz işləri planlı şəkildə görürük – ilk mərhələdə infrastruktur layihələri, yol, elektrik stansiyaları, ondan sonra sosial infrastruktur, məktəblər, içməli su, ondan sonra iş yerləri, kreditlər, kənd təsərrüfatı. Mən gələcəyə çox böyük ümidlərlə və nikbinliklə baxıram. Heç bir böhran, dünyada baş verən heç bir hadisə bizə təsir edə bilməz. Azərbaycan sabitlik diyarıdır, inkişaf məkanıdır"* [91, s.120].

Azərbaycan Cənubi Qafqzda ən böyük iqtisadiyyata və perspektiv inkişaf imkanlarına malik olan dövlətdir və bu üstünlüyün yaranması və qorunub saxlanmasını təmin edən həlledici faktorlardan biri enerji müstəqilliyi və təhlükəsizliyidir. Enerji potensialından, əvvəlki dövrdə olduğu kimi, bundan sonra da məqsədyönlü şəkildə istifadə olunması dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir.

Enerji sektorunda səmərəliliyin artırılması, iqtisadiyyatın və əhalinin enerji məhsulları ilə təminat səviyyəsinin yüksəldilməsi enerji təhlükəsizliyi siyasətinin əsas prioriteti olaraq qalır. Bu sektorda diqqət mərkəzində saxlanılması vacib olan məqam dayanıqlığın möhkəmləndirilməsi və yeni investisiyalar cəlb etməklə istehsal güclərinin artırılmasından ibarətdir. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də [43, s.5], enerji sektorunun da əhəmiyyətli yer tutduğu real iqtisadiyyatın dayanıqlığını və rəqbət qabiliyyətini artırmaq, infrastrukturunu gücləndirmək üçün daxili və xarici mənbələrdən investisiyaların cəlb olunmasının və buna mane ola biləcək əngəllərin aradan qaldırılmasının vacibliyi qeyd olunur.

“Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda [38] mineral xammal resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması qarşıda duran məqsədlərdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün, qeyd olunan resurslardan istifadə mexanizmi təkmilləşdirilməli, hasilat işində müasir texnologiyaların tətbiqi stimullaşdırılmalı, istismar müddəti bitmiş yataqların rekultivasiyası həyata keçirilməlidir.

Strategiyada müəyyənləşdirilən məqsədlərdən biri də energetika sektorunda tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi və liberallaşmanın aparılması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə təbii qaz və elektrik enerjisi istehsalı, paylanması və təchizatı sahəsində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, istehsalçılarla təchizatçılar arasında rəqabət mühiti formalaşdırmaq məqsədilə müstəqil təchizatçıların yaradılması və onların fəaliyyətinin bazar qaydalarına uyğun şəkildə qurulmasının stimullaşdırılması, qoyuluş gücü 500 MVt olan qaz-turbin elektrik stansiyalarının tikintisi, dövlət-özəl

əməkdaşlığı çərçivəsində BOEM üzrə infrastrukturun yaradılması, bioenerji və geotermal eneridən istifadə sahəsində pilot layihələrin reallaşdırılması və s. həyata keçirilir.

Elm və texnikanın nailiyyətlərindən istifadə enerji sektorunda səmərəliliyi artırmağın ən optimal yollarından biridir. Enerji məhsulları istehsalında müasir texnoloji yeniliklərin tətbiqi xərcləri, enerji məsrəfini azaltmaqla, məhsuldarlığı artırmağa və keyfiyyəti yüksəltməyə imkan verir. Azərbaycanda istər neft-qaz sənayesində, istər BOEM-in istismarında, istərsə də elektrik enerjisi istehsalında müasir texnologiyalardan geniş istifadə olunur.

Neft-qaz yataqlarının üst qatlarında ehtiyatların tükənməsi daha dərin qatlarda kəşfiyyat-qazma işləri aparmaq zərurətini ortaya çıxarır. Şübhəsiz ki, dəniz dibinin dərinliklərində olan neft-qaz yataqlarını aşkarlamaq məqsədilə geoloji-kəşfiyyat quyularının qazılması müvafiq qurğu və avadanlıqlar olmadan qeyri-mümkündür.

Azərbaycan neftçiləri dəniz dibinin dərin qatlarından neft hasil etmək təcrübəsinə malikdirlər. Belə ki, 1976-1979-cu illərdə Bakı arxipelaqının Bulla dəniz yatağında 5629 və 5877 metr dərinlikdə qazılmış iki quyudan neft çıxarılmışdır. Bunlar SSRİ-də o dövr üçün ən dərin neft quyuları idi [135, s.99].

Keçən əsrin 70-ci illərində "Xəzərdənizneftqaz" İstehsalat Birliyinə məxsus "Xəzər", "Bakı", "Oktyabrın 60 illiyi", "Azərbaycan" və "Abşeron" üzən qazma qurğuları Xəzər dənizinin təkcə Azərbaycan deyil, Qazaxstan, Türkmənistan və Dağıstan şelfində də kəşfiyyat-qazma işləri həyata keçirirdilər [135, s.83-85]. Müstəqillik illərində, mövcud qazma qurğularının əsasında hazırlanmış, elm və texnikanın nailiyyətlərini özündə əks etdirən qazma qurğularının yeni-yeni nəsilləri istismara daxil edilmişdir.

Sovet dövründə inşa olunmuş "Şelf-2" və "Şelf-5" üzən qazma qurğularında təmir-bərpa və modernləşdirmə işləri aparıldıqdan sonra, birinci 1996-cı ilin avqustunda "Dədə Qorqud", ikinci isə 1998-ci ilin sentyabrında "İstiqlal" adı altında istismara verilmişdir və hal-hazırda hər iki qurğu öz fəaliyyətini davam etdirir.

2017-ci ilin may ayında istifadəyə verilən Heydər Əliyev adına yarımdalma qazma qurğusu 12,2 min metr dərinlikdə quyu qazmaq imkanına malikdir. İri infrastruktur layihəsi olan və tikintisi 1 mlrd. dollara başa gələn bu qurğunun inşası "Caspian Drilling" şirkəti ilə Sinqapurun "Keppels FELS" şirkəti arasında imzalanan podrat müqaviləsi əsasında həyata keçirilmişdir. Çəkilən xərclərin 90%-i DNF, 10%-i isə SOCAR tərəfindən ödənilmişdir [106, s.2]. Bu vaxta qədər Xəzər dənizinin şelfində maksimum dərinliyi təxminən 7-7,5 min metr olan quyular qazılmışdır və müasir texnologiyalar əsasında hazırlanan bu qurğunun istifadəyə verilməsi neft-qaz yataqlarının daha dərin qatlarının işlənməsi üçün əlavə imkanlar yaradır.

İstehsal və xidmət sahələrnin ekstensiv və intensiv olaraq inkişaf etməsi idarəetmə və nəzarətlə bağlı problemlərin meydana gəlməsini də qaçılmaz edir və rəqəmsal platformaların, innovativ sistemlərin imkanlarından bəhrələnmədən bu problemləri həll etmək mümkün deyildir. Ənənəvi iqtisadiyyata nisbətən səmərəliliyi daha yüksək olan rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi xüsusi diqqət yetirilən sahələrdəndir və bu istiqamətdə həyata keçirilən siyasət və islahatlar iqtisadiyyatın rəqəmsallaşma səviyyəsinin yüksəlməsi üçün hüquqi və iqtisadi təməl formalaşdırmışdır [156, s.64-66]. Enerji sektorunda SCADA sisteminin tətbiqi də idarəetmə və nəzarət mexanizmini təkmilləşdirmək məqsədilə reallaşdırılan tədbirlərdən biridir.

SCADA sistemi obyekt haqqında məlumatların real vaxt rejimində toplanması, emalı, saxlanması və monitorinqini təmin edir, istehsal prosesinə, qurğu və avadanlıqların texniki vəziyyətinə məsafədən nəzarət etməyə, problemləri aşkarlamağa, effektiv idarəetməni həyata keçirməyə imkan verir. Hal-hazırda bu sistemdən enerji sektorunda istifadənin miqyası genşlənir [78, s.3-10, 168, s.79-84].

Enerji infrastrukturuun rəqəmsallaşdırılması səmərəliliyi artırmaqla yanaşı, təhlükəsizlik məsələlərini də aktuallaşdırır, çünki kompüterlərdən və rəqəmsal proqramlardan istifadə enerji sistemini həm də kiber hücumların obyektinə çevirir, bu da kibertəhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə sistemli tədbirlərin görülməsini diqtə edir.

Enerji sektorunun təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində siyasət həm ölkədaxili imkanlar çərçivəsində, həm xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq şəraitində, həm də beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla həyata keçirilir [2, s.44-47, 99, s.122-124, 110, s.109-112]. Ümumiyyətlə, enerji sektorunu kibertəhlükələrdən qorumanın strateji əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu istiqamətində atılan addımları milli təhlükəsizlik siyasətinin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Beynəlxalq bazarların qloballaşdığı, transsərhəd əməkdaşlığın inkişaf etdiyi bir şəraitində xarici ölkələrlə enerji sahəsində əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, bu səbəbdən də neft-qaz ixracı Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin prioritetləri sırasında qalmaqda davam edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi neft strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri respublikada hasil olunan neft və təbii qazın dünya bazarlarına təhlükəsiz, müxtəlif

marşrutlarla, milli maraqlara uyğun şərtlərlə və xarici tərəfdaşların da maraqlarını nəzərə almaqla çıxarılmasından ibarətdir. Neft-qaz ixracının əhəmiyyətini şərtləndirən əsas amil büdcə gəlirlərinin əsas hissəsinin məhz bu sahədən əldə edilməsi ilə bağlıdır, yəni uğurlu ixrac siyasəti respublikada dayanıqlı və inklüziv inkişafın, rifahın və sabitliyin qarantlarından biridir.

Neft-qaz ixracının artırılması "Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nda [38] ölkədə iqtisadi artımın təmin olunması yollarından bir kimi müəyyənləşdirilmişdir.

İxrac marşrutlarının diversifikasiyası Azərbaycanın nail olduğu ən böyük uğurlarından biridir, çünki bu, sadəcə iqtisadi əhəmiyyətə malik məsələ deyil, milli təhlükəsizlik məsələsidir. Alternativ marşrutların mövcudluğu ixrac siyasətində respublikanın müstəqilliyini, neft-qaz tranzitini həyata keçirən ölkələrdən hər-hansı birinin inhisarçı mövqe əldə etmək və bunun ardınca Azərbaycana təsir və təzyiq etmək imkanının neytrallaşdırılmasını təmin edir.

Ümumiyyətlə, ixrac marşrutlarını müəyyənləşdirmək məsələsi ətrafında aparılan müzakirələr son dərəcə gərgin və ziddiyyətli olmuş və daha çox geosiyasi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Cənubi Qafqzda təsir rıçaqlarını qoruyub saxlamağa çalışan Rusiya Qərb şirkətlərinin regiona daxil olmasının qarşısını hər vasitə ilə almağa çalışırdı [155, s.195-196, 171, s.158-159, 188, s.309]. Müstəqillik yoluda kövrək addımlarını atan Azərbaycan iri güclərin geosiyasi qarşıdurmasının orbitinə düşsə də, Ümummilli lider Heydər Əliyevin balanslaşdırılmış siyasəti nəticəsində məsələni öz xeyrinə həll edə bilmiş, enerji sektorunda Qərb ölkələri ilə genişmiqyaslı əməkdaşlıq əlaqələri quraraq, əsas ixrac marşrutu kimi, respublikanın milli təhlükəsizlik və geosiyasi maraq-

larına cavab verən və Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə ərazisindən keçən Qərb marşrutunun seçilməsini prioritet hədəf olaraq müəyyənləşdirmiş və son nəticədə öz məqsədinə nail olmuşdur.

Hal-hazırda Azərbaycanın ixrac-boru kəmərləri şəbəkəsi Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk, Heydər Əliyev adına BTC neft və BTƏ qaz kəmərindən ibarətdir və xarici bazarlara çıxarılan neft və təbii qazın əsas hissəsi sonuncu iki kəmər vasitəsilə, yəni Qərb istiqamətində nəql edilir.

Cədvəl 2.4.1

2014-2024-cü illərdə BTC kəməri ilə neft, BTƏ kəməri ilə təbii qaz ixracı

İllər	Neft ixracı			Təbii qaz ixracı		
	Bütün istiqamətlər üzrə (mln. ton)	BTC boru kəməri ilə		Bütün istiqamətlər üzrə (mlrd. m^3)	BTƏ boru kəməri ilə	
		İxrac (mln. ton)	Ümumi ixraca nisbətən [%-lə]		İxrac (mlrd. m^3)	Ümumi ixraca nisbətən [%-lə]
2014	35,0	28,8	82,2	8,0	6,5	81,2
2015	35,3	29,2	82,7	8,1	6,6	81,4
2016	34,9	29,3	83,9	8,0	7,0	87,5
2017	32,8	27,3	82,2	8,8	7,1	80,6
2018	32,6	27,4	84,0	9,9	8,3	83,8
2019	31,2	26,6	85,2	11,8	10,3	87,2
2020	28,3	23,6	83,3	13,8	12,2	88,4
2021	28,0	22,8	81,4	19,0	17,7	93,1
2022	26,6	23,7	89,0	22,6	21,2	93,8
2023	26,0	25,1	96,5	24,9	22,8	91,5
2024	24,4	24,4	100	25,3	22,9	90,5

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi və SOCAR-ın statistik materialları əsasında hazırlanmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2014-2024-cü illərdə Azərbaycandan neftin orta hesabla 86,4%-i BTC, təbii qazın isə 87,1%-i BTƏ boru kəməri vasitəsilə ixrac edilmişdir.

Azərbaycan Gürcüstanın, Türkiyənin, İtaliyanın, İsrailin və bir sıra digər ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır və eyni zamanda ixrac coğrafiyasını daha da genişləndirməkdə maraqlıdır. Bakı, təşəbbüskarlarından və fəal iştirakçılarından olduğu TANAP və TAP layihələrinin reallaşdırılmasını enerji sahəsində Azərbaycan-Türkiyə və Azərbaycan-Avropa əməkdaşlığının inkişafı baxımından yüksək qiymətləndirir.

Azərbaycan təbii qazı, 2018-ci ildə istifadəyə verilən və BTƏ kəmərinin davamı olan TANAP vasitəsilə Türkiyənin şərq sərhəddindən qərb sərhəddinə, 2020-ci ildə istismara verilən və TANAP-ın davamı olan TAP vasitəsilə isə Türkiyənin qərb sərhəddindən İtaliyaya çatdırılır. Qeyd olunan bu iki transsərhəd layihənin həyata keçirilməsi cənubi Avropanın enerji xəritəsini, regionun enerji bazarında aktorların mövqeyini nəzərəçarpacaq dərəcədə dəyişdirmişdir.

Bu layihələr həm də təhlükəsizliyə və sülhə xidmət edir. 2019-cu il noyabrın 30-da Ədirnə vilayətinin İpsala qəsəbəsində TANAP-ın Avropa ilə birləşən hissəsinin açılış mərasimində iştirak edən Prezident İlham Əliyev enerji təhlükəsizliyi məsələsinin dünyada gündəliyi zəbt etdiyini bildirmiş, TANAP, "Cənub Qaz Dəhlizi"ni enerji təhlükəsizliyi layihəsi kimi qiymətləndirmiş və qeyd etmişdir ki, *"...burada çox gözəl əməkdaşlıq formatı yaradılıb. İstehsalçı ölkə olan Azərbaycan, tranzit ölkələri və istehlakçı ölkələr birlikdə çalışır. Bizim mənafeyimiz də birdir, gəlirimiz də ədalətli şəkildə bölünür... bütün bu layihələr bölgədəki sabitliyi*

möhkəmləndirir". Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan həyata keçirilən bu layihələrdən Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə ilə yanaşı Bolqarıstan, Yunanıstan, Makedoniya, Albaniya, Serbiya, Bosniya və Herseqovina marşrutu üzərindəki ölkələrin də faydalandığını vurğulayaraq, bildirmişdir ki, *"...bütün bu addımları atarkən bunun bir regional layihə, bir sülh layihəsi olduğunu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır... Bu, bir həmrəylikdir və bu həmrəyliyin adı da sülhdür"* [92, s.160-162].

Ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji dayanıqlığın təmin olunması da Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin prioritetlərindən biri olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Məlumdur ki, neft-qaz hasilatı və emalı Azərbaycana iqtisadi və siyasi dividendlərlə yanaşı, müəyyən ekoloji problemlər də gətirmiş və onların həlli gündəlikdə duran ən aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Tarixən neft hasilatının intensiv şəkildə həyata keçirildiyi Abşeron yarımadasında torpaqların neftlə çirklənməsi, aradan qaldırılması böyük vəsait və uzun müddət tələb edən ciddi problemlər yaratmışdır.

Ümumilikdə 222 min hektar sahəsi olan Abşeron yarımadasında çikləndirilmiş torpaqların sahəsi 33,3 min hektara, neftlə çirkləndirilmiş torpaqların sahəsi isə 10 min hektara bərabər olmuşdur [144, s.128].

Müasir dövrdə dünyada hər il 20-30 mln. ton karbohidrogen birbaşa, 50-90 mln. ton isə neft məhsullarının yandırılması zamanı atmosferdən torpağa qarışır. Torpağın üst qatına düşən xam neft məhsuldar təbəqəni, relyefdən aslı olaraq, 5-40 sm. dərinliyində çirkləndirir [172, s.85].

Respublikada ekologiya sahəsində mövcud olan problemlərin həllinə nail olmaq məqsədilə davamlı və sistemli fəaliyyət həyata keçirilir, 1999-cu ildə qəbul edilən "Ekoloji təhlükəsizlik haq-

qında" Qanun [62] və "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Qanun [97] bu fəaliyyətin ümumi hüquqi çərçivəsini müəyyənləşdirir.

Neftlə çirkləndirilmiş torpaqlar mexaniki rekultivasiya, bioloji rekultivasiya və fitomeliorasiya yolu ilə təmizlənir. 2006-cı ildən başlayaraq, Abşeron yarımadasında neftlə çirklənmiş 7 min hektardan çox sahənin ekoloji bərpası prosesi həyata keçirilir [144, s.127-128].

Azərbaycanda atmosfer havasını çirkləndirən maddələrin əsas hissəsini qazaoxşar və maye maddələr təşkil edir. 2015-ci ildə stasionar mənbələrdən atmosferə atılan 178,0 min ton çirkləndirici maddənin 6,6 min tonu bərk maddələr, 171,4 min tonu qazaoxşar və maye maddələrdən ibarət idi. 2020-cı ildə bu rəqəmlər, müvafiq olaraq, 146,6 min, 3,8 min və 142,9 min tona, 2021-ci ildə 156,7 min, 4,1 min və 152,6 min tona, 2022-ci ildə 158,4 min, 3,9 min və 154,5 min tona, 2023-cü ildə isə 144,4 min, 3,7 min və 140,7 min tona bərabər olmuşdur [17, s.329]. Statistik rəqəmlərdən göründüyü kimi, atmosferə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı 2015-ci il ilə müqayisədə 33,6 min ton və ya 18,8% azalmışdır, bu da əsasən müvafiq dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin və müasir texnologiyaların istehsal prosesinə tətbiqinin nəticəsində baş vermişdir.

Atmosfer havasının çirkləndirilməsində mədənçıxarma sənayesi, emal sənayesi, elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahəsi əsas rol oynayır. 2023-cü ildə respublikada atmosferə atılmış 144,4 min ton çirkləndirici maddənin 56,4%-i mədənçıxarma sənayesinin, 41,3 min tonu emal sənayesinin, 35,0 min tonu isə elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahəsinin payına düşürdü [11, s.134].

Azərbaycan hökuməti ətraf mühiti qorumaq və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək məqsədilə həyata keçirilən

layihə və tədbirlərin maliyyələşdirilməsində əsas iştirakçıdır və ayrılan maliyyə vəsaitlərinin həcmi ildən ilə artır. Bu məqsədlə əsas kapitala yönəldilən vəsait 2015-ci ildə 84,8 mln., 2020-ci ildə 170,2 mln., 2021-ci ildə 71,3 mln., 2022-ci ildə 160,5 mln., 2023-cü ildə isə 594,9 mln. manata bərabər olmuşdur [17, s.328]. 2021-ci ildə nəzərəçarpacaq dərəcədə az vəsaitin ayrılması əvvəlki ildə baş vermiş "COVİD-19" və Vətən müharibəsinin təsirləri ilə bağlı olmuşdur. Ümumilikdə isə, 2015-ci il ilə müqayisədə 2023-cü ildə ətraf mühiti qorumaq və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək üçün 510,1 mln. manat və ya təxmiən 7 dəfə çox vəsait əsas kapitala yönəldilmişdir. Maliyyə təminatında artım öz növbəsində ekoloji mühitin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində fəaliyyəti stimullaşdıran əsas amillərdəndir.

Bütün qeyd olunanlar əsasında belə bir nəticə hasil etmək olar ki, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin mərkəzində ölkənin milli maraqları və beynəlxalq öhdəlikləri durur. Keyfiyyətli enerji təminatı olmadan iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin rifahını yüksəltmək mümkün deyildir və bu səbəbdən də respublikada müasir texnologiyaları tətbiq etmək yolu ilə enerji səmərəliliyinin artırılması xüsusi diqqət yetirilən sahələrdəndir. Eyni zamanda, Azərbaycan neft-qaz ixrac etdiyi coğrafiyanın genişləndirilməsinə də böyük əhəmiyyət verir. İxrac siyasəti tərəfdaş ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin və regional sülhün təmin olunmasına töhfə verməklə yanaşı, respublikanın özünün beynəlxalq nüfuzunun artmasına, mövqelərinin güclənməsinə və milli təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Enerji təhlükəsizliyi siyasətinin vacib elementlərindən biri olan ətraf mühitin mühafizəsi də Azərbaycanda dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir və əldə olunan müsbət nəticələr ilə seçilir.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA “YAŞIL ENERJİ”YƏ KEÇİDİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Bərpa olunan enerji sahəsində Azərbaycanın dövlət siyasəti

Siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni-humanitar münasibətlərin inklüziv xarakter aldığı, proseslərin sürətləndiyi və intensivləşdiyi müasir dövrdə iqtisadi inkişaf, sosial rifah və ekoloji təhlükəsizlik məsələlərini bir-birindən ayırmaq mümkün deyildir. İstənilən sahədə meydana gələn mənfi və ya müsbət dəyişiklik nəticəsində zəncirvari reaksiya baş verir və tez bir zamanda digər sahələr də onun təsirinə məruz qalır. Enerji sektoru həyat və fəaliyyətin bütün sahələri ilə sıx əlaqəli olduğu üçün bütövlükdə dövlət və cəmiyyətin vəziyyəti onun inkişaf səviyyəsindən bilavasitə aslıdır. Son onilliklərdə dünyada elektrik enerjisi istehsalında BOEM-dən istifadə məsələsinin aktuallaşması da nəticə etibarı ilə sosial-iqtisadi inkişafın, enerji təhlükəsizliyinin və ekoloji tarazlığın daha etibarlı şəkildə təmin olunması maraqlarından irəli gəlir.

“Yaşıl enerji” sektorunun inkişaf etdirilməsi Azərbaycanda həm dövlət siyasətinin tərkib hissəsi, həm öhdəlik, həm də

enerji təhlükəsizliyi mənbələrini şaxələndirmək vasitəsi kimi qiymətləndirilir. 2012-ci il fevralın 4-də Münhen Təhlükəsizlik Konfransında çıxışı zamanı Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın nefti, təbii qazı və bazarlarının olmasına baxmayaraq, respublikada su, günəş və külək enerjisinə də sərmayə yatırıldığını diqqətə çatdırmış və bunun alternativ mənbələrə ehtiyacdan deyil, ətraf mühiti qorumaqla bağlı və *"keçmiş və gələcək nəsillərimiz qarşısında"* götürülən öhdəliklərdən irəli gəldiyini bildirmişdir [88, s.312]. Həqiqətən də, mövcud reallıqlarda özünün enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Azərbaycannın BOEM-dən istifadəyə ehtiyac yoxdur. Ölkə enerjiyə olan tələbatını neft və təbii qaz ehtiyatları hesabına gələcək onilliklər ərzində də tam ödəmək, neft-qaz hasilatı və emalında müsir texnologiyaları tətbiq etməklə yüksək ekoloji standartlara nail olmaq qabiliyyətindədir. Buna baxmayaraq, dünyada təşəbbüskar və götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə məsuliyyətlə yanaşan ölkə imici qazanmış Azərbaycan məsələyə daha geniş yanaşır və dayanıqlı inkişafın təmin olunması və ətraf mühitin sağlamlaşdırılması yollarının problemlərin qlobal səviyyədə həllindən keçdiyni nəzərə alaraq, BOEM-dən istifadənin miqyasını ildən-ilə genişləndirir. Hal-hazırda respublikda bu sahədə qarşıya qoyulan əsas məqsəd elektrik enrjisi istehsalında BOEM-in payını, 2030-cu ilədək olan dövrdə 30%-ə çatdırmaqdan ibarətdir və bu hədəfə nail olmaq üçün dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi və müvafiq infrastrukturun yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilir.

Elektrik enerjisi istehsalında ənənəvi enerji mənbələri ilə yanaşı, BOEM-dən də istifadə etməklə respublikanın enerji gücünü artırmaq, enerji səmərəliliyinin səviyyəsini yüksəltmək və

nəticədə ölkənin enerji təhlükəsizliyini daha da möhkəmlətmək Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas məqsədləri sırasındadır. 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasında alternativ və BOEM-dən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramının [25] qəbul edilməsi də, bu məqsəddən irəli gəlmişdir. Akademik Urxan Ələkbərov qeyd etdiyi kimi, bu proqram Azərbaycanın gələcək inkişafının əsasını təşkil edən amillərdən biri idi [77].

Dövlət Proqramında külək, günəş, biokütlə, geotermal və hidroenergetika mənbələrinin enerji potensialı yüksək qiymətləndirilmiş və bu potensialdan istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək tədbirləri müəyyənləşdirilmişdir. 2004-2013-cü illərdə həyata keçirilməli olan tədbirlər sırasında qanunvericilik və hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi, Quba, Qusar, Çiçəkli, Zeyxur, Nügədi, Balakən və Çinarlı KSES-lərin özəlləşdirilməsi və Varvara SES-in yenidən qurulması, Vayxır SES-in inşası, su, külək, günəş və biokütlə enerjisi potensialının öyrənilməsi və bu mənbələrdən qidalanan yeni elektrik stansiyalarının inşası və s. nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, nəzərdən keçirilən sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi, stimullaşdırıcı addımların atılması, mütəxəssis hazırlığı, enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması, kənd təsərrüfatı məhsulları yetişdirilən istixanalarda geotermal su mənbələrindən istifadə olunması konkret icra müddəti olmayan, yəni mütəmadi şəkildə yerinə yetirilməli olan tədbirlər kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində inşa edilmiş KSES-lərdə avadanlıqların köhnəlməsi istehsal prosesinin pozulmasına səbəb olmuş və yenidənqurma işləri həyata keçirmədən onların səmərəli fəaliyyətini təmin etmək mümkün deyildi. Bu

stansiyaların özəlləşdirilməsi iqtisadi baxımdan ən əlverişli variant idi.

KSES-lərin özəlləşdirilməsi prosesinə Dövlət Proqramının qəbulundan üç il əvvəl, 2001-ci ildə başlanılmışdı. Həmin ildə Prezident Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə 9 KSES - Quba, Qusar, Şəki, Çiçəkli, Muğan, Zeyxur, Nügədi, Balakən və Çinarlı- özəlləşdirməyə çıxarılmışdı [114]. Bu stansiyalardan yeddisinin özəlləşdirilməsi məsələsi, artıq qeyd edildiyi kimi, Dövlət Proqramında da öz əksini tapmışdır.

2010-cu il sentyabrın 15-dək Çinarlı KSES istisna olmaqla, yerdə qalan stansiyalar artıq özəlləşdirilmişdir [9].

Yeni inşa edilər Vayxır SES 2006-cı ildə istifadəyə verilmişdir [149, s.111]. 1954-1957-ci illərdə Yevlax rayonu ərazisində inşa edilmiş Varvara SES-də yenidənqurma işlərini 2005-2007-ci illərdə həyata keçirmək nəzərdə tutulsa da, bu proses 2017-ci ildə başa çatmışdır [65, s.2-3].

Respublikada BOEM-in potensialını və ondan istifadənin səmərəliliyini müəyyənləşdirməyə imkan verən laboratoriyalardan istifadə olunur [108, s.335]. Təbii-iqlim şəraitinin rəngarəngliyi ilə seçilən Aərbaycanın bölgələrinin çoxunda su, günəş və külək enerjisi mənbələri paralel olaraq mövcud olsa da, konkret ərazidə onlardan istifadənin iqtisadi səmərəlilik əmsalı bir-birindən fərqlənir. Məhz belə laboratoriyalar vasitəsilə ayrı-ayrı bölgələrdə BOEM-in hansı növündən istifadənin daha məqsədəuyğun olduğunu müəyyənləşdirmək mümkündür.

2009-cu ildə, respublikada BOEM-dən istifadə imkanlarının öyrənilməsi məqsədilə Prezidentin Ehtiyat Fondundan 2 mln. manat ayrılmışdır. Bu məbləğin 1 mln. manatı günəş, külək, biokütlə və geotermal su mənbələri hesabına elektrik ener-

jisi istehsalı imkanlarının öyrənilməsi və bu sahədə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi, yerdə qalanı isə külək enerjisi ehtiyatlarının, dağ çaylarının enerji potensialının müəyyənləşdirilməsi və KSES-lərin inşası istiqamətində tədbirlərin görülməsi üçün nəzərdə tutulmuşdu [26, s.1].

Əldə olunan nəticələrin bərpa olunan enerji sektorunu inkişaf etdirmək baxımından əhəmiyyəti böyükdür və eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin bir qismi öz həllini tapmamışdır. Məsələn, BOEM-dən istifadə üzrə vahid əlaqələndirmə elmi-metodik mərkəzin və məlumat bazasının yaradılması, bəzi binaları və kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edilən istixanaların geotermal su mənbələrindən istifadə etməklə qızdırılması, biokütlədən istifadə etməklə elektrik enerjisi istehsalı planlaşdırılsa da, bu sahələrdə konkret bir nəticə ortaya qoyulmamışdır.

Obyektiv səbəblərdən, xüsusilə də yeni olan bu sahədə təcrübənin azlığından irəli gələn problemlərin mövcudluğu bu sektorda səmərəli idarəetmənin təşkili məsələsini meydana gətirmişdir. Bu sahədə islahatlar 2009-cu ildə başlamış, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və optimallaşdırılması istiqamətində mərhələlərlə davam etmişdir.

Qeyd olunan il iyulun 16-da Sənaye və Energetika Nazirliyinin Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi təsis edilmişdir [28, s.2]. Tədqiq edilən sahənin potensialından istifadə məsələsinə strateji baxımdan yanaşan Prezident İlham Əliyev 29 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı [166] ilə, Dövlət Agentliyi qarşısında, 2012-2020-ci illərdə respublikada alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə ilə bağlı Dövlət Strategiyasını, müvafiq isra orqanları ilə birlikdə

və 6 ay müddətində hazırlayıb təqdim etmək tapşırığı qoymuşdu. Bu məqsədlə Prezidentin ehtiyat Fondundan 1 mln. manat maliyyə vəsaiti də ayrılmışdı. Buna baxmayaraq, qeyd olunan Strategiya nəzərdə tutulan müddətdə təqdim olunmamışdır.

2012-ci ilin iyunun 1-də Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi ləğv edilmiş və onun bazasında Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Şirkəti yardılmışdır [28, s.1]. Dövlət Şirkəti təxminən yeddi ay fəaliyyət göstərmiş və 2013-cü il fevralın 1-də Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradıldıqdan sonra, bu Şirkət "Azalternativenerji" MMC formasında yenidən təşkil edilərək, yeni təsis edilən Dövlət Agentliyinin tabeliyinə verilmişdir [4, s.4, 162, s.173]. 2019-cu il yanvarın 14-də, respublikada dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi və optimallaşdırılması, büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi ləğv edilmişdir [27, s.3]. Nəhayət, 2020-ci il sentyabr ayının 22-də Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi yanında BOEMDA yaradılmışdır [23]. Bu Agentliyin fəaliyyət dairəsinə BOEM və onlardan istifadə sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak etmək, qeyd olunan mənbələrin potensialından səmərəli istifadə edilməsi, bu sahədə fəaliyyətin təşkili və tənzimlənməsi, investisiya cəlbediciliyinin artırılması məqsədilə tədbirlər həyata keçirmək daxildir [31, s.4].

İnstitusional islahatlarla yanaşı, dövlət BOEM-dən istifadəni genişləndirmək və bu sahəyə özəl mənbələrdən investisiya cəlb etmək məqsədilə stimullaşdırıcı tədbirləri də davamlı ola-

raq həyata keçirir. Bu baxımdan Prezident İlham Əliyevin "Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" 5 dekabr 2019-cu il tarixli Sərəncamı [50] xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sərəncamda, BOEM üzrə elektrik stansiyalarının tikintisi üçün torpaq sahəsi və su obyektlərinin ayrılması, bu sahəyə sərmayə yatıran investorlar qarşısında götürülən öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə dövlət zəmanəti verilməsi, mövcud təcrübədən bəhrələnmək məqsədilə beynəlxalq məsləhətçilərin cəlb edilməsi, tikiləcək elektrik stansiyalarının respublikanın elektrik şəbəkəsinə qoşulması və istehsal ediləcək elektrik enerjisinin satınalınması üzrə müqavilələrin imzalanması və s. tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulur.

Şübhəsiz ki, qeyd olunan Sərəncam Azərbaycanda sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, xarici investisiyaların respublikaya cəlb edilməsinin stimullaşdırılması və dövlət-özəl münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi strateji kursun tərkib hssələrindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Xarici investorlarla münasibətlərin hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsinin, xüsusilə də onların qarşısında götürülən öhdəliklərin icrasına dövlət zəmanətinin verilməsinin müsbət nəticəsi özünü Azərbaycanda bərpa olunan enerji sahəsində ondan çox xarici şirkətin fəaliyyətində göstərir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarındakı BOEM böyük potensiala malikdir. Ermənistanın işğalı dövründə, bu ərazilərdə mövcud olmuş iqtisadi infrastruktur, sosial obyektlər və mədəniyyət ocaqları vəhşicəsinə dağıdılmış, təbii ehtiyatlar talanmış və ətraf mühitə ciddi ziyan dəymişdir. 2020-ci il Vətən müharibəsində Azərbaycanın Ermənistan üzərində tarixi qələ-

bəsi və 2023-cü ilin sentyabr ayında həyata keçirilən antiterror əməliyyatı nəticəsində respublikada erməni separatizminə və terroruna son qoyulması təkcə hərbi-siyasi deyil, həm də sosial-iqtisadi və mədəni-humanitar baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin minadan təmizlənməsi, bərpası, sosial-iqtisadi infrastrukturun və iş yerlərinin yaradılması və bu əraziləri tərk etməyə məcbur olmuş əhalinin öz yurdlarına qaytarılması qarşıda duran təxirəsalınmaz məsələlərdəndir.

2021-ci ildə qəbul edilmiş və 2030-cu ilədək olan dövr üçün Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı müəyyənləşdirilən beş milli prioritetdən biri məhz işğaldan azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdışın təmin olunmasıdır [43, s.1, s.5]. Şübhəsiz ki, bu istiqamətdə qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsinin ən vacib şərtlərindən biri energetika sisteminin yaradılmasıdır və bu sistemi "yaşıl enerji" hesabına inkişaf etdirmək nəzərdə tutulmuşdur.

2021-ci il mayın 3-də Prezident İlham Əliyev işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "yaşıl enerji" zonasının yaradılması və bununla əlaqədar konsepsiya və baş plan hazırlamaq məqsədilə 1391040 dollar məbləğində vəsaitin ayrılması barədə Sərəncam [33] imzalamışdır. Bunun ardınca Nazirlər Kabinetində bu ərazilərdə "yaşıl texnologiyalar"ın tətbiqi və "yaşıl enerji" zonasının yaradılması üzrə Tədbirlər Planı hazırlanmış və 2022-ci il iyunun 21-də təsdiq edilmişdir. Tədbirlər Planında 2022-2026-cı illərdə enerji təchizatı infrastrukturunun yaradılması (elektrik enerjisi və təbii qaz təchizatı üzrə şəbəkələr qurmaq, Cəbrayıl Enerji Qovşağı layihəsini rellaşdırmaq və s.), BOEM-dən istifadə etməklə elektrik enerjisinin istehalı (Cəbrayıl rayonunda GES, "Xudafərin" və "Qız Qalası" SES-ləri, Laçın-Kəlbəcər KES-i

tikmək, KSS-ləri yenidən qurmaq və bu prosesə özəl investisiyaları cəlb etmək və s), enerji səmərəliliyinin təmin edilməsi, "yaşıl texnologiyalar"ın tətbiqi, dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişaf etdirilməsi, tarif tənzimlənməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [34, 162, s.17]. Tədbirlər planının qəbul edilməsindən keçən üç il ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında energetika sisteminin qurulması sahəsində bir sıra layihə artıq həyata keçirilmiş və hal-hazırda bu istiqamətdə işlər davam etdirilir.

2022-ci il mayın 26-da, Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın iştirakı ilə Cəbrayıl Enerji Qovşağının təməli qoyulmuş [44, s.3], təxminən bir il sonra, 2023-cü il mayın 4-də ölkə başçısı tərəfindən 330 kV-luq Cəbrayıl qovşaq yarımstansiyası istifadəyə verilmişdir [141, s.7]. Bundan başqa, 2024-cü il noyabrın 12-də Cəbrayıl rayonunda Şəfəq GES-in təməli qoyulmuşdur [79, s.14].

Son bir neçə ildə Laçın rayonunda Zabux, Qarıqışlaq, Aşağı Malıbəyli, Mirik, Zəngilan rayonunda Sayıflı, Zəngilan, Sarıqışlaq, Kəlbəcər rayonunda Yuxarı Vəng və s. KSES istifadəyə verilmişdir. Araz çayı üzərində Xudafərin və Qız Qalası hidroqovşağı və SES-lərin tikintisi İranla birlikdə davam etdirilir.

2022-ci ildə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nda [35, s.11-14] da "yaşıl enerji"dən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılır. Proqramda nəzərdə tutulan tədbirlər 4 hədəf göstəricisinə (infrastruktur, sosial inkişaf, iqtisadiyyatın yenidən qurulması və ətraf mühitin tarazlı inkişafı) və 2 əsas məqsədə (əhalinin dayanıqlı məskunlaşması və ərazilərin iqtisadi fəaliyyətə reinteqrasi-

yası) uyğun olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Hədəf və məqsədlərə nail olmaq üçün yerinə yetirilməli olan vəzifələr sırasında "ağıllı kənd" və "ağıllı şəhər" konsepsiyaları əsasında yeni yaşayış məskənlərinin inşası və "yaşıl texnologiya"lardan istifadə etməklə "yaşıl enerji" zonasının yaradılması da yer almışdr. Başqa sözlə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə elektrik enerjisinə tələbatın əsasən BOEM-dən alınan enerji hesabına ödənilməsini təmin etmək dövlət siyasətinin əsas vektorlarından birini təşkil edir.

2024-cü ilin "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan olunması da Azərbaycanda BOEM-dən istifadəyə xüsusi əhəmiyyət verildiyini sübut edir. Prezident İlham Əliyevin 2023-cü il dekabrın 25-də bu barədə imzaladığı Sərəncamda [108, s.15] da qeyd olunur ki, *"Yaşıl enerji növlərinin yaradılması və yaşıl enerjinin dünya bazarlarına nəqli Azərbaycanın enerji siyasətinin prioritetidir"*. İşğaldan azad edilmiş ərazilərlə yanaşı, Naxçıvan MR da "yaşıl enerji" zonası elan olunmuşdur.

Azərbaycanda dövlət "yaşıl enerji" sektorunda tətbiq edilən qurğu və avadanlıqların müəyyən hissəsinin respublikada istehsalının təşkili prosesində də iştirak edir. 2012-ci il aprelin 24-də Sumqayıtda fəaliyyətə başlayan, günəş modulları istehsalı üzrə ixtisaslaşan və LED lampaların istehsalını planlaşdıran "Azgüntex" zavodu Alternativ və Bərpa Olunan enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən, yəni dövlət vəsaiti hesabına inşa edilmişdir. Zavodda istehsal olunan və gücü minimum 42, maksimum 250 vat olan günəş panelləri yaşayış binalarının, müxtəlif obyektlərin, küçə və meydanların işıqlandırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur [150, s.1]. Suraxanı və Pirallahı GES-də "Azgüntex" zavodunun istehsalı olan panellərdən istifadə olunmuşdur [117, s.86]. LED lampalar isə elektrik enerjisi-

nə qənaət və istifadəsinin uzunmüddətliliyi baxımından təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyada diqqət mərkəzindədir.

2021-ci il dekabrın 18-də Gəncədə "Zəfəroğlu elektrik" led elektrik lampa istehsalı müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdır. Bu müəssisəyə qoyulan 3 mln. manat investisiyanın 400 min manatı İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən ayrılmışdır [163].

İstənilən sahədə əldə edilən nailiyyətləri nümayiş etdirmək və başqalarının təcrübəsini öyrənmək baxımından sərgilər ən əlverişli platformadır. Azərbaycan "yaşıl keçid" prosesində fəal iştirak edən ölkə olaraq, bu sahə üzrə sərgilərin keçirilməsinin təşəbbüskarı, təşkilatçısı və iştirakçısı kimi çıxış edir.

2010-cu ilin sentyabr ayında Bakıda "Azərbaycan yaşıl dünya naminə" devizi altında beynəlxalq ekologiya sərgisi keçirilmişdir. Qeyd emək lazımdır ki, Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2010-cu il Azərbaycanda "Ekologiya ili" elan edilmiş və həmin ildə, təxminən 30 yerli və xarici şirkətin iştirakı ilə ekologiya sərgisinin təşkil edilməsində əsas məqsəd ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əldə olunan nailiyyətləri nümayiş etdirmək və təcrübə mübadiləsi aparmaq olmuşdur [87, s.190-191].

2011-ci ildən başlayaraq Bakıda Xəzər Beynəlxalq Energetika və Yaşıl Enerji Sərgisi keçirilir. Yerli və xarici şirkətlərin iştirak etdiyi bu sərgidə elektroenergetika sahəsində istifadə olunan cihaz və qurğular, yeni texnologiyalar nümayiş etdirilir, "yaşıl enerji"nin mövcud vəziyyəti və perspektivləri barədə müzakirələr aparılır. 2025-ci il iyunun 1-dən 5-dək Bakı Ekspo Mərkəzində 13-cü Xəzər Beynəlxalq Energetika və Yaşıl Enerji Sərgisi keçirilmişdir.

Qeyd olunanlara əsaslanaraq əldə edilən yekun nəticə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda BOEM-dən istifadənin genişlən-

dirilməsi artıq dövlət enerji siyasətinin prioritetləri sırasındadır. XXI əsrin ilk illərində respublikada formalaşmağa başlayan "yaşıl enerji" siyasəti, sonrakı dövrdə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində daha da inkişaf etmişdir. Bu sahədə Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi və idarəetmənin optimallaşdırılması respublikada BOEM əsasında fəaliyyət göstərən elektrik stansiyaları şəbəkəsinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Dövlət işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "yaşıl enerji" zonası yaratmaq məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin əsas təşkilatçısı və fəal iştirakçısı qismində də çıxış edir. Bundan başqa, günəş panelləri istehsalı xətti dövlətin bilavasitə iştirakı ilə yaradılmış və "yaşıl enerji" sektorunda innovasiyaların tətbiqini stimullaşdırmaq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ümumilikdə isə, bərpa olunan enerji sahəsində Azərbaycanda reallaşdırılan dövlət siyasəti respublikanın enerji təhlükəsizliyinin ekoloji təmiz enerji hesabına daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

3.2. Azərbaycanın beynəlxalq "yaşıl enerji" siyasətinin əsas istiqamətləri

Dünya birliyinə inteqrasiya olunmaq, beynəlxalq münasibətlər sisteminin aktorları ilə ikitərəfli və çoxtərəfli qarşılıqlı faydalı əlaqələri inkişaf etdirmək, dünyada Azərbaycanın milli maraqlarını təmin etmək və mövqelərini gücləndirmək müstəqillik illərində respublikada formalaşmış xarici siyasət kursunun əsas məzmununu təşkil edir. Qlobal problemə çevrilmiş iqlim dəyişikliklərinin qarşısını almaq, dünyada "yaşıl keçid"i təşviq etmək və stimullaşdırmaq məqsədilə, beynəlxalq aləmlə əlaqələndirilmiş fəaliyyətin həyata keçirilməsi respublikanın

xarici siyasətinin prioritetləri sırasındadır. Azərbaycan dünyanı istixana effekti yaradan qazların təsirindən xilas etmək, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəni genişləndirmək üçün müxtəlif təşəbbüslərlə çıxış etmiş, Bakı şəhəri isə "yaşıl gündəliyin" müzakirə olunduğu əsas mərkəzlərdən birinə çevrilmişdir.

Beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində ölkənin investisiya cəlbediciliyini artırmaq vacib rol oynayır. Azərbaycanda əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və respublikanın üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəlikləri məsuliyyətlə yerinə yetirməsi dünyada ona olan etimadın və ölkənin "yaşıl enerji" sektoruna sərmayə qoyuluşunun artmasına səbəb olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *"Xarici investorlar yaxşı bilirlər ki, bizim sözümüz imzamız qədər qiymətli və dəyərlidir"* [95, s.15].

Azərbaycanın "yaşıl enerji" siyasətində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq xüsusi yer tutur və onun BMT çərçivəsində həyata keçirdiyi fəaliyyəti ilk növbədə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bu universal təşkilat istər iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizə və onun fəsadlarının aradan qaldırılması, istərsə də "yaşıl enerji"yə keçidin təşviq edilməsi sahəsində ciddi addımlar atır və Azərbaycan öz növbəsində onun təşəbbüs və proqramlarında iştirak etməklə qlobal "yaşıl keçid" prosesinə öz töhfəsini verir.

1992-ci il mayın 9-da BMT-nin Rio-de-Jeneyro şəhərində keçirilən ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransında "İqlim dəyişiklikləri üzrə çərçivə Konvensiyası" [249] imzalanmış və 1995-ci il yanvarın 10-da Milli Məclis onu təsdiq etmişdir.

Konvensiyada ətraf mühiti antropogen təsirlərdən qorumaq, istixana effekti yaradan qazların atmosferdə konsentra-

siyasının qarşısını almaq, ekosistemin iqlim dəyişikliklərinə adaptasiyasına nail olmaq, bu dəyşikliklərin səbəblərini aradan qaldırmaq, ona qarşı mübarizədə inkişaf etmiş ölkələrin rolunu artırmaq, inkişaf etməkdə olan ölkələrə bu sahədə yardım göstərmək və s. qarşıya qoyulan məqsədlər kimi müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda, sənədin əsas müddəalarının hər bir ölkənin milli inkişaf proqramlarına inteqrasiya edilməsi, ölkə səviyyəsində bununla bağlı siyasət və tədbirlər planlaşdırılan zaman yerli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması şərti irəli sürülür.

1997-ci il dekabrın 11-də BMT-nin "İqlim dəyişiklikləri üzrə çərçivə Konvensiyası"nın Kioto Protokolu qəbul edildi. Sənədə əsasən, Avropa ölkələri, ABŞ, Kanada, Yaponiya, Avstraliya və Yeni Zelandiya 2008-ci ildən 2012-ci ilə qədər olan dövrdə istixana qazı tullantılarının miqdarını, 1990-cı il səviyyəsi ilə müqayisədə təxminən 5% azaltmaq barədə öhdəlik götürmüşdülər. 2001-ci ildə ABŞ Senatının Protokolu ratifikasiya etməkdən imtina etməsi, 2012-ci ildə Kanadanın Protokoldan tamamilə çıxması bu öhdəliyin yerinə yetirilməsini qeyri-mümkün etmişdir [175, s.191-196]. Azərbaycan bu Protokola 2000-ci il iyulun 18-də qoşulmuşdur.

BMT-nin "İqlim dəyişiklikləri üzrə çərçivə Konvensiyası"nın, 2015-ci ildə Parisdə keçirilmiş Tərəflər Konfransında Kioto Protokolu Paris Sazişi ilə əvəz olundu. Sazişdə dünya üzrə orta temperatur artımını 1,5^{0}C səviyyəsində saxlamaq, 2050-ci ilədək sıfır karbon emissiyasına nail olmaq, iqlim dəyişikliklərinin nəticələrini yumşaltmaq və s. hədəf olaraq müəyyənləşdirilmişdir [175, s.196-202].

2016-cı il oktyabrın 28-də Paris Sazişi Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilmişdir. BMT-nin "İqlim dəyişiklikləri üzrə çər-

çivə Konvensiyası"nın Tərəfləri Konfransının 29-cu sessiyasının (COP29) Bakıda keçirilməsi isə Azərbaycanın "yaşıl enerji" siyasətinin böyük uğurlarından biridir.

BOEM-dən istifadə ilə bağlı məsələlər BMT-nin bəzi ixtisaslaşmış qurumlarının fəaliyyətində də bu və ya digər dərəcədə diqqət mərkəzində saxlanılır və Azərbaycan bu qurumlarla əməkdaşlıqdan kənarda qalmamışdır.

Respublika 1992-ci ildə BMT-nin İnkişaf Proqramına qoşulmuşdur və onun bu Proqramla energetika sahəsindəki əməkdaşlığı əsasən karbon emissiyasının azaldılması, enerji səmərəliliyinin yüksəldilməsi, milli inkişaf proqramlarını BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğunlaşdırılması və s. sahələri əhatə edir.

2015-2020-ci illərdə respublikada BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən binalarda və nəqliyyatda enerji sərfiyyatının azaldılmasına və kənd icmalarının təmiz enerji ilə təchiz edilməsinə nail olmaq məqsədi daşıyan "Milli Fəaliyyət planları" layihəsi həyata keçirilmişdir. Layihə çərçivəsində SOCAR-ın binalarında 10 min m^2 sahədə havalandırma və isitmə sistemlrinin müasir texnologiyalardan istifadə etməklə yenidən qurulması nəticəsində karbon emissiyasını hər il 200 tonadək, enerji istehlakını isə 30-35% azaltmaq mümkün olmuşdur. Bundan başqa, Eko-sürücülük simulyatoru vasitəsilə keçirilən təlimlərə cəlb olunmuş 684 nəfər sürücü və mühəndis-texniki işçinin yeni qaydalarla işləməsi ildə təxminən 1 mln. litr yanacağa qənaət etməyə imkan verir. Nəhayət, icmaları təmiz enerji ilə təzhiz etmək məqsədinə uyğun olaraq, "Siyəzənneft"in Zağlı-Zeyvə sahəsindəki neft quyularından toplanan və emal edilərək təmizlənən səmt qazı yaxınlıqdakı 15 kənddə 1250 abonentin təbii qazla təminatı üçün kifayət edir [23, 52, 147]. Bu layihə, bir

tərəfdən, enerji səmərəliliyi və ekoloji tarazlığın təmin olunması üçün "yaşıl keçid"in nə dərəcədə zəruri və mümkün olduğunu, digər tərəfdən isə, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın əhəmiyyətini əyani şəkildə göstərir.

BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyasının Davamlı Enerji Komitəsi hamının təmiz enerjiyə çıxışının təmin edilməsi, atmosferə atılan istixana qazlarının miqdarının və karbon emissiyasının azaldılması istiqamətində proqramlar həyata keçirir, hökumətlərlə enerji sənayesi təmsilçiləri arasında siyasi dialoqu və əməkdaşlığı təşviq edir. Komitənin 6 ekspert qrupundan biri bərpa olunan enerji məsələləri ilə məşğul olur [248]. Azərbaycan 1993-cü ildən bu Komitənin üzvüdür və respublika təmsilçiləri onun tədbirlərində, enerji məsələləri, "yaşıl enerji"nin təşviqi və maliyyələşdirilməsi ilə bağlı müzakirələrdə mütəmadi olaraq iştirak edirlər. Komitənin "Davamlı inkişaf üçün Energetika" mövzusunda VII Beynəlxalq Forumu 2016-cı il oktyabrın 18-21-də Bakıda keçirilmişdir [23]. Tərəfdaşları milli enerji siyasəti barədə məlumatlandırmaq, BOEM-dən istifadə sahəsində beynəlxalq təcrübəni öyrənmək, birgə layihələr planlaşdırmaq və s. baxımdan belə tədbirlərin əhəmiyyəti böyükdür.

Azərbaycanın əməkdaşlıq etdiyi beynəlxalq qurumlardan biri də Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyidir. Bu Agentlik beynəlxalq səviyyədə "yaşıl enerji"yə keçidi dəstəkləyir, ölkələrə BOEM-dən istifadə ilə bağlı siyasət, innovasiyalar, texnologiyalar, maliyyə və investisiyalar barədə informasiya yardımı göstərir və BOEM-dən alınan enerjinin tətbiq dairəsini genişləndirmək məqsədilə tədbirlər həyata keçirir [227].

Azərbaycan 2009-cu ildən bu Agentliyin üzvü olsa da, Milli Məclis onun Nizamnaməsini 2014-cü il mayın 2-də təsdiq

etmişdir [48]. Məhz Nizamnamənin təsdiqindən sonra Azərbaycan təşkilatın tamhüquqlu üzvü olmuş və tərəflər arasında əməkdaşlıq yüksələn xətlə inkişaf etməyə başlamışdır.

2019-cu il noyabrın 28-də Bakıda “Azərbaycanda bərpa olunan enerjiyə hazırlığın qiymətləndirilməsi” layihəsinin yekun hesabatı ilə bağlı keçirilən tədbirin təşkilatçısı məhz qeyd edilən Agentlik olmuşdur. 2023-cü ilin yanvar ayında Azərbaycan 2023-2024-cü illər üçün, 4 regional qrupdan 21 üzvün seçildiyi Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyi Şurasına üzv seçilmişdir. ABŞ, Almaniya, Kanada, İtaliya, İspaniya və Portuqaliya kimi ölkələrlə yanaşı, Azərbaycanın da eyni qrupdan Şuraya seçilməsi [23] həm də respublikanın beynəlxalq nüfuzundan xəbər verir. Ümumilikdə, Azərbaycanın Agentlik ilə əməkdaşlığı davamlı inkişafı, enerji təhlükəsizliyini və sosial-iqtisadi dayanıqlılığı təmin etmək məqsədilə BOEM-dən istifadənin səmərəliliyini daha da artırmaq üçün əlavə imkanlar yaradır.

Azərbaycan ekologiya və “yaşıl energetika” sahəsində TDT çərçivəsində məqsədyönlü fəaliyyət həyata keçirir. 2030-cu ilədək olan dövrdə, ümumi enerji balansında bərpa olunan enerjinin xüsusi çəkisini Özbəkstanda 40%-ə, Azərbaycanda 30%-ə, Qazaxstanda isə 15%-ə çatdırmaq planlaşdırılır. Qırğızstanda istehsal olunan elektrik enerjisinin 85%-i SES-lərdə istehsal edilir və ölkə bu sahəni daha da inkişaf etdirmək məqsədilə tədbirlər reallaşdırır [247, s.22-23]. “Yaşıl keçid”lə bağlı qarşıya qoyulan hədəflərin oxşarlığı qeyd olunan ölkələr arasında əməkdaşlığı dərinləşdirmək üçün imkan və stimul yaradır.

2021-ci ildə təşkilatın İstanbul Sammitində qəbul edilmiş “Türk Dünyası 2040 Vizyonu” sənədində BOEM-dən istifadə ilə bağlı hədəflər də müəyyənləşdirilmişdir: birgə investisiya layi-

hələri həyata keçirmək, ev təsərrüfatlarının və icmaların əlverişli qiymətlərlə "yaşıl enerji"yə çıxışını təmin etmək, inteqrasiya olunmuş enerji bazarı yaratmaqla, üzv dövlətlər arasında enerji əməkdaşlığını institusionallaşdırmaq və s. Bundan başqa, 2022-ci il sentyabrın 28-də Almatıda "TDT-nin enerji əməkdaşlığı üzrə Proqramı (2023-2027) və onun icrası üçün Tədbirlər Planı" qəbul edilmiş və sonrakı illərdə Proqramın icrası ilə bağlı addımlar atılmışdır [167, s.140-146]. Bütün bunlar, "yaşıl enerji"yə keçid məqsədilə TDT çrçivəsində işbirliyini dərinləşdirmək, müvafiq mexanizmlər hazırlamaq və birgə layihələr həyata keçirmək üçün imkanları genşləndirir.

TDT-nin 2024-cü il iyulun 6-da Şuşada keçirilən qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün yekununda qəbul edilmiş Qarabağ Bəyannaməsində [159, s.1, s.5] də "yaşıl enerji" sahəsində əməkdaşlıq məsələlərinə geniş yer verilmişdir. İqlim dəyişikliklərinə birgə fəaliyyətlə cavab verməyin zəruriliyinin vurgulandığı Bəyannamədə təmiz enerji mənbələrinin inteqrasiyası, "ağllı şəhər və kəndlər" konsepsiyasının reallaşdırılması, Azərbaycan, Qazaxstan və Özbəkstan arasında "yaşıl dəhliz"in və bərpa olunan enerji potensialından istifadə sahəsində təşkilat üzvləri ilə üçüncü ölkələr arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və s. ilə bağlı məsələlər də yer almışdır. Təşkilat üzvlərinin TDT-nin İqlim və Yaşıl Rəqəmsal Platformasını və TDT-nin İqlimə Davamlı Kəndlər Forumunu yatmaq barədə irəli sürdükləri təşəbbüs yüksək qiymətləndirilməlidir.

Enerji sahəsində Azərbaycan ilə Aİ arasında münasibətlər strateji xarakter daşıyır. 2006-cı il noyabrın 7-də Brüsseldə imzalanmış "Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Anlaşma

Memorandumu" tərəflər arasında enerji dialoqunu inkişaf etdirməyi, müxtəlif enerji mənbələrindən, o cümlədən BOEM-dən istifadı sahəsində əməkdaşlığı genişləndirməyi nəzərdə tuturdu [32, s.339]. Strateji tərəfdaşlığın davamı olaraq, 2008-ci il dekabrın 29-da Avropa Komissiyası Azərbaycanda 2010-2019-cu illərdə "Energetika sahəsində islahatlara dəstək Proqramı"nı həyata keçirmək məqsədilə 13 mln. avro qrant ayırmışdı [68]. Bu məbləgin 5,45 mln. avrosu Proqramın reallaşdırılması üzrə layihənin, 1 mln. avrosu alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin və enerjidən səmərəli istifadənin genişlənməsinə dəstək layihəsinin, 5,0 mln. avrosu isə bu sahədə pilot investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdu [6]. Proqramın icrasına gəldikdə isə, energetika sektorunda qanunvericilik, institusional islahatlar və respublikada bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının öyrənilməsi sahəsində addımlar atılmışdır.

Proqram çərçivəsində Qaradağ rayonunun Sahil qəsəbəsində 1,2 MVt gücündə GES-in pilot layihəsi həyata keçirilmişdir [23].

1974-cü ildə yaradılmış BEA əsasən qlobal neft təchizatı məsələləri ilə məşğul olsa da, digər enerji mənbələrindən istifadə ilə bağlı bəzi proqramlar da həyata keçirir. Azərbaycan BEA-nın üzvü deyildir, lakin Agentliyin həyata keçirdiyi və Avropa İttifaqının maliyyələşdirdiyi "EU4Energy" proqramında iştirak edir. Şərq Tərəfdaşlığı və Mərkəzi Asiya ölkələrinin cəlb olunduğu bu proqram enerji sektoru barədə toplanmış məlumatlar əsasında bu ölkələrin enerji siyasətinin hazırlanmasına yardım etmək məqsədi daşıyır [238]. BEA-nın fəaliyyətində "yaşıl enerji" sektoru ilə bağlı məsələlərin müzakirəsinə də müəyyən yer verilir.

2017-ci il noyabr ayının 15-16-da Minskdə "EU4Energy" proqramı çərçivəsində "Bərpa olunan müxtəlif enerji mənbələrinin şəbəkəyə inteqrasiyası" mövzusunda keçirilən və Azərbaycan təmsilçilərinin də iştirak etdiyi Forumda BOEM-dən istifadə imkanları müzakirə olunmuş, "yaşıl enerji" sektorunu inkişaf etdirmək barədə fikir mübadiləsi aparılmışdır [185, s.5].

Enerji səmərəliliyini artırmaq sahəsində Azərbaycanın Beynəlxalq Enerji Xartiyası ilə əməkdaşlığı 30 ildən çoxdur davam edir. 1994-cü ilin dekabrında Avropa Enerji Xartiyasını imzalayan ölkələr sırasında Azərbaycan da yer almışdı. 2015-ci ildə isə bu Xartiyanın əsasında Beynəlxalq Enerji Xartiyası [226] imzalanmışdır. Azərbaycan sonuncu sənədi 2018-ci il martın 15-də təsdiq etmişdir.

Beynəlxalq Enerji Xartiyası onu imzalayan ölkələr arasında enerji sahəsində əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi məqsədi daşıyan, hüquqi məsuliyyət doğurmayan bəyanat kimi qiymətləndirilir. BOEM-in mənimsənilməsi Xartiyada enerji səmərəliliyinə nail olmaq və ətraf mühiti qorumaq yollarından biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

2020-ci il oktyabrın 28-də "Enerji istehsalı, nəqliyyat, istilik və soyutma sahələrndə bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid: müasir çağrışlar və meyllər" mövzusunda Bakı Beynəlxalq Enerji Xartiyası Forumu keçirilmişdir. Tədbirdə BOEM-ə əsaslanan dayanıqlı enerji sektorunu inkişaf etdirmək yolları müzakirə olunmuşdur [46, s.7]. 2025-ci ilin iyun ayında keçirilmiş Bakı Enerji Həftəsi çərçivəsində SOCAR və Beynəlxalq Enerji Xartiyası rəhbərləri arasında keçirilən görüşdə külək, günəş enerjisi və "yaşıl hidrogen" üzrə layihələr reallaşdırmaq perspektivləri müzakirə olunmuşdur [191].

Enerji səmərəliliyi sahəsində Azərbaycan böyük uğurlara imza atmışdır. 2018-ci ilə qədər olan dövrdə respublika enerji səmərəliliyi göstəricilərinə görə nəinki keçmiş sovet respublikalarının hamısını, hətta ABŞ, Kanada, Yaponiya və Avropa İttifaqı ölkələrini geridə qoymağa nail olmuşdur [74, s.135-136].

Azərbaycan "yaşıl enerji" gündəliyi çərçivəsində təkcə beynəlxalq təşkilatlarla deyil, ayrı-ayrı ölkələrlə əməkdaşlıq münasibətlərini də inkişaf etdirir, "yaşıl dəhlizlər"in yaradılması istiqamətində fəaliyyətini genişləndirir.

BOEM-dən elektrik enerjisi istehsalı, ötürülməsi və təchizatı, yaşıl hidrogen istehsalı, nəqli və ticarəti sahəsində Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan arasında dördtərəfli əməkdaşlıq formatı təşəkkül tapmışdır. 2022-ci il dekabrın 17-də Buxarestdə bu ölkələr arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötü-rülməsi sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında Saziş [24] imzalanmışdır. Sazişə əsasən, 1000 MVt gücündə "Qara dəniz yaşıl kabel" layihəsini həyata keçirmək nəzərdə tutulur. Gürcüstan və Qara dəniz vasitəsilə Azərbaycandan Rumınyaya "yaşıl enerji" ötürəcək bu kabelin uzunluğu 1195 km.-ə (1100 km. sualtı, 95 km. Yerüstü) bərabər olacaq. Layihəni 2029-cu ildə yekunlaşdırmaq planlaşdırılır [160, s.17]. "Qara dəniz yaşıl kabel" xətti "yaşıl enerji"ni Mərkəzi Asiya respublikaları ilə Avropa arasında da ötürmək, Azərbaycanın isə tranzit imkanlarını genişləndirmək üçün böyük prspektivlər vəd edir və Azərbaycan, Qazaxstan və Özbəkistan arasında "Xəzər Yaşıl Enerji Dəhlizi" yaratmaq ideyasının irəli sürülməsi bu baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir.

2024-cü il may ayının 1-də Daşkənddə Azərbaycan, Qazaxstan və Özbəkistan arasında enerji sistemlərinin birləşdirilməsi barədə Əməkdaşlıq Memorandumu imzalanmışdır [23].

2024-cü il noyabrın 13-də isə Bakıda bu üç ölkənin hökumətləri arasında "yaşıl enerji"nin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Saziş imzalanmışdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bu təşəbbüsün *"Mərkəzi Asiyanı, Qafqazı, Avropanı, Xəzər və Qara dənizləri vahid enerji dəhlizi ilə"* birləşdirəcəyini, Qazaxstan Prezidenti Kasım-Jomart Tokayev *"Orta dəhlizin iqtisadiyyatlarımızı birləşdirən "yaşıl körpü" qismində inkişafına töhfə"* verəcəyini, Özbəkstan Prezidenti Şavkat Mirziyoyev isə *"Paris Sazişi çərçivəsində iqlimin qorunması üzrə birgə səyləri və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olmağı"* dəstəkləyəcəyini bildirmişdir. Layihənin həyata keçirilməsində Səudiyyə Ərəbistanının "ACWA Power" şirkəti də iştirak edir. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan, Qazaxstan, Özbəkistan və Səudiyyə Ərəbistanı Energetika nazirlikləri arasında İcra Proqramı imzalanmışdır [20, s.3]. Hal-hazırda "Xəzər Yaşıl Enerji Dəhlizi" layihəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırılması həyata keçirilir və bu mərhələdə AİB və Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı da bu prosesə cəlb edilmişdir [19, s.4].

Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi Türkiyə Respublikasının Energetika və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Misir Ərəb Respublikasının Elektrik və Bərpa Olunan Enerji Nazirliyi, Yunanıstan Respublikası İnkişaf Nazirliyi ilə də "yaşıl enerji" sahəsində əməkdaşlıq edir [23]. Araz çayı üzərində "Xudafərin" və "Qız Qalası" hidroqovşaqları və SES-lərin tikintisini isə Azərbaycan və İran birlikdə həyata keçirirlər.

Respublikada onilliklər ərzində toplanmış təcrübə SES-lərin yerli mütəxəssislər tərəfindən planlaşdırılmasına və tikintisinə imkan verir. GES və KES-lərin inşası isə ölkə energetikasında yeni istiqamət olduğu üçün bu sahədə əsasən xarici ölkələrin ixtisaslaşmış şirkətlərinin xidmətindən istifadə olunur.

"Yaşıl enerji" sahəsində Azərbaycanın əməkdaşlıq etdiyi xarici ölkə şirkətləri arasında BƏƏ-nin "Abu Dhabi Future Energy Company – Masdar" və Səudiyyə Ərəbistanının "ACWA Power" şirkəti xüsusi yer tutur.

2006-cı ildə fəaliyyətə başlayan və BƏƏ-nin energetika sahəsinə aid olan üç iri şirkəti – "Mubadala", ADNOC və TAQA – özündə birləşdirən "Masdar" günəş, külək, tullantılar və geotermal enerji mənbələrindən istifadə etməklə elektrik enerjisi, "yaşıl hidrogen" istehsalı və enerjinin saxlanması üzrə layihələr həyata keçirir. Dünyanın altı qitəsini əhatə edən 40-dan çox ölkəsində bu şirkət tərəfindən realladırılan layihələrin ümumi gücü 51 GVt-a bərabərdir. Şirkət beynəlxalq "Moody's" indeksi üzrə A1, "Fitch Ratngs" indeksi üzrə AA uzunmüddətli kredit reytinqinə malikdir [230]. Belə yüksək göstəricilərə malik olan şirkətin imkanlarından istifadə olunması Azərbaycanda "yaşıl enerji" sektorunun dayanıqlılığının təmin edilməsinə yalnız müsbət təsir göstərə bilər.

"Masdar" şirkəti Azərbaycanda 3-ü günəş (Qaradağ, Neftçala və Biləsuvar layihələri), 1-i külək [Abşeron-Qaradağ layihəsi) enerjisi üzrə olmaqla, 4 layihə həyata keçirir.

2020-ci ilin yanvar ayında Energetika Nazirliyi ilə "Masdar" şirkəti arasında, gücü 230 MVt olan Qaradağ GES-in tikintisi üzrə İcra Müqaviləsi imzalanmışdır [230]. Bu, BƏƏ şirkətinin respublikada reallaşdırdığı ilk layihə olmaqla yanaşı, Azərbaycanda da günəş enerjisindən istifadə sahəsində, xarsi investisiyanın cəlb edilməsi ilə atılan ilk addımdır.

2021-ci il aprel ayının 6-da Energetika Nazirliyi, "Azərenerji" ASC və "Masdar" şirkəti arasında Qaradağ GES layihəsi üzrə investisiya, enerji alqı-satqısı və ötürücü şəbəkəyə qoşul-

maq haqqında müqavilələr imzalanmışdır. Təməli 2022-ci il martın 15-də qoyulan stansiya 2023-cü il oktyabrın 26-da istismara verilmişdir. Ümumilikdə 262 mln. dollar xarici investisiya qoyuluşu hesabına başa gələn və 550 hektar ərazini əhatə edən bu obyektdə, Çindən idxal edilən 570 min ədəd günəş paneli quraşdırılmışdır [53, s.1]. Burada ildə istehsal ediləcək 500 mln. kVt.saat elektrik enerjisi 110 min ev təsərrüfatının enerjiyə olan tələbatını ödəməyə imkan verəcək [230].

Miqyasına görə MDB məkanında bərabəri olmayan Qaradağ GES-in istismara verilməsi ikitərəfli əməkdaşlığın yeni mərhələsinin başlanğıcını qoymuşdur. Məhz bu stansiyanın açılış mərasiminin keçirildiyi gün Bakıda Azərbaycan hökuməti ilə "Masdar" şirkəti arasında Neftçala rayonu Bankə qəsəbəsində, Biləsuvar rayonunda GES layihələri üzrə, Abşeron və Qaradağ rayonlarında quruda külək enerjisi layihəsi üzrə İnvestisiya müqavilələri imzalanmışdır [13, s.4]. 2024-cü il iyunun 4-də isə Energetika Nazirliyi ilə "Masdar" şirkəti arasında, yuxarıda qeyd olunan üç layihə üzrə "İnvestisiya müqaviləsinə Əlavə", enerji alqı-satqısı, ötürücü şəbəkəyə qoşulma və torpaq icarəsi haqqında müqavilələr imzalanmışdır [125, s.13].

Layihələrin maliyyələşdirilməsi müxtəlif mənbələr hesabına həyata keçirilir. Neftçala GES layihəsinin dəyəri 280 mln. dollar, Biləsuvar GES layihəsinin dəyəri isə 380 mln. dollar təşkil edir. AYİB birinci layihəyə 80 mln. dollar, ikinci layihəyə 100 mln. dollar uzunmüddətli kredit ayırmışdır [134, s.10]. Bundan başqa, stansiyaların tikintisini həyata keçirən "Masdar" şirkəti ilə AİB arasında imzalanmış və məbləği 160 mln. dollar olan kredit müqavilələrinə əsasən Neftçala GES layihəsinə ayrılan vəsait 33,5 mln. dollara, Biləsuvar GES layihəsinə ayrılan vəsait

48 mln. dollara, Asiya Özəl İnfrastruktur Fondundan isə birinciyə ayrılan vəsait 32 mln. dollara, ikinciyə ayrılan vəsait 46 mln. dollara bərabərdir. Maliyyələşdirmənin yerdə qalan hissəsi isə "Masdar" şirkəti və SOCAR-ın "SOCAR Green" törəmə şirkəti hesabına həyata keçirilir [193].

"Masdar" şirkətinin Azərbaycandakı 4-cü layihəsi, 240 MVt gücündə yerüstü Abşeron-Qaradağ KES üzrə müqavilələr imzalansa da, tikinti işlərinə başlanılmamışdır. Şirkətin MDB üzrə departamentinin rəhbəri Məryəm Rəşid Əl-Mazrui layihə üzrə maliyyələşmənin tezliklə həll olunacağını və bundan sonra ya 2025-ci ilin sonu, ya da 2026-cı ilin əvvəllərində tikinti işlərinə start veriləcəyini bildirmişdir [124].

Qeyd etmək lazımdır ki, Qaradağ GES istisna olmaqla, "Masdar" şirkətinin digər üç layihəsini müqavilələrdə nəzərdə tutulan vaxtda yerinə yetirmək mümkün olmamışdır. Gecikmələr maliyyə mənbələri axtarışı səbəbindən daha çox baş verir. Qaradağ GES layihəsi şirkətin öz vəsaitləri hesabına maliyyələşdirildiyi üçün tikinti mərhələləri də müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq aparılmışdır.

Azərbaycanda BOEM-dən istifadə üzrə iri layihələr həyata keçirən xarici şirkətlərdən biri də Səudiyyə Ərəbistanının "ACWA Power" şirkətidir.

Şirkət elektrik stansiyalarının tikintisi və dəniz suyunun duzsuzlaşdırılması sahəsində böyük təcrübəyə malikdir. Dünyanın 14 ölkəsində, o cümlədən Azərbaycanda, 46,8%-i bərpa olunan enerji sahəsinə aid olmaqla, müxtəlif layihələr həyata keçirən şirkətin investisiya portfelinin dəyəri 107,5 mlrd. dollara bərabərdir [192].

"ACWA Power" şirkətinin Azərbaycanla əməkdaşlığı 2019-cu ildən başlamışdır. Həmin ilin mart ayının 17-də Ener-

getika Nazirliyi ilə bu şirkət arasında əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memarandumu imzalanmış [145, s.2] və bundan sonra konkret layihələr ətrafında danışıqlar aparılmışdır.

2020-ci il dekabrın 29-da Energetika Nazirliyi ilə "ACWA Power" şirkəti arasında, gücü 240 MVt olacaq KES layihəsi üzrə müqavilələr imzalanmışdır [23]. Xızı və Abşeron rayonları ərazisində tikiləcək bu stansiyada hər birinin gücü 6,5 MVt-a bərabər olan 37 külək turbininin quraşdırılması planlaşdırılır. Turbinlərdən ümumi gücü 162,5 MVt olan 25-i Xızı rayonunun Sitalçay kəndi, ümumi gücü 78 MVt olan 12-si isə Abşeron rayonunun Çaylı kəndi ərazisində quraşdırılacaq. Müqavilə müddəti 25 il, investisiya dəyəri isə 337,9 mln. dollar olan bu layihə tamamilə Səudiyyə Ərəbistanı şirkətinin sərmayəsi hesabına reallaşdırılacaq [192]. 2022-ci il yanvarın 13-də Xızı-Abşeron KES-in təməlqoyma mərasimində iştirak edən Səudiyyə Ərəbistanının energetika naziri Əbdül Əziz bin Salman Əl-Səudun bildirdiyinə görə, "ACWA Power" şirkəti xaricdə ən böyük sərmayəni məhz bu layihəyə yatırmışdır [8, s.8].

Stansiyada ilk külək trubini 2023-cü il noyabrın 23-də Çaylı kəndi ərazisində quraşdırılmışdır. Ümumilikdə stansiyanın Abşeron rayonu ərazisindəki hissəsinin 2025-ci ilin 3-cü rübündə, Xızı rayonu ərazisindəki hissəsinin isə 4-cü rübündə istismara verilməsi planlaşdırılır. Tam istifadəyə verildikdən sonra stansiyanın illik istehsalı 907 GVt.s təşkil edəcək, bu da 300 mindən çox ev təsərrüfatını elektrik enerjisi ilə təchiz etmək üçün kifayətdir [192].

"ACWA Power" şirkətinin Azərbaycanda fəaliyyəti Xızı-Abşeron KES-in tikintisi lə məhdudlaşmır. 2023-cü il fevralın 4-də Energetika Nazirliyi ilə "ACWA Power" şirkəti arasında "Dəniz-

də 1,5 QVt-dək külək layihəsinin həyata keçirilməsinə dair İcra Müqaviləsi", "Quruda 1 QVt külək stansiyasının yaradılmasına dair Anlaşma Memorandumu" və "Azərbaycan Respublikasında enerji saxlanc sistemlərinin inkişaf etdirilməsinə dair Anlaşma Memorandumu" imzalanmışdır [67, s.7]. Əməkdaşlığı davam etdirən tərəflər 2024-cü il mayın 3-də, Azərbaycan və Səudiyyə Ərəbistanı Energetika nazirlikləri arasında yaradılmış Birgə Texniki Komitənin Bakıda keçirilən 3-cü iclası çərçivəsində daha iki maqavilə – 200 MVt gücündə Batareya Enerji Saxlanc Sistemi layihəsi üzrə İcra Müqaviləsi və quruda 200 MVt gücündə külək enerji layihəsi üzrə Çərçivə Müqaviləsi – imzalayiblar [41, s.12].

Nəzərə almaq lazımdır ki, enerji saxlanc sistemlərinin mövcudluğu "yaşıl enerji" sektorunu inkişaf etdirmək baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanda belə sistemlərin yaradılması təşəkkül mərhələsindədir və bu sahədə ilk layihə məhz "ACWA Power" şirkəti tərəfindən icra olunur.

Ümumiyyətlə, "ACWA Power" şirkətinin respublikada fəaliyyətinin getdikcə genişlənməsinə müsbət təsir göstərən amillərdən biri Azərbaycan ilə Səudiyyə Ərəbistanı arasında yüksək səviyyəli siyasi münasibətlərin mövcudluğudur. Xızı-Abşeron KES-in təməlqoyma mərasimi ilə bağlı keçrilən tədbirdə Prezident İlham Əliyev də iki ölkə arasındakı əlaqələrin dostluq və qardaşlıq xarakteri daşıdığını qeyd etmişdir [95, s.13-15]. Bu səbəbdən də Energetika Nazirliyi ilə "ACWA Power" şirkəti arasındakı əməkdaşlıq münasibətlərini yalnız iqtisadi və kommersiya maraqları çərçivəsində deyil, həm də ölkələrarası siyasi əlaqələr kontekstində qiymətləndirmək lazımdır.

"Masdar" və "ACWA Power" şirkətləri ilə yanaşı, Belçikanın "Soltech" şirkəti də Azərbaycanda "yaşıl enerji"yə keçid

prosesinə öz töhfəsini vermişdir. Naxçıvan MR Babək rayonu Xal-Xal kəndi yaxınlığında 2015-ci il dekabrın 1-də istismara verilən və gücü 20 MVt olan GES bu şirkət tərəfindən tikilmişdir. İldə 30 mln. kVt.saat elektrik enerjisi istehsal edən bu stansiyada 78684 ədəd günəş paneli quraşdırılmışdır [133, s.4]. Bundan başqa, Cəbrayıl rayonunda gücü 240 MVt, layihə dəyəri 200 mln. dollar olan Şəfəq GES layihəsini “BP”-yə məxsus “Lightsourse” şirkəti həyata keçirir [143, s.10]. Abşeronda külək axınının sürətini müəyyənləşdirməyə imkan verən, 30 və 40 metr hündürlüyündə iki qüllə Yaponiyanın “Tomen” şirkətinin iştirakı ilə inşa edilmişdir [25].

Azərbaycanın “yaşıl enerji” sektoruna investisiya yatırmağa maraq göstərən şirkətlər sırasında İspaniyanın “Elecnor”, Fransanın “Total Eren”, “Lucia Quadran”, Çinin “China Gezhouba Group Overseas İnvestment”, “China Datang Overseas İnvestment”, “Power China Resources Limited”, “China Energy Overseas İnvestment Co Ltd”, Böyük Britaniyanın “British Petroleum”, Yaponiyanın “Mitsui”, “Komaihaltec”, Norveçin “Equinor”, Avstraliyanın “Fortescue Future İndustries” şirkəti də yer alır. Bu şirkətlər ilə müxtəlif layihələr üzrə Anlaşma memorandumları imzalanmışdır.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanın beynəlxalq “yaşıl enerji” siyasəti müasir qlobal meyllərə və respublikanın milli maraqlarına uyğun olaraq həyata keçirilir və əsasən üç istiqamətdə inkişaf edir. Birinci istiqamət beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq əsasında dünyada “yaşıl enerji”yə keçid prosesinə töhfə vermək, ikinci istiqamət tərəfdaş ölkələrlə birlikdə regional “yaşıl enerji” dəhlizlərinin yaradılmasına nail olmaq, üçüncü istiqamət isə, xarici şirkətlə-

rin iştirakı ilə Azərbaycan energetika sistemində bərpa olunan enerji sektorunun payını artırmaqdan ibarətdir. Bu istiqamətlərin bir biri ilə sinerji təşkil etməsi, bir tərəfdən, respublikanın "yaşıl enerji" məqsədlərinə nail olunmasına müsbət təsir göstərir, digər tərəfdən isə, iqlim dəyişikliyinə qarşı qlobal səviyyədə aparılan mübarizəyə yardım edir. Bütün bunlar son nəticədə Azərbaycanın beynəlxalq və regional mövqelərinin möhkəmlənməsini şərtləndirir.

3.3. COP 29: qloballaşan dünyada "yaşıl" gələcəyin təmin olunmasında Azərbaycanın iştirakı

Müasir dövrdə Azərbaycan dünyada sadəcə öz sərhədləri daxilində mövcud olan ölkə və ya coğrafi məkan kimi qəbul olunmur, o, həm də Qərb və Şərq sivilizasiyalarını uzlaşdıran, enerji və ticarət dəhlizləri, nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkələri formalaşdıran, inklüziv inkişafın, mədəni müxtəlifliyin və multikulturalizmin təbliğ olunduğu, bəşəriyyəti narahat edən problemlərin həllinin axtarıldığı platforma rolunu oynayan, Cənubi Qafqaz regionunda hadisələrin istiqamətini və məzmununu müəyyənləşdirən, qlobal proseslərə müəyyən təsir göstərmək imkanına malik olan nüfuzlu dövlət statusuna malikdir. BMT-nin "İqlim dəyişikliyi üzrə çərçivə Konvensiyası"nın Tərəfləri Konfransının 29 sessiyasının, yəni COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi də bu statusun beynəlxalq birlik tərəfindən bir daha tanınması və təsdiqi kimi qiymətləndirilməlidir.

Qaydalara əsasən, COP-a evsahibliyi edəcək dövlət "İqlim dəyişikliyi üzrə çərçivə Konvensiyası"nı təsdiq etmiş ölkələrin daxil olduğu beş regional qrup (Afrika ölkələri qrupu, Asiya

ölkələri qrupu, Latın Amerikası və Karib dənizi hövzəsi ölkələri qrupu, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri qrupu, Qərbi Avropa və digər ölkələr qrupu) üzrə rotasiya qaydasında və səsvermə yolu ilə müəyyənləşdirilir. Namizəd ölkənin müəyyənləşdirilməsi isə qrupdaxili konsensusa əsaslanır.

Azərbaycan Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri qrupunda yer alır və 2024-cü ildə COP-a evsahibliyi etmək növbəsi məhz bu qrupa çatmışdı, namizədliyini irəli sürən ölkələrin sayı isə üçə bərabər idi: Azərbaycan, Bolqarıstan və Ermənistan. İlk baxışda Bolqarıstan daha şanslı görünürdü, çünki Azərbaycan və Ermənistanın müharibə vəziyyətində olması onların öz aralarında kompromisə gəlmək imkanını çətinləşdirən amil idi. Buna baxmayaraq, həyata keçirilən diplomatik təmaslar proseslərin müsbət istiqamətdə inkişafına gətirib çıxarmışdır.

2023-cü il dekabrın 7-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası və Ermənistan Respublikası baş nazirinin Aparatı tərəfindən, ölkələr arasında münasibətləri normallaşdırmaq maraqlarından irəli gələrək, Ermənistanın öz namizədliyini Azərbaycanın xeyrinə geri götürdüyü, humanizm prinsiplərindən çıxış edərək, Azərbaycanın 32 nəfər erməni, Ermənistanın isə 2 nəfər azərbaycanlı hərbçini əsirlikdən azad etdiyi barədə birgə açıqlama yayılmışdı [116, s.1]. Dekabrın 11-də isə, Dubayda təşkil olunmuş COP28 çərçivəsində keçirilən plenar iclasda COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi barədə son qərar qəbul edilmişdir.

Prezident İlham Əliyev COP29-un Bakıda keçirilməsi haqqında qəbul edilən qərarı Azərbaycanın növbəti uğuru, dünyada ona göstərilən böyük etimad və hörmətin ifadəsi kimi qiymətləndirmiş və bu tədbiri yüksək səviyyədə təşkil etməklə, ölkə gün-

dəliyinin “yaşıl enerji” ilə bağlı olduğunu, “yaşıl enerji” istehsalı və ixracının respublikanın enerji siyasətinin prioriteti kimi müəyyənləşdirildiyini bütün dünyaya göstərəcəklərini qeyd etmişdi [7, s.2]. Akademik Urxan Ələkbərovun vurğuladığı kimi, *“COP29-un Bakıda keçirilməsinə qərar verilməsi ölkəmizin bu statusunun qlobal miqyasda tanınmasının, siyasi və iqtisadi nüfuzunun, alternativ enerji istehsalı sahəsində zəngin potensiala malik olmasının göstəricisidir”* [73, s.5].

Qərarın qəbul edilməsindən sonra Tərəflər Konfransına hazırlıq işlərinə start verilməsi, Təşkilat Komitəsinin yaradılması, 2024-cü ilin Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi, noyabrın 11-dən 22-dək davam edən COP29-un yüksək səviyyədə təşkili, bu tədbir çərçivəsində aparılan müzakirələr və qəbul edilən qərarlar ölkə başçısının fikirlərinin praktikada təsdiqi idi.

Keçmiş SSRİ məkanında ilk dəfə keçirilən, 196 ölkənin təmsil olunduğu, 80 prezident, vitse-prezident və baş nazirin, 72 min nümayəndənin iştirak etdiyi COP29 geniş gündəliyə malik idi və şübhəsiz ki, qlobal istiləşmənin qarşısının alınması, istixana qazı emissiyalarının azaldılması və iqlim dəyişikliklərinə uyğunlaşma ilə bağlı məsələlər müzakirələrin ana xəttini təşkil edirdi.

Müasir dövrdə qlobal istiləşmə və istixana effekti yaradan qazların emissiyası bəşəriyyəti ciddi təhlükələrlə üz-üzə qoymuşdur və zəruri preventiv addımların atılmaması isə mövcud problemlərin daha da dərinləşməsi üçün şərait yaradır. Karbon emissiyasını azaltmaq barədə COP28-də irəli sürülən təşəbbüslər dünyada müsbət dəyişikiklərə səbəb olmamışdır. COP29-un liderlər sammitinin açılış mərasimində BMT-nin baş katibi A.

Guterreşin çıxışı da bunu sübut edir. Baş katib qeyd etmşdir ki, dünyada karbon emissiyası nəinki azalmamış, əksinə artmaqda davam edir, qlobal istiləşmənin 2,5⁰C-yə yaxınlaşması təbii fəlakətlər, dağıntılar və insan facilərinin baş verməsində əsas rol oynayır və iqlimlə bağlı proseslərin neqativ istiqamətdə cərəyan etdiyini nəzərə alaraq, ölkələri sıfır karbon emissiyasına yaxınlaşmaq üçün COP 28-də götürdükləri öhdəlikləri, iqlimə uyğunlaşma tədbirlərini təşviq etmək barədə verdikləri sözü yerinə yetirməyə çağırmışdır. Vəziyyəti müsbət məcraya yönəltmək üçün, onun qeyd etdiyi kimi, birincisi, qlobal temperaturun 1,5⁰C-yə qədər azaldılmasına və enerji səmərəliliyinin ikiqat artırılmasına, ikincisi, iqlim dəyişikliklərinə insanların adaptasiyasına və bunun üçün zəruri olan maliyyə bazasının formalaşdırılmasına, üçüncüsü isə, inkişaf etməkdə olan ölkələrə ayrılan yardımların artırılmasına nail olmaq lazımdır, çünki onlar ətraf mühitin çirkləndirilməsində nisbətən az rol oynasalar da, bundan daha çox ziyan çəkirlər, yəni ekoloji problemləri *"varlılar yaradır, yoxsullar isə onun haqqını ödəyirlər"* [61, s.5].

İqlim dəyişikliklərinə münasibətdə Azərbaycanın mövqeyi qlobal səviyyədə "yaşıl gündəliyi" təşviq etməkdən ibarətdir. Prezident İlham Əliyev bu barədə bütün dünyaya bəyan etmişdir: *"... biz "yaşıl keçid"in güclü carçısı olacağıq və bunu edirik..."* [61, s.4]. İstər daxili, istərsə də xarici siyasətində məqsədyönlülüyü ilə seçilən Azərbaycan mövcud problemlərin həllinə nail olmaq üçün COP29 platformasında da nəticəyə hesablanmış fəaliyyət nümayiş etdirmişdir.

Bakıda on minlərlə nümayəndənin iştirakı ilə aparılan müzakirələrin ağırlıq mərkəzi iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizə və "yaşıl enerji"yə keçid məsələləri üzərinə düşürdü.

COP29-un sədri olaraq, Azərbaycan konfransın gündəliyinin hazırlanmasında, müzakirəsində, qərarların qəbulunda fəallıq göstərmiş, təşəbbüskarlıq nümayiş etdirmiş və Prezident İlham Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən "yaşıl enerji" strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində uğurlu addımlar atmışdır.

Azərbaycan 2050-ci ilə qədər istixana qazı emissiyalarını 40% azaltmağı, elktrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerjinin qoyuluş gücü üzrə payını isə 30%-ə çatdırmağı planlaşdırır [194] və neft-qaz ölkəsi olmasına baxmayaraq, özünün enerji sistemini BOEM hesabına davamlı şəkildə şaxələndirir, qlobal səviyyədə "yaşıl enerji"yə keçidi təşviq etmək məqsədilə təşəbbüslərlə çıxış edir. Sədr ölkə olaraq, COP29 üçün müəyyənləşdirdiyi ambisiyaları artırmaq və fəaliyyətə imkan yaratmaq hədəfləri də iqlim dəyişiklikləri ilə bağlı qlobal çağrışlara cavab vermək kontekstində qiymətləndirilməlidir.

Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına sədrlik edən Azərbaycan 14 qlobal təşəbbüsdən ibarət, həqiqətən də ambisiyalı bir gündəlik müəyyənləşdirmişdir və bu təşəbbüslərin bir hissəsi COP tarixində ilk dəfə irəli sürülmüşdür.

1) COP Atəşkəs çağırışı. Məlumdur ki, Azərbaycan mövcud problem və münaqişələrin həmişə beynəlxalq hüquq normaları əsasında və dinc vasitələrlə həllinə tərəfdar çıxmışdır. Azərbaycan xalqının və dövlətinin məhz sülhsevər təbiətindən irəli gələrək, COP29 Sədrliyi münaqişələrin istixana qazı emissiyalarını artırdığını, ətraf mühiti çirkləndirdiyini və ekosistemi dağıtdığını nəzərə alaraq, Tərəflər Konfransı dövründə hamını barşığa dəvət etmişdir. "COP29 Sədrliyinin COP naminə Birgə Atəşkəs Çağırışı" 136 ölkə və 1190 qeyri-dövlət aktoru tərəfindən dəstəklənmişdir [228].

2) İqlim Maliyyəsi üzrə Fəaliyyət Fondu. Bu Fond [242] iqlim dəyişikliklərinin qarşısını almaq üçün həyata keçirilən tədbirləri maliyyələşdirmək, "yaşıl enerji"yə keçidi təşviq etmək, yeni iş yerləri yaratmaq, kiçik ada dövlətlərinə və az inkişaf etmiş ölkələrə yardım göstərmək məqsədilə yaradılır. Əsasən qalıq yanacaq növləri hasil edən dövlət və şirkətlərin qrantları hesabına formalaşdırılması nəzərdə tutulan bu Fond ən azı 10 ölkə səhmdar qismində cəlb etdikdən və 1 mlrd. dollar məbləğində ilkin vəsait toplandıqdan sonra fəaliyyətə başlayacaq. İştirakçı tərəflərə Fondun səhmdarı statusu veriləcək. Fond öz fəaliyyətində investisiyalar, "yaşıl" istiqrazlar və s. maliyyə alətlərindən istifadə edə bilər. Onun gəlirlərinin 20%-i təbii fəlakətlərlə üzləşən ada dövlətlərinə və zəif inkişaf etmiş ölkələrə çevik yardım göstərmk üçün nəzərdə tutulur.

3) "Yaşıl enerji" üzrə zona və dəhlizlər. COP28-də 2030-cu ilədək dünyada bərpa olunan enerji üzrə qoyuluş gücünü 3 dəfə artıraraq 11 min QVt-a, qlobal enerji səmərəliliyinin orta illik artım tempini 2%-dən 4%-ə çatdırmaq öhdəliyi götürülmüşdür. "COP29 "yaşıl enerji" üzrə zona və dəhlizlər Öhdəliyi"ndə [211] iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizə aparmaq, iqtisadi inkişafa və enerji təhlükəsizliyinə nail olmaq və yerli icmaların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün "yaşıl zona"ların, elektrik enerjisini qarşılıqlı ötürmək üçün kompleks yanaşma əsasında "yaşıl enerji" dəhlizlərinin yaradılmasını təşviq etmək öhdəliyi yer almışdr.

"Yaşıl enerji" üzrə zona və dəhlizlərin yaradılması Azərbaycanın enerji siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. COP29-da bu barədə təşəbbüs irəli sürülənədək respublikada işğaldan azad edilmiş ərazilər və Naxçıvan MR "yaşıl

enerji" zonası elan edilmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan arasında "Qara dəniz yaşıl kabel" xəttinin çəkilməsi və Azərbaycan, Qazaxstan və Özbəkistan arasında "Xəzər Yaşıl Enerji Dəhlizi" yaratmaq ideyasının reallaşdırılması sahəsində zəruri addımlar atılır.

4) Enerjinin saxlanması və şəbəkələri. Təsdiq edilmiş "Qlobal Enerji Saxlancı və Şəbəkələri üzrə COP29 Öhdəliyi"nə [210] əsasən, 2030-cu ilədək dünyada enerji saxlama potensialını, 2022-ci il ilə müqayisədə 6 dəfə artıraraq 1500 GVt-a çatdırmaq nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, 2030-cu ilədək 25 mln. km. uzunluğunda, 2040-cı ilədək isə daha 65 mln. km. Uzunluğunda şəbəkəni əlavə etmək və ya yenidən qurmaq öhdəliyi götürülmüşdür.

"Yaşıl enerji" sektorunun inkişafı Azərbaycanda da enerji saxlanc sistemlərinin yaradılmasına ehtiyac yaratmışdır. 2023-cü ildə Energetika Nazirliyi ilə Səudiyyə Ərəbistanının "ACWA Power" şirkəti arasında "Azərbaycan Respublikasında enerji saxlanc sistemlərinin inkişaf etdirilməsinə dair Anlaşma Memorandumu" imzalanmışdır [67, s.7].

5) İqlim maliyyəsi, investisiya və ticarət üzrə Bakı Təşəbbüsü. Bu Təşəbbüs [241] könüllü fəaliyyətə əsaslanır, Netto Sıfır üçün Qlazqo Maliyyə Alyansı, İqlim Fəaliyyəti üzrə Maliyyə Nazirləri Koalisiyası və İqlim üzrə Ticarət Nazirləri Koalisiyası ilə sinerji yaradır və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğun olaraq, milli səviyyədə qəbul edilmiş uyğunlaşma planlarını və üzunmüddətli aşağı emissiyalı inkişaf strategiyalarını əlaqələndirmək məqsədi daşıyır. Bakı Təşəbbüsü çərçivəsində dialoq 5 istiqamətdə – iqlim maliyyəsi, birbaşa xarici iqlim investisiyalarının cəlb edilməsi, KOB-ların "yaşıl keçid" koalisiyası, bilik

mübadiləsi, iqlim maliyyəsi, investisiya və ticarət üzrə dialoq konfransı – aparılır.

6) Hidrogen Bəyannaməsi. COP29 sədrliyinin timsalında Azərbaycan istixana qazları emissiyalarını azaltmaq və "sıfır emissiya" məqsədinə nail olmaq üçün səyləri birləşdirməyə çağırmışdır. Bu baxımdan, "COP29 Hidrogen Bəyannaməsi"nin [212] qəbul edilməsi məntiqi bir addımdır. Bəyannamədə də qeyd olunduğu kimi, hazırda dünyada bərpa olunan mənbələrdən 1 mln. tondan az sıfır emissiyalı və ya aşağı karbonlu hidrogen əldə edildiyi halda, qalıq yanacaq növlərindən 96 mln. ton hidrogen istehsal olunur və nəticədə ildə 92 mln. ton karbon-dioksid atmosferə atılır. Bunun qarşısını almaq üçün "yaşıl" hidrogen istehsalını və tətbiqini genişləndirmək və qalıq yanacaq növlərindən hidrogen istehsalı prosesinin karbonsuzlaşdırılmasını sürətləndirmək hədəf olaraq müəyyənləşdirilmişdir. "COP29 Hidrogen Bəyannaməsi"ni 62 ölkə 47 qeyri-dövlət aktoru imzalamışdır.

7) Üzvi tullantılarda metanın azaldılması. Qalıq enerji mənbələrindən istifadə, kənd təsərrüfatı istehsalı və tullantıların emalı zamanı ayrılan metan qazı qlobal iqlimə mənfi təsir göstərən amillərdəndir və bu səbəbdən də, qlobal istiləşməni 1,5^{0}C səviyyəsində saxlamaq üçün metan emissiyalarının azaldılması əsas şərtlərdən biridir. "Üzvi tullantılardan metan qazının azaldılması üzrə COP29 Bəyannaməsi"ndə [208] qeyd olunur ki, 2030-cu ilə qədər metan emissiyalarının, 2020-ci il ilə müqayisədə 30% azaldılması 2050-ci ilədək qlobal istiləşməni minimum 0,2^{0}C azaltmağa imkan verəcək, bu isə hər il 225 min vaxtsız ölümün, 775 min astma xəstəliyinə tutulmanın, isti hava səbəbindən 73 mlrd. saat iş vaxtının itirilməsinin və kənd təsərrüfatında xeyli məhsul itkisinin qarşısını almaq deməkdir.

Bunu nəzərə alaraq, Bəyannaməni imzalayan 65 ölkə üzvi tullantılardan yaranan metan qazının azaldılması yollarını müəyyənləşdirmək barədə öhdəlik götürmüşlər.

8) "Yaşıl" Rəqəmsal Fəaliyyət Bəyannaməsi. Müasir dövrdə İqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizənin rəqəmsallaşmanın inkişaf meyllərinə uyğunlaşdırılması ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal texnologiyalardan istifadə, bir tərəfdən, iqlim dəyişikliklərinin monitorinqini aparmağa və alınmış nəticələr əsasında daha effektli tədbirlər görməyə imkan verir, digər tərəfdən isə, elektrik enerjisi istehsalı prosesini sürətləndirməklə, karbon emissiyalarının artmasına şərait yaradır. Bu reallıqları nəzərə alaraq, Azərbaycan COP tarixində ilk dəfə olaraq "Yaşıl" Rəqəmsal Fəaliyyət təşəbbüsü ilə çıxış etmiş və bu təşəbbüs çərçivəsində aparılmış müzakirələrin sonunda "COP29-da Yaşıl Rəqəmsal Fəaliyyət Bəyannaməsi" [206] qəbul edilmişdir. Sənəddə iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizədə rəqəmsal texnologiya və alətlərdən istifadə etmək, dayanıqlı rəqəmsal infrastruktur yaratmaq, rəqəmsallaşmanın iqlimə təsirini yumşaltmaq, rəqəmsal inklüzivlik və savadlılığı təşviq etmək, qərarları məlumatlar əsasında qəbul etmək, davamlı innovasiyaları dəstəkləmək, davamlı istehlakçı təcrübələrini təşviq etmək və qabaqcıl təcrübəni bölüşmək üzrə öhdəliklər müəyyənləşdirilmişdir. Qlobal səviyyədə "yaşıl" transformasiya üçün çərçivə sənədi ola biləcək bu Bəyannaməni 82 dövlət və 1766 qeyri-dövlət aktoru imzalamışdır.

9) Fermerlər üçün Bakı Ahəngdar İqlim Təşəbbüsü. Bu Təşəbbüs [196] bilik və təcrübə mübadiləsi əsasında əməkdaşlığı təşviq etmək, aqrar-sənaye sahəsinə həm dövlət, həm də özəl sektordan investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq, müvafiq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığı genişləndirərək, sinerji

yaratmaq, fermerlərin, xüsusilə də qadın və gənc fermerlərin səlahiyyətlərini genişləndirmək və iqlimə davamlı kəndlərin inkişafına yardım göstərmək üçün tərəfdarları bir araya gətirmək məqsədi daşıyır.

10) İqlim Fəaliyyəti naminə Su Bəyannaməsi. Quraqlıq, su qıtlığı və daşqınlar iqlim dəyişikliklərinin doğurduğu ən təhlükəli fəsadlardandır və su ilə bağlı problemlərin dərinləşməsinin qarşısını yalnız birgə səylərlə almağın mümkünlüyünü nəzərə alaraq, Azərbaycan bu sahədə də təşəbbüslə çıxış etmiş və buna cavab olaraq, 69 dövlət və 24 qeyri-dövlət aktoru tərəfindən "İqlim Fəaliyyəti naminə Su Bəyannaməsi" [209] qəbul edilmişdir. Dünyada 2,2 mlrd. nəfərin içməli su mənbələrinə çıxışının olmadığı, dünya əhalisinin yarısının su çatışmazlığından əziyyət çəkdiyi, 3,5 mlrd. nəfərin təhlükəsiz kanalizasiya sistemindən məhrum olduğu, buzlaqların sürətlə əridiyi, təbii fəlakətlərin doğurduğu ziyan və itkilərin 90-95%-nin su ilə bağlı olduğu müasir dövrdə su problemini həll etmək üçün, Bəyannaməni imzalayan ölkələr 2030-cu ilədək bütün səviyyələrdə ölkələrarası dialoqa yardım etmək, su hövzələrində və su ilə bağlı ekosistemdə baş verən dəyişikliklərin səbəbləri və nəticələri barədə elmi məlumatlar əldə etmək və su resursları ilə bağlı iqlim fəaliyyətini genişləndirmək barədə öhdəlik götürmüşlər.

11) Dayanıqlı və sağlam şəhərlər üçün Çoxsahəli Fəaliyyət Yolları. İqlim dəşişikliklərinin şəhərlərə mənfi təsirini azaltmaqla bağlı olan bu təşəbbus 54 dövlət, 43 qeyri-dövlət aktoru və 57-si Azərbaycana aid olmaqla, 96 şəhər və region tərəfindən "Dayanıqlı və sağlam şəhərlər üçün çoxsahəli fəaliyyət yolları haqqında COP29 Bəyannamə"sinin [207] qəbul edilməsi ilə nəticələnmişdir. Bəyannamə, dünya əhalisinin yarıdan çoxunun

yaşadığı, qlobal UDM-in 70%-nin istehsal edildiyi, istixana qazı emissiyalarının 80%-nin formalaşdığı şəhərlərdə iqlim problemlərini həll etmək üçün çoxtərəfli əməkdaşlığı təşviq edir.

12) Turizm üzrə Təkmilləşdirilmiş İqlim Fəaliyyəti. Azərbaycanın səyi nəticəsində turizm mövzusu da ilk dəfə COP gündəliyinə daxil edilmişdir. Turizm sektorunun milli və qlobal iqlim siyasətinə inteqrasiya ediməsinin əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirildiyi "Turizm sektorunda təkmilləşdirilmiş iqlim fəaliyyəti üzrə COP29 Bəyannaməsi"nə [205] 70 ölkə və 9 qeyri-dövlət aktoru qoşulmuşdur.

13) İqlim dayanıqlılığı üçün insan inkişafı üzrə Bakı Təşəbbüsü. Bu Təşəbbüs insan inkişafı, xüsusilə də uşaqların və gənclərin sağlamlığı, təhsili və fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Bu sahədə aparılan müzakirələr nəticəsində "İqlim dayanıqlılığı üçün insan inkişafına dair Bakı Təşəbbüsü" [197] qəbul edilmiş, iqlim fəaliyyətinin insan inkişafı ilə uyğunlaşdırılması, sosial dialoq, tərəfdaşlıq və əməkdaşlığın gücləndirilməsi, tələbə səriştələrinin qiymətləndirilməsi, iqlimə davamlı və aşağı karbon emissiyasını təmin edən təhsil sistemlərinin yaradılması, ekoloji təmiz bacarıq və peşə standartlarının genişləndirilməsi, inteqrasiya edilmiş iqlim və sağlamlıq nəzarəti və erkən xəbərdarlıq sistemlərinin təşviq edilməsi və s. insan inkişafına dair Bakı Rəhbər Prinsipləri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

14) Bakı Qlobal İqlim Şəffaflığı Platforması. Azərbaycanın bu təşəbbüsü əsasında, tərəflər arasında qarşılıqlı inam yaratmaq, inkişaf etməkdə olan ölkələrə İkiillik Şəffaflıq hesabatlarının hazırlanmasında yardım etmək, Genişləndirilmiş Şəffaflıq Sisteminin tam həyata keçirilməsini təşviq etmək, kollektiv səylərin ardıcıllığını təmin etmək və effektivliyini artırmaq məqsədilə Bakı Qlobal İqlim Şəffaflığı Platforması [195] yaradılmışdır.

Qeyd olunan təşəbbüsləri həyata keçirməklə yanaşı, COP29-da bir sıra aktual məsələlər üzrə qərarların qəbul edilməsinə də nail olunmuşdur. Kiçik ada dövlətlərinin və inkişaf etməkdə olan ölkələrin problemlərinin müzakirəyə çıxarılması həm siyasi, həm sosial-iqtisadi, həm də humanitar baxımdan son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Məhdud maliyyə imkanlarına malik olan kiçik ada dövlətləri iqlim dəyişikliklərinin mənfi təsirlərinə daha çox məruz qalırlar. Sakit okean və Karib dənizi hövzəsində Fransa və Hollandiyanın nəzarəti altında olan adalarda yürüdülən müstəmləkə siyasəti ciddi ekoloji problemlər doğurmuşdur. Məsələn, 1966-1996-cı illərdə Fransa Polineziyasında həyata keçirilən 193 nüvə sınağı nəticəsində radiasiyanın səviyyəsi artaraq, 4900%-dən çox olmuşdur. Fransa Əlcəzairdə də 17 nüvə sınağı keçirmişdir. Prezident İlham Əliyev *"inkişaf etmiş bütün ölkələrə, xüsusən də müstəmləkə keçmişi olan ölkələrə müraciət"* edərək, onları, iqlim dəyişikliklərinin fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün kiçik ada dövlətlərinə maddi və texniki yardım göstərməyə çağırmışdır [18, s.2]. Nəzərə almaq lazımdır ki, radiasiya çirklənməsinə məruz qalan ərazilərin bərpası onilliklər və böyük vəsait tələb edir.

Qlobal iqlim dəyişiklikləri nəticəsində zəif inkişaf etmiş ölkələrin üzləşdiyi itki və ziyanın aradan qaldırılmasına yardım göstərmək məsələsi təxminən 30 ildir müzakirə olunur. COP28-də bu məqsədlə İtki və Zərər Fondunun yaradılması barədə razılıq əldə olunmuş və bu Fond üçün 792 mln. dollar toplamaq vəd edilmişdir. 2024-cü ilin may ayına qədər Fonda, 100 mln. dolları BƏƏ tərəfindən olmaqla, 662 mln. dollar girov qoyulmuşdur [55, s.15]. Son illərdə Azərbaycan inkişaf etməkdə olan 80-dən çox dövlətə, o cümlədən 20 kiçik ada dövlətinə maliyyə və humanitar yardım gös-

tərmiş, BMT-nin həyata keçirdiyi birgə layihələr çərçivəsində kiçik ada dövlətlərinə 10 mln. dollar ayırmışdır [18, s.2]. İtki və Zərər Fondunun tam fəaliyyətə başlaması haqqında son qərarın COP29-da qəbul edilməsində [59, s.3] də Azərbaycanın rolu böyükdür.

Yeni Kollektiv Kəmiyyət Məqsədinin qəbul edilməsi COP29-da əldə edilən növbəti uğurdur. Bu Məqsəd iki hədəfdən ibarətdir. Birinci hədəf iqlim fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə yardım məqsədilə inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün hər il ayırdıqları 100 mlrd. dollara bərabər məbləği 2035-ci ilədək 300 mlrd. dollara çatdırmağı nəzərdə tutur [59, s.3]. COP29 sədrliyinin yekun Bəyanatında sonuncu məbləğ 250 mlrd. dollar göstərilmişdir [58, s.1]. BMT-nin müvafiq qurumlarının, demək olar ki, hamısının yaydıqları məlumatlarda isə hədəfin 300 mlrd. dollar olduğu qeyd edilir.

İkinci hədəf bütün dövlətlər və özəl qurumlar tərəfindən iqlimlə bağlı maliyyələşdirməni 2035-ci ilədək ildə ən azı 1,3 trln. dollara çatdırmaqdır [58, s.1]. Bu hədəf formal xarakter daşıyır və bu məbləğin konkret olaraq hansı mənbələrdən və hansı mexanizm əsasında əldə olunacağı qeyri-müəyyən olaraq qalır. Dünyada geosiyasi qütbləşmənin dərinləşməsi, inkişaf etmiş ölkələrin öz üzərinə öhdəlik götürməkdən imtina etməsi, Çinin özünü proseslərdən kənarda saxlaması və s. amillər konsensus əldə edilməsinə mane olur.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə qlobal iqlim dəyişikliklərinə qarşı kompleks mübarizəni təşkil etmək üçün hər il 8 trln. dollar məbləğində vəsaitə ehtiyac vardır və o da məlumdur ki, bu vəsaiti toplamaq mümkün deyildir. Bu səbəbdən də, zəruri addımları atmaq üçün COP29-da ən azı 1,3 trln. dollar toplamaq (49%-i özəl mənbələrdən olmaqla) barədə razılığın əldə

edilməsi hədəflənmişdi, lakin nəzərə alnsa ki, dövlətlərin 73%-də iqlim xərclərini qiymətləndirmək üçün mexanizm mövcud deyildir, 41%-də özəl mənbələrdən cəlb edilən vəsaitlər barədə hesabatlılıq yoxdur [115, s.12], onda bu hədəfə nail olmağın da hələlik reallıqdan uzaq olduğu qənaətinə gəlmək olar. Eyni zamanda, bu məsələ gündəlikdən də çıxarılmamışdır.

Paris Sazişinin karbon bazarları yaratmaq barədə 6-cı maddəsi əvvəlki COP-larda müzakirə obyekti olsa da, fikir ayrılığı səbəbindən onu təsdiq etmək mümkün olmamışdır. Qlobal əhəmiyyətə malik bu məsələ Bakıda öz müsbət həllini tapmış və COP29-da həmin maddə tam təsdiq olunmuşdur [59, s.3]. Karbon bazarı ölkələr üçün karbon emissiyaları üzrə kvotaların müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır və şəffaf karbon bazarlarının yaradılması iqlim fəaliyyətinə çəkilən xərcləri yüz milyardlarla dollar azaltmaq mənasını verir.

İkiillik Şəffaflıq Hesabatlarını hazırlamaq sahəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə və texniki yardımın göstərilməsi barədə qərarın qəbul edilməsi də COP29-un nailiyyətləri sırasındadır. İqlim fəaliyyətində şəffaflığı təmin etmək üçün COP29 sədrliyinin təşəbbüsü ilə Bakı Qlobal İqlim Platforması yaradılmışdır [59, s.3]. İkiillik Şəffaflıq Hesabatlarının hazırlanması Paris Sazişinin 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur və hesabatlılığın artırılması şəffaf karbon bazarlarının yaradılmasına da müsbət təsir göstərə bilər.

COP29 Azərbaycan və Mərkəzi Asiya respublikaları arasında iqlim fəaliyyəti və "yaşıl enerji"yə keçid sahəsində əməkdaşlığı və inteqrasiyanı genişləndirməyə və dərinləşdirməyə xidmət edən məhsuldar bir platforma rolunu oynamışdır. Tədbir çərçivəsində Azərbaycan, Qazaxstan və Özbəkstan arasında

"yaşıl enerji"nin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji əməkdaşlıq barədə hökumətlərarası Sazişin [20, s.3], Azərbaycan, Qazaxstan, Qırğızstan və Özbəkstanın ətraf mühit nazirləri, AİB və Yaşıl İqlim Fondu nümayəndələri tərəfindən iqlim dəyişikliyi, buzlaqlar və transsərhəd əməkdaşlıq üzrə tərəfdaşlıq barədə Birgə Bəyannamənin, TDT-yə üzv ölkələrin müvafiq qurumlarının təmsilçiləri tərəfindən iqlim, innovasiya, "yaşıl iqtisadiyyat" və ticarət sahəsində TDT Tərəfdaşlığının yaradılması barədə Bakı Nazirlər Bəyanatının, ekologiya sahəsində birgə fəaliyyət haqqında Nazirlər Bəyannaməsinin, iqlim, innovasiya və ticarət üzrə CAREC Tərəfdaşlığına dair Bakı Bəyannaməsinin imzalanması [57, s.8, s.10], Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyi və Azərbaycan tərəfindən "Mərkəzi Asiyada Sürətləndirilmiş Bərpa Olunan Enerji Tərəfdaşlığı" proqramının irəli sürülməsi [56, s.8] əməkdaşlığın əhatə dairəsinin genişliyini göstərir.

COP29-da uşaqlar və gənclər də diqqətdən kənarda qalmamışdır. Azərbaycan tədbirin ilk günündə "Uşaqlar, gənclər və iqlim fəaliyyəti Bəyannaməsi"ni imzalamış və bununla da uşaqları və gəncləri iqlim dəyişikliklərinin təsirlərindən qorumaq öhdəliyi götürmüşdür [14, s.8].

İqlim dəyişiklikləri ilə bağlı problemlərin qlobal xarakter almasına və getdikcə dərinləşməsinə baxmayaraq, onların qarşısını almaq üçün bəşəri həmrəyliyə hələ də tam nail olunmamışdır. Dünyada bəzi qüvvələr siyasi və korporotiv maraqları önə çəkərək, "yaşıl gündəliy"in həyata keçirilməsi istiqamətində görülən işlərə ikili standartlardan yanaşır, riyakarlıq nümayiş etdirərək, həqiqəti danmağa çalışırlar.

Anti-Azərbaycan isterikasına qapılan qüvvələr COP29-la bağlı həyata keçirlən siyasətin və tədbirlərin əsl mahiyyətini kə-

nara qoyaraq, yalan və saxta dəlillər əsasında respublikaya qarşı qarayaxma kampaniyasına start vermiş və bu mötəbər tədbirin boykot olunmasına cəhdlər etmişdilər. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *"ikili standartlar, digər ölkələrə dərslər vermək adəti və siyasi riyakarlıq bəzi Qərb ölkələrindəki bir sıra siyasətçilər, dövlət nəzarətində olan QHT-lər, yalan xəbər mediası üçün fəaliyyət metoduna çevrilib"* [61, s.4]. 2024-cü il noyabrın 20-də, bəşəriyyəti narahat edən problemlərin Bakıda müzakirə olunduğu bir zamanda Lüksemburq Deputatlar Palatasının, Azərbaycanda insan haqları və demokratiyanın vəziyyəti ilə bağlı əsassız iddiaların yer aldığı və ölkədaxili siyasi sabitliyi pozmağa hesablanmış qətnamə qəbul etməsi [122, s.6] İlham Əliyevin fikirlərinin əyani sübutudur. Ümumilikdə, COP29-un yüksək səviyyədə təşkili, geniş təmsilçilik, aktual məsələlərə həsr olunmuş məzmunlu müzakirələr, qəbul edilən əhəmiyyətli qərarlar anti-Azərbaycan qüvvələrə ən tutarlı cavabdır. Montenegronun ekologiya üzrə səfiri Daniel Qariçin qeyd etdiyi kimi, *"əvvəlki COP təşkilatçılarının bacarmadıqları nailiyyətlərə görə Azərbaycanı təbrik etmək lazımdır"* [98, s.8].

Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası başa çatsa da, əldə olunan razılaşmaların və qəbul edilən qərarların praktikada həyata keçirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. Bu sahədə COP Sədrlikləri Üçlüyünün fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. BƏƏ-də keçirilmiş COP28-in, Azərbaycanda keçirilmiş COP29-un və Braziliyada keçiriləcək COP30-un sədrliklərindən ibarət olan bu Üçlüyün formalaşdırılmasına COP28-də start verilmiş, COP29-dakı fəaliyyəti isə onun səmərəli format olduğunu göstərmişdir. COP Sədrlikləri Üçlüyünü yaratmaqda məqsəd COP-un fəaliyyətində davamlılığı, sədrliklər arasında

əlaqəni, "yaşıl enerji"yə keçidi və qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsini təmin etməkdir. COP30-a hazırlıq prosesində Braziliyaya yardım etmək məqsədilə COP29 sədrliyi "Bakıdan Belemə qədər Yol Xəritəsi" təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliynin təmin olunmasında "Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası və "Yaşıl Enerji" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin Bakıda keçirilən iclaslarının əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. COP29-dan sonra bu formatda növbəti görüş, yəni "Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurasının 11-ci, "Yaşıl Enerji" Məşvərət Şurasının 3-cü iclası 2025-ci il aprelin 4-də keçirilmişdir. Avropa İttifaqı tərəfindən dəstəklənən, 24 ölkə, 7 beynəlxalq maliyyə təşkilatı və enerji sektoru ilə bağlı olan 42 şirkətin iştirak etdiyi bu tədbir çərçivəsində qlobal səviyyədə metan emissiyalarının azaldılması, yeni enerji saxlama güclərinin yaradılması, elektrik enerjisi şəbəkəsinin genişləndirilməsi, bərpa olunan enerjidən istifadəni artırmaq yolu ilə təmiz keçidi sürətləndirmək və təbii qaza qənaət etmək və s. aktual məsələlər müzakirə olunmuşdur.

Karbohidrogen ehtiyatlarından və "yaşıl enerji"dən istifadə sahəsində ümumi yanaşmanın formalaşdırılması nazirlərin görüşlərində diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu məsələnin ən optimal yolunu isə, tədbirdə çıxış edən Prezident İlham Əliyev göstərmişdir: *"Ümid edirik ki, Avropada çox geniş yaşıl gündəliyə baxmayaraq, faydalı qazıntı hasilatçıları və ənənəvi yanacaq enerji təhlükəsizliyinin mühüm meyarı kimi yaddan çıxmayacaq və ayrı-seçkiliyə məruz qalmayacaq. Əslində, bu, bizim COP29-dakı mesajımız idi. Azərbaycan qlobal beynəlxalq tədbirə ev sahibliyi etdiyi zaman qeyd olundu ki, faydalı qazıntıları zəngin olan ölkələrlə sərvətləri olmayan ölkələr arasında ayrı-seçkilik və ayrıcı xətlər olmamalıdır. Əksinə,*

faydalı qazıntıları zəngin olan və bərpa olunan enerjiyə sərmayə qoyan ölkələr alqışlanmalıdır, onlara hücum çəkilməli deyil" [12, s. 2].

2025-ci il iyunun 16-dan 27-dək davam edən Bonn İqlim Konfransında COP29 sədrliyi iqlim fəaliyyəti ilə bağlı bəzi mürəkkəb məsələlər, xüsusilə də Qlobal Uyğunlaşma indikatorlarının müəyyənləşdirilməsi üzrə fikir ayrılıqlarının aradan qaldırılmasında körpü rolunu oynamışdır [107]. Bu da dünyada "yaşıl" gələcəyin təmin olunmasında Azərbaycanın artıq əsas rollardan birinə sahib olduğunu sübut edir.

Qlobal iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizə ilə bağlı məsələlərin müzakirəsi, 2025-ci il noyabrın 10-dan 21-dək Braziliyanın Belem şəhərində keçirilmiş COP30-da davam etdirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, COP30 Bakıda keçirilən COP29-la müqayisədə zəif təşkil edilmiş və təhlükəsizlik baxımından bir sıra nöqsanla yadda qalmışdır.

COP30-un gündəliyində iqlim dəyişiklikləri üzrə əvvəlki konfranslarda, o cümlədən COP29-da qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilmə mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər əhəmiyyətli yer tuturdu. Buna baxmayaraq, qlobal istiləşmənin qarşısını almaq kimi son dərəcə aktual məsələyə münasibətdə dünya ölkələri arasında mövcud olan fikir ayrılığı bu tədbirdə də özünü göstərmiş, konkret və substantiv qərarların qəbuluna mane olmuşdur. COP30-da 2035-ci ilədək iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizə ilə bağlı tədbirləri maliyyələşdirmək məqsədilə hər il 1,3 trln. dollar səfərbər etmək, iqlim dəyişikliklərinə ölkələrin uyğunlaşmasına yardım etmək üçün adaptasiya maliyyələşməsini 2029-cu ilədək iki dəfə, 2035-ci ilədək isə üç dəfə artırmaq, İtki və Zərər Fondunun əməliyyat mərhələlərini müəyyənləşdirmək barədə öhdəliklər qəbul edilmiş,

ambisiya və fəaliyyətin səmərəliliyini yüksəltmək üçün Qlobal akseleratorun yaradılması və 1,5°C məqsədi üzrə Belem missiyasının reallaşdırılması barədə yeni təşəbbüs irəli sürülmüşdür [198]. Qeyd olunan öhdəlik və təşəbbüsün yerinə yetirilməsinin məcburi xarakter daşımadığı nəzərə alınmalıdır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Paris Sazişinin həyata keçirilməsində tarixi bir mərhələ olan COP29 dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün qlobal istiləşmənin qarşısını almağın, iqlim dəyişikliklərinə uyğunlaşmanın və "yaşıl enerji"yə keçidin son dərəcə vacib olduğunu bir daha sübut etmişdir. COP29 sədrliyinin timsalında Azərbaycan tərəfindən irəli sürülən və bir-birini tamamlayan təşəbbüslər bir məqsədə, dünyada dayanıqlı, təhlükəsiz və "yaşıl" gələcəyin təmin olunmasına xidmət edir. Enerji zonaları və dəhlizləri, enerji saxlanc sistemləri və şəbəkələri, "yaşıl hidrogen" və "yaşıl" rəqəmsal fəaliyyət haqqında irəli sürülən təşəbbüslər BOEM-dən istifadəni təşviq etmək və bu sahədə müvafiq mexanizmləri yaratmaq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İtki və Zərər Fondunun fəaliyyətinə start verilməsi, Yeni Kollektiv Kəmiyyət Məqsədinin irəli sürülməsi, karbon bazarları haqqında qərarın qəbul ediməsi qlobal iqlim dəyişikiklərinə qarşı mübarizə imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. COP29-da əldə olunan uğurlu nəticələr həm də Braziliyanın Belem şəhərində keçiriləcək COP30 üçün münbit zəmin yaratmışdır.

3.4. Azərbaycanda "yaşıl iqtisadiyyat"a keçidin siyasi, sosial-iqtisadi, ekoloji aspektləri və perspektivləri

Son onilliklərdə "yaşıl enerji"yə, "yaşıl iqtisadiyyat"a keçid strategiyası istər qlobal, istərsə də ölkələr səviyyəsində geniş müzakirə olunur, bir çox hallarda dayanıqlı və davamlı

inkişafın əsas şərtlərindən biri kimi qəbul edilir. “Yaşıl iqtisadiyyat”a keçid, neft-qaz sənayesindən əldə olunan gəirlərin bir hissəsini “yaşıl enerji” sektorunun inkişafına yönəltməklə, enerji mənbələrinin diversifikasiyasını təmin etmək Azərbaycanın enerji siyasətinin prioritetlərindən birini təşkil edir. Bununla yanaşı, “yaşıl transformasiya” yalnız BOEM hesabına elektrik enerjisi istehsalını daha da artırmaq mənasını vermir, kifayət qədər mürəkkəb proses olub, siyasi, sosal-iqtisadi və ekoloji aspektlərə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “yaşıl iqtisadiyyat”a keçid konsepsiyası dünyada birmənalı qiymətləndirilmir. Bu keçid qlobal istiləşmənin və ətraf mühitin çirkləndirilməsinin qarşısını almaq zərurəti ilə daha çox əsaslandırılsa da, onun siyasi məzmuna malik olması barədə iddialar da dövriyyədədir. Belə ki, ətraf mühitin çirkləndirilməsində antropoloji faktorun böyük rol oynadığı aksiomatik olaraq qəbul edilməlidir. Qobal istiləşmənin səbəblərinə gəldikdə isə, bu məsələdə fikir ayrılığı mövcuddur. Bu fenomenin kökündə əsasən insan fəaliyyətinin dayandığı barədə fikir daha geniş yayılsa da, bunun əksini iddia edənlər də az deyildir.

L.K.Qorşkov müasir dövrdə müşahidə olunan iştiləşməni günəş aktivliyinin dövri olaraq dəyişməsi ilə əlaqələndirir və XXI əsrin 30-cu illərindən başlayaraq, 50-ci illərinə doğru qlobal istiləşmənin qlobal soyuqlaşma ilə əvəz olunacağını qeyd edir [177, s.7-14]. Qlobal istiləşməyə antropogen, kosmogen və Yer planetinin iqlim sistemi ilə bağlı olan amillərin təsirini müqayisəli təhlil edən S.A.Yazev, K.Q.Levi və N.V.Zadonianın gəldikləri son nəticə ondan ibarətdir ki, günəş sistemindəki dalğalanmaların nəticəsi olan bu prosesdə insanın rolu azdır [190, s.200-211].

Qlobal istiləşmənin təbii amillərlə bağlı olduğu fikrini bölüşən V.Fyodorov iddia edir ki, "yaşıl keçid" konsepsiyası, mineral yanacaq ehtiyatları məhdud olan Avropa ölkələrinin bu ehtiyatlarla zəngin olan Rusiyaya qarşı siyasətinin bir hissəsidir, yəni BOEM-dən istifadəni genişləndirmək ideyasını təşviq etməkdə Qərb ölkələrinin əsas məqsədi qlobal istiləşmənin qarşısını almaq deyil, Rusiyaya məxsus qalıq yanacaq ehtiyatlarından istifadəni məhdudlaşdırmaqla, bu ölkənin iqtisadi inkişafına mane olmaqdır [187, s.79]. Belə iddialar, şübhəsiz ki, "yaşıl enerji" məsələsinin enerji amili ilə yanaşı, həm də siyasi spekulyasiya obyektinə çevrildiyini göstərir.

Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, İspaniya, İtliya və Polşada keçirilən rəy sorgusunun nəticələrinə görə avropalıların təxminən 80%-i enerji təchizatı məsələsində nə Rusiyaya, nə də ABŞ-yə etibar etmir, 77%-i isə öz ölkələrində BOEM-ə sərmayə qoyuluşunun artırılmasını məqbul hesab edir [216].

D.Tramp prezident seçildikdən sonra ABŞ-nin "yaşıl enerji" siyasətində də geriyə doğru addım atılmışdır. Məşhur "qaz, bala, qaz" ifadəsinin müəllifi olan Ağ ev sahibi neft qiymətlərini aşağı səviyyədə saxlamaq məqsədilə hasilatı artırmağa çağırır. O, Paris Sazişindən ABŞ-nin çıxması barədə qərar qəbul etmişdir. 2025-ci il iyunun 25-29-da Şotlandiyaya səfəri zamanı onun külək enerjisi əleyhinə söylədiyi fikirləri və "Euronews" xəbər kanalının ona cavablarını [246] "yaşıl enerji" məsələsi ətrafında cərəyan edən siyasi proseslərin müntəxabatı kimi qiymətləndirmək olar.

ABŞ prezidenti külək enerjisi və turbinləri barədə: *"eybəcər, bahalı və vəhşi təbiət üçün zərərli"*dir, *"8 il ərzində paslanır və çürüyür"*, hazırlanmasında xüsusi liflərdən istifadə edildiyi

üçün torpağa basdırılması məqbul deyil, *"enerjinin ən pis formasıdır, ən bahalı enerji növüdür"*, hamısı Çində istehsal olunur, quşlar və balinalar da daxil olmaqla, vəhşi heyvanları məhv edir, *"bütün bunlar fırıldaqdır"*, *"Almaniya bunu sınaqdan keçirdi və külək işləmir"*. D.Tramp həm də Böyük Britaniyanın baş naziri K.Starmeri Şimal dənizində neft-qaz hasilatını dəstəkləməyə çağırmışdır.

"Euronews"un cavabı: külək enerjisi ən ucuz qalıq yanacaq alternativindən 53% ucuzdur, 2010-cu ildən bəri, texnoloji inkişaf nəticəsində quruda kulək enerjisinin alınmasına çəkilən xərclər 56% azalmışdır, külək turbinlərinin istismar müddəti 20-25 il, yaxşı qulluq göstərildiyi halda 30 il və daha çoxdur, turbinlərin kütləsinin 80-95%-ni təkrar emal etmək mümkündür, dünyada külək turbinləri istehsalının 60%-i Çinin, 19%-i Avropanın payına düşür, 2024-cü ildə Avropada istifadəyə verilən turbinlərin 90%-i yerli istehsaldır, Çin istehsalının əhəmiyyətli dərəcədə ucuz olması ona maraq yaradır, ABŞ Milli Okean və Atmosfer Administrasiyasının qənaətinə görə, külək turbinləri ilə balina ölümləri arasında əlaqə sübut edilməmişdir, pişiklər, elektrik xətləri, binalar, iqlim dəyişikliyi və s. səbəblərlə müqayisədə külək turbinləri daha az quş ölümünə səbəb olur, Almaniyada elektrik enerjisi istehsalının 28%-ni külək enerjisi, ümumilikdə ölkənin enerji balansının 60%-ni BOEM təşkil edir.

Yuxarıda qeyd olunanlar enerji məsələsinin Rusiya-Aİ, ABŞ-Aİ, ABŞ-Çin geosiyasi qarşıdurmasının tərkib hissəsinə çevrildiyini bir daha sübut edir. Qlobal xarakter daşıyan bu qarşıdurmanın təsirləri, şübhəsiz ki, Azərbaycandan da yan keçmir. Məlumdur ki, COP29 ərəfəsində və onun keçirildiyi dövrdə Qərb ölkələrində bəzi dairələr respublikanı məhz neft-

qaz ölkəsi olduğu üçün əsassız şəkildə ittiham etmiş və özlərinin qeyri-konstruktiv siyasi maraqlarından irəli gələn mövqe ortaya qoymuşdular. COP29-un Liderlər Sammitinin açılış mərasimində Prezident İlham Əliyevin söylədiyi fikir bu ittihamlara ən dəqiq cavabdır: *"Neftimizin olmasında bizi ittiham etmək bir növ Bakıda il ərzində 250-dən artıq günəşli günün olmasında bizi suçlamağa bənzəyir"* [61, s.4].

Azərbaycan enerji məsələsi ilə bağlı, həm hasilat sənayesinə, həm də "yaşıl enerji"yə üstünlük verən ölkələr üçün nümunə ola biləcək real və perspektivli siyasət ortaya qoymuşdur. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, *"Hər bir təbii sərvət – istər neft, qaz, külək, günəş, qızıl, gümüş və mis – bunların hamısı təbii sərvətlərdir. Ölkələr onların olmasına görə günahlandırılmalı və bazarda onlara tələbatın olması səbəbindən onları bazara çıxardıqlarına görə suçlanmalı deyillər. İnsanlara onlar lazımdır. Bir sözlə, mesajım belədir. COP 29-un sədri kimi, əlbəttə, biz "yaşıl keçidin" güclü carçısı olacağıq və bunu edirik, lakin eyni zamanda biz realist olmalıyıq"* [61, s.4]. Həqiqətən də, hazırkı reallıqlarda BOEM dünyada neft və təbii qazın dominantlığına son qoymaq iqtidarında deyildir və bu məsələ ilə bağlı siyasi spekulyasiyalara rəvac vermək də nəticə əldə etmək baxımından mənasızdır. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, neft və təbii qaz tükənən sərvətdir və bu, BOEM-dən istifadə məsələsini aktuallaşdıran amildir. Azərbaycan məhz bu gerçəklikdən çıxış edərək, bir tərəfdən, mövcud ekoloji standartlar çərçivəsində özünün neft-qaz sənayesini inkişaf etdirir və gəlir əldə edir, digər tərəfdən isə, bu gəlir hesabına gələcəyin enerjisinin, yəni "yaşıl enerji" sektorunun inkişafına sərmayə yatırır və əhəmiyyətli layihələr həyata keçirir. Həm iqtisadi, həm də siyasi məzmuna malik

olan bu strategiya respublikada "yaşıl transformasiya"nı ardıcıl və mərhələli şəkildə həyata keçirməyi özündə ehtiva etməklə yanaşı, dünyada kökündə enerji məsələsinin dayandığı siyasi qarşıdurmaların həlli üçün səmərəli bir modeldir.

"Yaşıl enerji" sahəsində xarici ölkələrin ixtisaslaşmış nüfuzlu şirkətlərinin Azərbaycana sərmayə yatırması və burada layihələr həyata keçirməsi kommersiya maraqları ilə yanaşı, siyasi amillərdən də qaynaqlanır. Bir tərəfdən, siyasi sabitlik və əlverişli biznes mühiti xarici sərmayədarlar üçün Azərbaycanın cəlbediciliyini artırır, digər tərəfdən isə, xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq ölkənin beynəlxalq siyasi əlaqələrinin inkişafına xidmət edir və respublikaya əlavə siyasi dividendlər qazandırır. Qurumlar və ya şirkətlər arasında təşəkkül tapan işgüzar münasibətlər son nəticədə ölkələrarası münasibətlərin dərinləşməsinə gətirib çıxarır.

Azərbaycan-Gürcüstan-Rumıniya-Macarıstan və Azərbaycan-Qazaxstan-Özbəkstan arasında "yaşıl enerji" dəhlizlərinin yaradılması istiqamətində görülən işlər Xəzər-Qara dəniz regionunda siyasi inteqrasiyanı stimullaşdırır, sülhün və sabitliyin təmin olunmasına töhfə verir.

Azərbaycan ilə BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı və digər ölkələr arasında, inkişaf dinamikasına malik qarşılıqlı siyasi əlaqələrin mövcudluğu həmin ölkələrin şirkətlərinin buradakı fəaliyyətini şərtləndirən amillərdəndir. Məsələn, Prezident İlham Əliyev Xızı-Abşeron KES layihəsinin Azərbaycanla dostluq və qardaşlıq əlaqələrinə malik olan Səudiyyə Ərəbistanının "ACWA Power" şirkəti tərəfindən həyata keçirilməsini yüksək qiymətləndirmiş, ölkələr arasında əməkdaşlığın bir çox sahələrdə uğurla inkişaf etdiyini, erməni işğalı dövründə Səudiyyə

Ərəbistanının Azərbaycana siyasi dəstək verdiyini və Ermənistan ilə diplomatik əlaqələr qurmadığını bildirmişdir: *"Bizim siyasi əlaqələrimiz çox yüksək səviyyədədir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəal əməkdaşlıq edirik"* [95, s.13-14]. Ölkə başçısı Qaradağ GES-in "Masdar" şirkəti tərəfindən inşa edilməsinin Azərbaycanla BƏƏ arasında əlaqələrə müsbət təsir göstərdiyini qeyd etmişdir: *"Bizim böyük planlarımız var və əminəm ki, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə Azərbaycan arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələri uğurla inkişaf etməkdə davam edəcək"* [53, s.2].

"Yaşıl iqtisadiyyat"a keçidin sosial-iqtisadi aspektlərinə gəldikdə, ilk növbədə iqtisadiyyatın və əhalinin elektrik enerjisinə tələbatının daha dolğun şəkildə ödənilməsi üçün əlavə imkanların yaranmasını qeyd etmək lazımdır.

Xarici sərmayələrin cəlb edilməsi iqtisadi inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Bu baxımdan, respublikada "yaşıl enerji" layihələrinin həyata keçirilməsində xarici şirkətlərlə yanaşı, beynəlxalq maliyyə strukturlarının iştirakı müsbət haldır. Məsələn, Neftçala və Biləsuvar GES-in tikintisinə AYİB 180 mln. dollar [134, s.10], AİB 160 mln. dollar vəsait ayırmışdır [193], bu da Azərbaycanda iqtisadiyyatın və biznes mühitinin inkişafına müsbət təsir göstərən amillərdəndir.

Məlumdur ki, hal-hazırda Azərbaycanın ixrac gəlirlərinin əsas hissəsi neft-qaz satışından əldə olunur. Respublikanın elektrik enerjisi balansında "yaşıl enerji"nin xüsusi çəkisinin davamlı olaraq artması daha çox neft və təbii qaza qənaət etmək üçün şərait yaradır. Qənaət olunmuş məhsulların ixracata yönəldilməsi isə öz növbəsində valyuta daxilolmalarının artması və ölkənin maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi mənasını verir. Məsələn, ildə 500 mln. kVt.s elektrik enerjisi istehsal etmək gü-

cündə olan Qaradağ GES-in istismara verilməsi hər il 119 mln. m^3 təbii qaza qənaət etməyə imkan verəcək [53, s.1].

Yeni iş yerlərinin yaradılması Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biridir və BOEM-dən istifadənin genişlənməsi bu baxımdan da diqqəti cəlb edir. Ölkədə bu sahədə reallaşdırılan hər bir layihə, miqyasından aslı olaraq, onlarla, yüzlərlə yeni iş yeri deməkdir. Məsələn, 2006-cı ildə Naxçıvanda Heydər Əliyev Su Anbarında inşa edilmiş KSES-də tikinti-quraşdırma işlərinə türkiyəli mütəxəssislərlə yanaşı, azərbaycanlı mütəxəssislər də cəlb olunmuşdu. Stansiya istifadəyə verildikdən sonra burada 17 nəfər daimi iş ilə təmin edilmişdir [108, s.152].

BOEM-ə diqqətin artması yeni istehsal sahələrinin meydana gəlməsini də stimullaşdırır. Azərbaycanda artıq 42-250 vat gücündə günəş panelləri istehsalı sahəsi təşəkkül tapmışdır [150, s.1] Bundan başqa, respublikada günəş panelləri vasitəsilə qidalanan səyyar günəş generatorları və qaz-qaynaq işləri aparmağa imkan verən hidrogen generatorları istehsal olunur [108, s.335].

"Yaşıl iqtisadiyyat"a keçid müasir texnologiyalar olmadan mümkün deyildir və respublikada həyata keçirilən layihələr həm də bu texnologiyaların ölkəyə idxalını stimullaşdırır. Hər bir layihənin reallaşdırılması prosesində yerli məhsullarla yanaşı, dünyanın nüfuzlu şirkətlərinin texnika və ava-danlıqlarından da istifadə olunur, bu da son nəticədə respublikanın sosial-iqtisadi həyatının texnoloji standartlarının yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

"Yaşıl enerji" sektorunda yeni tikilən və ya təmir-bərpa işləri aparılan müəssisələrdə Çin, Türkiyə, Aİ ölkələri, ABŞ və s. ölkələrdən alınan qurğu və avadanlıqlardan da istifadə edilir.

Məsələn, Naxçıvanda Heydər Əliyev Su Anbarında tikilən KSES-də quraşdırılan avadanlıqlar Almaniyanın "Simens" şirkətinin istehsalıdır, turbinlər isə Fransada istehsal edilmişdir [108, s.152]. Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində Həkəri çayı üzərində tikilmiş SES-də Almaniyanın "Rehart GmbH" şirkəti tərəfindən istehsal edilən və təzyiqsiz sudan elektrik enerjisi əldə etməyə imkan verən Arximed turbinləri quraşdırılmışdır [96, s.67].

SES-lərin iqtisadi səmərəliliyi onların su anbarlarının üzərində inşa edilməsi ilə də ölçülür, çünki bu anbarlardan qidalanan suvarma sisteməri kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, Naxçıvanda tikilən Heydər Əliyev Su Anbarı Babək rayonunda min hektarlarla torpağın suvarılmasına və əkinçiliyin inkişafına şərait yradır [108, s.152]. Qubustanda həyata keçirilən "Ağıllı şəbəkə" pilot layihəsi çərçivəsində 11 su anbarının tikintisi nəzərdə tutulur. Burada tikiləcək GES-lərdən alınan elektrik enerjisindən istifadə etməklə, su borular vasitəsilə bu anbarlardan əkin yerlərinə çatdırılacaq və nəticədə, rayonda suvarılan torpaqların sahəsi 10 dəfə artaraq, 5 min hektardan 50 min hektara çatdırılacaq [108, s.335].

BOEM-dən istifadə ekoloji problemlərin həllində, ekosistemin dayanıqlığının təmin olunmasında və ətraf mühitin sağlamlaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. "Yaşıl enerji" sektorunda hər bir yeni obyektin istifadəyə verilməsi yüz minlərlə ton istixana qazının atmosferə atılmasının qarşısını alır.

Qaradağ GES-in fəaliyyətə başlaması karbon emissiyasını ildə 200 min ton azaltmaq deməkdir [53, s.1]. İnşa mərhələsində olan Neftçala və Biləsuvar GES istismara verildikdən sonra karbon emissiyası ildə 725 min ton azalacaq [193]. Bunun 314 min

tonu Neftçala GES-in payına düşəcək [134, s.10]. Xızı-Abşeron KES-in istifadəyə verilməsi isə karbon emissiyasını daha 400 min ton azaldacaq [192].

Ümumilikdə, enerji istehsalı və təchizatı zəncirində "yaşıl enerji"nin rolunun artması insan sağlamlığının qorunması, flora və faunanın mühafizəsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin və Naxçıvan MR-in "yaşıl enerji" zonası elan edilməsi respublikada ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması və bu ərazilərdə sosial-iqtisadi inkişaf baxımından müsbət haldır.

"Yaşıl enerji"nin ucuz, ekoloji cəhətdən təmiz və tükənməz olması ona uğurlu gələcək vəd edir. Azərbaycanda "yaşıl iqtisadiyyat"a keçidin perspektivləri barədə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- enerji təhlükəsizliyinin daha da möhkəmləndirilməsinə və onun dayanıqlı inkişafına yardım edəcək;
- yeni istehsal sahələrinin meydana gəlməsi üçün şərait yaranacaq;
- əmək bazarının inkişafına və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərəcək;
- daha çox xarici investisiya qoyuluşunu və müasir texnologiyaların idxalını stimullaşdıracaq;
- mövcud olan zəngin "yaşıl enerji" potensialından daha geniş miqyasda istifadə olunması elektrik enerjisi istehsalını və ixracını artırmağa imkan verəcək, bu da qlobal enerji bazarında respublikanın mövqeyini daha da gücləndirəcək;
- yeni su anbarlarının tikintisnə, daha çox əkin sahəsinin suvarılmasına və nəticədə aqrar sektorun inkişafına töhfə verəcək;

– sahə ilə bağlı daha çox elmi tədqiqatın aparılması və kadr potensialının gücləndirilməsi zərurəti yaradacaq.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında əldə edilən nəticə ondan ibarətdir ki, "yaşıl iqtisadiyyat"a keçid Aərbaycanın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində vacib rol oynayır və enerji resurslarından daha səmərəli istifadə olunmasını şərtləndirir. Enerji məsələsinin kifayət qədər siyasiləşdiyi müasir dövrdə Azərbaycan "yaşıl enerji"nin perspektivlərinə müsbət yanaşır və qlobal inkişafın hələlik neft və təbii qazdan əhəmiyyətili dərəcədə aslılı olduğunu da təsdiq edir. Respublikada reallaşdırılan "yaşıl iqtisadiyyat"a keçid strategiyası ölkənin enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə, bynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə, siyasi və sosial-iqtisadi inkişafında inklüzivliyin və dayanıqlığın təmin olunmasına, müasir texnologiyalara çıxışına, üzləşdiyi ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına yardım edir, yaxın və uzaq perspektivdə qarşıda duran hədəflərə nail olmaq və qlobal çağrışlara adekvat cavab vermək üçün münbit zəmin yaradır.

NƏTİCƏ

Müasir dövrdə enerji təhlükəsizliyi siyasətinə konseptual baxımdan vahid yanaşma mövcud olmasa da, onun milli təhlükəsizliyin əsas elementlərindən birinə çevrildiyi birmənalı olaraq qəbul edilir. Hal-hazırda ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mineral enerji resurslarından, xüsusilə də neft və təbii qazdan aslılıq davam edir. Dünyada neft-qaz ehtiyatlarının regionlar üzrə qeyri-bərabər yerləşməsi, iqtisadiyyatların və əhalinin elektrik enerjisinə tələbatının davamlı olaraq artması fonunda bu ehtiyatların getdikcə tükənməsi, bir tərəfdən, enerji mənbələrinə və ixrac marşrutlarına nəzarət uğrunda mübarizənin kəskinləşməsinə, digər tərəfdən isə, BOEM-ə diqqətin artmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, qalıq yanacaq növlərindən istifadə zamanı ətraf mühitə atılan tullantılar ekoloji dayanıqlığın pozulmasında az rol oynamır. Bütün bunları nəzərə aldıqda aydın olur ki, ümumilikdə enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması həm siyasi, həm iqtisadi, həm sosial, həm də ekoloji amillərdən aslı olub, milli və beynəlxalq parametrlərə malikdir.

Müstəqillik illərində enerji təhlükəsizliyini təmin etmək Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən və milli təhlükəsizlik siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Zəngin neft-qaz ehtiyatlarının mövcudluğu respublikanın enerji tələbatını daxili imkanlar hesabına ödəməyə imkan verir. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin təməlində 1994-cü ildə imzalanan, ölkə xaricindən və daxildən qaynaqlanan maneələri siyasi ustalıqla dəf edən ümummilli lider Heydər Əliyevin

neft strategiyasının ən parlaq səhifəsi olan "Əsrin müqaviləsi" dayanır. Məhz bu müqavilənin imzalanmasından sonra respublikanın enerji sektoruna daxili və xarici investisiya axını güclənmiş, enerji sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq genişlənmiş, neft-qaz hasilatı, istehlakı və ixracında müsbət dinamikaya nail olunmuş, paralel olaraq "yaşıl enerji"yə keçid istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmış, yanacaq-energetika kompleksində müvafiq infrastruktur yaradılmış, elektrik enerjisi generasiyası və enerji səmərəliliyi artmışdır.

Respublikada enerji təhlükəsizliyi sahəsində dövlət siyasəti bir-biri ilə məntiqi və qarşılıqlı əlaqədə olan komponentlər əsasında formalaşır və onların arasında müxtəlif vaxtlarda qəbul edilən qanunvericilik aktları diqqəti ilk növbədə cəlb edir. "Enerji resurslarından istifadə haqqında" Qanun, "Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında" Qanun, "Energetika haqqında" Qanun, "Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında" Qanun, "Elektroenergetika haqqında" Qanun, "Qaz təchizatı haqqında" Qanun dövlət siyasətinin hüquqi-normativ bazasını təşkil edir.

"Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015) üzrə Dövlət Proqramı" və "Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi respublikanın enerji təhlükəsizliyini praktiki addımlarla möhkəmləndirmişdir. Bundan başqa, "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası, "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər", "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası" və "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük

qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nda da enerji təhlükəsizlyi və “yaşıl keçid” ilə bağlı konkret tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətinin vacib komponentlərindən biri də onun institusional dayaqlarıdır. Yanacaq-energetika sektorunda dövlət siyasəti və tənzimlənməsini həyata keçirən Energetika Nazirliyi ilə yanaşı, konkret məqsədlər üzrə yaradılmış DNF, Enerji Effektivliyi Fondu, Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası enerji siyasəti ilə bağlı hədəflərə çatmaq üçün əhəmiyyətli addımlar atırlar.

Həyata keçirilən enerji siyasətinin uğurlu olması özünü yalnız ölkə daxilində elektrik enerjisinə olan tələbatın dolğun şəkildə ödənilməsində deyil, həm də qlobal enerji bazarında respublikanın öz yerini tutması və etibarlı tərəfdaş imici qazanmasında, BMT-nin “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəliyi”nin reallaşdırılması prosesində əldə etdiyi müsbət nəticələrdə göstərir. DETİ, QEAEİ və Səmərəli Enerji Keçidinin Təşviqi İndeksi üzrə beynəlxalq reytinq cədvəllərində Azərbaycanın mövqelərinin ildən-ilə yaxşılaşması onun enerji təhlükəsizliyinin getdikcə daha da möhkəmləndiyini sübut edir.

Müasir texnologiyaların tətbiqi və rəqəmsallaşma da Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasətində xüsusi diqqət yetirilən sahələrdəndir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər enerji səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa imkan vermiş, SCADA sisteminin tətbiqi enerji sektorunda idarəetmə və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsini təmin etmişdir.

Məlum faktdır ki, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə həlledici rol oynayır. Ölkənin, mövcudluğu təsdiq olunmuş ən azı 1 mlrd. ton neft və 2,6 trln. m^3 təbii qaz ehtiyatları bundan sonra

onilliklər ərzində onun daxili enerji tələbatını qarşılamaq və beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün kifayətdir. Respublikada neft məhsulları istehsal edən 14 müəssisə fəaliyyət göstərir. Neft-qaz hasilatı, emalı və istehlakı ətraf mühitin çirklənd irilməsində və ekoloji balansın pozulmasında əsas rollardan birini oynayır. Azərbaycanda bu problemi aradan qaldırmaq üçün fəaliyyət iki trend üzrə həyata keçirilir. Onlardan biri, neft-qaz sənayesində ekoloji standartlara cavab verən texnologiyaların tətbiqi, digəri isə, BOEM-dən istifadənin genişləndirilməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan BOEM (çaylar, günəş, külək, tullantılar) ilə zəngin bir ölkədir. Respublikada bu mənbələrin ümumi iqtisadi enerji potensialı 32 min MVt-dan, "yaşıl enerji" istehsal edən 76 stansiyanın ümumi qoyuluş gücü isə 1700 MVt-dan çoxdur, yəni mövcud potensialın cox az bir hissəsindən istifadə olunur. Ümumilikdə, 2024-cü ildə Azərbaycanda istehsal olunan elektrik enerjisinin 86,4%-i, qalıq yanacaq növlərindən, 13,6%-i isə BOEM-dən alınmışdır. Respublikada "yaşıl enerji" zonalarının yaradılması və işğaldan azad edilən ərazilərdə enerji mənbələrinin mənimsənilməsinin intensivləşməsi sonuncu rəqəmin davamlı olaraq artacağını və nəticədə "yaşıl keçid" prosesinin genişlənəcəyini proqnozlaşdırmağa imkan verir.

"Yaşıl keçid" prosesində qarşıya qoyulan əsas strateji hədəf 2030-cu ilədək ümumi enerji balansında BOEM-in payını 30%-ə çatdırmaqdan ibarətdir. Qeyd olunan hədəfə nail olmaq məqsədilə Naxçıvan MR, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları "yaşıl enerji" zonası elan edilmişdir. 2020-ci ildə Energetika Nazirliyi yanında yaradılan BOEMDA bu sahədə çevik və effektiv dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir.

“Yaşıl keçid”in müsbət perspektivləri bu sahənin investisiya cəlbediciliyini artırmışdır. Əsas daxili investisiya mənbəyi dövlət vəsaitləridir. Neft-qaz sənayesindən əldə olunan gəlirlərin müəyyən hissəsi məhz “yaşıl enerji” sektorunun inkişafına yönəldilir.

Azərbaycan “yaşıl keçid” sahəsində beynəlxalq təşkilatlar, xarici ölkələr və şirkətlər ilə əməkdaşlıq edir, “yaşıl enerji” sektoruna xarici investisiya qoyuluşu müsbət dinamikaya malikdir. BƏƏ-nin “Masdar” şirkəti və Səudiyyə Ərəbistanının “ACWA Power” şirkəti respublikada irimiqyaslı “yaşıl enerji” layihələri həyata keçirir. Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstanın iştirakı ilə “Qara dəniz yaşıl kabel” layihəsini və Azərbaycan, Qazaxstan və Özbəkstanın iştirakı ilə “Xəzər yaşıl enerji dəhlizi” layihəsinin reallaşdırılması istiqamətində addımlar atılır. Hər iki layihə geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətə malikdir.

Ölkənin müsir tarixində xüsusi yer tutan COP29, neft-qaz ölkəsi olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın qlobal səviyyədə “yaşıl gündəliyi” fəal təbliğ etdiyini, iqlim dəyişikliklərinə, bəzi dövlətlərin müstəmləkəçilik və ayrı-seçkilik siyasətinə qarşı mübarizənin ön sıralarında yer aldığını bütün dünyaya göstərdi.

Ümumilikdə Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi siyasəti milli maraqlara və inkişaf strategiyasına tam cavab verir, onun düzgünlüyü və səmərəliliyi əldə edilən müsbət nəticələrlə sübut olunmuşdur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov, V.N. Azərbaycanda iqlim amillərinin dəyişmə xarakteri // - Bakı: "AzHvəM" EİB-nin elmi əsərlər toplusu, - 2019. cild XXXIX, - s. 232-236.
2. Abdullayev, V.H. Rəqəmsal texnologiyanın enerji sistemində inteqrasiyası // - Bakı: Energetikanın problemləri, - 2020. № 3, - s. 44-48.
3. Axundova, L.R. Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasının Azərbaycan-Türkiyə modeli: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / - Bakı, 2025. - 27 s.
4. Alternativ və bərpa olunan enerji sahəsində əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // Azərbaycan. – 2013, 3 fevral. - s. 4.
5. Aslanov, H.Q. Kürün aşağı axarının ekocoğrafi problemləri / H.Q. Aslanov. – Bakı: "Çaşıoğlu", - 2013. - 234 s.
6. "Avropa Komissiyasının Azərbaycan Respublikasına Energetika Sahəsində İslahatlara Dəstək Proqramı ilə bağlı ayırdığı 13,0 mln. avro məbləğində qrant vəsaitinin Proqramın məqsədlərinə istifadəsi üzrə Tədbirlər Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/18839#_ednref4
7. Azərbaycana beynəlxalq aləmdə olan hörmət günbəgün artır // Azərbaycan. – 2023, 16 dekabr. - s. 1-2.

8. Azərbaycana yatırılan sərmayə "ACWA Power" şirkətinin Səudiyyə Ərəbistanı hüdudlarından kənarda qoyduğu ən iri sərmayədir // Azərbaycan. – 2022, 14 yanvar. - s. 8.
9. Azərbaycanda daha bir su elektrik stansiyası özəlləşdirilib: [Elektron resurs] / Trend. – 15 sentyabr, 2010. URL: https://az.trend.az/business/economy/1751076.html
10. "Azərbaycanda dayanıqlı enerjinin inkişaf etdirilməsinə dəstək" layihəsi bərpa olunan enerji mənbələrindən praktiki istifadəyə imkan yaradacaqdır // Azərbaycan. – 2015, 2 dekabr. - s. 5.
11. Azərbaycan energetikası. Statistik məcmuə 2024 / məcmuənin rəh. T. Budaqov – Bakı: "AZMEGA GROUP" MMC, - 2024. - 164
12. Azərbaycan enerji sahsində etibarlı tərəfdaşdır. // Azərbaycan. – 2025, 5 aprel. - s. 1-3.
13. Azərbaycan hökuməti ilə Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin "Masdar" şirkəti arasında sənədlər imzalanıb // Azərbaycan. – 2023, 27 oktyabr. - s. 4.
14. Azərbaycan hökuməti Uşaqlar, Gənclər və İqlim fəaliyyəti Bəyannaməsini imzalayıb // Azərbaycan. – 2024, 12 noyabr. - s. 8.
15. Azərbaycanın xarici ticarəti 2024. Statistik məcmuə / məcmuənin rəh. T.Budaqov – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, - 2024. - 211 s.
16. Azərbaycanın neft-qaz yataqları və perspektivli strukturları Xəzər dənizi akvatoriyası (Sorğu kitabı) / F.İsmayılov, Ə.Salmanov, B.Məhərrəmov [və b.] – Bakı: "MSV" MMC nəşriyyatı, - 2024. - 647 s.
17. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2024. Statistik məcmuə / məcmuənin rəh. T.Budaqov – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, - 2024. - 695 c.

18. Azərbaycan kiçik ada dövlətlərinə birmənalı dəstəyini nümayiş etdirir // Azərbaycan. – 2024, 14 noyabr. - s. 1-2.
19. Azərbaycan, Qazaxstan, Özbəkstan AİB və AİİB ilə "Xəzər Yaşıl Enerji Dəhlizi" üzrə əməkdaşlıq edəcəklər // Azərbaycan. – 2025, 6 aprel. - s. 4.
20. Azərbaycan, Qazaxstan və Özbəkstan münasibətlərinin tarixində əlamətdar hadisə. // Azərbaycan. – 2024, 14 noyabr. - s. 1, 3.
21. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu: [Elektron resurs] - URL: https://oilfund.az/
22. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi: [Elektron resurs] - URL: https://eco.gov.az/
23. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi: [Elektron resurs] - URL: https://minenergy.gov.az/az/#
24. "Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan Hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Saziş"in təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/53431
25. Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı // - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2004. № 10 (88), - s. 2831-2838.
26. Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin tətbiqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan. – 2009, 17 noyabr. - s. 1.
27. Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin Fərmanı // Respublika. – 2019, 15 yanvar. - s. 4.
28. Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Şirkətinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // Azərbaycan. – 2012, 2 iyun. - s. 1.
29. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 1999. № 12 (30), - s. 2848-2849.
30. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: [Elektron resurs] - URL: https://www.stat.gov.az/
31. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi yanında Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyinin Əsasnaməsi // Xalq qəzeti. – 2020, 23 sentyabr. - s. 4.
32. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri: 1991-2016 / red. F. Məmmədov, C. Vəliyev, A. Məmmədov - Bakı: Poliart MMC, - 2017. - 904 s.
33. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində "yaşıl enerji" zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/47397
34. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində 2022-2026-cı illərdə "yaşıl enerji" zonasının yaradılması üzrə Tədbirlər Planı: [Elektron resurs] / 21 iyun, 2022. - URL: / https://nk.gov.az/
35. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük qayıdışa dair I Dövlət Proqramı // Azərbaycan. – 2022, 17 noyabr. - s. 11-14.

36. "Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı"nın aidiyyəti bəndləri üzrə 2005-2015-ci illər ərzində görülmüş işlər barədə Yekun Hesabat: [Elektron resurs] - URL: https://minenergy.gov.az/uploads/Proqramlar/yanacaq-enerji/1.pdf
37. Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015) üzrə Dövlət Proqramı // Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2005. № 2 (92), - s. 362-375.
38. "Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/50013
39. Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika Nazirliyinin Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // Azərbaycan. – 2009, 17 iyul. - s. 2.
40. Azərbaycan-Rusiya, 1992-2002: Sənədlər toplusu / tərt. ed. X. Xələfov – Bakı: "Cümə" QTSC, - 2002. - 590 s.
41. Azərbaycan və "ACWA Power" Batareya Enerji Saxlanc Sisteminə dair müqavilə imzalayıb // Azərbaycan. – 2024, 4 may. - s. 12.
42. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası // Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2012. № 12 (186), - s. 2545-2580.
43. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər // Azərbaycan. – 2021, 3 fevral. - s. 1, 5.
44. "Azərenerji" ASC-nin 330/110 kilovoltluq "Cəbrayıl" enerji qovşağının təməli qoyulub // Azərbaycan. – 2022, 27 may. - s. 3.

45. Baxşıyeva, Y. Cənubi Qafqaz ölkələrində su ehtiyatlarının inteqrasiyalı idarə edilməsi problemləri // Bakı: GEO Strategiya, - 2019. № 1 (49), - s. 60-64
46. Bakı Beynəlxalq Enerji Xartiyası Forumu // Respublika. – 2020, 29 oktyabr. - s. 7.
47. Bayramova, A. Maliyyənin yeni yaşıl dəhlizləri: yaşıl istiqrazların faydaları // Bakı: İqtisadi islahatlar, - 2022. №1 (2), - s. 56-61.
48. Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinin Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2014. № 5 (203), - s. 1152-1165.
49. Bərpa olunan saf enerji mənbələri / R. Talışınski, N. Əliyev, L. Həsənova [və b.] - Bakı: "Ayna Mətbu Evi", - 2007. - 72 s.
50. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində pilot layihələrin həyata keçirilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı / Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2019. № 12 (270), - s. 4344-4345
51. "Biz planetin qorunması üçün müsbət mühit yaratmaq istəyirik". "Euronews"da Prezident İlham Əliyevin müsahibəsi yayımlanıb // Azərbaycan. – 2024, 23 iyun. - s. 1-2.
52. BMTİP, SOCAR, BP Azərbaycanda iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə aparmaq üçün ağacəkmə kampaniyası keçirir [Elektron resurs] / 17 sentyabr, 2019. URL: https://www.undp.org/az/azerbaijan/press-releases/bmtip-socar-bp-azrbaycanda-iqlim-dyisikliyi-il-mubariz-aparmaq-ucun-agackm-kampaniyasi-kecirir
53. Bu, sadəcə, başlanğıcdır // Azərbaycan. – 2023, 27 oktyabr. - s. 1-3.
54. "Cənub Qaz Dəhlizi" QSC "Şahdəniz" layihəsi üzrə Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişində 5% iştirak payının satılmasına dair

razılığa gəlmişdir: [Elektron resurs] / 05 iyun, 2024. URL: https://www.sgc.az/az/xeberler/cenub-qaz-dehlizi-qsc-sahdeniz-layihesi-uzre-hasilatin-pay-bolgusu-sazisinde-5-istirak-payinin-satilmasina-dair-raziliga-gelmisdir
55. COP28-in prezidenti İtki və Zərər Fondunun ilk tarixi iclasına sədrlik edib // Azərbaycan. – 2024, 2 may. - s. 15.
56. COP29 çərçivəsində Enerji keçidi üzrə İnvestisiya Forumu keçirilib // Azərbaycan. – 2024, 16 noyabr. - s. 8.
57. COP29 çərçivəsində Mərkəzi Asiya ölkələri iqlim dəyişikliyi və buzlaqların qorunması üzrə birgə bəyannamə imzalayıblar // Azərbaycan. – 2024, 15 noyabr. - s. 8.
58. COP29 sədrliyi bəyanat yayıb // Azərbaycan. – 2024, 23 noyabr. - s. 1.
59. COP29-un bağlanış plenar iclası keçirilib, bir sıra mühüm qərarlar qəbul edilib // Azərbaycan. – 2024, 24 noyabr. - s. 1, 3.
60. Dayanıqlı inkişaf məqsədləri. Statistik icmal / məcmuənin rəh. T. Budaqov – Bakı: "AZMEGA GROUP" MMC, - 2024. - 367 s.
61. Dünya Bakıda birləşib // Azərbaycan. – 2024, 13 noyabr. - s. 1-6.
62. Ekoloji təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/3851
63. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/47842
64. Elektroenergetika haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/54209
65. Elektroenergetika sistemi texnologiyanın son nailiyyətlərindən istifadə edilməklə müasirləşdirilir // Azərbaycan. – 2017,

18 aprel. - s. 2-3.
66. Energetika haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/55699
67. Energetika Nazirliyi ilə "ACWA Power" külək enerjisi layihələri üzrə əməkdaşlıq sənədlərini imzalayıblar // Azərbaycan. – 2023, 4 fevral. - s. 7.
68. "Energetika sahəsində islahatlara dəstək Proqramının Maliyyələşdirmə Sazişi" və "Tvininiq aləti vasitəsi ilə Avropa Qonşuluq siyasəti çərçivəsində Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı arasında qəbul olunmuş Fəaliyyət Planının icrasına dəstək Proqramının Maliyyələşdirmə Sazişi" təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/16799
69. Enerji effektivliyi fondunun yaradılması və bundan irəli gələn bir sıra məsələlərin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/56499
70. Enerjinin istehsalı və ətraf mühit / K.L. Şirinov, K.A. Abbasov, Ə.N Quliyev [və b.] - Bakı: Elm, - 2011. - 214 s.
71. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/48129
72. Ələkbərov, A.B., İmanov, F.Ə. Azərbaycanın su ehtiyatları: problemlər, yanaşmalar, reallıqlar // Bakı: Su problemləri: elm və texnologiyalar, - 2016. № 1, - s.15-25.
73. Ələkbərov, U. Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi: qlobal uğurlara aparan strategiya // Azərbaycan. – 2024, 23 iyun. - s. 5
74. Ələkbərov, U. Azərbaycan Respublikasının inklüziv inkişaf indeksi ölkənin innovativ inkişafının göstəricisi kimi // Bakı:

Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, - 2018. № 1 (61), - s. 133-144.

75. Ələkbərov, U. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları / U. Ələkbərov. Ali məktəblər üçün dərslik. - Bakı: Təhsil, - 2013. - 224 s.
76. Ələkbərov, U. İnnovativ idarəetmə siyasəti Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişafının təminatçısı kimi // Bakı: Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, - 2016. № 4 (56), - s. 24-35.
77. Ələkbərov Urxan: Azərbaycanda hələ 2004-cü ildə bərpa olunan enerjinin istifadəsinə dair milli proqram qəbul edilib: [Elektron resurs] - URL: https://report.az/
78. Ələkbərov, R.Q., Həşimov. M.A. Buludəsaslı SCADA sistemlərində təhlükəsizlik məsələləri // Bakı: İnformasiya texnologiyaları problemləri, - 2020. №2, - s.3–12.
79. Əliheydərqızı, A. "Şəfəq" günəş elektrik stansiyasının təməli qoyulub // Respublika. – 2024, 13 noyabr. - s. 14.
80. Əliyev, A.Ə. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə dövlət siyasəti: politoloji aspektlər: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / - Bakı, 2022. - 26 s.
81. Əliyev, F.A., Şıxəliyev, K.S. İstehsal və məişət tullantılarının təkrar emal üsulları // Bakı: Ekoenergetika, - 2019. № 1, - s. 5-13.
82. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H. Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, - c. 1. – 1997. - 612 s.
83. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H. Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, - c. 5. – 1998. - 500 s.
84. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H. Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, - c. 17. – 2006. - 528 s.

85. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H. Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, - c. 27. – 2009. - 496 s.
86. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H. Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, - c. 31. – 2010. - 512 s.
87. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 42. – 2017. - 400 s.
88. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 49. – 2017. - 402 s.
89. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 51. – 2017. - 400 s.
90. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 53. – 2017. - 400 s.
91. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 75. – 2018. - 400 s.
92. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 98. – 2020. - 392 s.
93. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 100. – 2020. - 400 s.
94. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 102. – 2020. - 392 s.
95. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 117. – 2022. - 392 s.
96. Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [125 cilddə] / İ. Əliyev. - Bakı: Azərnəşr, - c. 123. – 2022. - 392 s.
97. Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/3852
98. "Əvvəlki COP təşkilatçılarının bacarmadıqları nailiyyətlərə görə Azərbaycanı təbrik etmək lazımdır" // Azərbaycan. – 2024, . - s. 8.

99. Fətəliyev, T., Mansurova, Ş. Enerji sektorunda kibertəhlükəsizliyin təmin olunması məsələləri haqqında // "İnformasiya təhlükəsizliyinin aktual multidissiplinar elmi-praktiki problemləri" IV respublika konfransının əsərləri, - Bakı: - 14 dekabr, - 2018, - s. 121-124.
100. Hacızadə, E.M. Azərbaycanın təbii qaz potensiali: reallıqlar və virtual cizgilər / E.M. Hacızadə. - Bakı: Elm, - 2001. - 186 s.
101. Hamidova, L. Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə münasibətləri // - İzmir: Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, - 2024. Cilt 11, № 1, - s. 695-706.
102. Hasilat sənayesində şəffaflıq üzrə məcmu hesabat: [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, - 2024. URL: https://www.azstat.gov.az/HSSP/faces/pdf.xhtml?cid=1
103. Həsənova, Ş. Avropa İttifaqi və Azərbaycan Respublikası münasibətlərində enerji amilinin yeri və rolu // Bakı: GEO Strategiya, - 2020. № 2(56), - s.15-19.
104. Həsənova, Ş. Avropanın enerji təhlükəsizliyi və "Cənub Qaz Dəhlizi" : / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / - Bakı, 2023. - 27 s.
105. Hüseyn, R. Azərbaycan Respublikasının yaşıl enerji potensialından istifadə məsələləri // Bakı: İqtisadi islahatlar, - 2022. № 4 (5), - s. 15-22.
106. Xəzərin ən nəhəng, dünyanın müasir neft infrastrukturu // Azərbaycan. – 2017, . - s. 1-2.
107. XİN rəsmisi: Azərbaycan Bonn İqlim Sessiyasında tərəflər arasında körpü rolunu oynadı: [Elektron resurs] / Azrbaycan. - 26 iyun, 2025. URL: https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/xin-resmisi-azerbaycan-bonn-iqlim-sessiyasinda-terefler-arasinda-korpu-rolunu-oynadi-1750967671/363619

108. İlham Əliyevin ekoloji siyasəti. Dayanıqlı inkişaf və yaşıl dünya (2003 2023): [3 cilddə] / Layihənin rəhbəri və baş məsləhətçi S. Qurbanov. - Bakı: - c. 1. – 2024. - 587 s.
109. İlham Əliyev və Azərbaycan energetikası / İdeya müəllifi B. Rzayev - Bakı: - 2021. - 315 s.
110. İmamverdiyev, Y., Muradova G. Neft-qaz sənayesində kibertəhlükəsizlik problemləri // "İnformasiya təhlükəsizliyinin aktual multidissiplinar elmi-praktiki problemləri" IV respublika konfransının əsərləri, - Bakı: - 14 dekabr, - 2018, - s. 109-112.
111. İmanov, F.Ə. Azərbaycanın su ehtiyatlarının müasir dəyişmələri və inteqrasiyalı idarə edilməsi / F.Ə. İmanov, A.B. Ələkbərov – Bakı: Mütərcim, - 2017. - 352 s.
112. Kazımzadə, Z.İ. Elektrotexnikanın nəzəri əsasları / Z.İ. Kazımzadə. - Bakı: UniPrint, - 2010. - 580 s.
113. Kəlbəcərdə Tərtər çayı üzərindəki "Yuxarı Vəng" Su-Elektrik Stansiyasının açılışı olub // Azərbaycan. – 2024, 3 sentyabr. - s. 2.
114. Kiçik su elektrik stansiyalarının özəlləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2001. № 12 (54), - s. 2483-2484.
115. Qardaşxanova, Ə. Maliyyə, investisiya və ticarət günü // Azərbaycan. – 2024, 15 noyabr. - s. 12.
116. Qarşılıqlı etimada əsaslanan ilk addım // Azərbaycan. – 2023, 8 dekabr. - s. 1.
117. Qasımzadə, K.V. Azərbaycanda günəş fotovoltaik enerjisindən istifadə // Bakı: Elmi İş, - 2022. Cild 16, № 1, - s. 80-86.
118. Qaz təchizatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/3422

119. Qonaqov, R.R. Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatları və onun Avropanın enerji təhlükəsizliyində rolu: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / - Bakı, 2018. - 27 s.
120. Qonaqov, R.R. Xəzər hövzəsi və enerji təhlükəsizliyi / R.R. Qonaqov. - Bakı: Elm, - 2018. - 200 s.
121. Laçında "Aşağı Malıbəyli" və "Mirik" su-elektrik stansiyaları istifadəyə verilib // Azərbaycan. – 2025, 28 may. - s. 4.
122. Lüksemburq Deputatlar Palatasının qətnaməsinə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin münasibəti // Azərbaycan. – 2024, 22 noyabr. - s. 6.
123. Mahmudova, S.C. Azərbaycanın daxili su ehtiyatları – çaylar, göllər, onların mənsəbi və yerləşdiyi məkanlar // - Bakı: Təbiət və Elm, - 2021. cild 3, № 7, - s. 26-30
124. "Masdar" Abşeron-Qaradağ bölgəsində külək elektrik stansiyasının tikintisinin başlanacağı tarixi açıqlayıb: [Elektron resurs] / Trend. 6 may, 2025. URL: https://az.trend.az/business/4040469.html
125. "Masdar" Azərbaycanda daha bir neçə "yaşıl enerji" layihəsinin icrasına başlayacaq // Azərbaycan. – 2024, 5 iyun. - s. 13.
126. Mehdiyev, Ə. "Əsrin müqaviləsi": Azərbaycan neft strategiyasının təməl daşı / Ə. Mehdiyev. - Bakı: «Turxan» NPB, - 2014. - 248 s.
127. Məmmədova, Ş.S. Azərbaycanın su ehtiyatları, hidroenerji potensialı və onların qiymətləndirilməsi // - Bakı: AMEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, - 2021. № 3, - s. 62-70.
128. Məmmədova, Ü. Meşələrin mühafizəsində bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin ekoloji aspektləri /Ü. Məmmədova. - Bakı: "MSV NƏŞR", - 2022. - 219 s.
129. Məmmədov, M. Azərbaycan hidroqrafiyası / M. Məmmədov. – Bakı: "Təhsil" NPM, - 2012. - 254 s.

130. Məsimova, T. Avropanın enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolu // - Bakı: GEO Strategiya, - 2021. № 4(64), - s.45-50.
131. Mustafayev, İ. Alternativ energetika və istixana qazlarının azaldılması / İ. Mustafayev. - Bakı: "Müəllim", - 2016. - 48 s.
132. Müstəqillik dövründə ingilisdilli mətbuatda Azərbaycan obrazı (1993-2003). Məqalələr toplusu / Layihə rəhbəri K. Abdulla - Bakı: "Sim-Sim", - 2023. - 448 s.
133. Naxçıvanda Günəş Elektrik Stansiyasının açılışı olub // Azərbaycan. – 2015, 2 dekabr. - s. 4.
134. Neftçala və Biləsuvarda da günəş elektrik stansiyası tikiləcək // Xalq qəzeti. – 2024, 25 sentyabr. - s. 10.
135. Nəbibəyli, Z. Neft-qaz məhsuldarlığının artırılması və onun tarixi / Z. Nəbibəyli. – Bakı: "Adiloğlu", - 2018. - 120 s.
136. Nəsirov, E. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr (1991-1999-cu illər) / E. Nəsirov. – Bakı: Respublika Xatirə Kitab Evi, - 1999. - 104 s.
137. Nəsirov, E. Azərbaycan neft və qaz sənayesi: nailiyyətlər və perspektivlər // - Bakı: Azerbaijan FOCUS, - 2010. № 2 (2), - s. 75-84.
138. Pirverdiyev, E. Heydər Əliyev və Azərbaycanın elektrik enerjisi sistemi // Azərbaycan. – 2010, 7 may. - s. 4.
139. Prezident İlham Əliyev Kəlbəcərdə "Zar" KSES-in açılışında iştirak edib və SCADA sistemi vasitəsilə Göygöl rayonunda "Toğanalı" KSES-in açılışını edib // Azərbaycan. – 2024, 3 sentyabr. - s. 4.
140. Prezident İlham Əliyev Laçında kiçik su-elektrik stansiyalarının açılışlarında iştirak edib // Azərbaycan. – 2024, 11 may. - s. 10.
141. Prezident İlham Əliyev 330 kV-luq "Cəbrayıl" qovşaq yarımstansiyasının açılışını edib // Azərbaycan. – 2023, 5 may. - s. 7.

142. Rafiqoğlu, A. Azərbaycanda məişət tullantılarından enerji istehsalı 6 %-dən çox artıb: [Elektron resurs] / Report. 20 aprel, 2023. URL: https://report.az/energetika/azerbaycanda-meiset-tullantilarindan-enerji-istehsali-6-den-cox-artib
143. Sadıqlı, F. Günəş "Şəfəq" saçacaq // Azərbaycan. – 2025, 11 iyun. - s. 10.
144. Salamlı, N.A. Neftlə çirklənmiş ərazilərin bərpa edilməsi üsulları // Bakı: Elmi iş. Siyasi elmlər, - 2020. № 54, - s. 126-129
145. Səudiyyə Ərəbistanı ilə Azərbaycan arasında siyasi münasibətlər yüksək səviyyədədir // Azərbaycan. – 2019, 31 avqust. - s. 2.
146. SOCAR: [Elektron resurs] - URL: https://socar.az/
147. SOCAR NAMA layihəsi çərçivəsində görülən tədbirləri açıqladı: [Elektron resurs] / Trend. 24 yanvar, 2020. URL: https://az.trend.az/business/3181904.html
148. "Statoil" şirkəti "Şahdəniz"dəki payını "Petronas"a satıb: [Elektron resurs] / Report. 13 oktyabr, 2014. URL: https://report.az/energetika/
149. Sultanova, R.P. Azərbaycanda bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin iqtisadi, ekoloji və sosial məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsi / R.P. Sultanova, M.R. Əyyubov, N.V. Əhmədov [və b.] // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, - Bakı: - 2019. Sentyabr-oktyabr, - s. 108-117.
150. Sumqayıtda Azgüntex zavodu istifadəyə verilmişdir // Azərbaycan. – 2012, 25 aprel. - s. 1.
151. Şaban, İ. "Azəri-Çıraq-Günəşli". Əsrin müqaviləsi, 1994-2022 Faktlar, sənədlər və rəqəmlər toplusu / İ. Şaban. – Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, - 2023. - 236 s.

152. Şaban, İ. Bakı-Tbilisi-Ceyhan. Azərbaycanın əsas neft ixrac kəməri (2006-2022). Faktlar, sənədlər və rəqəmlər toplusu / İ. Şaban. – Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, - 2023. -152 s.
153. Şaban, İ. "Şahdəniz". Azərbaycanın ən iri qaz yatağının işlənilməsinə dair icmal, 1996-2022. Faktlar, sənədlər və rəqəmlər toplusu / İ. Şaban. – Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, - 2023. -164 s.
154. "Şahdəniz" qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi və Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılmasına dair digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: [Elektron resurs] - URL: https://e-qanun.az/framework/27187
155. Şahmuradov, A.Ş. 1991 – 1995-ci illərdə Azərbaycan – Rusiya münasibətlərindəki problemlərə dair // - Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, - 2010. № 2, - s. 193-197.
156. Talıbova, M. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı: Azərbaycanda rəqəmsal iqtisadiyyatın cari vəziyyəti və gələcək perspektivləri // - Bakı: İqtisadi islahatlar, - 2021. № 1, - s. 59-67.
157. Təhməzova, A.B. Cənubi Qafqaz regionunda həyata keçirilən enerji layihələrinin geoiqtisadi və geosiyasi əhəmiyyəti // - Bakı: GEO Strategiya, - 2015. № 4(28), - s.26-30.
158. Totalın "Şah-dəniz" layihəsindəki payının satışı haqqında müqavilə imzalandı: [Elektron resurs] / Caspian Barrel. 30 may, 2014. URL: https://caspianbarrel.org/2014/05/total-in-sah-d-niz-layih-sind-ki-payinin-satisi-haqqinda-muqavil-imzalandi/
159. Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün Qarabağ Bəyannaməsi // Azərbaycan. – 2024, 7 iyul. - s. 1, 5
160. Üzünü Şərqə tutan Qərb üçün Azərbaycandan yanan "yaşıl işıq" // Azərbaycan. – 2024, 25 avqust. - s. 17

161. Yanvarda "Şahdəniz" qazının ixrac həcmi təxminən 5% artıb: [Elektron resurs] / Baku Energy Forum. 16 fevral, 2022. URL: https://bakuenergyforum.az/az/news/yanvarda-shahdeniz-qazinin-ixrac-hecmi-texminen-5-artib-5525
162. Yaşıl iqtisadiyyat / V.Ə. Qasımlı, R.Z. Hüseyn, R.F. Hüseynov [və b.] – Bakı: "Azprint", - 2022. - 280 s.
163. Zaferoğlu Elektrik. Led elektrik lampa istehsalı müəssisəsi: [Elektron resurs] - URL: https://zaferogluelektrik.com/
164. Zəngilan rayonunda "Sarıqışlaq" Su-Elektrik Stansiyası istifadəyə verilib // Azərbaycan. – 2024, 4 oktyabr. - s. 5.
165. "Zəngilan" və "Sayıflı" Su-Elektrik Stansiyası istifadəyə verilib // Azərbaycan. – 2024, 19 may. - s. 3.
166. 2012-2020-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə dair Dövlət Strategiyasının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, - 2011. № 12 (174), - s. 2260-2261.

Türk dilində

167. 21. Yüzyılın parlayan yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı / Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları - İstanbul: Prestij Grafik, Reklamcılık ve Matbaacılık, - 2023. - 358 s.

Rus dilində

168. Абдраимова, Н.О., Абильдаев, Н.А., Демеуова, А.Б. Применение системы SCADA для повышения эффективности управления процессами хранения и транспортировки нефти // - Алматы: Нефть и газ, - 2021. № 1 (121), - с. 77-85.

169. Агакишиев, И.А. Нефтепровод Баку – Новороссийск: проблемы и противоречия // - Москва: Человеческий капитал, - 2018. № 8(116), - с. 40-52.
170. Азербайджан и Россия: общества и государства / отв. ред. и состовитель Д.Е. Фурман - Москва: Летний сад, - 2001. - 496 с.
171. Алиев, И. Каспийская нефть Азербайджана / И. Алиев. - Москва: Известия, - 2003. - 712 с.
172. Алиев, С.А., Бабаев, Р.К. Загрязнение почв Апшерона нефтепродуктами // - Bakı: Ekoenergetika, - 2019. №1, - s. 84-86.
173. Ализаде, Л.Н. Понятие, сущность и содержание политической и экономической безопасности Азербайджанской Республики // - Bakı: GEO Strategiya, - 2024. № 6(84), - s. 22-29.
174. Велитченко, М. Н. Индекс энергетической трилеммы // Актуальные проблемы энергетики. Электроэнергетика и электротехника. Материалы 77-й научно-технической конференции студентов и аспирантов, - Минск: Апрель, - 2021. Ч. 2, - с. 191-193.
175. Вирт, Д.А. Парижское соглашение: новый компонент климатического режима ООН // - Москва: Вестник международных организаций, - 2017. Т. 12, № 4, - с. 185–214.
176. Гаджизаде, Э.М. Анализ рентабельности нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан // - Москва: Нефтяное хозяйство, - 2002. №2, - с. 12-15.
177. Горшков, Л.К. Проблема глобального потепления: реальность и прогнозы // - Санкт-Петербрг: Экология и развитие общества, - 2015. № 3, - с. 7-14.
178. Доклад о мировом развитии 2010. Развитие и изменение климата / Всемирный банк. Пер. с англ. - Москва: Издательство «Весь мир», - 2010. - 440 с.

179. Заборовский, А.М. Энергетика 2030: глобальные тренды и национальная энергетическая политика / А.М. Заборовский, М.М. Ковалев, А.С. Кузнецов - Минск: Изд. центр БГУ, - 2013. - 150 с.
180. Земсков, В.В., Прасолов, В.И. Проблемы внедрения технологий "Power-to-Heat": новые вызовы и угрозы // - Москва: Экономическая безопасность, - 2022. Том 5, №3, - с. 909-926.
181. Мудрецов, А.Ф., Павлов, А.Н., Прудникова, А.А. Проблемы и перспективы развития зеленой энергетики в условиях перехода к устойчивому развитию // - Москва: Проблемы рыночной экономики, - 2023. № 4, - с. 85-97.
182. Насибов, В.Х. Разработка теоретико-методологических основ энергетической безопасности в условиях устойчивого развития экономики: Автореферат дисс. доктора наук по технике. / - Баку: 2023. - 74 с.
183. Сафарова, А. Новый этап формирования энергетического сотрудничества Азербайджанской Республики с Европейским Союзом // - Bakı: GEO Strategiya, - 2024. № 4(82), - с. 38-44.
184. Семенов, В.С. Значение «Контракта века» 1994 г. для политики западных держав в каспийском регионе // - Тула: Известия Тульского Государственного университета, Гуманитарные науки, - 2013. № 3-1, - с. 114–121.
185. Станюта Д. «Интеграция различных возобновляемых источников энергии в сеть»: многочисленные успешные примеры // - Минск: Энерго эффективность, - 2017. № 11 (241), - с. 5.
186. Тенденции в энергетике. Интервью с профессором Техасского университета Скоттом В. Тинкером, главным

геологом штата и директором бюро Экономической геологии // - Цюрих: АББ Ревю, - 2011. № 2, - с. 15-19.

187. Федоров, В. Политические и экономические аспекты концепции «зеленого» энергоперехода // - Москва: Энергетическая политика, - 2022. № 4 (170), - с. 68-81.
188. Чернявский, С.И. Новый путь Азербайджана / С.И. Чернявский. - Москва: Азер-Медиа, Книга и бизнес, - 2002, - 352 с.
189. Шабельникова, О.В. Проблема обеспечения энергетической безопасности во взаимоотношениях Европейского Союза и Азербайджана // - Москва: Вестник РУДН, серия Международные отношения, - 2014. № 2, - с. 130-139.
190. Язев, С.А., Леви, К.Г., Задонина, Н.В. Глобальное потепление и вопросы научной методологии // - Иркутск: Известия Иркутского государственного университета, Серия «Науки о Земле», - 2009. Том 1, № 1, с. 198–213.

İngilis dilində

191. Acting Secretary - General meets with the President of SOCAR: [Electronic resource] / Energy Charter. 7 June, 2025. URL: https://www.energycharter.org/media/news/article/acting-secretary-general-meets-with-the-president-of-socar/
192. ACWA Power: [Electronic resource] - URL: https://www.acwapower.com/
193. ADB, Masdar Sign $160 Million Deal to Build two of the Largest Solar Power Plants in Azerbaijan: [Electronic resource] / ADB. 16 November, 2024. URL: https://www.adb.org/news/adb-masdar-sign-deal-build-two-largest-solar-power-plants-azerbaijan

194. Azerbaijan's Green Energy Transition Initiatives: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/sustainability/energy-transition-initiatives
195. Baku Global Climate Transparency Platform: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/az/pages/baku-global-climate-transparency-platform-concept
196. Baku Harmoniya Climate Initiative for Farmers [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/baku-harmoniya-climate-initiative-for-farmers-concept
197. Baku Initiative on Human Development for Climate Resilience: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/az/pages/baku-initiative-on-human-development-for-climate-reslience-concept
198. Belem COP30 delivers climate finance boost and a pledge to plan fossil fuel transition: [Electronic resource] - URL: https://news.un.org/en/story/2025/11/1166433
199. BP Statistical Review of World Energy June 2002: [Electronic resource] / London, British Petroleum, - 2002. - 41 p. URL: https://www.griequity.com/resources/industryandissues/Energy/bp2002statisticalreview.pdf
200. BP Statistical Review of World Energy. June 2006: [Electronic resource] / London: British Petroleum, - 2006. - 45 p. URL: https://www.rrojasdatabank.info/bpstats2006.pdf
201. BP Statistical Review of World Energy. June 2011: [Electronic resource] / London: British Petroleum, - 2011. - 45 p. URL: http://large.stanford.edu/courses/2011/ph240/goldenstein1/docs/bp2011.pdf
202. BP Statistical Review of World Energy. June 2016: [Electronic resource] / London: British Petroleum, - 2016. - 45 p. URL: https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-

review/BP-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf
203. BP Statistical Review of World Energy 2021: [Electronic resource] / London: British Petroleum, - 2021. - 69 p. URL: https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf
204. Chester L. Conceptualising energy security and making explicit its polysemic nature: [Electronic resource] / Energy Policy, - 2010. Vol 38, İssue 2, - p. 887–895. URL: https://download.ssrn.com/14/01/26/ssrn_id2385459_code1583401.pdf
205. COP29 Declaration on Enhanced Climate Action in Tourism: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/cop29-declaration-on-enhanced-climate-action-in-tourism
206. COP29 Declaration on Green Digital Action: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/cop29-declaration-on-green-digital-action
207. COP29 Declaration on Multisectoral Actions Pathways (MAP) to Resilient and Healthy Cities: [Electronic resource] / URL: https://cop29.az/en/pages/cop29-declaration-on-multisectoral-actions-pathways-map-to-resilient-and-healthy-cities
208. COP29 Declaration on Reducing Methane from Organic Waste: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/cop29-declaration-on-reducing-methane-from-organic-waste
209. COP29 Declaration on Water for Climate Action: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/cop29-declaration-on-water-for-climate-action

210. COP29 Global Energy Storage and Grids Pledge: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/az/pages/cop29-global-energy-storage-and-grids-pledge
211. COP29 Green Energy Pledge: Green Energy Zones and Corridors: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/cop29-green-energy-pledge-green-energy-zones-and-corridors
212. COP29 Hydrogen Declaration: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/cop29-hydrogen-declaration
213. Correljé A. The European Natural Gas Market: / Current Sustainable/ Renewable Energy Reports, № 3, p. 28-34
214. Development of competitive gas trading in continental Europe. How to achieve workable competition in European gas markets? IEA information paper: [Electronic resource] / Paris, International Energy Agency, - 2008. - 91 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2008/05/development-of-competitive-gas-trading-in-continental-europe_g1gh8c13/9789264042179-en.pdf
215. Energy Security: A Conceptual Overview / J. Strojny, A. Krakowiak-Bal, J. Knaga [et al.] // Energies, - Basel: - 2023. Vol. 16(13), - p. 1-35.
216. Europeans want homegrown renewable energy over fossil fuels from Trump or Putin, poll confirms: [Electronic resource] / Euronews Green. 06 May, 2025. URL: https://www.euronews.com/green/2025/05/06/europeans-want-homegrown-renewable-energy-over-fossil-fuels-from-trump-or-putin-poll-confi
217. Fostering Effective Energy Transition. A Fact-Based Framework to Support Decision-Making: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - March, 2018. -

40 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_report_2018.pdf

218. Fostering Effective Energy Transition. 2019 edition: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - March, 2019. - 37 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_2019.pdf
219. Fostering Effective Energy Transition. 2020 edition: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - May, 2020. - 51 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_2020_Edition.pdf
220. Fostering Effective Energy Transition. 2021 Edition. İnsight Report: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - April, 2021. - 50 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_2021.pdf.
221. Fostering Effective Energy Transition. 2023 Edition. İnsight Report: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - June, 2023. - 71 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_2023.pdf.
222. Fostering Effective Energy Transition. 2024 Edition. İnsight Report: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - June, 2024. - 57 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Fostering_Effective_Energy_Transition_2024.pdf
223. Global Energy Architecture Performance Index Report 2015: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - December, 2014. - 57 p. URL: https://afyonluoglu.org/

PublicWebFiles/ict/wef/WEF_Energy_Architecture_Performance_Index_2015.pdf

224. Global Energy Architecture Performance Index Report 2016: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - 2016. - 37 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Energy_Architecture_Performance_Index_2016.pdf.
225. Global Energy Architecture Performance Index Report 2017: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - 2017. - 29 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Energy_Architecture_Performance_Index_2017.pdf
226. International Energy Charter: [Electronic resource]- URL: https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/IEC_EN.pdf
227. International Renewable Energy Agency: [Electronic resource] - URL: https://www.irena.org/
228. Joint Solemn Appeal by the COP29 Presidency for a COP Truce: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/cop-truce-appeal
229. Kim, J., Panton, A.J., Schwerhoff, G. Energy security and the green transition: [Electronic resource] / IMF Working Paper, - January, 2024. - 34 p. URL: file:///C:/Users/murad/Downloads/wpiea2024006-print-pdf%20(4).pdf
230. Masdar: [Electronic resource] - URL: https://masdar.ae/en/
231. Oil and Security / ed. SIRPI – Stockholm: Almqvist & Wiksell International, - 1974. - 197 p.
232. OPEC Annual Statistical Bulletin 2009: [Electronic resource] / Vienna: Ueberreuter Print und Digimedia, - 2009. - 101 p. URL: https://www.opec.org/assets/assetdb/asb-2009.pdf
233. OPEC Annual Statistical Bulletin 2015: [Electronic resource] / Vienna: Organization of the Petroleum Exporting Countries,

- 2015. - 112 p. URL: https://www.opec.org/assets/assetdb/asb-2015.pdf
234. OPEC Annual Statistical Bulletin 2020: [Electronic resource] / Vienna: Organization of the Petroleum Exporting Countries, - 2020. - 90 p. URL:https://www.opec.org/assets/assetdb/asb-2020.pdf
235. OPEC Annual Statistical Bulletin 2023: [Electronic resource] / Vienna: Organization of the Petroleum Exporting Countries, - 2023. - 92 p. URL: https://www.opec.org/assets/assetdb/asb-2023.pdf
236. Sharples J. The End of Russian Gas Transit via Ukraine: Immediate Impact and Implications for the European Gas Market in 2025: [Electronic resource] / Energy İnsight, January, 2025. - p. 1-16. URL: https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2025/01/Insight-162-The-End-of-Russian-Gas-Transit-via-Ukraine.pdf
237. Statistical Review of World Energy 2024: [Electronic resource] / London: Energy Institute, - 2024. - 73 p. URL: https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/az/pdf/2024/Statistical-Review-of-World-Energy.pdf
238. Supporting the implementation of sustainable energy policies and fostering co-operative energy sector development: [Electronic resource] /İEA. URL: https://www.iea.org/programmes/eu4energy
239. Sutrisno, A., Alkemade, F. EU gas infrastructure resilience: Competition, internal changes, and renewable energy pressure: [Electronic resource] / Energy Reports, - 2020. № 6, - p. 24–30. URL: https://pdf.sciencedirectassets.com/311225/
240. Talus, K. Long-term natural gas contracts and antitrust law in the European Union and the United States // - Houston:

Journal of World Energy Law and Business, - 2011. Vol. 4, № 3, - p. 260-315

241. The Baku Initiative for Climate Finance, Investment and Trade: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/en/pages/the-baku-initiative-for-climate-finance-investment-and-trade-dialogue
242. The Climate Finance Action Fund: [Electronic resource] / COP29. URL: https://cop29.az/az/pages/the-climate-finance-action-fund
243. The Global Energy Architecture Performance Index Report 2013: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - December, 2012. - 67 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_EN_NewEnergyArchitecturePerformanceIndex_ExecutiveSummary_2013.pdf
244. The Global Energy Architecture Performance Index Report 2014: [Electronic resource] / Geneva: World Economic Forum, - December, 2013. - 100 p. URL: https://www3.weforum.org/ docs/WEF_EN_NEA_Report_2014.pdf
245. The World Factbook: [Electronic resource] - URL: https://www.cia.gov/the-world-factbook/
246. Trump calls wind energy a 'con job': Here's what the data actually says about his tirade on turbines: [Electronic resource] / Euronews Green. 30 July, 2025. URL: https://www.euronews.com/green/
247. Turkic States Quarterly Economic Outlook: 1st Quarter 2025: [Electronic resource] / - Baku: - 2025. № 13, 45 p. URL: https://ereforms.gov.az/files/te_review/ pdf/en/turkic-economic-outlook-2025-january-march-no4_ doc_en.pdf
248. United Nations Economic Commission for Europe: [Electronic resource] - URL: https://unece.org/

249. United Nations Framework Convention on Climate Change: [Electronic resource] - URL: https://unfccc.int/files/
250. US Energy İnformation Administration: [Electronic resource] - URL: https://www.eia.gov/
251. World Energy Review 2024: [Electronic resource] / Roma. Eni SpA, - 2024. - 323 p. URL: https://www.eni.com/content/dam/enicom/documents/eng/visione/wer/2024/World-Energy-Review-2024.pdf
252. World Energy Trilemma İndex 2015: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2015. - 153 p. URL: https://www.worldenergy.org/assets/downloads/20151030-Index-report-PDF.pdf
253. World Energy Trilemma İndex 2016: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2016. - 146 p. URL: https://www.worldenergy.org/assets/ downloads/Full-report_Energy-Trilemma-Index-2016.pdf
254. World Energy Trilemma İndex 2017: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2017. - 145 p. URL: https://www.worldenergy.org/assets/ downloads/Energy-Trilemma-Index-2017-Report.pdf
255. World Energy Trilemma İndex 2018: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2018. - 158 p. URL: https://www.worldenergy.org/assets/ downloads/World-Energy-Trilemma-Index-2018.pdf
256. World Energy Trilemma İndex 2019: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2019. - 79 p. URL: https://www.worldenergy.org/assets/ downloads/WETrilemma_2019_Full_Report_v4_pages.pdf
257. World Energy Trilemma İndex 2020: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2020. - 69 p. URL: https://trilemma.worldenergy.org/

reports/main/2020/World%20Energy%20Trilemma%20Index%202020.pdf
258. World Energy Trilemma İndex 2021: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2021. - 68 p. URL: https://www.worldenergy.org/ publications/entry/world-energy-trilemma-index-2021
259. World Energy Trilemma İndex 2022: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2022. - 46 p. URL: https://www.worldenergy.org/ publications/entry/world-energy-trilemma-index-2022
260. World Energy Trilemma İndex 2024: [Electronic resource] / London. World Energy Council, - 2024. - 91 p. URL: https://www.worldenergy.org/ publications/entry/world-energy-trilemma-report-2024
261. World Oil, Gas and Renewables Review 2020: [Electronic resource] / Roma. Eni SpA, - 2020. - 126 p. URL: https://www.eni.com/assets/documents/eng/scenari-energetici/POCKET-O-Gr-2020.pdf

ƏLAVƏLƏR

XƏZƏR ŞELFİNDƏ YATAQLARIN BİRGƏ İŞLƏNMƏSİ HAQQINDA BAKIDA AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NEFT ŞİRKƏTİ İLƏ XARİCİ NEFT ŞİRKƏTLƏRİNİN KONSORSİUMU ARASINDA MÜQAVİLƏ İMZALANMASI MƏRASİMİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ

20 sentyabr 1994-cü il

Xanımlar və cənablar, hörmətli qonaqlar!

Bu gün Azərbaycan Respublikasının həyatında tarixi bir hadisə baş verir. Xəzərin Azərbaycan Respublikasına aid sektorunda "Azəri", "Çıraq" neft yataqlarının və "Günəşli" neft yatağının bir hissəsinin müştərək işlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin neft şirkətləri arasında üç il davam edən danışıqlar sona çatmış və müştərək işlər aparılması üçün müqavilənin layihəsi hazırlanıb təqdim edilmişdir.

Bu gün biz Azərbaycanın paytaxtında, Bakıda, bu gözəl "Gülüstan" sarayında müqavilənin imzalanması mərasiminə toplaşmışıq. Müqavilənin imzalanması ilə əlaqədar olaraq Bakıya xarici ölkələrdən dövlət nümayəndələri, qonaqlar gəlmişlər. Bakıya, bu mərasimdə iştirak etməyə gələn qonaqlarımızın hamısını ürəkdən salamlayır, onlara "Xoş gəlmisiniz" deyirəm.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə apardığı danışıqlar bu ölkələrin dövlət və hökumətlərinin himayəsi altında olmuş və onlar tərəfindən dəstəklənmiş-

dir. Müqavilənin imzalanması mərasiminə xarici ölkələrin nümayəndə heyətləri gəlmişlər. Bu mərasimdə iştirak edən Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Rusiya Federasiyasının, Böyük Britaniya Krallığının, Türkiyə Cümhuriyyətinin, Norveçin nümayəndə heyətlərini ürəkdən salamlayır, onlara "Xoş gəlmisiniz!" deyirəm.

Bu tarixi mərasimdə iştirak edən Türkiyə Cümhuriyyətinin dövlət naziri hörmətli Nəcməddin Cövhərini salamlayıram. Böyük Britaniya Krallığının energetika naziri hörmətli cənab Timoti Eqqarı salamlayıram. ABŞ energetika nazirinin müavini hörmətli cənab Uilyam Uaytı salamlayıram. Norveç dövləti sənaye və energetika nazirinin birinci müavini hörmətli cənab Qunnar Murvantı salamlayıram. Rusiya Federasiyasının Yanacaq və Energetika Nazirliyi Baş İdarəsinin rəisi hörmətli cənab Stanislav Puqaçı salamlayıram. Bu mərasimdə iştirak etmək üçün zəhmət çəkib Bakıya gələn və bizim sıralarımızda olan Böyük Britaniya parlamentinin üzvlərini, İngiltərə-Azərbaycan Dostluğu Cəmiyyətinin nümayəndə heyətini salamlayıram. Bizim mərasimdə iştirak edən İslam İnkişaf Bankının prezidenti hörmətli cənab Osam Cəfər Fakihi salamlayıram. Azərbaycandakı diplomatik korpusun nümayəndələrini, hörmətli səfirləri, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrini və rəhbərlərini salamlayıram.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə və onların sonradan birləşdikləri konsorsium ilə üç il müddətində danışıqlar aparmış, müqavilənin layihəsini birlikdə hazırlamışlar. Bu böyük neft şirkətlərinin nümayəndə heyətləri bizim bugünkü mərasimdə iştirak edirlər. Mən onları ürəkdən salamlayıram. "AMOKO" şirkətinin prezidenti cənab Uilyam Laurini salamlayıram. "Bi-Pi" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Con Braunu

salamlayıram. "Statoyl" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı cənab Yohan Nik Voldu salamlayıram. "LUKoyl" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Vahid Ələkbərovu salamlayıram. "Mak Dermott" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı cənab Uilyam Vitnisi salamlayıram. "Pennzoyl" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Tomas Hamiltonu salamlayıram. "Remko" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti Stiven Remponu salamlayıram. "Türkiyə Petrolleri" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı cənab Sidqi Səncəri salamlayıram. "Yunokal" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Con Ameli salamlayıram. "Delta intənəşnl" şirkətinin nümayəndə heyətini, onun başçısı, şirkətin prezidenti cənab Fateh əl-Albanı salamlayıram.

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Neft Azərbaycan Respublikasının və Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir. Azərbaycan qədim dövrlərdən neft diyarıdır, neft və qaz kimi təbii sərvətlərə malikdir. Buna görə də Azərbaycanı Odlar diyarı adlandırırlar. Azərbaycanda neft çıxarılması, ondan istifadə edilməsi, neftin emal olunması böyük tarixə malikdir. 1847-ci ildə Azərbaycanda-Bakıda, Bibiheybətdə ilk dəfə olaraq neft fontan vurmuşdur. Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə çıxarılması prosesi də o vaxtdan başlanmışdır. 1872-ci ildə Nobel qardaşları Bakıda ilk neft şirkəti yaratmışlar və bununla da Azərbaycan neftindən istifadə etmək üçün, xarici ölkələrin firmaları, xarici kapital ölkəmizə gəlməyə başlamışdır.

Beləliklə, XIX əsrin ikinci yarısında bir sıra dünya ölkələri, inkişaf etmiş dövlətlərin firmaları Azərbaycanda, Bakıda neft çıxarılmasına böyük maraq göstərmişlər. Həmin əsrin sonun-

dan etibarən Bakı neftinin çıxarılması üçün bir çox xarici ölkələrin şirkətləri fəaliyyətə başlamışlar. 1872-ci ildə Azərbaycanda 26 min ton neft çıxarılmışdır. Cari əsrin əvvəlində, 1900-cü ildə Azərbaycanda artıq 10 milyon ton neft hasil olunmuşdur ki, bu da Rusiyada çıxarılan neftin 95 faizini, dünyada çıxarılan neftin isə 50 faizini təşkil etmişdir. XX əsrin birinci 20 ilində də Azərbaycanda xarici ölkələrin neft şirkətləri və yerli sahibkarlar Bakı neftinin çıxarılması, emalı üçün çox böyük fəaliyyət göstərmişlər və Azərbaycanda neft sənayesi inkişaf etmişdir.

Bu dövrü şərti olaraq Azərbaycanda neft sənayesi tarixinin birinci mərhələsi adlandırmaq olar. Həmin dövrdə Bakı neftindən bütün dünyada istifadə edilmişdir. Azərbaycan nefti xarici ölkələrin şirkətlərinə böyük mənfəət gətirmişdir. Azərbaycanda böyük sahibkarlar meydana çıxmış, onlar külli miqdarda mənfəət əldə etmişlər. Həmin dövrdə Azərbaycan neft sənayesinin inkişafı Bakının, ümumiyyətlə, Azərbaycanın inkişafına böyük təkan vermişdir. Azərbaycanın paytaxtı Bakı böyük sənaye şəhərinə çevrilmiş və o vaxtlar Rusiya imperatorluğunun ərazisində ən iri sənaye mərkəzlərindən biri olmuşdur. Qədim tarixə malik olan Bakımız həmin dövrdə yeni sima kəsb etmiş, genişlənmiş, gözəlləşmişdir və burada o vaxtın tələblərinə uyğun müasir binalar, istehsal müəssisələri, zavodlar, digər sənaye obyektləri tikilmişdir. Bu gün biz həmin mərhələdə görülmüş işləri layiqincə qiymətləndirməli və Azərbaycanın, Bakının inkişafında neftimizin böyük rol oynadığını qeyd etməliyik.

1918-ci ildə ölkəmizdə demokratik dövlət yaradılmış, Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etmiş, iki ilə yaxın müddətdə müstəqil dövlət kimi yaşamış, bu dövlət xalqımıza mənsub olan sərvətlərdən onun rifahı naminə istifadə edilməsi üçün səylər

göstərmişdir. Lakin təəssüflər olsun ki, bu səylər istənilən nəticəni verməmişdir. Çünki 1920-ci ildə Azərbaycan demokratik dövləti süquta uğramışdır.

Həmin il Azərbaycanda sovet sosialist hakimiyyəti qurulmuşdur. Bundan sonra 70 il ərzində Azərbaycan həmin quruluş şəraitində, Sovet İttifaqının tərkibində olmuşdur. Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti olan neftdən Sovet İttifaqının mənafeyi naminə istifadə edilmişdir. Həmin dövrü neft sənayesinin həyatında ikinci dövr adlandırmaq olar. Bu dövrdə Azərbaycanın neft sənayesi sürətlə inkişaf etmişdir. Sovet İttifaqının sənayesinin və iqtisadi qüdrətinin, sənaye potensialının inkişafı üçün Azərbaycanın neft sənayesi çox lazımlı olduğuna görə buraya böyük səylər yönəldilmişdir. Odur ki, Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafında mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır.

O dövrdə Azərbaycan neftçilərinin böyük ordusu yaranmışdır. Azərbaycan neft və qaz sənayesi sürətlə inkişaf etmiş, böyük müəssisələr inşa olunmuşdur. Neft sahəsində böyük elm ocaqları, elmi-tədqiqat institutları yaradılmışdır. Neft sənayesi üçün yüksək səviyyəli mütəxəssislər hazırlamaq məqsədi ilə institut, indi Neft Akademiyası adlandırılan institut açılmışdır. Azərbaycan neftçiləri, mütəxəssisləri, alimləri, bir sözlə neft sahəsində çalışan bütün adamlar respublikanın neft sənayesinin inkişafı üçün fədakarcasına işləmiş, Azərbaycanın tarixinə şanlı səhifələr yazmışlar.

Dediyim kimi, Azərbaycan neftindən onun özünün deyil, bütün Sovet İttifaqının inkişaf etməsi üçün istifadə olunmuşdur. 1941-1945-ci illərin ikinci dünya müharibəsi dövründə Azərbaycan nefti bütün ölkədə çıxarılan neftin 75 faizini təşkil etmişdir. Həm də Azərbaycanın neft sənayesi, bizim neftçilərimiz bütün dünya üçün təhlükəli olan alman faşizminin məğlubiyyətə uğradılmasında, məhv edilməsində böyük xidmət göstərmişlər.

Sovet İttifaqının hər yerində yeni neft yataqlarının aşkara çıxarılmasında, onların istismar edilməsində Azərbaycanın neft sahəsində çalışan alimlərinin, mütəxəssislərinin, neftçilərimizin güclü fəaliyyəti olmuşdur.

Təsadüfi deyildir ki, onların səyləri və əməyi sayəsində Sovet İttifaqı ərazisində aşkara çıxarılan yeni neft yataqları "İkinci Bakı", "Üçüncü Bakı" və "Dördüncü Bakı" adlandırılmışdır. Rusiyanın ən böyük neft yataqları olan Sibir, Tümen yataqlarının kəşf və istismar olunmasında, orada böyük neft və qaz komplekslərinin yaradılmasında Azərbaycan neftçilərinin əvəzsiz xidmətləri var və indiyədək də onlar həmin bölgələrdə çalışan neftçilərin əksəriyyətini təşkil edirlər.

Bu gün mən bütün bu məlumatları qonaqlarımıza çatdırmağı, Azərbaycan xalqına bir daha xatırlatmağı lazım bilirəm. Çünki bunların hamısı Azərbaycan xalqının fəxridir, şöhrətidir, xalqımızın, neftçilərimizin dünya iqtisadiyyatına göstərdikləri böyük xidmətlərdən xəbər verir.

Azərbaycan neftçilərinin böyük nailiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, onlar Xəzərdə neft çıxarılması üçün çox çalışmışlar. Bu sahədə istər 1920-ci illərin əvvəllərində, istərsə də 1930-cu illərdə bir çox addımlar atılmış, lakin Xəzər dənizində bol neft çıxarılmasına 1949-cu il noyabrın 7-dən başlanmışdır. Həmin gün Xəzərin indi Neft Daşları adlandırdığımız sahəsində neft quyusu ilk dəfə fontan vurmuşdur.

Azərbaycanın dəniz neftçilərinin təcrübəsi ötən 45 il ərzində istər keçmiş Sovet İttifaqında, istərsə də dünyanın bir çox ölkələrində dənizin dərin qatlarından neft çıxarılması üçün örnək olmuşdur. Azərbaycan alimlərinin, neftçilərinin bu sahədə xidmətləri böyükdür. Bildiyiniz kimi, üç il bundan qabaq xal-

qımız öz azadlığını əldə etmiş, Azərbaycan müstəqil respublika olmuşdur. Azərbaycan xalqı öz taleyinin sahibinə çevrilmişdir. Xalqımız öz təbii sərvətlərindən özü istədiyi kimi istifadə etmək imkanları qazanmışdır. Beləliklə, Azərbaycanın həyatında yeni dövr başlanmışdır. Neft sənayemizin tarixində də şərti olaraq üçüncü mərhələnin bünövrəsi qoyulmuşdur. İndi biz yeni mərhələdə müstəqil Azərbaycan Respublikasının iradəsini ifadə edərək, onun öz təbii sərvətlərindən istifadə etməsi üçün lazımi tədbirlər görürük. Son üç il ərzində xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə danışıqlar aparılmış və sazişlər əldə edilmişdir.

Bu gün, bu tarixi gündə, Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə hasil və emal edilməsinə başlandığı dövrdən təxminən 150 il sonra, mən Azərbaycan neftçilərinin bütün nəsillərinə, respublikamızın neft sahəsində çalışan alimlərinin, mütəxəssislərinin, mühəndislərinin və fəhlələrinin hamısına bu dövrdə təbii sərvətlərimizi çıxarıb xalqımızın rifahının müəyyən qədər yaxşılaşmasına səy göstərdiklərinə görə, fədakar əməklərinə görə, böyük elmi kəşflərinə görə təşəkkürümü bildirirəm və onları indiyədək qazandıqları nailiyyətlər münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə istehsalına başlandığı vaxtdan indiyədək ölkəmizin ərazisində yerin təkindən – quruda və suda 1 milyard 325 milyon ton neft çıxarılmışdır. Xəzərin Azərbaycana aid hissəsində 45 ildə 400 milyon ton neft hasil edilmişdir. Bu müddətdə eyni zamanda 400 milyard kubmetrədək qaz çıxarılmışdır. Bütün bunlar böyük nailiyyətlərdir və gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının, neft sənayesinin inkişafı üçün böyük əsas və təməldir.

Biz ötən dövrlərdə nə qədər çox neft çıxarsaq da, nə qədər böyük nailiyyətlər əldə etsək də, bir həqiqəti nəzərə çarpdırma-

lıyıq ki, son vaxtlaradək, yəni Azərbaycanın müstəqilliyi əldə olunan dövrədək xalqımız heç vaxt öz təbii sərvətlərinin sahibi olmamışdır. 1920-ci ilə qədər neftimiz həm xarici neft şirkətləri tərəfindən, həm də Azərbaycanın öz sahibkarları tərəfindən hasil edilsə də, Azərbaycanın, xüsusən Bakının inkişafı üçün böyük işlər görülsə də, xalq bu sərvətin sahibi deyildi.

1920-ci ildən başlayaraq, Azərbaycanın həyatında çox böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf etdirilmiş, respublikada nəhəng sənaye potensialı, elmi potensial yaradılmış, neft sənayemiz böyük tarixi yol keçmişdir. Ancaq yenə də Azərbaycan öz neftinin yeganə və tam sahibi olmamışdır. Bütün bu sərvətlərimiz özümüzə yox, sovet dövlətinə məxsus olmuşdur. İndi isə biz yeni bir mərhələdə yaşayırıq. Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlətdir. Azərbaycan xalqı öz təbii sərvətlərinin sahibidir. Bu sərvətlərdən necə istifadə edilməsini xalqımızın özü sərbəst surətdə müəyyənləşdirir.

Neft yataqlarımızın müştərək işlənməsi haqqında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin aparıcı neft şirkətləri arasında danışıqlar üç il ərzində məhz bu prinsiplər əsasında aparılmışdır. Şübhəsiz, danışıqlar hamar yolla getməmişdir. Burada çətinliklər də olmuşdur, enişlər və yoxuşlar da. Lakin danışıqlar, nəhayət, başa çatdırılmışdır. Xarici ölkələrin zəngin təcrübəli böyük neft şirkətlərinin Azərbaycan neftinə marağı təbii haldır və biz bunu məmnuniyyətlə qəbul etmişik. Elə özümüz də buna böyük maraq göstərmişik və göstəririk.

Keçmiş dövrlərdən fərqli olaraq, indi bu məsələlər barədə Azərbaycan Respublikası hər bir ölkə ilə, o cümlədən bu neft şirkətlərinin mənsub olduqları ölkələrlə, xarici dövlətlərin neft şirkətləri ilə müstəqil surətdə danışıqlar aparır və danışıqlarda

öz prinsiplərinin qəbul edilməsinə çalışır. Xəzərin Azərbaycana aid sektorundakı "Azəri" və "Çıraq" neft yataqlarının, "Günəşli" neft yatağının bir hissəsinin müştərək işlənməsi haqqında müqavilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin neft şirkətləri arasında danışıqlar nəticəsində, nəhayət, hazırlanıb başa çatdırılmışdır. Bu müqavilə mənə, Azərbaycan prezidentinə təqdim edilmişdir. Sizə məlum olduğu kimi, sentyabrın 14-də müqavilənin layihəsi təhlil edildikdən sonra mən onun Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən imzalanması haqqında fərman vermişəm. Xarici ölkələrin neft şirkətləri də layihənin imzalanması haqqında qərar qəbul etmişlər. Bu şirkətlərin mənsub olduqları ölkələrin dövlət rəhbərləri də xeyir-dua vermişlər. Bütün bunların nəticəsində indi biz buraya, müqavilənin imzalanması mərasiminə toplaşmışıq.

Açıq demək istəyirəm, müqavilədə Azərbaycan tərəfinin istək və arzularının heç də hamısı öz əksini tapmamışdır. Lakin biz başa düşürük ki, hər hansı bir müqavilə hər iki tərəfin mənafelərini təmin etməlidir. Qərb neft şirkətlərinin konsorsiumu öz mənafelərini təmin etməyə çalışmış, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti isə Azərbaycan Respublikasının milli mənafelərini təmin etməyə səy göstərmişdir. Deyə bilərəm ki, görülən böyük və gərgin işin nəticəsində, tərəflərin məsələyə yüksək məsuliyyətlə yanaşması nəticəsində, nəhayət, hər iki tərəfin mənafelərinə cavab verən layihə hazırlanmışdır. Ona görə də mən bu gün imzalanacaq müqaviləni Azərbaycan Respublikasının indisi və gələcəyi üçün iqtisadi baxımdan mənfəətli hesab edirəm və onun imzalanmasına qərar vermişəm.

Biz belə bir addım atmaqla Azərbaycanın dünya üçün, dünya iqtisadiyyatı üçün açıq ölkə olduğunu nümayiş etdiririk.

Biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərqərar olduğunu, Azərbaycanın tam müstəqil dövlət olduğunu, xalqımızın öz sərvətlərinə özünün sahib olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdiririk. Biz müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri, onların ən böyük şirkətləri arasında əlaqələr yaradır, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına, azad bazar iqtisadiyyatına qoşulması üçün əsas yaradırıq. Biz bu müqaviləni imzalamaqla dünyaya bir daha nümayiş etdiririk ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası demokratik və hüquqi dövlətdir. Azərbaycanda demokratik prinsiplərin bərqərar olması və inkişaf etməsi üçün geniş meydan açılmışdır. Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getmək əzmindədir. Bu müqavilənin imzalanması bazar iqtisadiyyatının Azərbaycanda həyata keçirilməsi üçün ilk böyük addımdır. Biz bu müqaviləni imzalamaqla xarici ölkələrdən Azərbaycana investisiya qoyulması üçün böyük yol açırıq, digər sahələrdə çalışan şirkətlərin də Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi üçün zəmin yaradırıq, müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və ictimai-siyasi həyatında hökm sürən sabitliyi dünyaya bir daha nümayiş etdiririk. Biz bu müqaviləni imzalamaqla müqavilədə iştirak edən şirkətlərin mənsub olduqları böyük ölkələrlə – Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Norveç kimi dövlətlərlə dostluq əlaqələrinin, iqtisadi əməkdaşlığın və ümumiyyətlə, bütün sahələrdə əlaqələrin möhkəmlənəcəyinə ümid bəsləyirik.

Beləliklə, müqavilənin imzalanması üçün gözəl şərait yaranmışdır və biz bu gün böyük bir hadisənin şahidiyik. Müqavilənin imzalanması Azərbaycan Respublikasının həyatında, iqtisadiyyatında və xüsusən neft sənayesində yeni bir mərhələ

açır. Müqavilə 30 il müddətinə bağlanır. Deməli, qarşımızda uzun bir yol var və böyük işlər, böyük vəzifələr durur. Müqaviləni hazırlayanlar yaxşı bilirlər, lakin mən buraya toplaşanlara, bütün Azərbaycan xalqına bəyan etmək istəyirəm ki, bu müqavilənin bağlanması nə qədər çətin idisə, onun həyata keçirilməsi ondan da çətin olacaqdır. Müqavilənin hər iki tərəf üçün, o cümlədən Azərbaycan xalqı üçün, müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün mənfəəti və müsbət nəticələri onun ardıcıl surətdə icrasından asılıdır. Müqavilə ikitərəfli hərəkət olan yola bənzəyir: gərək hər iki tərəf eyni sürətlə hərəkət etsin. Şübhəsiz ki, burada xarici neft şirkətlərinin üzərinə çox böyük vəzifələr düşür. Ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, həmin şirkətlər və onların mənsub olduqları ölkələrin dövlət orqanları bu müqavilənin həyata keçirilməsi üçün vaxtında lazımi tədbirlər görəcəklər.

Azərbaycan Respublikasının üzərinə düşən vəzifələr daha çətin, daha ağırdır. Bilirsiniz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı ağır böhran içərisindədir. Neft sənayesində də böyük çətinliklər yaranmışdır. Məhz bu böhrandan çıxmaq, Azərbaycan iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, xalqımızın rifahını qısa müddətdə lazımi səviyyəyə qaldırmaq üçün hamı əl-ələ verib müqavilənin həyata keçirilməsinə çalışmalıdır. Ümidvaram ki, Azərbaycanın qəhrəman və təcrübəli neftçiləri, alimləri, mütəxəssisləri, iqtisadiyyatımızda bu sahə ilə məşğul olan şəxslər, bir sözlə, hamı bu vəzifəni ən böyük, ən şərəfli vəzifə kimi qəbul edib, onun həyata keçirilməsinə çalışacaqdır. Mən Azərbaycan prezidenti kimi, bu müqavilənin imzalanmasına qərar verərək öz məsuliyyətimi hiss edirəm, sizə söz verirəm ki, onun həyata keçirilməsi üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

Bu gün bu təntənəli və möhtəşəm mərasimdə mən Azərbaycan neftçilərini, Azərbaycan xalqını, bütün Azərbaycan vətəndaşlarını bu əlamətdar tarixi hadisə münasibətilə təbrik edirəm. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin bu sahədə çalışan nümayəndə heyətinin əməyini, ümumiyyətlə, şirkətin bu sahədə gördüyü işləri qiymətləndirirəm və onları nail olduqları müvəffəqiyyətlər münasibətilə təbrik edirəm. Bu müqavilənin hazırlanıb başa çatdırılması üçün böyük işlər görmüş olan xarici ölkələrin neft şirkətləri konsorsiumunun rəhbərlərini, həmin şirkətlərin işçilərinin hamısını ürəkdən təbrik edir, onlara xoş arzularımı yetirir və əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, əməkdaşlığımız uğurlu olacaqdır.

Xarici neft şirkətlərinin mənsub olduqları ölkələrin – ABŞ-ın, Rusiyanın, Böyük Britaniyanın, Türkiyənin, Norveçin dövlət və hökumət başçılarını bu hadisə münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Biz bu müqavilə əsasında sıx birləşir, böyük əməkdaşlığa başlayırıq və mən şübhə etmirəm ki, əməkdaşlığımız uğurlu olacaqdır, buna maneçilik törədən bütün qüvvələr dəf ediləcəkdir, müstəqil Azərbaycan Respublikası öz taleyinin, öz sərvətlərinin sahibi kimi, bu əməkdaşlıq sayəsində dünya birliyində, dünya iqtisadi birliyində öz layiqli yerini tutacaqdır.

Sizi, bu mərasimə toplaşanları, bütün bu məsələlərə müsbət maraq göstərənlərin hamısını bir daha ürəkdən təbrik edir, müqavilənin imzalanması uçun xeyir-dua verirəm. Xeyirli olsun, uğurlu olsun. Azərbaycan xalqının xoşbəxt gələcəyi naminə bu müqavilənin bu gün burada imzalanmasını ürəkdən təbrik edirəm. Sağ olun.

BAKIDA COP29-un LİDERLƏR SAMMİTİNİN AÇILIŞ MƏRASİMİNDƏ PREZİDENT İLHAM ƏLİYEVİN ÇIXIŞI

12 noyabr 2024-cü il

– Hörmətli BMT-nin Baş katibi.

Hörmətli dövlət və hökumət başçıları.

Xanımlar və cənablar.

Mən sizin hamınızı Azərbaycanda salamlayıram.

Qonaqlarımızın çoxu Azərbaycana ilk dəfədir ki, səfər edir. Ümid edirəm ki, onların ölkəmizlə daha yaxından tanış olmaq, onun tarixini, ənənələrini və mədəniyyətini öyrənmək imkanı olacaqdır.

Mən COP29-a aparan yolda Azərbaycana verdiyi dəstəyə görə BMT-nin Baş katibi cənab Antonio Quterreşə və BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Katibliyinə təşəkkürümü bildirmək istərdim. Mən Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Prezidenti, əziz qardaşım Əlahəzrət Şeyx Məhəmməd bin Zayed Əl Nəhyanı və onun bütün komandasını Dubayda COP28-də əldə olunmuş tarixi konsensus münasibətilə təbrik edirəm və Bakıda COP29 üçün hazırlıqlarda verdikləri dəstəyə görə minnətdaram.

Ötən ilin dekabrında təxminən 200 ölkənin yekdil qərarı ilə Azərbaycana COP29-a ev sahibliyi etmək şərəfi verildi. Biz bu qərarı ölkəmizə olan hörmətin əlaməti, beynəlxalq arenada oynadığımız fəal rolun dəyərləndirilməsi kimi görürük.

Azərbaycan Şimal ilə Cənub, Qərb ilə Şərqin qovuşduğu ölkədir və bu, təkcə coğrafiya ilə bağlı deyil. Biz müxtəlif beynəlxalq iştirakçılar arasında siyasi, mədəni, enerji, ticari və nəqliyyat

körpülərini sala bilərik. Azərbaycanın başladığı meqalayihələr artıq Avrasiyanın enerji və daşımalar yollarını dəyişib və məhsuldar, çoxtərəfli əməkdaşlıq formatının qurulması ilə nəticələnib.

Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazisinin 20 faizinin Ermənistan tərəfindən 30 illik işğalına, etnik təmizləməyə və bir milyon azərbaycanlının öz doğma torpaqlarından qovulmasına baxmayaraq, biz özünü təmin edən iqtisadiyyata və müstəqil siyasətə malik güclü ölkəni qura bildik. Dörd il öncə biz İkinci Qarabağ müharibəsində tarixi Qələbəni qeyd etdik.

Bir il əvvəl biz BMT-nin Nizamnaməsinə, beynəlxalq hüquqa və BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 30 il kağız üzərində qalmış qətnamələrinə uyğun olaraq, suverenliyimizi tam bərpa etdik. Biz həmin qətnamələri özümüz icra etdik, beynəlxalq hüququ, ədaləti bərpa etdik və Ermənistanın işğalına son qoyduq. COP29-un sədri kimi Azərbaycan inkişaf etmiş və inkişaf edən ölkələr, Qlobal Cənub və Qlobal Şimal arasında ümumi anlaşmaya nail olmaq üçün əlindən gələni edəcək. Azərbaycan 120 ölkənin yekdil qərarı ilə dörd il ərzində, BMT-dən sonra ikinci beynəlxalq qurum olan Qoşulmama Hərəkatına uğurla sədrlik etdi.

Azərbaycan, həmçinin təxminən 60 ölkəni birləşdirən İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının fəal üzvüdür. Avropa İttifaqının 10 üzvü ilə Azərbaycan sazişlər imzalayıb və Strateji tərəfdaşlıq haqqında bəyannamələr qəbul edib. Bütün bunlar bizə düşünməyə imkan verir ki, biz iqlim dəyişmələri məsələsində fərqli mühüm iştirakçılar arasında körpülərin salınmasında çox faydalı və yardımçı ola bilərik. Azərbaycan çoxtərəfliliyin tərəfdarıdır. Eyni zamanda, biz mədəniyyətlərarası dialoqda fəal rol oynayırıq.

BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı ilə birlikdə biz iki ildən bir Bakıda Mədəniyyətlərarası Forum təşkil edirik. Multikultu-

ralizm bizim dövlət siyasətimizdir və həyat tərzimizdir. Azərbaycan xalqı etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq sülh və razılıq şəraitində bir ailə kimi yaşayır.

İndi isə mən Azərbaycanın Yaşıl gündəliyi haqqında bir neçə söz söyləmək istərdim. Bərpaolunan enerjidə texniki potensialımız quruda 135 giqavat və dənizdə isə 157 giqavat təşkil edir. Ötən il BƏƏ-nin Masdar şirkəti bir regionumuzda 230 meqavatlıq Günəş enerji stansiyasının açılışını etdi. Səudiyyə Ərəbistanının "Acwa Power" şirkəti isə hazırda 240 meqavatlıq külək enerjisi stansiyasını tikir.

COP29 çərçivəsində Birləşmiş Krallığın bp şirkəti ilə 240 meqavatlıq Günəş enerjisi stansiyasının dörd il əvvəl erməni işğalından azad edilmiş Cəbrayıl rayonunda tikilməsi ilə bağlı saziş imzalanacaq. Bu layihə sayəsində dünyanın ən iri neft və qaz terminallarından biri olan Səngəçal terminalında dekarbonlaşma təmin ediləcəkdir.

Biz 2030-cu ilə qədər təxminən altı giqavatlıq Günəş, külək və hidroenerji stansiyalarının tikilməsini planlaşdırırıq. Lakin bu, tam planlarımızın hamısı deyil, 10 giqavatlıq bərpaolunan enerji layihələri üzrə müqavilələr və anlaşma memorandumları imzalanıb.

Biz, həmçinin ixrac bazarlarına diqqət yetiririk və Xəzər dənizindən başlayaraq Qara dənizin dibi ilə enerji kabelinin çəkilməsini nəzərdə tutan digər mühüm enerji təhlükəsizliyi layihəsinin həyata keçirilməsi üçün tərəfdaşlarımızla fəal çalışırıq.

Bu, bizə Avropaya yaşıl enerjini ixrac etmək imkanı verəcək və bu kabelin texniki potensialı dörd giqavatdır. Yeri gəlmişkən, texniki-əsaslandırma işləri bu yaxınlarda bitəcək. Lakin yenə də bu, yalnız başlanğıcdır.

Yaşıl gündəliyimiz, həmçinin Azərbaycanın müxtəlif bölgələrini əhatə edir. Beləliklə, Azərbaycanın Naxçıvan, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionları yaşıl enerji zonaları elan edilib və bu, ərazimizin, demək olar ki, dörddəbir hissəsidir.

İndi isə mən enerji təhlükəsizliyinin digər seqmenti haqqında bir neçə söz söyləmək istərdim. Bu da neft və qazla bağlıdır. Anlayıram ki, bu mövzu iqlim dəyişmələrinə aid konfransda o qədər də populyar deyil. Lakin bunsuz mənim şərhlərim tam olmazdı. Sadəcə, bir informasiya ilə başlamaq istərdim. Dünyada sənaye üsulu ilə ilk neft quyusu Azərbaycanda, Bakıda 1846-cı ildə qazılıb. O, buradan uzaq yerdə yerləşmir və həmin yerə 10-15 dəqiqəlik yoldur. Dənizdə ilk neft quyusu da Azərbaycan neftçiləri tərəfindən Xəzər dənizində XX əsrin ortalarında qazılmışdır. XIX əsrdə qlobal neft hasilatının yarısı Azərbaycanın payına düşürdü.

Əgər o vaxt bəzi Qərb siyasətçiləri və media bizi neft dövləti adlandırsaydı, bu, bəlkə də anlaşılan olardı. Lakin əgər onlar indi, yəni bu gün də bizi neft dövləti adlandırırlarsa, bu, ədalətsizlikdir və yalnız siyasi mədəniyyət və biliklərin çatışmamasından xəbər verir. Bu gün Azərbaycan qlobal neft hasilatında 0,7 faiz, qlobal qaz hasilatında isə 0,9 faiz paya malikdir. Amma dünyada bir nömrəli neft və qaz hasilatçısı olan, Azərbaycandan 30 qat artıq neft hasil edən ölkənin yalan xəbər mediası bizi neft dövləti adlandırır.

Yaxşı olardı ki, ən azı onlar özlərinə və Azərbaycandan 10 dəfə artıq neft hasil edən özlərinin qonşuluğundakı ölkəyə baxsınlar. Azərbaycanın qlobal qaz atılmalarındakı payı cəmi 0,1 faizdir. Mən bu rəqəmləri auditoriyamızın diqqətinə çatdırmalıyam, çünki Azərbaycan COP29-a ev sahibi seçildikdən dər-

hal sonra biz əlaqələndirilmiş və yaxşıca təşkil olunmuş qarayaxma və böhtan kampaniyasının hədəfinə çevrildik.

Qərbin yalan xəbər mediası, dırnaqarası müstəqil QHT-ləri və bəzi siyasətçiləri sanki ölkəmiz haqqında dezinformasiya və səhv məlumatın yayılmasında yarışa çıxıblar. Neftimizin olmasında bizi ittiham etmək bir növ Bakıda il ərzində 250-dən artıq günəşli günün olmasında bizi suçlamağa bənzəyir.

Ölkələrə qiymət başqa meyarlara görə verilməlidir. Məsələn, Azərbaycanda işsizliyin səviyyəsi 5,4 faiz, yoxsulluğun səviyyəsi 5,2 faizdir. Yaşıl gündəliyimizə gəldikdə, mən planlarımızı artıq təsvir etdim. Ölkələr öz xarici borcunu necə idarə edirlər? Azərbaycanın xarici borcu ÜDM-in cəmi 7,5 faizini təşkil edir.

Beləliklə, ölkə göstəricilərinin qiymətləndirilməsində əsas götürülməli bu və bir çox digər mühüm meyar bunlardır, Tanrının bəxş etdiyi təbii sərvətlər meyar kimi götürülməli deyil. Mən bir neçə ay bundan əvvəl söylədim: indi mənə hücum çəkmək istəyənlərin hamısı, – mən beynəlxalq medianı nəzərdə tuturam, – mənim yalnız Tanrının bəxş etdiyi hədiyyə sözlərimə iqtibas edirlər.

Bu gün isə mən bu auditoriyada, burada təkrar etmək istəyirəm: Bu, Tanrının bəxş etdiyi hədiyyədir. Hər bir təbii sərvət – istər neft, qaz, külək, günəş, qızıl, gümüş və mis – bunların hamısı təbii sərvətlərdir. Ölkələr onların olmasına görə günahlandırılmalı və bazarda onlara tələbatın olması səbəbindən onları bazara çıxardıqlarına görə suçlanmalı deyillər. İnsanlara onlar lazımdır. Bir sözlə, mesajım belədir. COP29-un sədri kimi, əlbəttə, biz yaşıl keçidin güclü carçısı olacağıq və bunu edirik, lakin, eyni zamanda, biz realist olmalıyıq.

Digər ittiham məsələsinə gəldikdə, iki il əvvəl Azərbaycan və Avropa Komissiyası enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq bəyannaməsinə imza atdılar. Lakin bu, bizim ideyamız deyildi. Bu, Avropa Komissiyasının təklifi idi. Avropa Komissiyasının sədri bu sənədi imzalamaq üçün iki il öncə Bakıya gəldi, çünki geosiyasi vəziyyətin dəyişməsi səbəbindən onlara bizim qaz lazım idi. Onlar bizdən yardım xahiş etdilər. Biz razılaşdıq. Əgər yardımımıza ehtiyac varsa, biz hər zaman kömək etməyə hazırıq. Dedik, yaxşı, biz enerji təhlükəsizliyində Avropaya kömək edəcəyik. İki il əvvəl həmin bəyannaməni imzalayanda qazımızı alan ölkələrin, yəni Avropa ölkələrinin sayı iki idi. İndi isə səkkiz ölkə alır.

Azərbaycan qazına çıxışı olan on ölkədən səkkizi Avropada yerləşir. Avropa Komissiyası, həmçinin bizdən xahiş edib ki, biz qaz təchizatını 2027-ci ilə qədər iki dəfə artıraq. Bu, Avropa Komissiyasının sədri və mənim tərəfimdən iki il öncə Bakıda imzalanmış bəyannamədə əks olunub. Əfsuslar olsun ki, ikili standartlar, digər ölkələrə dərslər vermək adəti və siyasi riyakarlıq bəzi qərb ölkələrindəki bir sıra siyasətçilər, dövlət nəzarətində olan QHT-lər, yalan xəbər mediası üçün fəaliyyət metoduna çevrilib.

Mənim sonuncu mesajım təxminən bir ildir ki, boykotu təşviq edən dairələrədir. Onlar əllərində olan bütün alətlərdən istifadə etdilər ki, Bakıda COP29-u boykot kampaniyası başlansın. Onlara pis xəbər var: bizim 196 ölkədən gəlmiş və qeydiyyatdan keçmiş 72 min iştirakçımız var. Onların sırasında 80 prezident, vitse-prezident və Baş nazirlər var. Beləliklə, dünya Bakıya toplaşıb və biz bütün dünyaya deyirik: Azərbaycana xoş gəlmisiniz!

Sağ olun.

BAKIDA COP29-un LİDERLƏR SAMMİTİNİN AÇILIŞ MƏRASİMİNDƏ BMT-nin BAŞ KATİBİ ANTONİO QUTERREŞİN ÇIXIŞI

12 noyabr 2024-cü il

– Cənab Prezident Əliyevə, COP sədri Muxtar Babayevə və eyni zamanda, Azərbaycan Hökumətinə qonaqpərvərliyə görə təşəkkürümü bildirirəm. Çox sağ olun.

Prezidentlər bizim əməkdaşlığa etibar edə bilərlər. Həqiqətən də sizin səyiniz nəticəsində uğurlu bir COP-a imza atacağıq. Hər kəsə bu COP-da ehtiyacımız vardır. Həqiqətən bir saata bənzəyən və bir toplam olaraq biz qlobal temperaturların 2,5-ə çatdırılmasına yaxınlaşırıq və vaxt bizim tərəfimizdə deyil. Bu, 2024-cü ilin əlavəsi və ən yüksək temperatur olaraq ən isti il olacaqdır, rekordları qıracaqdır. İqlim baxımından görürük ki, növbəti qasırğa çatmamış ailələr artıq evlərindən qaçırlar, biomüxtəliflik dağılır, insanlar, işçilər həqiqətən də isti bir dövrdə öz huşunu itirirlər. İnsanlar daşqınlardan, infrastrukturu dağıdılan təbii fəlakətlərdən, quraqlıqdan əziyyət çəkirlər, bitkilər tələf olur.

Bütün bunlar və digər faciələr, eyni zamanda, faktiki olaraq insanların səbəb olduğu iqlim dəyişmələri ucbatından baş verir. Burada hər hansı bir ölkə istisna deyil. Bu şoklar bütün xərcləri artırır. Dağıdılmış evlər sığorta haqlarının artımına səbəb olur. Meşələr məhv edilir. Bütün bunlar, həqiqətən də bir növ qaçılmaz ədalətsizliyə səbəb olur, bunu varlılar yaradır, yoxsullar isə onun haqqını ödəyirlər. Biz görürük ki, karbonlar və emissiyalar ortalama olaraq aşağı düşməsə, adaptasiya təd-

birləri tətbiq olunmasa, bütün iqtisadiyyatlar daha böyük ziyana uğrayacaq. Amma bu kontekstdə hələ də ümidimiz qalır. COP28-də siz hər biriniz öz üzərinizə karbohidrogen resurslarından yayınma və xalis sıfra yaxınlaşma öhdəliyi götürmüsünüz. İqlimə uyğunlaşma tədbirlərini təşviq etməyə və eyni zamanda, iqtisadi baxımdan iqlim dəyişmələri planları və milli təklifləri qəbul etməyə söz verdiniz. İndi isə bu sözə əməl etməyin vaxtı çatıb. Bəşəriyyət sizi dəstəkləyəcək. BMT-nin İnkişaf Proqramı və Oksford Universiteti göstərir ki, dünyada əhalinin 80 faizi planda nəzərdə tutulan tədbirləri təşviq etməyə hazırdır. Alimlər, gənclər – hər kəs bu dəyişikliyi tələb edir. Onları eşitmək və duymaq lazımdır, səslərini kəsmək deyil. Beləliklə, daha çox bərpaolunan enerjilər, hər yeni innovasiyalar və hər qiymətin aşağı salınması ilə irəliləyişə nail olmaq imkanınız olacaqdır. Şəbəkələrə və bərpaolunan enerjiyə qoyulan sərmayələr karbohidrogen resurslarından daha çox idi. Demək olar ki, hər yerdə Günəş və külək enerjisi istehsalı ən ucuz variantdır. Ona görə bu resursların, karbohidrogen resurslarının olmaması problem olmayacaqdır və yeni biznes, hər hansı bir ölkə onu dayandıra bilməz. Beləliklə, bərpaolunan enerji hökm sürəcək. Biz əmin olmalıyıq ki, bu, çox sürətli olmalıdır ki, temperaturlar 2,5-dən yuxarı qalxmasın. Eyni zamanda, burada üç prioritetə fokuslanmaq istərdim. İlk növbədə, emissiyaların azaldılması. Qlobal temperaturun azaldılması və 2,5 Selsiyə çatdırılması üçün qlobal emissiyanı hər il 9 faiz azaltmalıyıq. Bu, 2030-cu ilə qədər 43 faiz azalmalıdır. Təəssüf ki, 2019-cu ilin baza xəttinə əsasən bu emissiyalar hələ də artmağa davam edir.

Bu COP sammitində səmərəli karbon bazarının yaradılmasına dəstək göstərilməsi çox önəmlidir. Dünən də biz bu

məsələni müzakirə etdik. Təbii ki, yeni bazar qaydaları təmin edilməlidir. Yerli ictimaiyyətlərə torpağın alınmasına və yaxud da hər hansı bir digər problemə icazə verməmək üçün işlər görülməlidir, iqlim dəyişikliyi planları hazırlanmalıdır. Razılaşdıq ki, sizin yeni planlarınız 1,5 temperatura uyğun olacaq. Bu, o deməkdir ki, həmin plan bütün emissiyaları və iqtisadiyyatları əhatə etməlidir.

Qlobal ehtiyacları nəzərə alaraq enerji səmərəliliyinin ikiqat artırılması və səhralaşmanın qarşısının alınması önəmlidir. Qlobal karbohidrogen resursları 30 faiz azalmalıdır. Eyni zamanda, ölkə daxilində enerji keçidi dayanıqlı iqlim məqsədlərinə, iqlim dəyişikliyi tədbirlərinə uyğun olmalıdır ki, lazımi investisiyaları təşviq edək. Bütün bunlar yerli şərait nəzərə alınaraq ortaq və eyni zamanda, paylaşılmış məsuliyyət əsasında reallaşmalıdır. Amma əlbəttə ki, hər bir ölkə öz işini görməlidir və G20 bu istiqamətdə lider olmalıdır. Onlar ən böyük emissiya edən ölkələrdir. Onların məsuliyyəti daha da yüksəkdir. Onlar texnoloji transferi və keçidi təmin etməlidirlər, inkişaf edən ölkələrə dəstək göstərməlidirlər, bütün dövlətlərin əlində lazımi alətlər və resurslar olmalıdır. BMT bu səylərə dəstək göstərməyə tam hazırdır. İnkişaf edən ölkələrə yeni milli səviyyədə cəlb olunmuş töhfələr, eyni zamanda, ədaləti bərqərar etmək bərpaolunan enerji sektorunda kritik enerji keçidi təşəbbüsləri vasitəsilə bunu etməyə nail olacağıq. Amma nəticə etibarilə bu işi bacara biləcək ölkələr məhz sizsiniz. Ancaq siz bu saata qarşı mübarizə apararaq 1,5 dərəcə hədəfinə nail ola bilərsiniz.

İkincisi, siz öz xalqlarınızı, insanlarınızı iqlim dəyişmələrinin və iqlim böhranlarının fəsadlarından müdafiə etməlisiniz. Eyni zamanda, adaptasiya ehtiyacları ilə maliyyə arasında olan

boşluq 2030-cu ilədək milyardlarla dollara bərabər və ya 300 milyarddan yuxarı olacaqdır. Çatışmayan bu vəsait hər hansı hesabatda qeyd olunan rəqəm deyil. Bu, həyat itkiləri, infrastrukturun dağıdılması deməkdir. Bu cür maliyyə vədlərini icra etmək lazımdır. 2025-ci ilə qədər ən azı 40 milyard dollar vəsait toplanmalıdır. Adaptasiya və investisiya iqtisadiyyatları dəyişə və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri ətrafında formalaşa bilər. Ölkələr yeni fəaliyyət planları hazırladığı zamanda məhz maliyyə vəsaiti bu şəkildə formalaşacaq, dünyada hər kəs erkən xəbərdarlıq sistemləri tərəfindən qorunmalıdır. Bütün təşəbbüslər üzrə bu erkən xəbərdarlıq sistemləri qurulmalıdır, eyni zamanda, iqlim ədalətliliyinə ehtiyacımız var. Həmçinin İtki və Zərərə Cavab Fondundan danışaraq bu cür vəsaiti lazım olan insanlara çatdırmaq önəmlidir.

Eyni zamanda, çarpaz şəkildə olan bütün sektorlara fundamental baxsaq, üçüncü prioritet məhz maliyyədir. İnkişaf edən ölkələr, əlbəttə ki, bir sıra problemlərlə üzləşir. Çatışmayan dövlət infrastrukturu vəsaiti, eyni zamanda, iqlim dəyişmələri, borclanma və digər sahələrdə böyük çətinliklər mövcuddur. Məhz bunun nəticəsində adaptasiya tədbirləri də ləngiyə bilər. Çin istisna olmaqla, keçən il ərzində inkişaf edən və meydana çıxan yeni bazarlar investisiya olunmuş hər bir dollara cəmi 15 sent alıb. COP29 yeni fərq yaratmalıdır və inkişaf edən ölkələr Bakını əliboş tərk etməməlidir. Əminəm ki, buna birlikdə nail olacağıq.

Yeni maliyyə imkanları və bu istiqamətdə beş əsas element lazımdır. Birincisi, dövlət investisiyalarının kəskin şəkildə artırılmasıdır. Dövlət investisiyaları səfərbər olunmalı, inkişaf edən ölkələrə trilyon dollarlarla vəsait ayrılmalıdır. İnnovativ

resurslar, xüsusən aviasiya, karbohidrogen mədən işləridir və buna görə də çirkləndirici tərəflər "daha çox ödəməlidir" prinsipinə əsasən ödəməlidir. Şəffaflıq, hesabatlılıq olmalıdır ki, həqiqətən də bu vəsait reallaşsın. Bu işə daha böyük çoxtərəfli banklar cəlb edilməlidir və əminəm ki, yaxşı xəbərlər olacaq. Burada böyük kapital qoyuluşu səylərinə və biznes modellərin islahatlarına ehtiyac var ki, onlar özəl sektordan əlavə vəsait ala bilsinlər. Bu resurslar çatışmayan kimi görünə bilər, amma onlar çoxtərəfli sistemdə böyüyə bilər. Böyük nəticələr böyük dəyişikliklər tələb edir. Beləliklə, sentyabr ayında Nyu-Yorkda əldə etdiyimiz konsensusa əsasən irəli getməliyik.

Beləliklə, bütün dövlət nümayəndələrinə müraciət etmək istəyirəm ki, artıq itirməyə vaxtımız qalmayıb. İnsanlar, dövlətlər iqlim dəyişmələrinə qarşı mübarizə üçün vəsait ayırmalıdırlar. Əks halda, bu, bəşəriyyətə baha başa gələcək. İqlim maliyyələşməsi xeyirxah əməl deyil, bu, bir investisiyadır. Bu, ixtiyari məsələ deyil, məcburi məsələdir. Hər ikisi əvəzolunmaz tədbirdir, bunlar bəşəriyyətin gələcəyi və firavanlığı üçün lazımdır. Vaxt gedir, sizə inanıram, sizə təşəkkürümü bildirirəm.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BƏRPA OLUNAN ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ OLUNMASI ÜZRƏ

DÖVLƏT PROQRAMI

Giriş

Ənənəvi enerji mənbələrinin tədricən tükənməsini və onlardan istifadə zamanı ətraf mühitə vurulan külli miqdarda ziyanı nəzərə alaraq, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində ekoloji cəhətdən təmiz *bərpa olunan* enerji mənbələrindən (günəş və külək enerjisi, kiçik SES-lər, termal sular, bio-kütlə enerjisi) geniş istifadə olunur. Bu sahədə ABŞ, Kanada, Almaniya, Finlandiya, Norveç, Danimarka, İspaniya, Yaponiya və Çin daha qabaqcıl mövqe tuturlar. Statistikaya görə inkişaf etmiş ölkələrdə bərpa olunan enerji mənbələrinin payına (su elektrik stansiyaları daxil olmaqla) ümumi istehsal olunan enerjinin 13,5 faizi düşür.

Bərpa olunan enerji mənbələri arasında külək enerjisi mühüm yer tutur. Külək enerjisindən istifadəyə görə Almaniya dünya ölkələri arasında liderlik edir. Həmin ölkədə "Bərpa olunan enerji mənbələri haqqında" Qanunun qəbul edilməsi bu işə güclü təkan vermişdir. İndi Almaniyada külək enerji qurğularının istehsalı, quraşdırılması və istismarı sahəsində 35 mindən çox işçi çalışır.

Elektrik enerjisinin istehsalında suyun potensial enerjisi ekoloji baxımdan təmizdir. Bu mənbədən alınan elektrik enerjisinin istehsalı 1990-cı ildən başlayaraq yüksələn templə artır. Böyük su ehtiyatlarına malik olan Latın Amerikası, Asiya və

Afrikanın bəzi ölkələri, həmçinin Avropanın şimal ölkələri digər *bərpa olunan* enerji mənbələrindən istifadə etməklə yanaşı, bu mənbədən də istifadə etməyi prioritet istiqamət kimi qəbul etmişlər.

Günəş enerjisinin birbaşa istilik enerjisinə çevrilməsi dünya praktikasında geniş yayılmışdır və bu, inkişaf etmiş ölkələrdə energetikanın əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. 1997-ci il Kioto razılaşmasının protokoluna əsasən Avropa Birliyi ölkələrində və ABŞ-da *bərpa olunan* enerji mənbələrindən istifadə etmək üçün iri miqyaslı stansiyaların tikintisinə başlanmışdır. Günəş enerjisindən istifadə etməklə alınan istilik enerjisinin həcmi elektrik enerjisi ekvivalentində kifayət dərəcədə yüksəkdir. Belə ki, bu göstərici ABŞ-da 600 MVt, Fransada 100 MVt, İsraildə 100 MVt, Türkiyədə 50 MVt və b. səviyyəsindədir.

ABŞ-da, Almaniyada, Yaponiyada və Çində günəş enerjisini birbaşa elektrik enerjisinə çevirən günəş stansiyalarının əsas işçi elementinin (fotoelementin) hazırlanması üçün yüksək səmərəliliyə malik texnologiyalar tətbiq edilir. Onların faydalı iş əmsalı 12-14 faiz təşkil edir. Belə fotoelementlər əsasında yaradılan stansiyaların tutduğu ərazi 1 MVt üçün 2 hektar təşkil edir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində fotoelementlərin sahə tutumlarının azaldılması istiqamətində geniş elmi tədqiqat işləri aparılır.

Beləliklə, yerləşdiyi əlverişli coğrafi mövqe və iqlim şəraiti dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da ekoloji cəhətdən təmiz *bərpa olunan* enerji mənbələrindən geniş istifadə edilməsinə imkan verir. Bu, istilik elektrik stansiyalarında yandırılan böyük miqdarda yanacağa qənaətlə ya-

naşı, ətraf mühitə atılan zərərli tullantıların miqdarını da xeyli azaldar. Ölkənin təbii potensialından istifadə etməklə alternativ enerji mənbələrinin elektrik və istilik enerjisi istehsalına cəlb edilməsi elektroenergetikanın gələcək inkişaf istiqamətlərində mütərəqqi dəyişikliklər etməyə imkan yaradar.

Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutunda, Radiasiya Problemləri İnstitutunda, Azərbaycan Elmi Tədqiqat Energetika və Enerjilayihə İnstitutunda, həmçinin Bakıhidrolayihə İnstitutunda məqsədyönlü işlər aparılmışdır.

Dövlət Proqramı "Enerji resurslarından istifadə haqqında", "Elektroenergetika haqqında", "Energetika haqqında", "Elektrik və istilik stansiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 20 fevral tarixli 854 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı", 2002-ci il 25 mart tarixli 893 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Enerji və su sektorlarında maliyyə intizamının gücləndirilməsi tədbirləri haqqında", "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" 2003-cü il 24 noyabr tarixli 4 nömrəli Fərmanı, 2004-cü il 11 fevral tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)", habelə "Azərbaycan Respublikasının Sənaye və Energetika Nazirliyinin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 18 aprel tarixli 458 nömrəli Fərmanı və s. normativ hüquqi sənədlər əsasında hazırlanmışdır.

1. Dövlət proqramının məqsədi və əsas vəzifələri

Dövlət Proqramının məqsədi ölkənin təbii potensialından istifadə etməklə bərpa olunan və ekoloji cəhətdən təmiz mənbələrdən enerji istehsalını genişləndirməkdən və karbohidrogen enerji resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Dövlət Proqramının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- elektrik enerjisinin istehsalında *bərpa olunan* enerji mənbələrinin potensialını müəyyənləşdirmək;
- bərpa olunan enerji mənbələrini istismara cəlb etməklə ölkənin enerji resurslarından istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək;
- yeni enerji istehsalı sahələrinin yaradılması hesabına əlavə iş yerlərinin açılmasını təmin etmək;
- Azərbaycan Respublikasında ənənəvi enerji mənbələrinin mövcud ümumi gücü nəzərə alınmaqla *bərpa olunan* enerji mənbələrinin hesabına enerji gücünün artırılması və bununla da ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatının yüksəldilməsinə nail olmaq.

2. Azərbaycanda bərpa olunan enerji potensialı

2.1. Külək enerjisi

Külək enerjisi digər bərpa olunan enerji mənbələri olan günəş, hidroenergetika, geotermal və biokütlə enerjisindən özünün maya dəyərinə, ekoloji təmizliyinə və tükənməzliyinə görə ən sərfəlisidir.

Təcrübə göstərir ki, Azərbaycanın bir çox rayonlarında külək enerjisi qurğularının tətbiqinin böyük perspektivi vardır.

Hesablamalara görə Azərbaycan Respublikası özünün coğrafi vəziyyətinə, təbii şəraitinə və iqtisadi infrastrukturuna görə 800 MVt-a yaxın illik külək enerji ehtiyatına malikdir. Bu ehtiyat ildə təxmini hesablamalara görə 2,4 milyard kVt/saat elektrik enerjisi deməkdir. Bu isə öz növbəsində, ildə 1 milyon tona yaxın şərti yanacağa qənaət, ən əsası isə ildə külli miqdarda tullantıların, o cümlədən azondağıdıcı olan karbon dioksidin atmosferə atılmasının qarşısının alınması deməkdir.

Çoxillik müşahidələr nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ən əlverişli külək şəraiti Abşeron yarımadasında, Xəzər dənizi sahili zolağında və akvatoriyanın şimal-qərb hissəsində olan adalardadır. Azərbaycanın qərbində Gəncə-Daşkəsən zonasında və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur-Culfa ərazisində küləyin orta illik sürəti 3-5 m/san. olduğu üçün bu regionlarda orta güclü külək elektrik qurğularından istifadə etmək olar.

1999-cu ildə Yaponiyanın "Tomen" şirkəti Azərbaycan Elmi Tədqiqat Energetika və Enerjilayihə İnstitutu ilə birlikdə Abşeronda hündürlüyü 30 və 40 metr olan iki qüllə quraşdırmış, küləyin sürətinin orta illik qiyməti v = 7,9 - 8,1 m/san. müəyyən edilmiş və Qobustan rayonu ərazisində ümumi gücü 30 MVt olan külək elektrik stansiyasının quraşdırılmasına dair texniki iqtisadi əsaslandırma hazırlanmışdır.

2002-ci ildə Azərbaycanın bərpa olunan enerji resurslarının qiymətləndirilməsi həyata keçirilmiş və aşkar olunmuşdur ki, Abşeron yarımadası iri həcmdə külək enerjisi potensialına malikdir. Uzunmüddətli küləyin orta sürəti 6 m/san.-dan artıqdır ki, bu da külək enerjisi üçün əlverişli texniki-iqtisadi potensialın olmasını göstərir. Şimal DRES-nin yerləşdiyi ərazidən toplanılmış külək enerjisi üzrə statistik məlumatlar bir daha

təqdim olunan göstəriciləri təsdiq etmişdir. Aparılmış bu tədqiqatlar zamanı Qobustan rayonu ərazisi üçün təqdim olunmuş göstəricilər külək enerjisi potensialının 4-cü sinfinə aid edilir ki, bu da yüksək potensial hesab olunur.

2.2. Günəş enerjisi

Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti günəş enerjisindən istifadə etməklə elektrik və istilik enerjisinin istehsalını artırmağa geniş imkanlar açır. Belə ki, günəşli saatların miqdarı il ərzində ABŞ-da və Orta Asiya ölkələrində 2500-3000 saat, Rusiyada 500-2000 saat, Azərbaycanda isə 2400-3200 saatdır.

Günəş enerjisindən istifadənin inkişafı Azərbaycanın bir çox rayonlarında enerji problemini qismən həll edə bilər. Son zamanlar dünyanın bir sıra qabaqcıl dövlətlərində Fotovodtaik Proqramının (FVP) geniş şəkildə tətbiq olunmasına başlanmışdır. Azərbaycanın bu Proqrama cəlb olunması regionda belə tip enerji sistemlərinin tətbiqində mühüm rol oynaya bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, günəş stansiyalarının effektivliyi ölkənin təbii iqlim şəraitindən və coğrafi movqeyindən asılıdır. Belə ki, bir il ərzində lm^2 yer səthinə düşən günəş enerjisinin miqdarı ABŞ-da 1500-2000 kVt.s, Rusiyada 800-1600 kVt.s, Fransada 1200-1400 kVt.s, Çində 1800-2000 kVt.s və Azərbaycanda 1500-2000 kVts təşkil edir. Göründüyü kimi, Azərbaycan ərazisinə düşən günəş şüalarının miqdarı digər ölkələrlə müqayisədə üstünlük təşkil edir ki, bu da günəş enerjisindən istifadənin tətbiqinə sərmayələrin cəlb edilməsinin səmərəlilik meyarlarından biri kimi qiymətləndirilə bilər.

2.3. Kiçik su elektrik stansiyaları

Azərbaycan Respublikasının ümumi enerji sistemində su elektrik stansiyalarının istehsal gücünün xüsusi çəkisi hazırda

17,8 faiz təşkil edir. 2003-cü ildə istehsal olunan elektrik enerjisinin 2,4 mlrd.kVt.s su elektrik stansiyalarının payına düşür ki, bu da istehsal olunmuş ümumi elektrik enerjisinin 11,4 faizini təşkil edir.

Ölkədə indiyə qədər istifadə edilməmiş hidroenergetika ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün geniş imkanlar vardır. Bu istiqamətdə aparılmış tədqiqat işləri nəticəsində Azərbaycan Respublikasındakı çayların tam hidroenerji potensialının 40 mlrd.kVt.s, texniki cəhətdən əlverişli potensialın isə 16 mlrd.kVts olduğu müəyyən edilmişdir ki, bunun da 5 mlrd.kVt.s kiçik su elektrik stansiyalarının payına düşür.

Su elektrik stansiyalarının tikintisi – sel sularının tənzimlənməsi, ekoloji cəhətdən təmiz elektrik enerjisi istehsalı və yeni suvarma sistemlərinin yaradılması kimi dövlət əhəmiyyətli məsələlərin həllində mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında çaylar üzərində və su təsərrüfatı obyektlərində onlarla kiçik su elektrik stansiyaları yerləşdirmək olar ki, onların da istehsal etdiyi elektrik enerjisi ildə 3,2 mlrd.kVt.s təşkil edə bilər. Yaxın perspektivdə 61 kiçik SES-in tikintisi məqsədəuyğun hesab edilir. Bu SES-lər irriqasiya kanalları üzərində, axını tənzimlənməmiş çaylarda və tikiləcək su anbarlarının yanında yerləşdirilə bilər. Ölkədə həmçinin vahid enerji sisteminin elektrik xətlərindən və yarımstansiyalarından uzaqda yerləşən obyektlərin, yaşayış məntəqələrinin elektrik enerjisi ilə təchizində mikro SES-lərdən də istifadə olunması elektrik enerjisi problemləri ilə yanaşı, digər sosial məsələlərin də həllinə imkan yarada bilər.

Naxçıvan Muxtar Respublikası enerji sisteminin ölkənin əsas enerji sistemi ilə əlaqəsinin olmadığını nəzərə alaraq, orta,

kiçik, mikro su elektrik stansiyalarının ilk növbədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında tikilməsi daha məqsədəuyğundur.

2.4. Biokütlə enerjisi

Azərbaycan Respublikasında sənaye, kənd təsərrüfatı və sosial xidmət sahələrinin sürətli inkişafı biokütlədən istifadə etməklə enerji istehsalı üçün yeni imkanlar açır. Ölkədə biomaddələrin aşağıdakı mənbələri mövcuddur:

– yanma qabiliyyəti olan sənaye tullantıları;
– meşə təsərrüfatı və ağac emalı sahələrinin tullantıları;
– kənd təsərrüfatı məhsulları və üzvi birləşmə tullantıları;
– məişət və kommunal sahələrinin tullantıları;
– neft və neft məhsulları ilə çirklənmiş sahələrdən alınan tullantılar.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində istehsal tullantılarının tərkibinin çox hissəsini biokütlə maddələri təşkil edir. Həmin biokütlə maddələrindən elektrik enerjisinin istehsalında istifadə olunan bioqaz, biomaye və bərk biokütlənin alınması mümkündür. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında hər il tullantıların zərərsizləşdirilməsi poliqonlarına 2,0 milyon tondan çox bərk məişət və istehsalat tullantıları atılır. Bakı və ölkənin iri sənaye şəhərlərində ictimai binaların qızdırılmasındakı çətinlikləri aradan qaldırmaqda bərk məişət və istehsalat tullantılarının utilizasiya olunması (emal edilməsi) həmin problemlərin qismən aradan qaldırılmasını təmin etmiş olardı.

Artıq bir çox Avropa ölkələrində bu problemin həlli yolları tapılmışdır. Belə ki, əhalisi sıx olan ərazilərdə zibilyandırma zavodları tikilməklə, orada məişət tullantıları yandırılır. Zibillərin yandırılmasından alınan enerji hesabına ətrafdakı yaşayış məntəqələri istilik və elektrik enerjisi ilə təmin edilir. Yan-

dırılmış tullantıların qalıqlarından isə gübrə kimi torpaqların münbitliyini artırmaq məqsədilə geniş istifadə olunur. Göründüyü kimi, kompleks əhəmiyyəti olan belə zavodların tikilməsi Azərbaycan üçün də çox zəruridir.

2.5. Geotermal enerji

Yer təkinin istiliyi bir çox ölkələrdə sənaye, kənd təsərrüfatı, məişət və kommunal sahələrdə və təbabətdə geniş istifadə olunur. Enerji istehsalında və istehlakında geotermal enerji mənbələrindən istifadənin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onların tətbiqi iri həcmli maliyyə vəsaiti tələb etmir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi termal sularla zəngindir. Bunlar Böyük və Kiçik Qafqaz dağları, Abşeron yarımadası, Talış dağ-yamac zonası, Kür çökəkliyi və Xəzəryanı-Quba ərazisi kimi geniş sahələri əhatə edir. Göstərilən ərazilərdə olan termal suları istifadəyə cəlb etməklə məişətdə və digər sahələrdə istilik enerjisinə olan ehtiyacın bir hissəsini ödəmək mümkündür.

Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində özəl investisiya mənbələrini cəlb etməklə bərpa olunan enerji mənbələrinin imkanlarından maksimum istifadə edərək ölkənin elektrik enerjisi sisteminə əlavə güclər qoşula bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2004-cü il 21 oktyabr tarixli 462 nömrəli
Sərəncamı ilə
TƏSDİQ EDİLMİŞDİR

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
17 iyul 2023-cü il tarixli 3970 nömrəli
Sərəncamı ilə
Dövlət Proqramında dəyişiklik edilmişdir.

ENERJİ RESURSLARINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ VƏ ENERJİ EFFEKTİVLİYİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 11-ci bəndinə uyğun olaraq enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi, təşkilati və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir, bu sahədə dövlət orqanlarının (qurumlarının), fiziki və hüquqi şəxslərin fəaliyyətini və onlar arasında yaranan münasibətləri tənzimləyir.

1-ci fəsil
Ümumi müddəalar

Maddə 1. Bu Qanunun əhatə dairəsi

Bu Qanun enerjinin istehsalı, saxlanması, ötürülməsi, nəqli, paylanması, satışı və istehlakı sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyir və bu sahədə fəaliyyət göstərən dövlət

orqanlarına (qurumlarına), fiziki və hüquqi şəxslərə, o cümlədən son istehlakçılara şamil olunur.

Maddə 2. Əsas anlayışlar

2.1. Bu Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

2.1.1. enerji (enerji resursları) – bütün növ enerji məhsulları, o cümlədən yanacaq növləri, bərpa olunan enerji, elektrik, istilik, su enerjisi və digər enerji formaları;

2.1.2. enerji effektivliyi – məhsulun (işin, xidmətin) və ya enerjinin istehlak olunan enerjiyə nisbəti;

2.1.3. təsərrüfat subyekti – hüquqi şəxslər və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər;

2.1.4. enerji resurslarından səmərəli istifadə – ətraf mühitə texnogen təsirin azalması şərtilə enerji resurslarının (enerjinin) iqtisadi cəhətdən daha faydalı istifadəsi;

2.1.5. enerji effektivliyi üzrə tədbirlər – enerji resurslarından səmərəli istifadəyə yönəlmiş təşkilati, hüquqi, elmi, texnoloji və iqtisadi tədbirlərin məcmusu;

2.1.6. enerjiyə qənaət – enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin tətbiqi nəticəsində istehlak olunan enerji miqdarının azaldılması;

2.1.7. enerji auditi – enerji istehlakına dair məlumatın əldə edilməsi və iqtisadi cəhətdən səmərəli enerji istehlakı imkanlarının müəyyənləşdirilməsi məqsədilə binaların (qurğuların) və təsərrüfatların qiymətləndirilməsi;

2.1.8. enerji auditoru – bu Qanunla müəyyən edilmiş tələblərə cavab verən və enerji auditini həyata keçirən, energetika və iqtisadi sahələrdə ali təhsilə malik və müvafiq ixtisas üzrə ən azı 3 (üç) il iş təcrübəsi olan fiziki şəxs;

2.1.9. enerji effektivliyi üzrə xidmətlər – istehlak olunan enerjinin həcminin ölçülməsi, təhlili və səmərəliliyin qiymətləndirilməsi, habelə enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin tətbiqi ilə bağlı xidmətlərin məcmusu;

2.1.10. enerji istehlakı üzrə məhsulların etiketlənməsi – enerji və digər resurslarından istifadənin effektivliyinin səviyyəsi barədə istehlakçının enerji etiketi vasitəsilə məlumatlandırılması;

2.1.11. enerji etiketi – enerji istehlak edən və ya enerji istehlakına təsir edən avadanlığın, qurğu və cihazların enerji istehlakı həcminə dair sənəd;

2.1.12. enerji menecmenti sistemi – enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan daimi enerji idarəetmə sistemi;

2.1.13. enerji idarəçisi (meneceri) – müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi tələblərə cavab verən, energetika və texniki sahələrdə ali təhsilə malik və müvafiq ixtisas üzrə ən azı 3 (üç) il iş təcrübəsi olan, enerjidən səmərəli istifadəyə cavabdeh fiziki şəxs;

2.1.14. ağıllı sayğac – istehlak olunan enerjinin miqdarını və dəyərini zamana görə ölçən, məlumatların müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə, təchizatçılara və istehlakçılara çatdırılmasını təmin edən müasir ölçmə cihazı;

2.1.15. kogenerasiya – bir proses çərçivəsində istilik enerjisi ilə elektrik və ya mexaniki enerjinin eyni zamanda yaradılması;

2.1.16. kogenerasiya qurğusu – kogenerasiya rejimində işləyə bilən qurğu;

2.1.17. yüksək effektiv kogenerasiya qurğusu – istilik və elektrik enerjisinin ayrılıqda istehsalı ilə müqayisədə ilkin enerji resursuna ən azı 10 faiz qənaət edən kogenerasiya qurğusu;

2.1.18. ekoloji dizayn tələbi – enerji istehlak edən və ya enerji istehlakına təsir edən məhsulun ətraf mühitə təsir göstəricilərinin ekoloji tələblərə uyğunluğunu təmin etmək üçün məhsula və ya onun konstruksiyasına dair tələblər;

2.1.19. ekoloji dizayn – ekoloji dizayn tələblərinin enerji istehlak edən və ya enerji istehlakına təsir göstərən məhsulun dizaynına inteqrasiyası;

2.1.20. effektivlik potensialı – texniki cəhətdən mümkünlüyü və iqtisadi cəhətdən əlverişliliyi nəzərə alınmaqla enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin tətbiqi nəticəsində qənaət oluna biləcək enerjinin miqdarı.

2.2. Bu Qanunda istifadə olunan digər anlayışlar energetika sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunlarında və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş mənaları ifadə edir.

Maddə 3. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

3.1. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, bu Qanundan, energetika sahəsini tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, energetika və enerji resurslarından səmərəli istifadə sahəsində münasibətləri tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından ibarətdir.

3.2. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində bu Qanundan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq olunur.

3.3. Ələt azad iqtisadi zonasında enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində münasibətlər "Ələt azad iqtisadi zonası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq tənzimlənir.

2-ci fəsil
Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət siyasəti

Maddə 4. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət siyasətinin əsas məqsədləri və dövlətin vəzifələri

4.1. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

4.1.1. Azərbaycan Respublikasının energetika sisteminin etibarlılığının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

4.1.2. enerji resurslarından səmərəli istifadə etməklə rəqabətə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi;

4.1.3. enerji resurslarından səmərəli istifadəyə xidmət edəcək əlverişli mühitin yaradılması, enerji effektivliyi üzrə tədbirlərə və yüksək effektiv texnologiyalara investisiyaların cəlbinin təşviq edilməsi;

4.1.4. enerji istehsalçıları, ötürücüləri, nəql edənləri, paylayıcıları, təchizatçıları və istehlakçıları, habelə dövlət orqanları (qurumları) və yerli özünüidarəetmə orqanları arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi.

4.2. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlətin vəzifələri aşağıdakılardır:

4.2.1. bu sahədə normativ hüquqi bazanın qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması;

4.2.2. enerji effektivliyi üzrə stimullaşdırıcı və təşviqedici mexanizmlərin həyata keçirilməsi, enerjiyə qənaət edən texnologiyalara və xidmətlərə investisiya qoyuluşunun dəstəklənməsi;

4.2.3. enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinin faydası, iqtisadi, ekoloji və sosial üstünlükləri haqqında enerji istehlakçılarının maarifləndirilməsi və məlumatlandırılması;

4.2.4. energetika sistemlərinin iş rejiminin optimallaşdırılması, enerjinin istehsalı, saxlanması, ötürülməsi, nəqli, paylanması, habelə satışında və istehlakında normadan artıq enerji sərfinin və itkilərin aradan qaldırılması, enerji resurslarının istehsalı və istehlakı sahəsində tarif siyasətinin optimallaşdırılması;

4.2.5. yüksək effektiv texnologiyalardan və müasir ölçmə vasitələrindən istifadə edilməsi;

4.2.6. ayrı-seçkiliyə yol vermədən şəffaf və enerjinin istehsalı, saxlanması, ötürülməsi, nəqli, paylanması, satışında və istehlakında iştirak edən tərəflərin maraqlarına uyğun enerji audit sisteminin fəaliyyətinin təmin edilməsi;

4.2.7. enerji effektivliyi üzrə xidmət bazarının inkişaf etdirilməsi;

4.2.8. enerjidən səmərəli istifadə sahəsində elmi tədqiqatların aparılmasının və innovasiyaların tətbiqinin təşviq edilməsi;

4.2.9. binaların enerji effektivliyi üzrə pasportlaşdırılmasının həyata keçirilməsi;

4.2.10. enerji menecmenti sisteminin formalaşdırılması və tətbiqi;

4.2.11. enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi;

4.2.12. enerji resurslarından səmərəli istifadə sahəsində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi;

4.2.13. enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində kadr hazırlığının həyata keçirilməsi.

Maddə 5. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət proqramları

5.1. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi, mövcud enerji effektivliyinin təhlili və qiymətləndirilməsi, enerji effektivliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin tətbiqi, gözlənilən və ya əldə ediləcək enerjiyə qənaət miqdarının müəyyən edilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) enerji effektivliyi üzrə dövlət proqramları qəbul edir.

5.2. Bu Qanunun 5.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş dövlət proqramlarının layihələrinə dair "Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada strateji ekoloji qiymətləndirmə (SEQ) sənədi hazırlanır və həmin sənədin dövlət ekoloji ekspertizası həyata keçirilir.

3-cü fəsil
Enerji auditi, enerji menecment sistemləri və enerji idarəçisi (meneceri)

Maddə 6. Enerji auditi

6.1. Enerji auditi enerji effektivliyinin artırılması və enerjiyə qənaət imkanlarını, enerji itkilərinin və ətraf mühitə atılan tullantıların miqdarını və həyata keçiriləcək iqtisadi cəhətdən səmərəli enerji effektivliyi tədbirlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə aparılır. Enerji auditi bu Qanunun 6.3-cü maddəsində göstərilən hal istisna olmaqla könüllü aparılır.

6.2. Enerji auditinin nəticəsinə dair hesabat enerji auditinin sifarişçisinə təqdim olunur.

6.3. Təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq məcburi enerji auditi keçirilməli olan təsərrüfat subyektlərinin və qeyri-yaşayış binalarının siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi meyarlar əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən təsdiq edilir.

6.4. Məcburi enerji auditi 3 ildən bir keçirilir.

6.5. Məcburi enerji auditinin aparılması ilə bağlı tələblər Azərbaycan Respublikası rezidentlərinin Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarda yerləşən filial və nümayəndəliklərinə şamil edilmir.

6.6. Enerji auditi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqandan (qurumdan) ixtisas attestatı almış fiziki şəxslər (enerji auditorları) tərəfindən bu Qanunun tələbləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

6.7. Fiziki şəxsə ixtisas attestatının verilməsi üçün onun işlədiyi hüquqi şəxs (enerji auditi üzrə təşkilat) bu barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) müraciət edir.

6.8. Enerji auditorlarının və enerji auditi üzrə təşkilatların reyestrinin aparılmasını və onların fəaliyyətinə nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) həyata keçirir.

6.9. Bu Qanunun 6.7-ci maddəsində nəzərdə tutulan ixtisas attestatının forması və verilməsi, attestatın qüvvədə olma müddətinin dayandırılması və ya onun ləğv edilməsi, eləcə də enerji auditorlarının və enerji auditi üzrə təşkilatların reyestrinin aparılması və onların fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçiril-

məsi qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən olunur.

6.10. Energetika və iqtisadi sahələrdə cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş şəxslər enerji auditoru kimi fəaliyyət göstərə bilməz.

6.11. Enerji auditorları və enerji auditi üzrə təşkilatlar məcburi enerji auditi aparılan təsərrüfat subyektlərinin tabeliyində ola bilməz.

6.12. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) enerji auditorlarının və enerji auditi üzrə təşkilatların reyestrində olan aşağıdakı məlumatları rəsmi internet səhifəsində yerləşdirir və müntəzəm olaraq yenilənməsini təmin edir:

6.12.1. enerji auditi üzrə təşkilatın adı, təşkilati-hüquqi forması və ünvanı;

6.12.2. enerji auditorunun soyadı, adı, atasının adı və ünvanı;

6.12.3. ixtisas attestatının nömrəsi, verilmə və qüvvədə olma tarixi;

6.12.4. ixtisas attestatının qüvvədə olma müddətinin dayandırılması və ya onun ləğv edilməsi barədə məlumat.

6.13. Enerji auditoru ilə enerji auditinin sifarişçisi arasında münasibətlər, eləcə də enerji auditoruna ödəniləcək xidmət haqqının məbləği tərəflər arasında bağlanmış müqavilə ilə tənzimlənir.

6.14. Enerji auditinin keçirilməsi qaydası, həmçinin enerji auditinin nəticəsinə dair hesabatın təqdim edilməsi qaydası və forması müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 7. Enerji menecmenti sistemi

7.1. Təsərrüfat subyektləri bu Qanunun tələblərinə riayət etməklə enerji menecment sistemi yaratmaq hüququna malikdirlər.

7.2. Enerji menecment sisteminə dair tələbləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir.

7.3. Bu Qanunun 6.4-cü maddəsinin tələbləri "Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada akkreditasiya edilmiş qurum tərəfindən enerji menecmenti sisteminin yaradılması ilə bağlı sertifikatlaşdırılmış təsərrüfat subyektlərinə şamil edilmir.

Maddə 8. Enerji idarəçisi (meneceri)

8.1. Aşağıda qeyd edilən təsərrüfat subyektlərinin rəhbərləri və qeyri-yaşayış binalarının mülkiyyətçiləri (idarəçiləri) tərəfindən enerjinin səmərəli istifadəsinə cavabdeh şəxs olan enerji idarəçisi (meneceri) təyin edilir:

8.1.1. illik enerji istehlakı 1 000 ton neft ekvivalentindən çox olan təsərrüfat subyektlərində;

8.1.2. tikinti sahəsi ən azı 10 000 kvadratmetr və ya illik enerji istehlakı 250 ton neft ekvivalentindən çox olan qeyri-yaşayış binalarında.

8.2. Enerji idarəçisinə (menecerinə) dair tələbləri, habelə onların attestasiyadan keçirilməsi qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir.

4-cü fəsil
Enerji effektivliyi üzrə xidmətlərin təşkili və təşviqi

Maddə 9. Enerji effektivliyi üzrə xidmətlər

9.1. Enerji effektivliyi üzrə xidmətlər sifarişçi ilə enerji effektivliyi xidmətlərinin icraçısı arasında bağlanmış müqavilə əsasında göstərilir.

9.2. Bu Qanunun 9.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müqavilənin nümunəvi formasını və şərtlərini, habelə bu xidmətlərin həyata keçirilməsi qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyənləşdirir.

Maddə 10. Enerji effektivliyi üzrə xidmətlərin təşviqi

10.1. Enerji effektivliyi üzrə xidmətləri təşviq etmək və bu xidmətlərdən istifadəni genişləndirmək məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) aşağıdakı tədbirləri həyata keçirir:

10.1.1. enerji effektivliyi üzrə xidmətlərin icraçılarının siyahısını rəsmi internet səhifəsində yerləşdirir və müntəzəm olaraq yenilənməsini təmin edir;

10.1.2. tərəfləri bu sahədə qabaqcıl təcrübə barədə məlumatlandırır;

10.1.3. enerji effektivliyi üzrə xidmətlərin mövcud vəziyyətinə və inkişafına dair hesabat hazırlayır və dərc edir.

5-ci fəsil
İstehlak olunan enerjinin hesablanması və istehlakçıların məlumatlandırılması

Maddə 11. İstehlak olunan enerjinin hesablanması

11.1. Enerji təchizatçıları elektrik enerjisi, təbii qaz, mərkəzi isitmə və soyutma təchizatı və isti *su* istehlakçılarını ağıllı sayğaclarla təchiz edir.

11.2. Enerji təchizatçıları mövcud sayğaclar zədələndiyi və ya onların dəyişdirilməsi zərurəti yarandığı hallarda da istehlakçıları ağıllı sayğaclarla təmin edir.

11.3. Bu Qanunun 11.1-ci və 11.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda ağıllı sayğacların quraşdırılmasının texniki cəhətdən mümkünsüzlüyü və iqtisadi cəhətdən səmərəsiz olması enerji təchizatçıları tərəfindən əsaslandırılmalıdır.

11.4. Binaların istilik enerjisi ilə təchizatı mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirildikdə qoşulma nöqtəsində istilik və isti su sayğacı quraşdırılır.

11.5. İstilik enerjisini ölçmək üçün istehlakçıların ağıllı sayğaclardan istifadəsi texniki cəhətdən mümkün və ya iqtisadi cəhətdən səmərəli olmadığı hallarda, istilik enerjisinin təchizatçısı öz hesabına istilik enerjisi istehlakının ölçülməsi məqsədilə istilik nəzarət cihazlarını və istilik xərclərinin istilik istifadə miqdarına bağlı olaraq bölgüsünü təmin edən sistemləri bu Qanunun 11.3-cü maddəsi nəzərə alınmaqla quraşdırır.

Maddə 12. Məlumatların istehlakçılara çatdırılması və qorunması

12.1. Enerji təchizatçısı istehlakçıların istehlak olunmuş enerjiyə dair aşağıdakı məlumatlara əlçatanlığını təmin edir:

12.1.1. ən azı son üç ili əhatə edən və mütəmadi təqdim olunan hesabat dövrlərinə uyğunlaşdırılmış istehlak məlumatları;

12.1.2. ağıllı sayğacdan müasir internet şəbəkəsi vasitəsilə ötürülən və ya sayğacın interfeysindən əldə edilən istənilən müddət (ay və il) üzrə istehlak məlumatları.

12.2. Enerji təchizatçısı:

12.2.1. istehlak edilən enerji haqqında məlumatları istehlakçıya və istehlakçının razılığı ilə enerji effektivliyi xidməti icraçısına mütəmadi, asanlıqla başa düşülən və analoji dövrlə müqayisə etmə imkanı verən formada təqdim edir;

12.2.2. istehlakçılara enerji istehlakı üzrə məlumatların elektron formada göndərilməsi imkanının yaradılmasını, həmçinin istehlakçıların sorğusu əsasında onlara istehlak etdikləri enerjiyə dair aydın və başa düşülən izahın verilməsini təmin edir;

12.2.3. ağıllı sayğacın funksiyaları və ondan istifadə qaydası barədə istehlakçıları məlumatlandırır;

12.2.4. istehlakçıya aid məlumatların qorunmasını və məxfiliyini təmin edir.

12.3. Bu maddədə nəzərdə tutulan məlumatlar enerji təchizatçısı tərəfindən istehlakçıya ödənişsiz təqdim edilir.

6-cı fəsil
Enerjinin istehsalı, saxlanması, ötürülməsi, *nəqli*, paylanması və təchizatında səmərəlilik

Maddə 13. Effektivlik potensialının qiymətləndirilməsi və enerji effektivliyi üzrə öhdəliklər

13.1. Effektivlik potensialının qiymətləndirilməsini müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) həyata keçirir.

13.2. Elektrik və istilik enerjisi istehsalı və təbii qazın emalı üzrə effektivlik potensialının qiymətləndirilməsi qaydasını və qiymətləndirmə meyarlarını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir.

13.3. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) enerji effektivliyi potensialının qiymətləndirilməsinin nəticələri nəzərə alınmaqla, enerji istehsalçıları üçün enerji resurslarından səmərəli istifadəyə dair öhdəliklər müəyyən edir.

Maddə 14. Enerjinin ötürülməsi, nəqli və paylanmasında effektivlik

14.1. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) elektrik enerjisi, təbii qaz və istilik enerjisinin ötürücü, nəqli, həmçinin onların paylayıcı sistemlərində effektivlik göstəricilərinin qiymətləndirilməsi əsasında enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin dairəsini müəyyənləşdirir və aşağıdakıların həyata keçirilməsini təmin edir:

14.1.1. enerji effektivliyi tədbirlərinin stimullaşdırılmasını;

14.1.2. enerji effektivliyini stimullaşdıran tarif siyasətinin formalaşdırılması üçün təkliflərin verilməsini;

14.1.3. istehsal gücləri və sistemin daha optimal iş rejimi hesabına xərclərin azaldılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini.

7-ci fəsil
Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi üzrə tədbirlər

Maddə 15. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi üzrə təşviqedici tədbirlər

15.1. Enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinin təşviqi məqsədilə aşağıdakı stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilir:

15.1.1. qrant və subsidiyaların ayrılması;

15.1.2. pilot layihələrin tətbiqi;

15.1.3. güzəştli kreditlərin verilməsi.

15.2. Bu Qanunun 15.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan təşviqedici tədbirlər aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

15.2.1. enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin və dövlət proqramlarının icrasının dəstəklənməsi;

15.2.2. bu Qanunun 19.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan elmi-texniki fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi;

15.2.3. enerji menecmenti sisteminin tətbiqi;

15.2.4. ağıllı sayğacların və sistemlərin tətbiqi;

15.2.5. kogenerasiya və yüksək effektiv kogenerasiya qurğularının tətbiqi;

15.2.6. bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə.

Maddə 16. Enerji effektivliyi fondunun yaradılması və fəaliyyəti

16.1. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin stimullaşdırılması və təşviqi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) enerji effektivliyi fondu yaradır.

16.2. Enerji effektivliyi fondu aşağıdakı mənbələr hesabına maliyyələşir:

16.2.1. enerji resurslarının satışından bu Qanunun 16.4-cü maddəsində nəzərdə tutulan qayda ilə müəyyən edilən məbləğdə fonda köçürülən vəsait;

16.2.2. kreditlər və qrantlar;

16.2.3. hüquqi və fiziki şəxslərin könüllü ianələri;

16.2.4. beynəlxalq təşkilatların və digər donorların ayırmaları;

16.2.5. fondun vəsaitinin idarə olunmasından əldə olunan gəlirlər;

16.2.6. qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr.

16.3. Enerji effektivliyi fondunun vəsaiti bu Qanunun 15.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunur.

16.4. Enerji effektivliyi fondunun vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadə qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir.

Maddə 17. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi üzrə digər tədbirlər

17.1. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) enerji effektivliyinin yüksəldilməsi üçün aşağıdakıları müəyyən edir:

17.1.1. binalar üçün minimum enerji effektivliyi normalarını;

17.1.2. binaların enerji effektivliyi üzrə pasportlaşdırılması qaydalarını;

17.1.3. enerji istehlakı ilə əlaqədar məhsulların etiketlənməsi qaydalarını;

17.1.4. enerji istehlak edən və ya enerji istehlakına təsir edən məhsullar üzrə ekoloji dizayn tələblərini.

17.2. İstehsal proseslərində və əsas məqsədi işıqlandırma olmayan məhsullarda xüsusi istifadəsi nəzərdə tutulan közərmə lampaları istisna olmaqla, dəyişən cərəyan dövrəsində işıqlandırma məqsədilə istifadə edilə bilən elektrik közərmə lampalarının aşağıdakı tarixlərdən idxalı, istehsalı və satışı qadağandır:

17.2.1. 60 Vt və yuxarı gücə malik olan közərmə lampaları 2026-cı il yanvarın 1-dən;

17.2.2. 25 Vt-dan (25 Vt daxil olmaqla) 60 Vt-a qədər gücə malik olan közərmə lampaları 2026-cı il iyulun 1-dən.

8-ci fəsil
Yekun müddəalar

Maddə 18. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində informasiya təminatı və maarifləndirmə

18.1. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində informasiya təminatı və maarifləndirmə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən həyata keçirilir. Bu məqsədlə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) aşağıdakı tədbirləri həyata keçirir:

18.1.1. enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi üzrə stimullaşdırıcı və təşviqedici mexanizmlər barədə məlumatların, enerji auditi və enerji effektivliyi xidmətləri, eləcə də enerji effektivliyi üzrə fondun vəsaitləri və onlardan istifadəyə dair məlumatların yayılmasını təmin edir;

18.1.2. istehlakçıları enerji effektivliyi üzrə tədbirlərin faydası barədə məlumatlandırmaq məqsədilə maarifləndirmə və təlim təşəbbüslərini təşviq edir;

18.1.3. istehlakçıların enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi, habelə məhsulların enerji səmərəliliyi ilə bağlı zəruri məlumat təminatını həyata keçirir;

18.1.4. mediada enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi ilə bağlı maarifləndirməni təşkil edir;

18.1.5. istehlakçıların enerji resurslarından səmərəli istifadə sahəsində elmi-texniki yeniliklər, enerji effektivliyi üzrə tədbirlər, enerji auditorları və enerji effektivliyi üzrə xidmət təminatçıları barədə məlumatlandırılmasını təmin edir.

Maddə 19. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsinin elmi-texniki təminatı

19.1. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsinin elmi-texniki təminatı elmi tədqiqat proqramları, o cümlədən enerjiyə qənaət texnologiyalarının, avadanlığın və materialların yaradılması, habelə tətbiqi üzrə innovasiya layihələri çərçivəsində həyata keçirilir.

19.2. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində stimullaşdırıcı və təşviqedici tədbirlər çərçivəsində aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilən elmi fəaliyyətə dəstək verilir:

19.2.1. enerji effektivliyi sahəsində elmi nailiyyətlərin və yeniliklərin tətbiqi;

19.2.2. enerji effektivliyi sahəsində yeni materialların, texnika və texnologiyaların yaradılması və tətbiqi;

19.2.3. enerji effektivliyi üzrə tədqiqat proqramlarının və layihələrin hazırlanması;

19.2.4. elmi araşdırmaların aparılması.

Maddə 20. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq

Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir.

Maddə 21. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərini pozan şəxslər Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 22. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət nəzarəti

22.1. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən həyata keçirilir.

22.2. Bu Qanunun 22.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan nəzarətin həyata keçirilməsi qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir.

Maddə 23. Bu Qanunun qüvvəyə minməsi

23.1. Bu Qanun 2022-ci il iyulun 1-dən qüvvəyə minir.

23.2. Bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündən "Enerji resurslarından istifadə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 30 may tarixli 94-IQ nömrəli Qanunu (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1997, № 2, maddə 120; 2001, № 12, maddə 736; 2004, № 4, maddə 202; 2017, № 6, maddə 1016) ləğv edilir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 9 iyul 2021-ci il
№ 359-VIQ

ENERGETİKA HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 11-ci bəndinə uyğun olaraq, energetika sahəsində fəaliyyətin ümumi hüquqi, iqtisadi və idarəetmə əsaslarını, habelə enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin, sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılmasının, davamlı iqtisadi inkişafın dəstəklənməsinin, istehlakçıların etibarlı, keyfiyyətli, əlçatan və təhlükəsiz enerji ilə təmin edilməsinin mexanizmlərini müəyyən edir.

1-ci fəsil
Ümumi müddəalar

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.1. Bu Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1.1.1. energetika – enerjinin kəşfiyyatı, işlənilməsi, hasilatı, emalı, istehsalı, saxlanılması, alqı-satqısı, idxalı, ixracı, nəqli (ötürülməsi), paylanması və istifadəsini ehtiva edən iqtisadiyyat sahəsi;

1.1.2. energetika sahəsində fəaliyyət – bu Qanunun 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan və bu Qanuna uyğun olaraq həyata keçirilən fəaliyyət növləri;

1.1.3. energetika obyekti – enerjinin istehsalı, emalı, nəqli (ötürülməsi), paylanması və saxlanılması üçün istifadə olunan avadanlıq, qurğu və onlara aid tikililərin məcmusu;

1.1.4. energetika subyekti – energetika sahəsində fəaliyyət növlərindən birini və ya bir neçəsini həyata keçirən hüquqi və ya fiziki şəxs;

1.1.5. energetika şəbəkəsi – enerjinin nəqli (ötürülməsi) və paylanması üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq, qurğu və onlara aid tikililərin məcmusu;

1.1.6. enerji (enerji resursları) – bütün növ enerji məhsulları, o cümlədən yanacaq növləri, bərpa olunan enerji, elektrik, istilik enerjisi və digər enerji formaları;

1.1.7. enerji balansı – enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, enerjiyə olan tələb və təklifin proqnozlaşdırılması və onun göstəricilərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən təsdiq edilən ayrı-ayrı enerji növləri üzrə uçot göstəriciləri sistemi;

1.1.8. enerji istehlakçısı (istehlakçı) – öz ehtiyacları üçün enerjini satın alan fiziki və ya hüquqi şəxs;

1.1.9. qeyri-məişət istehlakçısı – bu Qanunun 1.1.10-cu maddəsində nəzərdə tutulan istehlakçılar istisna olmaqla, digər enerji istehlakçısı;

1.1.10. məişət istehlakçısı – yaşayış evlərində və mənzillərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 91-ci maddəsində nəzərdə tutulan xüsusi təyinatlı mənzil fondunun yaşayış sahələrində, həmçinin bağlarda, qarajlarda və digər oxşar tikililərdə məişət ehtiyacları üçün elektrik və ya istilik enerjisindən, habelə təbii qazdan istifadə edən fiziki şəxs;

1.1.11. sərbəst istehlakçı – illik elektrik enerjisi sərfiyyatı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilən həddə və ondan yuxarı olan istehlakçı;

1.1.12. sərbəst olmayan istehlakçı – illik elektrik enerjisi sərfiyyatı bu Qanunun 1.1.11-ci maddəsində nəzərdə tutulan həddən aşağı olan istehlakçı;

1.1.13. səlahiyyətli təchizatçı – sərbəst olmayan istehlakçıların, habelə "Elektroenergetika haqqında" Azərbaycan Respub-

likasının Qanunu ilə müəyyən edilən hallarda sərbəst istehlakçıların elektrik enerjisi ilə təchizatını həyata keçirən hüquqi şəxs.

1.2. Bu Qanunda istifadə olunan digər anlayışlar Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları ilə nəzərdə tutulmuş mənaları ifadə edir.

Maddə 2. Energetika sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

2.1. Energetika sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, bu Qanundan, "Elektroenergetika haqqında", "Qaz təchizatı haqqında", "Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında", "Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarından və bu sahədə münasibətləri tənzimləyən digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

2.2. Ələt azad iqtisadi zonasında energetika sahəsində münasibətlər "Ələt azad iqtisadi zonası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq tənzimlənir.

Maddə 3. Qanunun tətbiq dairəsi

3.1. Bu Qanun energetika subyektlərinə, dövlət orqanlarına (qurumlarına) və tənzimləyiciyə, habelə enerji istehlakçılarına şamil olunur.

3.2. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı qanunları ilə təsdiq edilmiş hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlərə və neftin və qazın ixrac boru kəmərləri vasitəsilə nəql edilməsinə dair sazişlərə və həmin sazişlər çərçivəsində bağlanılmış

və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsdiq edilmiş digər sazişlər üzrə münasibətlərə yalnız həmin sazişlərdə nəzərdə tutulan və həmin sazişlərə zidd olmayan hallarda şamil edilir.

3.3. Bu Qanun enerjinin avtomobil, dəmir yolu, hava və su nəqliyyatı vasitələri ilə daşınmasına, həmçinin nüvə materiallarının idxalına, ixracına, istehsalına, saxlanılmasına və emalına şamil olunmur.

2-ci fəsil
Energetika sahəsində fəaliyyətin əsasları

Maddə 4. Energetika subyektlərinin fəaliyyəti

4.1. "Lisenziyalar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş hallarda energetika sahəsində fəaliyyət növləri icazə əsasında həyata keçirilir. İcazələrin verilməsi və ləğvi qaydası, icazələrin müddəti bu Qanun, "Lisenziyalar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlarla müəyyən edilir.

4.1-1. Neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatına, işlənməsinə və hasilatına, neft və neft məhsullarının boru kəmərləri vasitəsilə nəqlinə icazənin verilməsinə görə "Dövlət rüsumu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş məbləğdə dövlət rüsumu tutulur.

4.2. Karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənilməsi, hasilatı, neftin və qazın ixrac boru kəmərləri vasitəsilə nəqli, elektrik enerjisinin paylayıcı şəbəkəsinin, qazpaylayıcı şəbəkənin və qaz anbarlarının idarəetməyə verilməsi, habelə energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlarla müəyyən

edilmiş digər hallarda energetika sahəsində fəaliyyət həmin fəaliyyətə icazə almış energetika subyekti və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) arasında bağlanılan müqavilə əsasında həyata keçirilir.

Maddə 5. Energetika sahəsində fəaliyyət növləri

5.1. Energetika sahəsində aşağıdakı fəaliyyət növləri həyata keçirilir:

5.1.1. enerji resurslarının kəşfiyyatı;

5.1.2. enerji resurslarının işlənilməsi və hasilatı;

5.1.3. enerji resurslarının emalı;

5.1.4. enerjinin istehsalı;

5.1.5. enerjinin saxlanılması;

5.1.6. enerjinin nəqli (ötürülməsi);

5.1.7. enerjinin paylanması;

5.1.8. enerjinin idxalı və ixracı;

5.1.9. enerjinin topdan və (və ya) pərakəndə satışı;

5.1.10. təbii qaz və elektrik enerjisi bazarlarının fəaliyyətinin təşkili.

3-cü fəsil

Energetika sahəsində dövlət siyasəti və dövlət nəzarəti

Maddə 6. Energetika sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri

6.1. Energetika sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

6.1.1. energetika sahəsində fəaliyyətin bazar münasibətləri və azad rəqabət əsasında qurulması;

6.1.2. energetika sahəsində ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi;

6.1.3. energetika sahəsində fəaliyyətin və tənzimlənmənin şəffaflığı;

6.1.4. bu Qanunla və energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlarla müəyyən edilmiş hallarda energetika sahəsində fəaliyyət növlərinin ayrılması;

6.1.5. enerji istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsi;

6.1.6. energetika sahəsində dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi.

Maddə 7. Energetika sahəsində dövlət tənzimlənməsinin məqsədləri və dövlətin vəzifələri

7.1. Energetika sahəsində dövlət tənzimlənməsinin məqsədləri aşağıdakılardır:

7.1.1. enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

7.1.2. energetika subyektlərinin və istehlakçıların maraqları arasında balansın təmin olunması;

7.1.3. istehlakçıların etibarlı, keyfiyyətli, əlçatan və fasiləsiz enerji ilə təmin edilməsi.

7.2. Energetika sahəsində dövlətin vəzifələri aşağıdakılardır:

7.2.1. sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması və inkişafının təmin edilməsi;

7.2.2. təbii inhisar və dövlət inhisarı subyektlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi;

7.2.3. beynəlxalq və regional əməkdaşlığın inkişafı, özəl investisiyaların dəstəklənməsi;

7.2.4. əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

7.2.5. enerji istehlakçılarının hüquqlarının müdafiəsinin, o cümlədən sərbəst istehlakçıların enerji təchizatçısını seçmək hüququnun təmin edilməsi;

7.2.6. bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin dəstəklənməsi;

7.2.7. enerji səmərəliliyinin dəstəklənməsi;

7.2.8. ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi.

Maddə 8. Tənzimləyici

8.1. Energetika subyektlərinin və enerji istehlakçılarının maraqları arasında balansın təmin olunması və dövlət energetika siyasətinin məqsədləri ilə uzlaşdırılmasını təmin etmək, energetika sahəsinə yeni subyektlərin daxil olmasını təşviq etmək və əlverişli şərait yaratmaq, həmçinin tənzimlənən sahələrdə daxili bazarın beynəlxalq bazara inteqrasiyasını təmin etmək məqsədilə energetika sahəsində fəaliyyətin tənzimlənməsi tənzimləyici tərəfindən həyata keçirilir.

8.2. Tənzimləyicinin statusu, fəaliyyətinin hüquqi əsasları və prinsipləri, tənzimlədiyi energetika sahəsinin sektorları və obyektləri, tənzimləmə üsulları, məqsəd və vəzifələri, funksiya və səlahiyyətləri, məsuliyyəti, strukturu və işinin təşkili, o cümlədən digər dövlət orqanları (qurumları) və yerli özünüidarəetmə orqanları ilə qarşılıqlı münasibətləri qanunla müəyyən edilir.

Maddə 9. Energetika sahəsində fəaliyyətin bazar münasibətləri və azad rəqabət əsasında qurulması

9.1. Energetika sahəsində fəaliyyətin bazar münasibətləri və azad rəqabət əsasında qurulması aşağıdakılar vasitəsilə təmin edilir:

9.1.1. dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlər istisna olmaqla, energetika sahəsində malların, işlərin, xidmətlərin qiymətlərinin tələb-təklif əsasında formalaşdırılması;

9.1.2. qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, energetika subyektlərinin fəaliyyətinə dövlət tərəfindən müdaxilə edilməməsi;

9.1.3. energetika subyektləri arasında, habelə energetika subyektləri ilə enerji istehlakçıları arasında münasibətlərin müqavilə əsasında tənzimlənməsi;

9.1.4. energetika sahəsində inhisarçılığın yaranmasına, rəqabətin digər şəkildə məhdudlaşdırılmasına və (və ya) haqsız rəqabətə qarşı tədbirlər görülməsi.

9.2. Energetika sahəsində təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyət sahələri Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsi ilə müəyyən edilir və həmin *Məcəlləyə* uyğun olaraq həyata keçirilir.

Maddə 10. Energetika sahəsində ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması

10.1. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər bir energetika subyekti və istehlakçı heç bir maneə və ya ayrı-seçkilik olmadan energetika sahəsində fəaliyyət göstərən təbii inhisar və ya dövlət inhisarı subyektinin mal, iş və xidmətlərini, dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlər tətbiq edilməklə və energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən normativ hüquqi aktlarla və ya normativ xarakterli aktlarla müəyyən edilmiş şərtlərlə əldə etmək hüququna malikdir.

10.2. Təbii inhisar və ya dövlət inhisarı subyekti bu Qanunun 10.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hüququ təmin etməkdən yalnız inhisarçı mövqe tutan müvafiq energetika obyektlərinin və ya energetika şəbəkələrinin həcmləri və ya gücləri çatışmadıqda, tənzimləyici tərəfindən müəyyən edilmiş obyektiv texniki və iqtisadi meyarlarla əsaslandırmaqla imtina

edə bilər. Energetika subyekti və ya istehlakçı imtinanın əsaslı olub-olmamasını müəyyən etmək məqsədilə tənzimləyiciyə, təbii inhisar subyektinə münasibətdə Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsinə uyğun olaraq həmçinin rəqabət orqanına müraciət etmək hüququna malikdir. İmtinanın əsassız olduğu müəyyən edildikdə tənzimləyicinin tələbi, habelə rəqabət orqanın qərarı ilə təbii inhisar və ya dövlət inhisarı subyekti öz mal, iş və xidmətlərinin energetika subyekti və ya istehlakçı tərəfindən əldə edilməsini təmin edir.

Maddə 11. Energetika sahəsində qiymətlərin (tariflərin) formalaşdırılması

11.1. Təbii inhisar subyektlərinin mal, iş və xidmətləri üzrə qiymətlər (tariflər) Azərbaycan Respublikasının Rəqabət Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilir.

11.2. Tənzimlənən qiymətlər (tariflər) müəyyən edilərkən müvafiq mal, iş və xidmətin maya dəyərinin ödənilməsi, həmin mal, iş və xidməti təchiz edən energetika subyektlərinin gəlir əldə etməsi, energetika obyektlərinin saxlanılması, yenilənməsi, bərpası xərclərinin ödənilməsi və enerji istehlakçılarının maraqlarının qorunması zərurəti nəzərə alınır.

11.3. Energetika sahəsində tənzimlənən qiymətlər (tariflər) istisna olmaqla, digər qiymətlər energetika subyektləri tərəfindən sərbəst şəkildə müəyyən edilir.

Maddə 12. Energetika sahəsində fəaliyyətin və tənzimlənmənin şəffaflığının təmin edilməsi

Energetika subyektləri, habelə onların təqdim etdiyi mallar, işlər və xidmətlər haqqında məlumatlar həmin malları, işləri və

xidmətləri təqdim edən energetika subyektlərinin rəsmi internet səhifələrində və ya mediada açıqlanır.

Maddə 13. Energetika sahəsində fəaliyyət növlərinin ayrılması

Energetika sahəsində azad və sağlam rəqabətin təmin edilməsi və rəqabətin məhdudlaşdırılmasının qarşısının alınması məqsədilə energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlarda bu Qanunun 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan fəaliyyət növlərinin maliyyə, funksional, hüquqi və idarəçilik nöqteyi-nəzərindən ayrılması üzrə tədbirlər və onların eyni zamanda həyata keçirilməsinə dair məhdudiyyətlər müəyyən oluna bilər.

Maddə 14. Hesabların ayrılması

14.1. Energetika subyektləri qiymətləri tənzimlənən və tənzimlənməyən hər bir fəaliyyətlə bağlı mühasibat uçotunu ayrı aparmalıdırlar. Hər bir fəaliyyət üzrə, həmçinin mənfəət və itkilər üzrə hesabatlar ayrıca tərtib olunmalıdır.

14.2. Energetika subyektləri qiymətləri tənzimlənən və tənzimlənməyən hər bir fəaliyyətlə bağlı bu Qanunun 14.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hesabatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) və tənzimləyiciyə təqdim edirlər.

14.3. Mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq energetika subyektləri illik maliyyə və digər hesabatlarını "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun hazırlayır və həmin hesabatların hər il müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılmasını və dərc edilməsini təmin edirlər.

Maddə 15. Enerji istehlakının təmin edilməsi

15.1. Enerji istehlakçısı ilə ona xidmət göstərən energetika subyektinin qarşılıqlı hüquq və öhdəlikləri bu Qanun, energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlar nəzərə alınmaqla, enerji istehlakçısı ilə energetika subyekti arasında bağlanılan müqavilə ilə tənzimlənir.

15.2. Energetika subyekti normativ hüquqi aktlara zidd olan və ya icrası qeyri-mümkün şərtləri, tələbləri və öhdəlikləri enerji istehlakçısının üzərinə qoya bilməz.

15.3. Sərbəst olmayan istehlakçıların elektrik enerjisi təchizatı üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən səlahiyyətli təchizatçı müəyyən edilir. Sərbəst olmayan istehlakçılar elektrik enerjisini yalnız səlahiyyətli təchizatçıdan ala bilərlər.

15.4. Sərbəst istehlakçı enerji təchizatçısını seçmək hüququna malikdir.

15.5. Enerji istehlakçıları istehlak edilən enerjinin sərfiyyatını sayğacların göstəriciləri əsasında ödəyirlər. İstehlakçıların tikinti obyektlərinin qoşulduqları energetika şəbəkəsindən asılı olaraq məişət istehlakçıları üçün sayğaclar müvafiq sistem operatorunun vəsaiti hesabına, qeyri-məişət istehlakçıları üçün isə qeyri-məişət istehlakçısının öz vəsaiti hesabına müvafiq sistem operatoru tərəfindən təchiz edilir, quraşdırılır və dəyişdirilir.

15.6. Enerji istehlakçısı istehlak etdiyi enerjiyə dair ətraflı məlumat almaq hüququna malikdir. Enerji təchizatçısı tərəfindən enerji istehlakçısına təqdim edilməli olan məlumatın məzmunu tənzimləyici tərəfindən müəyyən edilir.

15.7. Enerji istehlakçılarının istifadə etdiyi avadanlıq və cihazlar texniki tənzimləmə sahəsində texniki reqlamentlərə uy-

ğun olmalı və "Texniki tənzimləmə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq sertifikatlaşdırılmalıdır.

4-cü fəsil
Enerji təhlükəsizliyi

Maddə 16. Ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təmini

16.1. Ölkənin enerji təhlükəsizliyi aşağıdakı vasitələrlə təmin edilir:

16.1.1. enerji mənbəyi olan təbii ehtiyat yataqlarının işlənilməsi və hasilatının, enerji istehsalının və saxlanmasının, idxalı və ixracı üzrə öhdəliklərin ölkənin perspektiv inkişaf planları və proqnozlaşdırılan enerji tələbatı ilə uzlaşdırılması;

16.1.2. bərpa olunan enerji mənbələri hesabına enerji istehsalının genişləndirilməsi;

16.1.3. enerji ehtiyatlarının yaradılması və enerji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tələb olunan səviyyədə saxlanılması;

16.1.4. enerji resurslarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi və enerji effektivliyinin artırılması.

16.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) ölkədə müxtəlif enerji və yanacaq növlərinə tələbata, eləcə də enerji istehsalına dair qısamüddətli və uzunmüddətli proqnozlara əsaslanan enerji balansına uyğun olaraq həmin proqnozlar əsasında enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görür.

Maddə 17. Enerji balansı

17.1. Enerji balansı bu Qanunun 17.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan qaydaya uyğun olaraq energetika subyektlərin-

dən alınan məlumatlar (enerjinin istehsalı həcmləri, enerjinin təchizatı üzrə öhdəliklər), habelə enerjinin istehlakına dair məlumatlar əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən tərtib edilir.

17.2. Enerji balansının hazırlanması, təsdiq edilməsi və icrasına nəzarət qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 18. Energetika sahəsində təhlükəsizlik

18.1. Energetika obyektlərinin tikintisinə, istismarına və texniki təhlükəsizliyinə dair tələblər Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi, "Hidrotexniki qurğuların təhlükəsizliyi haqqında", "Texniki təhlükəsizlik haqqında" və "Texniki tənzimləmə haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər normativ hüquqi aktları ilə müəyyən edilir.

18.2. Energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlarda energetika obyektlərinin mühafizəsi ilə əlaqədar tələblər müəyyən edilə bilər.

18.3. Energetika obyektləri "Texniki tənzimləmə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq sertifikatlaşdırılır.

5-ci fəsil
Energetika sahəsində dayanıqlı inkişaf

Maddə 19. Energetika sahəsində dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi

19.1. Energetika sahəsində dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün dövlət aşağıdakı tədbirləri görür:

19.1.1. energetika sahəsində rəqabətin inkişafı, enerji təhlükəsizliyi üzrə tələblər nəzərə alınmaqla, energetika sahəsinin

dövlətsizləşdirilməsi, təbii inhisar vəziyyətindən rəqabət şəraitinə keçidin təşviq edilməsi;

19.1.2. enerji mənbəyi olan təbii ehtiyat yataqlarının işlənilməsi və enerjinin hasilatı, emalı, istehsalı və saxlanması üzrə fəaliyyətin, enerjidən istifadənin ekoloji tarazlığın pozulmasına yol verilmədən təmin edilməsi;

19.1.3. energetika sahəsinin inkişaf planlarının, energetika obyektlərinin yerləşdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının mövcud ehtiyacları, perspektiv inkişaf planları, əhalinin sayının proqnozlaşdırılan artımı və yaşayış məntəqələrinin perspektiv inkişaf planları ilə uzlaşdırılması;

19.1.4. energetika sahəsinin inkişafının dövlət proqramları, strategiyalar, milli fəaliyyət planları, konsepsiyalar və bu kimi digər sənədlər (bundan sonra – dövlət proqramları) əsasında həyata keçirilməsi;

19.1.5. energetika obyektlərində və enerji istehlakında səmərəliliyin artırılması və itkilərin azaldılması;

19.1.6. bərpa olunan enerji mənbələri hesabına enerji istehsalının təşviqi;

19.1.7. energetika sahəsinə özəl, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi, bu məqsədlə, bu Qanun və energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlarla müəyyən edilmiş formada energetika sahəsində fəaliyyətlərin ayrılması nəticəsində yaranan fəaliyyət növləri üzrə dövlətə məxsus hüquqi şəxslər və dövlət əmlakının müqavilələr əsasında idarəetməyə verilməsi və ya özəlləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, həmçinin bu fəaliyyət sahələrində dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrinin tətbiqi.

Maddə 20. Energetika sahəsində dövlət proqramları

20.1. Energetika sahəsinin dayanıqlı inkişafı üzrə bu Qanunun 19-cu maddəsində müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən qısamüddətli (5 il müddətinə), ortamüddətli (5 ildən 10 ilə qədər müddətə) və uzunmüddətli (10 ildən yuxarı müddətə) dövlət proqramları qəbul edilir.

20.2. Energetika sahəsində dövlət proqramlarının layihələrinin "Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada strateji ekoloji qiymətləndirmə (SEQ) sənədi hazırlanır və həmin sənədin dövlət ekoloji ekspertizası həyata keçirilir.

Maddə 21. Ətraf mühitin mühafizəsi və ətraf mühitə zərərin vurulmasının qarşısının alınması

21.1. Energetika sahəsində fəaliyyət "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə və texniki reqlamentlərə uyğun olaraq, ekoloji tarazlığın qorunması şərtilə həyata keçirilir.

21.2. "Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun Əlavəsində nəzərdə tutulan energetika sahəsində fəaliyyət növlərinin, habelə mövcud energetika obyektlərinin ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi, o cümlədən transsərhəd təsirin qiymətləndirilməsi həmin Qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir.

21.3. "Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun Əlavəsində nəzərdə tutulan energetika sahəsində fəaliyyət növləri üzrə bu Qanuna və "Lisenziyalar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikası-

nın Qanununa uyğun olaraq icazənin alınması üçün ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi sənədi və həmin sənədin dövlət ekoloji ekspertizasının rəyi də təqdim edilir. Həmin sənədlər təqdim edilmədikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) icazənin verilməsindən imtina barədə qərar qəbul edir.

21.4. Ətraf mühitin energetika subyektləri və enerji istehlakçıları tərəfindən normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş normadan artıq çirklənməsinə yol verilmir. Energetika subyektləri ətraf mühitə atılan istixana qazı emissiyalarının miqdarının azaldılması, torpaqların və su hövzələrinin neftlə və neft məhsulları ilə çirklənməsinin qarşısının alınması, eləcə də ətraf mühitə zərər vuran digər tullantıların təsirinin azaldılması üçün tədbirlər görürlər.

Maddə 22. Ətraf mühitə və üçüncü şəxslərə vurulmuş zərərin aradan qaldırılması

22.1. Qanunla başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, energetika subyektinin təqsiri üzündən ətraf mühitə dəymiş zərər həmin zərəri vuran energetika subyekti tərəfindən aradan qaldırılır və ya ətraf mühitə dəymiş zərərin əvəzi tam olaraq ödənilir.

22.2. Energetika subyektinin təqsiri üzündən üçüncü şəxslərin həyat və sağlamlığına və əmlakına dəymiş zərərin əvəzi həmin zərəri vuran energetika subyekti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində müəyyən edilmiş həcmdə və qaydada ödənilir.

22.3. Energetika obyektlərinin istismarı, o cümlədən müvafiq sahədə inşaat, təmir, yenidənqurma və ya digər işlərin aparılmasının daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası "İcbari sığortalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Maddə 23. Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi

Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi sahəsində dövlət siyasətinin əsasları və enerji təminatının dayanıqlılığına nail olmaq üçün həyata keçirilən enerji effektivliyi üzrə tədbirlər "Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunur.

Maddə 24. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə

Bərpa olunan enerji mənbələrindən enerjinin istehsalının təşviqi üçün dəstək mexanizmləri "Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunur.

Maddə 25. Energetika sahəsində özəl investisiyaların təşviqi

25.1. Energetika sahəsində Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin fiziki və hüquqi şəxsləri tərəfindən özəl investisiyaların, o cümlədən dövlət-özəl tərəfdaşlığının təşviqi energetika sahəsinin müxtəlif sektorlarını tənzimləyən qanunlara və digər normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq həyata keçirilir.

25.2. Energetika sahəsində özəl investisiyalar "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən qorunur.

Maddə 26. Energetika sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq

26.1. Energetika sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının qanunları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir.

26.2. Dövlətin beynəlxalq, regional və qlobal enerji layihələrində iştirakı enerji təhlükəsizliyinin prioritetliyi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

6-cı fəsil
Yekun müddəalar

Maddə 27. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərini pozan şəxslər qanunla müəyyən edilmiş hallarda məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 28. Bu Qanunun qüvvəyə minməsi

28.1. Bu Qanunun 28.2-ci maddəsində nəzərdə tutulanlar istisna olmaqla, bu Qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

28.2. Bu Qanunun 15.3-cü və 15.4-cü maddələri 2025-ci il iyulun 1-dən, 8-ci, 10.2-ci maddələri və 15.6-cı maddəsinin ikinci cümləsi isə 2028-ci il iyulun 1-dən qüvvəyə minir.

28.3. Bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündən "Energetika haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1998-ci il 24 noyabr tarixli 541-IQ nömrəli Qanunu (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999, № 2, maddə 53; 2006, № 8, maddə 657; 2018, № 3, maddə 378; 2019, № 11, maddə 1689; 2021, № 7, maddə 701; 2022, № 7, maddə 696; 2023, № 7, maddə 886; Azərbaycan Respublikasının 2023-cü il 14 iyul tarixli 989-VIQD nömrəli Qanunu) ləğv edilir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 24 oktyabr 2023-cü il
№ 1006-VIQ

ELEKTRİK ENERJİSİ İSTEHSALINDA BƏRPA OLUNAN ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 11-ci bəndinə uyğun olaraq, elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını, habelə bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalının təşviq edilməsi üçün dəstək mexanizmlərini müəyyən edir və bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyir.

1-ci fəsil
Ümumi müddəalar

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.1. Bu Qanunda istifadə edilən əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1.1.1. bərpa olunan enerji mənbələri – ətraf mühitdə daim mövcud olan, yaxud mütəmadi yaranan enerji mənbələri (hidroenerji, külək enerjisi, günəş enerjisi, geotermal enerji, biokütlə enerjisi, dəniz və okeanlarda dalğa enerjisi, qabarma və çəkilmə enerjisi, su axınlarının enerjisi və s.);

1.1.2. elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsi – bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisinin istehsalı, saxlanması, ötürülməsi, paylanması, təchizatı və istehlakını əhatə edən fəaliyyət sahəsi;

1.1.3. hərrac – bərpa olunan enerji mənbələri ərazisində müəyyən edilmiş güc üzrə elektrik enerjisi istehsal edəcək

istehsalçının seçilməsi və elektrik enerjisinin satınalma müqaviləsində tətbiq ediləcək zəmanətli tarifin müəyyən edilməsi üçün auksion və ya müsabiqə formasında keçirilən prosedur;

1.1.4. elektrik stansiyası – bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisinin istehsalı üçün lazım olan qarşılıqlı əlaqəli avadanlıq və onlara aid tikililərin kompleksi;

1.1.5. istehsalçı – elektrik stansiyasında elektrik enerjisi istehsalını həyata keçirən şəxs;

1.1.6. bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi – bərpa olunan enerji mənbələri potensialına malik olan və elektrik enerjisinin istehsalı üçün uyğun olan, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilmiş torpaq sahəsi (su obyekti);

1.1.7. elektrik şəbəkəsi – elektrik enerjisinin ötürülməsi və paylanması üçün nəzərdə tutulmuş elektrik qurğularının məcmusu;

1.1.8. istehlakçı – alqı-satqı müqaviləsi əsasında elektrik enerjisini satın alan və ondan elektrik qəbulediciləri vasitəsilə istifadə edən hüquqi və ya fiziki şəxs;

1.1.9. elektrik şəbəkəsinə qoşulma müqaviləsi – istehsalçı ilə ötürücü şəbəkə üzrə ötürücü sistem operatoru, paylayıcı şəbəkə üzrə paylayıcı sistem operatoru arasında bağlanılan, elektrik stansiyasının elektrik şəbəkəsinə qoşulmasının təmin edilməsi və buna dair xidmətin göstərilməsi haqqında müqavilə;

1.1.10. zəmanətli alıcı – elektrik enerjisinin zəmanətli tariflərlə satın alınmasını, həmçinin onun elektrik enerjisinin topdansatış bazarında satışını təmin edən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum);

1.1.11. zəmanətli tarif – elektrik şəbəkəsinə verilən elektrik enerjisinin hər kilovat-saatı üçün dəstək mexanizmi çərçivəsində bərpa olunan enerji mənbələrinin əraziləri üzrə hərrac və ya birbaşa cəlbetmə yolu ilə müəyyənləşdirilmiş istehsalçılara münasibətdə müəyyən edilən tarif;

1.1.12. aktiv istehlakçı – elektrik enerjisini istehlak etməklə yanaşı, bərpa olunan enerji mənbələri hesabına 150 kVt-dək (150 kVt daxil olmaqla) elektrik enerjisi istehsal edən hüquqi və ya fiziki şəxs;

1.1.13. elektrik enerjisinin satınalma müqaviləsi – bərpa olunan enerji mənbələri ərazilərində istehsal edilmiş elektrik enerjisinin alqı-satqısına dair istehsalçı ilə zəmanətli alıcı arasında bağlanılan müqavilə;

1.1.14. fəaliyyət planı – bərpa olunan enerji mənbələrinin təbiətdə mövcud potensialı, müasir texnologiyaları, elektrik şəbəkəsinin inkişafı, elektrik enerjisinin istehlakı proqnozları və elektrik enerjisi istehlakçılarının maarifləndirilməsi istiqamətində aparılmış tədqiqatlara əsaslanan ümumdövlət, yerli və digər tədbirləri, elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə dair hədəfləri müəyyən edən və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən təsdiq edilən sənəd;

1.1.15. balanslaşdırma – ötürücü sistem operatoru tərəfindən keyfiyyət göstəricilərinə uyğun elektrik enerjisinin istehsalı, idxalı, ixracı və istehlakı arasında davamlı balansı təmin edən hərəkət və proseslər;

1.1.16. balanslaşdırma məsuliyyəti – elektrik enerjisinin topdansatış bazarı subyektlərinin elektrik enerjisi istehsalının, saxlanmasının, istehlakının və alqı-satqısının qəbul edilmiş

qrafiklərə uyğun olaraq balanslaşdırılmasına dair öhdəlikləri, həmçinin onların ötürücü sistem operatoru qarşısında elektrik enerjisinin qeyri-balansının tənzimlənməsindən irəli gələn maliyyə öhdəlikləri üzrə məsuliyyəti.

1.2. Bu Qanunda istifadə olunan digər anlayışlar Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları ilə müəyyən olunmuş mənaları ifadə edir.

Maddə 2. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

2.1. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, bu Qanundan və energetika sahəsini tənzimləyən digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

2.2. Ələt azad iqtisadi zonasında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində münasibətlər "Ələt azad iqtisadi zonası haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq tənzimlənir.

Maddə 3. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dövlət tənzimlənməsinin prinsipləri

3.0. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dövlət tənzimlənməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

3.0.1. dəstək mexanizmlərinin tətbiqi;

3.0.2. dəstək mexanizmlərindən bərabər istifadə imkanı və şəffaflığın təmin edilməsi;

3.0.3. istehsalçılar üçün elektrik şəbəkəsindən bərabər istifadə imkanlarının yaradılması;

3.0.4. bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalında beynəlxalq standartların tətbiqi;

3.0.5. bərpa olunan enerji mənbələri potensialından səmərəli istifadənin təmin edilməsi.

Maddə 4. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dövlətin vəzifələri

4.0. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dövlətin vəzifələri aşağıdakılardır:

4.0.1. elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dövlət siyasətini formalaşdırmaq və həyata keçirmək;

4.0.2. elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində fəaliyyət planlarını qəbul etmək;

4.0.3. elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində normativ hüquqi aktları qəbul etmək;

4.0.4. elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsinə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasını təmin etmək;

4.0.5. bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazilərini müəyyənləşdirmək;

4.0.6. elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dəstək mexanizmlərini tətbiq etmək;

4.0.7. peşəkar mütəxəssislərin hazırlanması, kadr potensialının gücləndirilməsi və tədris proqramlarının tərtibi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirmək.

2-ci fəsil
Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə dəstək

Maddə 5. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində dəstək mexanizmləri

5.0. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində bu Qanunun məqsədləri üçün aşağıdakı dəstək mexanizmləri tətbiq olunur:

5.0.1. bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalının zəmanətli tariflər və digər vasitələrin tətbiqi ilə dəstəklənməsi;

5.0.2. aktiv istehlakçının dəstəklənməsi;

5.0.3. elmi tədqiqatların dəstəklənməsi;

5.0.4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində və "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan mexanizmlər.

Maddə 6. Bərpa olunan enerji mənbələrinin əraziləri

6.1. Bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialından səmərəli istifadə edilməsinin təşkili məqsədilə bu Qanunun 15-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş bərpa olunan enerji mənbələri üzrə informasiya sisteminin tərkib hissəsi olan Azərbaycan Respublikasının bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialı atlası (bundan sonra – atlas) yaradılır.

6.2. Atlasda ilkin qiymətləndirmə əsasında bərpa olunan enerji mənbələri potensialından istifadə edilə biləcək torpaq sahələri (su obyektləri), onların hər birinin bərpa olunan enerji mənbəyi kimi potensialı, sərhədlərinin hüdudları və digər xüsusiyyətləri barədə aktual məlumatlar əks olunur. Atlasın formalaşdırılması və aktuallığının təmin olunması üçün tələb olunan dövlət torpaq, su, meşə və sair kadastrlarının, habelə digər dövlət informasiya ehtiyatlarının məlumatları atlası aparan müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) əvəzsiz olaraq təqdim edilir.

6.3. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) atlasa barəsində məlumatlar daxil edilmiş torpaq sahələrinin (su obyektlərinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən olunması məqsədilə əsaslandırılmış təkliflərini müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) təqdim edə bilər.

6.4. Bu Qanunun 6.3-cü maddəsində göstərilən təklif aşağıdakıları əhatə etməlidir:

6.4.1. torpaq sahəsi (su obyekti) barədə atlasa daxil edilmiş məlumatların məcmusu;

6.4.2. torpaq sahəsinin (su obyektinin) yerləşdiyi yer, ölçüləri və sərhədlərini göstərən yerquruluşu xəritəsi;

6.4.3. torpaq sahəsi (su obyekti) üzərində bərpa olunan enerji potensialına dair aparılmış qiymətləndirmənin nəticələri;

6.4.4. su obyektinin Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsinə əsasən hidroenergetika ehtiyacları üçün istifadəsi imkanlarının qiymətləndirilməsinin nəticələri;

6.4.5. torpaq sahəsində (su obyektində) tikiləcək elektrik stansiyasının elektrik şəbəkəsinə qoşulmasının mümkünlüyü-

nün ötürücü və paylayıcı sistem operatorlarının iştirakı ilə aparılmış qiymətləndirilməsinin nəticələri;

6.4.6. torpaq sahəsinin (su obyektinin) mülkiyyət növü və kateqoriyaları barədə məlumat, həmin ərazidə yaşayan şəxslərin ilkin hesablanmış sayı, torpaq sahəsi (su obyekti), o cümlədən həmin torpaq sahəsində yerləşən tikinti obyektləri üzərində mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüquqları olan şəxslərin sayı, habelə torpaq sahəsinin (su obyektinin) elektrik enerjisi istehsalı məqsədləri üçün istifadəsi nəticəsində onların məruz qalacaqları itki və məhrumiyyətlərin növü və xüsusiyyətləri barədə məlumatlar;

6.4.7. torpaq sahəsi (su obyekti) üzərində mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüquqları olan şəxslərin həmin torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilməsinə, torpaq sahəsindən (su obyektindən) elektrik enerjisi istehsalı məqsədləri üçün istifadə edilməsinə, torpaq sahəsi (su obyekti) üzərində olan hüquqlarının ötürülməsi şərtlərinə dair ilkin razılığı.

6.5. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) bu Qanunun 6.3-cü və 6.4-cü maddələrinə uyğun olaraq təqdim edilmiş təklifin və ya onun ayrı-ayrı aspektlərinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə həmin təklifi dövlət orqan və qurumlarına, müvafiq bələdiyyələrə göndərə bilər.

6.6. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) bu Qanunun 6.3-cü və 6.4-cü maddələrinə uyğun olaraq təqdim edilmiş təklifi və bununla bağlı sənədləri, habelə məqsədəuyğun hesab etdiyi digər sənədləri araşdırdıqdan sonra müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) təklifini tam və ya qismən nəzərə almaqla, torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi

zisi kimi müəyyən edilməsi barədə qərar qəbul edə bilər. Həmin qərara torpaq sahəsinin (su obyektinin) yerləşdiyi yeri, ölçülərini və sərhədlərini göstərən yerquruluşu xəritəsi əlavə olunur.

6.7. Torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilməsi barədə qərarda torpaq sahəsinin (su obyektinin) elektrik enerjisinin istehsalı məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinə uyğun olaraq elektrik stansiyasının tikintisinə icazə alınması üçün 2 ildən artıq olmayan müddət müəyyən olunur. Müəyyən edilmiş müddət müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) əsaslandırılmış müraciəti əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən 1 ildən çox olmamaqla uzadıla bilər.

Maddə 7. Torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilməsi barədə qərarın hüquqi qüvvəsi

7.1. Torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilməsi barədə qərarın qəbul edildiyi tarixdən:

7.1.1. həmin torpaq sahəsi (su obyekti) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi tanınır;

7.1.2. müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) bu Qanunun 8-ci maddəsinə uyğun olaraq bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalı üçün istehsalçının seçilməsi ilə bağlı tədbirlər görür;

7.1.3. müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) bu Qanunun 6.7-ci maddəsində müəyyən edilmiş müddət nəzərə alınmaqla, torpaq sahəsi (su obyekti) üzərində hüquqların ötürülməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlər görür.

7.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilməsi barədə qərarın və həmin qərarın hüquqi qüvvəsinə dair arayışın surətini bu Qanunun 6.4.7-ci maddəsində nəzərdə tutulan şəxslərin diqqətinə çatdırmaq vəzifəsi daşıyır.

7.3. Torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilməsi barədə qərarın qəbul edildiyi tarixdən bu Qanunun 6.7-ci maddəsində müəyyən edilmiş müddətədək elektrik stansiyası istisna olmaqla, digər tikinti obyektlərinin tikintisinə icazə, habelə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahəsində (su obyektində) tikinti obyektinin inşasına razılıq verilə bilməz.

7.4. Bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilən torpaq sahəsində (su obyektində) elektrik stansiyasının tikintisinə və quraşdırılmasına Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinə uyğun olaraq icazə verildiyi andan həmin torpaq sahəsinin kateqoriyası və torpaq sahəsindən yol verilən istifadə növü dəyişdirilmiş hesab edilir.

7.5. Torpaq sahəsinin (su obyektinin) bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisi kimi müəyyən edilməsi barədə qərar qüvvəsini itirdikdə və ya bu Qanunun 6.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddət sona çatanadək bərpa olunan enerji mənbələri ərazisində elektrik stansiyasının tikintisinə və quraşdırılmasına icazə alınmadıqda, hər hansı hərəkət zərurəti olmadan torpaq sahəsi (su obyekti), o cümlədən torpaq sahəsində yerləşən tikinti obyektləri üzərində mülkiyyət, istifadə və ya icarə hüquqları olan şəxslərin həmin daşınmaz əmlakla bağlı hüquqları bərpa olunmuş hesab edilir.

Maddə 8. Bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalı üçün istehsalçının seçilməsi

8.1. Bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalçısının seçilməsi hərrac və ya birbaşa cəlbetmə yolu ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən həyata keçirilir.

8.2. Hərrac auksion formasında keçirildiyi halda bərpa olunan enerji mənbələri ərazisində istehsal olunacaq elektrik enerjisinin zəmanətli alıcı tərəfindən satınalınması üçün ən aşağı qiymət təklifi vermiş şəxs hərracın qalibi hesab olunur.

8.3. Bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalçısının birbaşa cəlbetmə yolu ilə seçilməsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) razılığı ilə aşağıdakı hallarda həyata keçirilir:

8.3.1. dövlətin maraqları və strateji əhəmiyyət baxımından zəruri olan pilot və digər layihələr həyata keçirildikdə;

8.3.2. bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalçısının seçilməsi üçün keçirilən hərrac baş tutmadıqda.

8.4. Hərrac və ya birbaşa cəlbetmə yolu ilə seçilmiş istehsalçı ilə aşağıdakı müqavilələr bağlanılır:

8.4.1. müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) arasında investisiya müqaviləsi;

8.4.2. zəmanətli alıcı arasında elektrik enerjisinin satınalma müqaviləsi;

8.4.3. elektrik stansiyasının qoşulacağı şəbəkədən asılı olaraq ötürücü və ya paylayıcı sistem operatorları arasında elektrik şəbəkəsinə qoşulma müqaviləsi.

8.5. Bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalı üçün seçilmiş istehsalçılar tərəfindən bu ərazilər üzrə təsdiq edilmiş güc həddində quraşdırılan elektrik stansiyasının elektrik şəbəkəsinə qoşulmasına və istehsal ediləcək elektrik enerjisinin satınalma müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş müddət ərzində zəmanətli alıcı tərəfindən satınalınmasına təminat verilir.

8.6. Bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalçısının seçilməsi qaydası, habelə bu Qanunun 8.4-cü maddəsinə əsasən bağlanılan müqavilələrin xüsusiyyətləri və şərtləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyənləşdirilir.

8.7. Hərrac və ya birbaşa cəlbetmə yolu ilə seçildikdən sonra istehsalçı bu Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisinin əhatə etdiyi torpaq sahəsi (su obyekti) üzərində hüquqların əldə edilməsi ilə bağlı müqavilə (müqavilələr) bağlayır. Torpaq sahəsinin icarəyə götürülməsi ilə bağlı müqavilə dövlət mülkiyyətində olan, habelə bu məqsədlər üçün dövlət tərəfindən icarəyə götürülmüş torpaqlara münasibətdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanla (qurumla), digər hallarda torpaq sahəsinin mülkiyyətçisi ilə bağlanılır. Torpaq sahəsinin icarəyə götürüldüyü müddət və su obyektindən istifadə müddəti bu Qanunun 8.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətdən az olmamaqla tərəflər arasında razılaşdırılır.

8.8. Hərrac və ya birbaşa cəlbetmə yolu ilə seçilmiş istehsalçıya bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində tikintiyə və elektrik enerjisi istehsalına icazənin verilməsi Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinə və "Lisenziyalar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq tənzimlənir.

Maddə 9. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal edilən elektrik enerjisinin qiymətləri (tarifləri)

9.1. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal olunan elektrik enerjisinin qiymətləri (tarifləri) elektrik şəbəkəsinə ötürülən elektrik enerjisinin hər kilovatt-saatı üçün hesablanır. Ölçmələrə, ölçü cihazlarına dair tələblər "Ölçmələrin vəhdətinin təmin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, elektrik şəbəkəsinə ötürülən elektrik enerjisinə görə hesablaşma, ödənilmə şərtləri və ödəniş müddəti tərəflər arasında bağlanılmış müqavilələrlə müəyyənləşdirilir.

9.2. Bu Qanunun 9.3-cü maddəsi ilə müəyyən edilən tariflər istisna olmaqla, bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal olunan elektrik enerjisi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilən topdansatış qiymətləri (tarifləri) ilə satılır.

9.3. Zəmanətli tariflər bərpa olunan enerji mənbələrinin ərazisində elektrik enerjisi istehsalçısının seçilməsi üçün keçirilən hərrac vasitəsilə, istehsalçı birbaşa cəlbetmə yolu ilə seçildikdə isə istehsalçı ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) arasında əldə edilmiş razılıq əsasında müəyyən edilir.

9.4. Zəmanətli tariflər bu Qanunun 8.5-ci maddəsinə uyğun olaraq satınalma müqaviləsində müəyyən edilən müddət ərzində tətbiq edilir.

Maddə 10. Aktiv istehlakçının dəstəklənməsi mexanizmi

10.1. İstehlakçılar elektrik enerjisi istehlakını tam və ya qismən təmin etmək üçün elektrik stansiyalarını quraşdıra və bu stansiyalar vasitəsilə istehsal edilmiş elektrik enerjisinin

istehlakından artıq hissəsini daha sonra əvəzləşdirmək məqsədilə paylayıcı şəbəkəyə ötürə, habelə istehlak istehsaldan çox olduğu təqdirdə şəbəkədən elektrik enerjisi qəbul edə bilərlər.

10.2. Əvəzləşdirmə üçün müəyyənləşdirilmiş hesabat dövrü başa çatdıqdan sonra yaranmış qalıq elektrik enerjisinin dəyəri aşağıdakı şəkildə hesablanır:

10.2.1. şəbəkədən alınmış elektrik enerjisi şəbəkəyə ötürülmüş elektrik enerjisindən çox olduqda aktiv istehlakçı qalıq elektrik enerjisinin dəyərini özünün aid olduğu istehlakçı qrupuna uyğun pərakəndə satış tarifi ilə elektrik enerjisinin təchizatçısına ödəyir;

10.2.2. şəbəkədən alınmış elektrik enerjisi şəbəkəyə ötürülmüş elektrik enerjisindən az olduqda elektrik enerjisinin təchizatçısı qalıq elektrik enerjisinin dəyərini mövcud topdansatış tarifi ilə istehlakçıya ödəyir.

10.3. Aktiv istehlakçının dəstəklənməsi mexanizmindən istifadə edən istehlakçılar öz vəsaitləri hesabına elektrik şəbəkəsinə ötürülən və şəbəkədən alınan elektrik enerjisinin hesablanmasına imkan verən sayğac quraşdırmalı və elektrik şəbəkəsinə qoşulmalıdırlar.

10.4. Aktiv istehlakçının dəstəklənməsi mexanizminin tətbiqi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 11. Elmi tədqiqatların dəstəklənməsi

11.1. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində elmi tədqiqatların dəstəklənməsi yeni texnologiyaların, avadanlığın və materialların yara-

dılması, habelə tətbiqi üzrə innovasiya layihələri çərçivəsində həyata keçirilir.

11.2. Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində elmi tədqiqatların bu Qanun əsasında dəstəklənməsi aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilən elmi fəaliyyətlərə tətbiq edilir:

11.2.1. elmi nailiyyətlərin və yeniliklərin tətbiqi;

11.2.2. yeni materiallar, texnika və texnologiyaların yaradılması və tətbiqi;

11.2.3. proqram və layihələrin hazırlanması;

11.2.4. araşdırma və təkmilləşdirmə fəaliyyəti.

3-cü fəsil
Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində texniki və təşkilati tələblər və məlumatlandırma

Maddə 12. Elektrik stansiyalarının layihələndirilməsi, tikintisi və quraşdırılması

Elektrik stansiyalarının layihələndirilməsi, tikintisi və quraşdırılması Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinə, şəhərsalma və tikintiyə dair digər normativ hüquqi aktlara, o cümlədən texniki normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Maddə 13. Bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisinin istehsalı üçün torpaq sahəsi (su obyekti) üzərində hüquqların əldə edilməsi

Bərpa olunan enerji mənbələrinin əraziləri kimi müəyyən edilmiş torpaq sahələri (su obyektləri) istisna olmaqla, bərpa

olunan enerji mənbələrindən istifadə məqsədilə elektrik stansiyasının tikintisi üçün torpaq sahəsi (su obyekti) üzərində hüquqlar Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq əldə edilir.

Maddə 14. Elektrik enerjisinin istehsalına icazə

"Elektroenergetika haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş güc həddindən yuxarı gücdə bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalına "Lisenziyalar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun tələblərinə uyğun olaraq icazə alınır.

Maddə 15. Bərpa olunan enerji mənbələri üzrə informasiya sistemi

15.1. Bərpa olunan enerji mənbələri potensialından səmərəli istifadə, fəaliyyət planının icrası, məlumatlandırma işinin təşkili məqsədilə bərpa olunan enerji mənbələri üzrə informasiya sistemi yaradılır.

15.2. Bərpa olunan enerji mənbələri üzrə informasiya sistemində bərpa olunan enerji mənbələri ilə bağlı digər məlumatlarla yanaşı, bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsal edən hər bir stansiya və onların cəmi üzrə aşağıdakı rüblük və illik məlumatlar yerləşdirilir:

15.2.1. stansiyanın layihədə nəzərdə tutulmuş gücü;

15.2.2. hesabat dövründə stansiyada istehsal olunan elektrik enerjisinin həcmi;

15.2.3. hesabat dövründə stansiyanın istehsalı nəticəsində ölkə üzrə qənaət olunmuş təbii qazın həcmi;

15.2.4. qənaət olunmuş yanacağa görə karbon qazı kvotasının satışından əldə edilən gəlirin həcmi.

Maddə 16. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal edilmiş elektrik enerjisinin mənbəyinə dair sertifikat

16.1. Elektrik enerjisi təchizatçılarının istehlakçılara satılan elektrik enerjisinin mənbəyinin sənədləşdirilməsi, elektrik enerjisi bazarında alqı-satqı zamanı bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal edilən elektrik enerjisi mənbəyinin müəyyənləşdirilməsi və izlənilməsi, istehsalçıların bu Qanun çərçivəsində müəyyən edilmiş dəstək mexanizmlərindən istifadə etməsi məqsədilə istehlakçı və ya istehsalçının müraciəti əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal edilmiş elektrik enerjisinin mənbəyinə dair sertifikat verilir.

16.2. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal edilmiş elektrik enerjisinin mənbəyinə dair sertifikatın verilməsi qaydası və forması müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 17. Elektrik şəbəkələrinə qoşulma və ondan istifadə

17.1. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal edilən elektrik enerjisinin ötürülməsi və paylanması ayrı-seçkiliyə yol verilmədən "Elektroenergetika haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq müəyyən edilmiş tariflərə əsasən təmin edilir.

17.2. Bərpa olunan enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalçıları elektrik enerjisinin ötürülməsi və paylanması üçün üstünlüyə malikdir.

17.3. İstehsalçılar ilə ötürücü və ya paylayıcı sistem operatorları arasında elektrik stansiyalarının elektrik şəbəkəsinə qoşulması müqaviləsi bağlanılır.

17.4. Elektrik şəbəkəsinin inkişafı planlaşdırılarkən elektrik stansiyalarının şəbəkəyə vaxtında qoşulmasını və tam istismarını təmin etmək üçün fəaliyyət planı nəzərə alınır.

4-cü fəsil
Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində hüquq və vəzifələr

Maddə 18. İstehsalçıların hüquq və vəzifələri

18.1. İstehsalçılar aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

18.1.1. bu Qanunla müəyyən edilmiş hallarda dəstək mexanizmlərindən istifadə etmək;

18.1.2. istehsal edilmiş elektrik enerjisini satmaq;

18.1.3. elektrik şəbəkəsinə qoşulmaq və istehsal etdiyi elektrik enerjisinin qoşulduğu şəbəkə vasitəsilə ötürülməsini tələb etmək;

18.1.4. bu Qanunla müəyyən edilmiş digər hüquqlar.

18.2. İstehsalçıların aşağıdakı vəzifələri vardır:

18.2.1. elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində mütərəqqi texnologiyadan istifadə etmək;

18.2.2. elektrik şəbəkəsinə qoşulma xərclərini ödəmək;

18.2.3. bu Qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələr.

18.3. İstehsalçılar (gücü 10 MVt-dan çox olan su elektrik stansiyaları istisna olmaqla) balanslaşdırma məsuliyyətindən azaddırlar.

18.4. İstehsalçılar yalnız öz razılıqları ilə balanslaşdırmaya cəlb oluna bilərlər və bundan irəli gələrək balanslaşdırma məsuliyyətini daşıyırlar.

Maddə 19. Ötürücü və paylayıcı sistem operatorlarının hüquq və vəzifələri

19.1. Ötürücü və paylayıcı sistem operatorlarının aşağıdakı hüquqları vardır:

19.1.1. texniki normativ hüquqi aktlara və elektrik şəbəkəsinə qoşulma müqaviləsinə uyğun olaraq elektrik stansiyalarının qoşulması və elektrik enerjisinin ölçülməsi sxemlərini təftiş etmək;

19.1.2. qoşulmaya dair texniki tələblərin pozulduğu, elektrik enerjisi sistemində fövqəladə hallar baş verdiyi və ya fövqəladə halların başvermə təhlükəsi yarandığı hallarda elektrik stansiyalarını ayırmaq və ya elektrik enerjisinin istehsalının məhdudlaşdırılmasını tələb etmək;

19.1.3. elektrik şəbəkəsinə qoşulma müqaviləsinə uyğun olaraq, istehsalçıdan istehsal həcmlərinə dair proqnozlar almaq;

19.1.4. bu Qanunla müəyyən edilmiş digər hüquqlar.

19.2. Ötürücü və paylayıcı sistem operatorlarının aşağıdakı vəzifələri vardır:

19.2.1. elektrik stansiyalarını şəbəkədə ən yaxın və ən əlverişli nöqtəyə qoşmaq;

19.2.2. bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal edilmiş elektrik enerjisini şəbəkəsi vasitəsilə ötürmək və paylamaq;

19.2.3. elektrik stansiyalarının qoşulması məqsədilə şəbəkəni müasirləşdirmək və genişləndirmək üçün tədbirlər görmək;

19.2.4. bu Qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələr.

5-ci fəsil
Yekun müddəa

Maddə 20. Bu Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərini pozan şəxslər Azərbaycan Respublikasının Mülki, İnzibati Xətalar və Cinayət məcəllələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məsuliyyət daşıyırlar.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 31 may 2021-ci il
№ 339-VIQ

BMT-nin İQLİM DƏYİŞMƏLƏRİ ÜZRƏ ÇƏRÇİVƏ KONVENSİYASININ TƏRƏFLƏR KONFRANSININ 29-cu SESSİYASI

COP29 NAMİNƏ BİRGƏ ATƏŞKƏS ÇAĞIRIŞI

“Bu il bütün dünya Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində – qlobal iqlim fəaliyyəti gündəliyini müzakirə etmək üçün tarixi fürsət olan COP29 tədbirində bir araya gələcək.

İqlim dəyişməsi hamımızın yeganə ümumi evi olan Yer kürəsinə təsir edir və hər bir millət bu döyüşdə sarsılmaz mətanət nümayiş etdirməlidir.

COP29-un əsas mesajı budur ki, bütün bəşər siyasi fərqliliyi bir kənara qoyaraq birlik olmalıdır.

Münaqişələrin vüsət alaraq artması fonunda bu amal həmişə olduğundan daha vacibdir. Bu, fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmaq və uzunmüddətli sülhün yollarını müəyyən etmək üçün unikal imkandır.

Münaqişələr istixana effekti yaradan qaz (İXQ) emissiyalarını artıraraq ətraf mühiti məhv etməklə yanaşı, torpaq, su və havanı da çirkləndirir. Münaqişələr nəticəsində ekosistemin məhv edilməsi və ətraf mühitin çirklənməsi iqlim dəyişməsini daha da gücləndirir və planeti qorumaq üçün göstərdiyimiz səyləri zəiflədir.

İqlim danışıqları hamını bir araya gətirməli, hər kəsin tam diqqət və əməkdaşlığı çərçivəsində aparılmalıdır.

Hər kəsi COP29-un keçirildiyi 1 ay ərzində COP Atəşkəs Çağırışına riayət etməyə səsləyirik!

Qoy COP Atəşkəs Çağırışı bəşər həmrəyliyinin simvoluna çevrilsin!

Hamı üçün daha təhlükəsiz, firavan və davamlı gələcək naminə birlik olaq!

Biz yalnız sülh və iqlim fəaliyyətinə üstünlük verməklə planetimizi gələcək nəsillər üçün qoruya bilərik!”

THE CLIMATE FINANCE ACTION FUND

The Climate Finance Action Fund (CFAF) proposes a novel approach to increasing climate finance flows by involving fossil-fuel producing countries and companies. CFAF will be established as an investment fund focused on income-generating investments in developing economies that foster climate action and drive development outcomes.

The proposed fund will concentrate on climate-related projects, foster renewable energy production with co-benefits in job creation and green diversification, and support research and development (R&D) to innovate new climate solutions. 20% of the generated income will be allocated to the Fund's Rapid Response Facility, aimed at providing highly concessional and grant-based assistance to address the impacts of natural disasters in Small Island Developing States (SIDS) and Least Developed Countries (LDCs).

CFAF's establishment will be contingent upon securing pledges from at least 10 countries and reaching a collective funding target of at least USD 1 billion, and participating parties will acquire shareholder status within the CFAF.

CFAF will deploy a diverse range of financial instruments for its investments, including green bonds and other debt instruments, venture capital, and equity instruments. CFAF will also provide off-take agreement guarantees and first-loss capital for low-carbon projects.

CFAF will be overseen by a Board of Directors, which will be composed of shareholder representatives and will serve as the highest governing body, providing comprehensive

leadership on the Fund's mission, investment strategy, and management. The Board will perform strategic and fiduciary oversight, provide guidance, approve projects, and evaluate their performance.

The Secretariat will manage the Fund's daily operations, including financial resource management, project proposal screenings and preselection for Board review, acting as a central hub for communication, executing decisions made by the Board, and coordinating interactions with existing climate funds and platforms when applicable.

An Independent Audit Committee will be established to ensure transparency and accountability in the Fund's operations.

To ensure effective governance and uphold environmental integrity, CFAF will implement operational guidelines, a risk management framework, and social and environmental safeguards. Robust evaluation criteria and a clear fund allocation process will assess project compatibility with the fund's objectives and determine the appropriate support for each project.

Launching the CFAF offers a historic opportunity for participating countries and companies to reaffirm their commitment to climate action and sustainable development.

THE BAKU INITIATIVE FOR CLIMATE FINANCE, INVESTMENT AND TRADE (BICFIT) DIALOGUE

Background

The Baku Initiative for Climate Finance, Investment, and Trade (BICFIT) Dialogue is an initiative of the COP29 Presidency, co-facilitated by UN Trade and Development (UNCTAD) and UN Development Program (UNDP), in collaboration with the World Trade Organization (WTO), International Trade Center (ITC), and the respective Presidencies of the Conference of the Parties (COP) of the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), along with various international organizations, multilateral development banks, multilateral climate funds, civil society organizations, think tanks, and academic institutions.

BICFIT Dialogue represents the continuation of the growing momentum on the mutually reinforcing role of climate finance, investment, and trade in addressing the intersectional challenges of climate change and sustainable development, as acknowledged during COP26, COP27, and COP28.

Objectives

Respecting the sovereignty of all Parties, the BICFIT Dialogue aims to advance national ambitions and actions through the synergistic utilization of climate finance, investment, and trade in accordance with the UNFCCC and the Paris Agreement. It seeks to foster socio-economic co-benefits of climate policies, ensuring equitable and environmentally sustainable transitions for vulnerable populations, including

micro, small, and medium-sized enterprises (MSMEs) and countries with special needs.

This initiative is voluntary, inclusive of all Parties and observers, and is designed to facilitate knowledge sharing, mutual learning, and coordination among ministries, governments, and other stakeholders.

BICFIT Dialogue's platform is intended to strengthen support for countries' Nationally Determined Contributions (NDCs), National Adaptation Plans (NAPs), and Long-term Low-Emission Development Strategies (LT-LEDS) while fostering alignment with sustainable development.

Core Pillars

BICFIT Dialogue's deliverables initially envisaged to focus on five core pillars:

1. Climate Finance

Encourage Multilateral Development Banks (MDBs), Multilateral Climate Funds (MCFs), philanthropic organizations, and development partners to enhance climate finance while ensuring national ownership, aligning with countries' Nationally Determined Contributions (NDCs), Nationally Adapted Plans (NAPs), and other national strategies.

Improve the accessibility and effectiveness of climate finance for developing countries, particularly through mechanisms that increase private sector engagement, such as blended finance.

Facilitate platforms for MDBs and MCFs to support the development of green products, aligning climate action with sustainable development goals and furthering global decarbonization.

2. Attraction of Climate Foreign Direct Investment (FDI)

Support developing countries in identifying intersections of climate action needs with market opportunities.

Encourage alignment of investment and climate goals through sustainable investment incentives, including through new initiatives such as Green Free Economic Zones (GFEZs).

Promote innovative financial instruments to de-risk climate investments, backed by MDBs and supported by policy frameworks that build investment in human development.

3. Coalition of SMEs Green Transition

Establish and leverage the Coalition of SMEs on the Green Transition to empower MSMEs, including women-led enterprises, to participate in the green transition.

Strengthen national capacities to incorporate MSMEs and entrepreneurs in climate plans, supporting inclusive green growth through targeted support and incentives.

4. Knowledge Sharing

Promote knowledge-sharing on aligning climate finance with trade and investment, fostering climate-resilient economic growth with a focus on green jobs and economic diversification.

Facilitate international cooperation through programs like the Aid for Trade Initiative, aiming to maximize synergies between climate action and the SDGs.

Support countries in building human capital and value addition, especially in critical minerals and environmentally sound technologies, to support clean energy transitions.

5. BICFIT Dialogue Conference

Establish a BICFIT Dialogue Conference for cooperation among climate, investment, and trade communities, hosting the inaugural conference as part of the UNCTAD World Investment Forum and WTO Public Forum.

Encourage active participation from Parties and observers, promoting global cooperation, and ensuring diverse perspectives inform BICFIT Dialogue’s approach.

Global coordination and accountability

BICFIT is intended to complement existing global initiatives, avoiding duplication by coordinating efforts and creating synergies with other initiatives like the Glasgow Financial Alliance for Net Zero (GFANZ), Coalition of Finance Ministers for Climate Action, Coalition of Trade Ministers on Climate, and others. All processes will remain transparent, with Party-led accountability to ensure BICFIT Dialogue's success and engagement across future COP Presidencies.

BICFIT Dialogue envisions itself as a central hub that brings together key coalitions, such as the Coalition of Trade Ministers on Climate, the Coalition of Finance Ministers on Climate Action, the Climate FDI Coalition, and the newly initiated Baku Global Coalition for SMEs Green Transition, to align climate finance, investment, and trade with sustainable development priorities.

COP29 GREEN ENERGY PLEDGE: GREEN ENERGY ZONES AND CORRIDORS

We, national governments and other stakeholders, including international organisations, financial institutions, philanthropies, private sector entities, and civil society organisations;

Recalling the commitments made by the governments which endorsed the COP28 Global Renewables and Energy Efficiency Pledge to work together to triple global installed renewable energy generation capacity to at least 11,000 gigawatts (GW) by 2030, taking into consideration different starting points and national circumstances, and to collectively double the global average annual rate of energy efficiency improvements from around 2% to over 4% every year by 2030, and to put the principle of energy efficiency as the "first fuel" at the core of policymaking, planning, and major investment decisions, as well as the call on Parties in the outcome of the first global stocktake under the Paris Agreement to contribute to the global efforts of transitioning away from fossil fuels in energy systems in a just, orderly and equitable manner;

Recognising that renewable energy sources are abundant and high potential renewable and low-emission/clean energy generation may be located in areas far from the centres of consumption both within and beyond national borders, it can be highly advantageous to reap the benefits of larger intraregional and interregional interconnected power grids, and acknowledging that advances in High Voltage Direct Current (HVDC) transmission lines enable cost-effective and secure transmission of electricity over long distances with minimal losses;

Recalling our commitment to the Sustainable Development Goals (SDGs), in particular SDG 7 (Affordable and clean energy) and SDG 13 (Climate action);

Recognising green energy corridors as a tool to enable energy transitions and sustainable development through interconnection of electricity systems and noting that many existing and planned interconnection projects aim at increasing the share of renewable and low-emission/clean energy in the electricity system;

Recognising the key role of green energy zones in increasing the efficiency of renewable and low-emission/clean energy generation, while gradually reducing dependence on fossil fuels, lowering greenhouse gas emissions, and reducing environmental impacts by developing clean energy projects, including also through removal and abatement technologies;

Noting that green energy zones serve as strategic zones that harness renewable and low-emission/clean energy to attract investment through targeted incentives and policies, promote eco-industrial development, create employment opportunities, and foster sustainable economic growth through the development of eco-industrial parks and decarbonized sectors such as, inter alia, transport and ecotourism;

Commit to promoting green energy zones for tackling climate change, promoting economic growth and energy security, and improving the quality of life for local communities, such as by:

Promotion of efficient use of natural resources: Harnessing clean energy sources while minimising the environmental impact associated with the spread of infrastructure.

Stimulating investment and economic viability: Advocating for policies and incentives that attract investment to green energy zones and strengthen competitiveness of sustainable energy projects;

Sustainable economic growth and job creation: Maximising the potential of green energy zones to stimulate economic growth and create jobs, while involving communities in planning and decision-making processes. This includes, among others, supporting the development of manufacturing clusters and eco-industrial parks, and promoting eco-tourism.

Developing infrastructure and enhanced energy efficiency applications: Developing infrastructure that supports both sustainable energy projects and local communities. This includes improving roads, grid connections, and energy storage solutions, as well as implementing energy efficiency applications that maximise the benefits of renewable energy sources.

Commit to promoting green energy corridors, through a holistic approach such as by:

Regional cooperation and policy framework: Fostering regional cooperation for accelerating electricity interconnection. Regional cooperation can promote the joint development of harmonised policies, relevant institutional and regulatory frameworks that incentivise grid integration of renewable and low-emission/clean energy and cross-border collaboration for the transmission of electricity.

Institutional framework: Establishing or expanding multilateral platforms for stakeholder cooperation across relevant areas, where appropriate. This may include developing a common methodology for feasibility studies, including the necessary modelling, and ensuring data transparency and reliability.

Infrastructure backbone: Encourage regional infrastructure planning and developing least-cost energy modelling approaches, including relevant sustainability parameters and a transparent process for connecting renewable and low-emission/clean energy generation to the grid.

Enabling financing: Partnering with public and private sector entities, as well as philanthropies, to facilitate investments at subnational, national, regional and international levels. This may include the establishment of appropriate financial frameworks to ensure that initiatives are economically viable.

Regulatory frameworks: Making progress towards the harmonization of grid codes, where appropriate, to encourage interconnection, enable secure and flexible operations and to incentivize flexible demand. Bilateral and multilateral cross-border power trading arrangements can be enabled through harmonised and coordinated procedures that emphasise flexible and least-cost electricity trading, strengthening the resilience of electricity systems.

Transparent procurement mechanisms: Promoting fair, open, and transparent procurement mechanisms for the realisation of the necessary cross-border and domestic infrastructure, and encouraging contractors to pay particular attention to the treatment of environmental and social aspects.

Through this pledge, we are committed to combining and building on our existing efforts to promote regional cooperation, sustainable investment, and the advancement of infrastructure development. We intend to pursue inclusive stakeholder consultations, particularly with communities impacted by new infrastructure projects. Furthermore, we aim

to review progress towards the implementation of the Green Energy Pledge: Green Energy Zones and Corridors through dedicated meetings, including those convened at future UN Climate Change Conferences, and request the International Energy Agency (IEA) and the International Renewable Energy Agency (IRENA) to reflect information on the progress made through this pledge in their relevant reports.

This collective journey will take us towards a climate resilient, equitable, sustainable and clean energy future, and we call on other states and stakeholders to join the Green Energy Pledge: green energy zones and corridors.

COP29 GLOBAL ENERGY STORAGE AND GRIDS PLEDGE

We, national governments and other stakeholders, including international organisations, financial institutions, philanthropies, private sector entities, and civil society organisations;

Recalling UN General Assembly resolution 70/1 of 25 September 2015, entitled "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development"; the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC); and the Paris Agreement;

Acknowledging that, in order to help ensure that the global community meets the Paris Agreement goal of holding the increase in the global average temperature to well below 2°C above pre-industrial levels and pursuing efforts to limit the temperature increase to 1.5°C, deep, rapid and sustained reductions in global greenhouse gas emissions must be achieved by 2030;

Recalling the outcome of the first global stocktake under the Paris Agreement within the UAE Consensus, decision 1/CMA.5 paragraph 28, which calls on Parties to contribute to global efforts, in a nationally determined manner, taking into account the Paris Agreement and different national circumstances, pathways and approaches, including tripling renewable energy capacity globally and doubling the global average annual rate of energy efficiency improvements by 2030;

Recognising global efforts towards tripling global renewable energy capacity and doubling the global average annual rate of energy efficiency improvements by 2030, and accelerating renewables and zero- and low-emission

technologies, and recognising that to achieve these goals the enablers set out in this pledge have an essential role in ensuring a robust energy storage and grid infrastructure, and the stability, integration and resilience of energy grids, ensuring energy security;

Recognising that energy storage and grid infrastructure are both essential to develop resilient, decarbonised global energy systems, with storage technologies enhancing the ability of grids to integrate variable renewable energy, optimise grid usage, stabilise supply and enhance energy security, with grid expansions and modernisations necessary to maximise the deployment and efficiency of energy storage technologies;

Recognising the need to efficiently manage growing energy demand, including peak loads, and effectively integrate rapidly increasing shares of variable renewable and zero- and low-emission energy generation through means such as deployment of more cost-effective power grid infrastructure and overall grid resilience, efficiency, and flexibility enhancements;

Recognising the findings by the International Energy Agency (IEA) and the International Renewable Energy Agency (IRENA) that batteries and other energy storage technologies can cost-effectively support energy grid reliability in a variety of ways, including (1) smoothing out the variability of renewables, (2) alleviating grid congestion, and (3) providing services, such as voltage and frequency control, as well as greatly enhancing the potential of renewables to contribute to reliable, flexible and highly integrated energy systems that contribute to achieving global net-zero emissions, and that distributed energy resources, such as solar paired with storage,

can support decarbonisation, resilience and the electrification of isolated areas;

Recognising that battery costs have come down more than 90% over the last 15 years;

Noting that as electrification and renewable and zero- and low-emission energy generation accelerate, grid development and interconnections will be essential to integrate increased and distributed renewable energy generation;

Highlighting the need for a robust, flexible and modern grid infrastructure to integrate clean energy sources, ensure reliable and resilient power generation, ensure optimal system integration and improve energy security by managing fluctuations in supply and demand;

Noting recent multilateral efforts, including the Group of Seven (G7) recent commitment to a global energy storage target of deploying 1,500 GW of energy storage in the power sector by 2030, representing a more than six-fold increase from 2022 levels;

Acknowledging the gap between current global energy storage capacity forecasts, which estimate an increase to 650 GW by the end of this decade, and the need for a more ambitious scale-up to meet the 1,500 GW target;

Underscoring that interventions to the electricity grid – including implementing grid infrastructure expansion and improvements, incorporating advanced grid technologies, and improving project permitting and planning, taking into account environmental and local perspectives are critical to countries' ability to deliver needed power while tripling renewable energy in the coming years;

Noting the crucial roles and unique perspectives of women, local communities, Indigenous Peoples and youth in sustainable development and deployment of energy storage solutions and grids, and that actively promoting their full and equitable participation is at the core of climate action;

Noting the importance of leveraging existing international efforts and organizations to advance coordinated international action and to review progress in line with this Pledge;

Commit to a collective goal of deploying 1,500 GW of energy storage in the power sector globally by 2030, more than six times the level of 2022, and to pursue efforts towards this goal, such as through:

Establishing policies and enabling regulatory frameworks that facilitate the adoption of energy storage and support meeting the storage target and addressing barriers faced by storage projects, including double taxation;

Accounting for energy storage as a necessary component for grid enhancement and resilience and facilitating the integration of energy storage technologies in power grid planning and operations, as well as the role of standalone storage solutions in addressing the needs of local communities especially in remote and island areas;

Strengthening the capabilities of countries and regions on planning integrated energy systems to appropriately incorporate different energy storage options at different scales of the energy system, alongside other strategies for grid balancing and stabilisation, as well as frequency stabilisation;

Promoting technology development and deployment to increase storage efficiency and reduce storage costs through

technology improvements and learning effects, and supporting a broad range of storage technologies, including battery storage, pumped hydro storage, mechanical (such as gravity energy storage), clean and sustainable liquids and gases (including hydrogen for long-term energy storage), and thermal storage systems, to enhance technological diversity and supply chain resilience;

Promoting investments in energy storage technologies, including the development and deployment of storage solutions;

Encouraging diversified, sustainable, secure and transparent supply chains for materials and components needed for energy storage, especially battery storage, including sustainable and cost-competitive alternative battery chemistries and materials, and promoting resource efficiency and circularity across the entire life cycle of energy and especially battery storage systems;

Encouraging consideration of battery design and performance, which in turn could facilitate second-life applications and recycling, as well as grid stability service provision;

Strengthening international collaboration in areas essential for market development, standards, sustainable supply chains and delivering finance at scale;

Promoting social awareness about the role and benefits of energy storage and increasing education, training and job creation in this field;

Promoting the equitable inclusion of women, Indigenous Peoples, local communities, and youth in energy storage initiatives, facilitating their active involvement, leadership and access to training opportunities in the sector;

Actively engaging and leveraging the capabilities of the private sector and financial institutions, including philanthropies, to accelerate the development and deployment of energy storage technologies.

Commit to a collective goal to enhance grid capacity through a global grid deployment goal of adding or refurbishing 25 million kilometres of grids by 2030, recognising analysis from the IEA on the need to add or refurbish an additional 65 million kilometres by 2040 to align with net-zero emissions by 2050, and working to strengthen the electricity grid infrastructure, such as through:

Increasing grid investment: Scaling up considerably grid investments, recalling the analysis that global grid investment needs to nearly double by 2030, to support the transition to clean energy and help achieve global net-zero emissions by 2050;

Modernising and expanding infrastructure: Increasing transmission and distribution capacity of existing infrastructure and incorporating grid-enhancing technologies while using batteries strategically to avoid costly and unnecessary grid expansion;

Addressing bottlenecks: Developing policies to address planning, financing, regulatory incentives, digitalisation, supply chains, and capacity building to overcome grid investment challenges;

Supporting the integration of renewables: Promoting grid infrastructure that can accommodate the increasing volume of renewable and zero- and low-emission energy projects and reduce the backlog of projects waiting to be connected to the grid;

Promoting regional integration: Integrating electricity systems at a regional level and between countries to enhance energy security and resilience, improve access to clean electricity, and increase efficiency through economies of scale;

Investing in advanced technologies: Increasing investments in High-Voltage Direct Current (HVDC) transmission to reduce power losses and support the integration of variable renewable and zero- and low-emission energy;

Strengthening international cooperation: Partnering with international financial institutions, public and private sector stakeholders, and other relevant stakeholders to address critical bottlenecks, including cross-border interconnections, and build momentum on grid modernisation.

Promoting social awareness and skills: Strengthening social awareness about the role and benefits of grids, increasing education, training and job creation in this field.

Together, through this pledge, we are committed to making energy storage and action on electricity grids one of the cornerstones of the global energy system, thereby contributing to combating climate change and advancing towards just and inclusive energy transitions. Furthermore, we aim to review progress towards the implementation of the Global Energy Storage and Grids Pledge through dedicated meetings, including those convened at future UN Climate Change Conferences, as well as through relevant reports and knowledge-sharing efforts.

We call on other states and stakeholders to join the Global Energy Storage and Grids Pledge.

COP29 HYDROGEN DECLARATION

We, national governments and other stakeholders, including international organisations, financial institutions, philanthropies, private sector entities, and civil society organisations;

United in our commitments to urgently address climate change and achieve the goals of the Paris Agreement, particularly pursuing efforts to limit temperature increase to 1.5°C above pre-industrial levels, and meet the Sustainable Development Goals (SDGs);

Recalling, in particular, the goal to ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all under SDG7;

Recognising the positive momentum generated by the outcomes of the 28th UN Climate Change Conference (Dubai, United Arab Emirates), G7 (Turin, Italy) and G20 (New Delhi, India) that acknowledge the role of renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives in accelerating the global clean energy transition;

Raising concern that while governments and the private sector have taken first steps to promote the adoption of renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives, these actions remain insufficient to align with global climate objectives;

Noting the International Renewable Energy Agency (IRENA) and International Energy Agency (IEA) estimates that renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives currently account for less than one million tonnes

(Mt) while 96 Mt of hydrogen globally is produced from unabated fossil fuels, resulting in over 900 Mt of CO2 emissions per year;

Building on the outcome of the first Global Stocktake under the Paris Agreement as part of the UAE Consensus, particularly decision 1/CMA.5, paragraphs 27, 28 and 29, highlighting the need for deep, rapid and sustained reductions in greenhouse gas emissions in line with 1.5°C pathways and calling on governments to contribute to various global efforts, including accelerating zero- and low-emission technologies, including, inter alia, renewables, nuclear, as well as abatement and removal technologies;

Underscoring the unique role that renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives can play in contributing to these objectives by facilitating the integration of renewable energy, supporting the clean energy transition particularly in hard-to-abate sectors, and promoting economic opportunities and infrastructure development, while facilitating just and equitable transitions, and reducing greenhouse gas emissions, including non-CO_2 emissions, particularly methane, in alignment with global climate objectives;

Noting the importance of leveraging existing international efforts, such as the Hydrogen Breakthrough and partner initiatives, to advance our commitments, including by helping to advance coordinated international action and to review progress in line with this Declaration;

We, the endorsers, hereby declare our commitment to:

Work together to scale up renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen production and deployment and

accelerate decarbonisation of existing hydrogen production from unabated fossil fuels to facilitate energy transitions and achieve near-zero greenhouse gas emissions from hydrogen production, targeting particularly end-use sectors that are difficult to decarbonise, taking into consideration national circumstances.

We highlight the need to strengthen efforts, collective and individual, to fulfil this commitment, including by way of:

Stimulating demand for renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives, including through the advancement of demand-side measures, such as targets, incentives, mandates, public procurement initiatives and public-private partnerships to advance deployment particularly in end-use sectors that are difficult to decarbonise;

Accelerating the development of global standards to support the process of mutual recognition of certification schemes through continued international cooperation on improving compatibility, consistency, transparency, sustainability and interoperability of relevant frameworks and instruments, including by consideration of the adoption of or consistency with globally recognised standards for evidencing carbon intensity;

Supporting financial and technical assistance to deploy effective, efficient, and scalable instruments, particularly in developing countries, to accelerate investment in renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives across the value chain;

Promoting just transitions and capacity building to assist in reskilling and upskilling industry workforces and providing essential information to policymakers to unlock quality jobs and

new economic opportunities, green industrialisation and socio-economic growth, particularly in emerging markets and developing economies, to facilitate safe, inclusive and equitable just transitions while pursuing the acceleration of renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives;

Advancing global trade through international collaboration and public-private partnerships to support the development of cross-border value chains, including enabling infrastructure and the wider supply chain, as well as pursuing a level-playing field to pave the way for an international market for renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives;

Investing in research, development and demonstration (RD&D) and knowledge-exchange across the renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen value chain and working together with other governments and stakeholders to support continued innovation and sharing of best practices, and increase the number and geographical distribution of hydrogen demonstration projects across high-value end-use sectors;

Promoting climate and environmental stewardship and actively addressing the sustainability aspects of hydrogen through pursuing actions to help ensure hydrogen systems are maximally beneficial to the climate across the hydrogen value chain and conducted in an environmentally and socially responsible manner, including by minimising greenhouse gas emissions associated with hydrogen production and use, minimising energy and hydrogen losses throughout the value chain, and mitigating potential impacts to air quality, water resources and land use;

Encouraging the integration of renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives into national climate and energy plans, where relevant and possible, and subject to national circumstances.

This Declaration represents our collective intent to drive forward the global agenda for renewable, clean/zero-emission and low-carbon hydrogen and its derivatives, placing our climate commitments at the centre, working to ensure sustainable, just and equitable energy transitions for all.

We commit to reconvene at the 30th UN Climate Change Conference to discuss progress in our collective efforts.

COP29 DECLARATION ON GREEN DIGITAL ACTION

We, national governments and other stakeholders, including international organisations, financial institutions, philanthropies, private sector entities, academia, and civil society organisations;

Recognising the imperative to mitigate and adapt to climate change and underscoring the important role of digital technologies in achieving these objectives, the objective of the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) and the goals of the Paris Agreement, the 2030 Agenda for Sustainable Development and the Pact for the Future;

Highlighting that digital innovations can have enabling and systemic effects in reducing GHG emissions across various economic sectors and adapting to climate change impacts when properly used and governed;

Noting with concern the adverse climate impacts associated with the full life cycle of digital technologies and related tools, devices and infrastructures, including with regard to the energy and water consumption of the digital sector, notably in the case of data processing centres, artificial intelligence development and deployment, coupled with the carbon footprint and pollution of producing digital tools and devices, as well as the unsustainable disposal of obsolete digital infrastructure, that need to be addressed;

Acknowledging that more consistent, technically rigorous and comprehensive data on GHG emissions and energy consumption from the Information and Communication Technology (ICT) sector can significantly enhance our progress

towards accurately assessing its climate impacts and setting more effective climate targets;

Underlining the various digital divides as substantial impediments to achieving equitable, inclusive, just and digital transitions, and cognisant that disparities in digital access, capacities and resources can deepen inequalities and obstruct global climate efforts;

Expressing deep concern about the potential effects that disinformation and misinformation may have on the credibility of scientific knowledge and on the global perception of the causes and potential impacts of climate change, as well as on public awareness, mobilisation and collective action to prevent and combat these impacts;

Reaffirming the imperative to address these disparities to fully leverage digitalisation for global sustainability, ensuring that all benefit from a meaningfully connected world while leaving no one behind, including Indigenous Peoples, local communities, women, children, youth, and persons with disabilities;

Emphasising the importance of stronger collaboration between governments, the private sector, academia, technical communities, civil society and other stakeholders - in conformity with their roles and responsibilities, as well as synergy building among international organisations, and collective action and strengthened partnerships as a way to leverage digitalisation for climate action effectively;

Affirm within our respective mandates the following common objectives:

Leveraging Digital Technologies and Tools for Climate Action: Encourage the development and adoption of sustainable

digital technologies to accelerate GHG emissions abatement, reductions, and removal and energy efficiency across sectors and to support climate-resilient communities, including through the UNFCCC Technology Mechanism. Additionally, enhance climate monitoring and forecasting and strengthen emergency response and preparedness capabilities through the broader use of digital technologies, including mobile early warning systems. Encourage improvement of digital technologies for energy modelling and forecasting to make grids more resilient to climate change's impacts and support clean energy initiatives that are adopting digital solutions.

Building Resilient Digital Infrastructure: Emphasise the importance of designing digital infrastructure resilient to climate change impacts, ensuring the continued functionality of critical digital systems in adverse conditions.

Mitigating Digitalisation's Climate Impact: Develop policies and technical advancements to contribute to achieving net-zero emissions and minimize the resource intensity of digital technologies. This includes powering digital infrastructure with clean energy, promoting energy-efficient practices, reducing emissions embedded in digital infrastructure and supply chains, extending product lifecycles, and improving recycling and e-waste management systems. It also includes establishing metrics and indicators to measure climate impacts of ICTs and to monitor the impact of digital actions on climate.

Promoting Digital Inclusion and Literacy: Promote the accessibility of digital technologies for climate action to developing countries, including Least Developed Countries and Small Island Developing States. This involves supporting

digital skills, digital literacy and capacity-building initiatives, especially for young people and women. Foster local digital ecosystems by providing support and resources for startups, small and medium-sized enterprises, and research institutions working on sustainable digital solutions.

Data-driven decision-making: Deploy assessment methodologies to estimate the net climate impact of green digital solutions, implement effective systems to accurately track and standardise climate-related data and energy usage and effectively monitor regulatory adherence and data quality and integrity.

Fostering Sustainable Innovation: Mobilise climate funds and invest across all channels in innovation, research and development and implementation of environmentally sustainable digital technologies and resilient infrastructure, encouraging collaboration across sectors to integrate climate considerations early in and throughout the technological development process. Recognise the importance of protecting intellectual property rights to incentivise innovation while also enhancing cooperative action to facilitate the widespread adoption of digital and green technologies. Promote policies that account for the protection of intellectual property and the need for access to technologies that contribute to global climate goals.

Encouraging Sustainable Consumer Practices: Promote awareness and education on sustainable digital consumption and practices among consumers.

Facilitating the Sharing of Best Practices: Leverage existing mechanisms and develop and implement new mechanisms that facilitate the sharing of best practices, including both good policy practices and effective technology

applications, among countries in using digital technologies to reduce GHG emissions and enhance adaptation and resilience. By creating platforms for knowledge exchange and fostering international collaboration, we can ensure that successful initiatives, both in policy and technology, are replicated and adapted to diverse contexts, thereby accelerating global progress toward achieving climate and environmental goals.

Implementation Framework

We intend to incorporate these objectives into policies that address both digital and low-emission transition pathways, ensuring mutual support among digital, energy and climate policies and goals. This includes, amongst others, when and where applicable, integrating digital environmental sustainability into national climate strategies and policies, investing in environmentally sustainable digital technologies, using evidence-based methodologies that demonstrate the net positive contribution of digital solutions, and strengthening the role of digital technologies as enablers of climate solutions in countries' Technology Needs Assessments, Technology Action Plans and technical assistance provided by the Climate Technology Centre and Network (CTCN), which can help inform countries in the development, updating and implementation of their Nationally Determined Contributions (NDCs) under the Paris Agreement.

Collaboration

We intend to convene, when necessary, with stakeholders, including the private sector, civil society, and international organisations through the UNFCCC Technology Mechanism and the ITU Green Digital Action initiative to enhance collaboration.

BAKU INITIATIVE ON HUMAN DEVELOPMENT FOR CLIMATE RESILIENCE

I. Background

The concept of human development goes beyond economic productivity, focusing on the overall well-being of individuals, including health (physical, mental and psychosocial well-being), education, jobs and a decent standard of living. On one hand, human development brings economic benefits to society; on the other it puts human well-being at the center of the debate. Healthier, resilient, better educated and skilled people are spurring innovative climate solutions and powering the green industries of tomorrow. Human development enhances resilience to climate events through better health, social protection, informed education, and improved skills, all of which contribute to greater adaptability and recovery capabilities.

The 2021 report from the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) clearly states that human activities have significantly warmed the atmosphere, oceans, and land, causing rapid changes across Earth's systems. Climate change, combined with biodiversity loss and pollution, threatens all areas of human activity, from health to infrastructure. Children and youth, women, indigenous peoples, persons with disabilities, displaced persons, migrants and refugees are particularly vulnerable to these impacts.

With a changing climate comes more complicated health challenges. Climate change is impacting health in a myriad of ways, including by leading to death and illness from increasingly frequent extreme weather events, such as

heatwaves, storms and floods, the disruption of food systems, increases in zoonoses and food-, water- and vector-borne diseases, and mental health issues. It also puts additional strain on health systems and facilities. Research shows that 3.6 billion people already live in areas highly susceptible to climate change. For instance, extreme heat could lead to at least 21 million additional deaths by 2050 and stunting due to impacts on nutrition from decreasing crop yields while diarrhea, malaria, and dengue outbreaks may increase with heavier precipitation. Increased physical and mental health risks have wider effects on lives and livelihoods, impacting the ability to achieve full and productive employment and decent work for all women and men, including for young people and persons with disabilities as well as equal pay for equal work.

Children are disproportionately vulnerable to the effects of climate change due to their unique physiological development, behavioral traits, and dependence on caregivers. Children and youth are suffering a lifetime of lost opportunities from the damage and deprivation of the climate crisis, including displacement and disruption to essential services they rely on to survive and thrive. These services include health, education, water and sanitation, nutrition, child protection, and adaptive social protection. Climate-related disasters already disrupt the education of nearly 40 million children annually, and this number continues to increase every year. Moreover, these disproportionate and unique impacts on children are not gender-neutral but rather amplify already existing gender inequalities. Without urgent action, climate change could prevent 12.5 million girls from completing their

education annually by 2025. Therefore, ambitious and child-responsive climate policies, actions, and climate finance are necessary to meet their specific needs, including targeted measures that ensure continued access to climate-resilient and sustainable essential services, which children rely on to survive and thrive.

Approximately half of the 100 countries assessed lack any reference to climate change in their national curriculum frameworks, and fewer than 30% of teachers feel adequately prepared to address it within their local context. Alarmingly, 70% of surveyed youth express an inability to articulate climate change beyond general principles, coupled with anxiety about their future. Ensuring climate-smart education systems that are safe and resilient to climate change-related risks is the basis for protecting the right to education. Moreover, education is a key enabler for innovative solutions to climate change by ensuring that people are empowered with the knowledge, skills, values and attitudes needed to act as agents of change. Rooted in Education for Sustainable Development, greening schools, curriculum including learning assessment, teacher training and education system's capacities, and lifelong learning in communities contribute to adapting to and mitigating the effects of climate change. However, while it is estimated that a low-cost adaptation package for education systems would cost $18.51 per student, at most, 1.5% of all climate finance is spent on education, reflecting a huge investment gap.

Transition to climate-resilient, decarbonized and resource-efficient economies and societies has a profound impact on the labor market, creating new jobs, causing some job losses and

changing the skills composition of many jobs. Earlier ILO research has estimated that close to 103 million jobs could potentially be created but nearly 78 million jobs could be lost by 2030 under two global policy scenarios – the energy sustainability and the circular economy scenarios. In addition, the greatest job creation impact is expected for male-dominated occupations, calling for targeted measures, including training women, to break existing gender occupational segregation and inequalities. In other words, a just transition requires significant investment in social protection, education and training for new green jobs, as well as reskilling and upskilling workers from declining industries to growing ones.

Social protection reduces vulnerability, builds resilience to the impacts of climate change and enhances adaptive capacities, including of future generations. Social protection also mitigates unintended consequences of the green transition on workers, enterprises and affected communities, thereby garnering public acceptability and political support for climate and environmental policies. Strategic planning and financing should ensure that everyone, including the most vulnerable, has access to social protection. The provision of social protection must be based on rights which will ensure the sustainable and just transition and empower populations.

Several sessions of UN Climate Change Conferences have addressed issues related to climate change and various human development aspects (health, education, jobs and skills, as well as children and youth, and gender), however, less attention has been given to human development as a thematic area.

II. Baku Initiative on Human Development for Climate Resilience

Against the above background, COP29 Azerbaijan Presidency has announced the first-ever holistic Human Development Day at COP29 – the "Baku Initiative on Human Development for Climate Resilience" as the first-ever COP Presidency initiative aimed at tackling intersectoral synergy and complementarities between education, health, social protection, skills and jobs, with a special focus on children and youth.

COP29 Presidency-led initiative entitled "Baku Initiative on Human Development for Climate Resilience" will culminate in the following outcomes:

1. A High-Level Meeting hosted by the COP29 Presidency, in partnership with Asian Development Bank, Green Climate Fund, ILO, UNESCO, UNICEF and WHO on 18 November, the Human Development Day. The Meeting will take a holistic view of how climate change impacts human development, including health, education, decent jobs and skills, women, children's rights and capacities of youth. This meeting will provide a platform for stakeholders to build synergies across their respective fields and capabilities, while highlighting the importance of why investment in human development is a climate-smart investment. The high-level meeting will then be complemented with High-Level Roundtables to delve deeper into each thematic priority. Roundtables will provide opportunities to discuss the key questions identified under the topics of education; health; green jobs and skills; children and youth;

2. The announcement of the Joint Statement on Baku Initiative on Human Development for Climate Resilience among

UN agencies, Multilateral Development Banks (MDBs) and Multilateral Climate Funds (MCFs), which is aimed at enhancing cooperation and bridging global efforts to address climate change impacts on human development. The initiative will focus on health, education, social protection, decent jobs and skills development, and promote sustainable development, just transition and well-being, particularly for workers at risk of losing their jobs, women, children, youth and as well as contribute to enhancing climate finance and advocating for integration of human development considerations into climate resilience strategies;

3. The adoption of the Baku Guiding Principles on Human Development for Climate Resilience, a set of core principles that reflect the strategic direction and aspiration for human development in the context of climate resilience;

4. Driving global cooperation on greening education to ensure that environmental literacy becomes an essential objective of education, and that school infrastructure is resilient and sustainable. This will be enabled via the Greening Education Partnership and developing environmental literacy metrics through assessment mechanisms such as the Programme for International Student Assessment (PISA) and others;

5. The establishment of Baku COP Presidencies Continuity Coalition for Climate and Health between past, current and future COP presidencies in partnership with the World Health Organization (WHO), to ensure the coalition-led advocacy for health in the climate change agenda. The Coalition will work towards advancing the implementation of health commitments from previous COPs and strengthening the integration of health

into climate action. It aims to support the mobilization of collective efforts to scale up climate action in health and health systems, as well as harmonize and synergize existing climate and health-related initiatives. To ensure continuity, the upcoming COP Presidencies will be invited to join the Coalition and encouraged to include health in their Presidency initiatives.

BAKU HARMONIYA CLIMATE INITIATIVE FOR FARMERS RATIONALE

With only six years left until 2030, the urgency to address climate change is escalating. The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) has confirmed the unequivocal and unprecedented trends of current and future climate risks. The impacts of climate change on agriculture are threatening food and water security for people around the globe. Climate change adaptation and mitigation action in agriculture has the potential to address multiple challenges including food insecurity, land degradation and water scarcity while ensuring farmers' livelihoods and supporting the achievement of the Sustainable Development Goals.

Figure 1. Agriculture, Forestry and Fishery in Nationally Determined Contributions (NDCs)

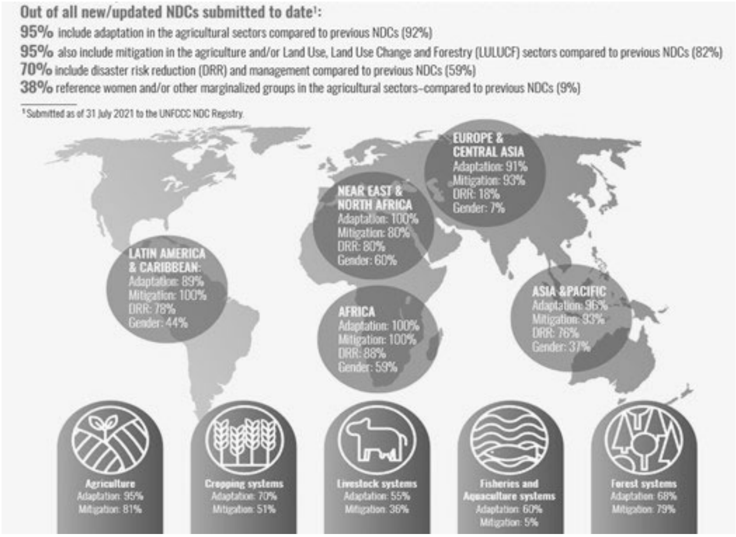

Thus, agriculture presents a unique opportunity to address multiple challenges, by offering wide-ranging solutions. Most of these solutions have been reviewed by the IPCC and quantified in terms of adaptation-mitigation and other benefits including socio-economic aspects. Furthermore, at COP23, the Koronivia Joint Work on Agriculture recognized the unique potential of agriculture in tackling climate change. The Koronivia Joint Work on Agriculture addressed complementary and interrelated topics and identified no-regret climate actions, including on soils, nutrient use, water, livestock, methods for assessing adaptation, and on the socio-economic and food security dimensions of climate change across the agricultural sectors. Many countries have already recognized this by prioritizing agriculture and land use in their Nationally Determined Contributions (NDCs) and National Adaptation Plans (NAPs). These plans also emphasize the importance of addressing the vulnerabilities, needs, and capacities of women, smallholder farmers, Indigenous Peoples, and youth to increase the effectiveness of climate initiatives, specifically in rural areas and enhance sustainable and inclusive development.

Growing momentum for Agriculture at UN Climate Change Conferences

Agriculture has gained prominence in the last two Presidencies' agendas of the Conference of Parties (COP) to the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Earlier examples include the Agriculture and Food Security Action event, the Global Climate Action on Agriculture and the launch of the Agriculture Adaption for Africa (AAA) Initiative

developed under the Presidency of Morocco at COP22 in 2016. More recently, in November 2022, the Egyptian COP27 Presidency increased the focus on agriculture with Adaptation and Agriculture Day, which was opened with the launch of the Food and Agriculture for Sustainable Transformation (FAST) Initiative. The COP27 Presidency also launched the Initiative on Climate Action and Nutrition (I-CAN) to catalyze, mobilize, connect and advocate for integrated climate and nutrition action. Additionally, at COP27, the Sharm-El-Sheikh Adaptation Agenda was initiated under the lead of the High-Level Climate Champions.

There has been increasing momentum on the agriculture, food and water nexus in the global arena. COP28 witnessed a historic milestone with Food, Agriculture and Water Day, when 160 countries endorsed the "COP28 UAE Declaration on Sustainable Agriculture, Resilient Food Systems, and Climate Action" and the establishment of the Technical Cooperation Collaborative (TCC). This dedicated day also featured the first High-Level Event Inception Meeting of the FAST Partnership at COP28 as part of other high-level agriculture and food-related events.

Global climate discussions have increasingly focused on the keyword "implementation", in order to go from formal dialogue and commitments to concrete action on the ground. Several bottlenecks have been identified such as a need to reinforce capacities, access climate finance, and provide more clarity on the global landscape of agriculture initiatives.

Building on the multiplicity of initiatives, coalitions, networks, alliances, and partnerships: In addition to the above-

mentioned COP Presidency-related initiatives, several other initiatives have been launched over the last ten years, either as direct COP Presidency initiatives (e.g. the AAA Initiative, the "4p1000 Initiative: Soils for Food Security and Climate" at COP21, the Platform of Latin America and the Caribbean for Climate Action on Agriculture [PLACA] at COP25, the UK Breakthrough at COP26, the Action for Water Adaptation and Resilience [AWARE] at COP27); or as initiatives indirectly related to the UNFCCC process that build on the momentum from the annual UN Climate Change Conferences (e.g., Agriculture Innovation Mission for Climate [AIM4Climate], the Global Methane Pledge [GMP], the Global Methane Hub [GMH] etc.).

There are also initiatives and coalitions that are relevant to the nexus of agriculture, climate change and finance that have been established independently of a COP but remain relevant to the UNFCCC climate change agenda. Examples include the Climate and Clean Air Coalition (CCAC), the Global Research Alliance for Agricultural Greenhouse Gases (GRA), the Livestock Environmental Assessment and Performance Partnership (LEAP), the Public Development Bank Platform for Green and Inclusive Food Systems (Agri-PDB), the Feed the Future initiative, the Climate Resilience Food System Alliance (CRFS) which hosts the Water-Resilient Food Systems partnership and others. An initial assessment estimates that there are more than 90 relevant global or regional initiatives, coalitions, networks, alliances, and partnerships focused on policy, capacity building or access to finance-related activities at the nexus of agriculture and climate change, with about half established after 2020.

The COP29 Presidency in partnership with the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), launches the Baku Harmoniya Climate Initiative for Farmers.

Main objective of the Harmoniya Initiative

Given the multitude of initiatives, there is a clear need for coherence, alignment and sharing of lessons learned to deliver greater impact. The Harmoniya Initiative will serve as an aggregator, bringing together disparate initiatives, coalitions, networks, and partnerships to empower farmers, villages and rural communities. It will launch a portal with the goal of clarifying the landscape of programmes, sharing experiences, identifying synergies and gaps, and fostering collaborative efforts concentrated on the agriculture, food and water nexus. Harmoniya Initiative will focus on evidence-based knowledge and align with scientific best-practices, with a particular focus on technologies contributing to resilient and sustainable agriculture. The initiative will focus on agrifood systems transformation and enhancing climate policies, with the objective of creating an enabling environment for implementation, considering the diversity and complexity of agricultural systems.

Harmoniya Initiative will focus on three main goals:

Clarifying the landscape of initiatives and offering a platform for knowledge and experience exchange and fostering more efficient collaboration.

Catalyzing investments in agrifood system transformation from both private and public sectors, building on strong collaborations with Multilateral Development Banks (MDBs)

and Agricultural Public Development Banks (PDBs), and developing synergies.

Empowering farmers, in particular women and youth and supporting the development of climate-resilient villages and rural communities for adaptation action in the food, agriculture and water sectors.

The Harmoniya Initiative will acknowledge the role of the food, agriculture, and water nexus in which farmers, villages, and rural areas are recognized, empowered and financially supported as key agents of change. Activities will encompass the broad scope of agriculture and food systems, considering the 2030 Agenda and its Sustainable Development Goals and taking into account tradeoffs and synergies, to unlock the entire potential and respond to the need for more sustainable and resilient agrifood systems. The initiative will look at opportunities to realize diverse co-benefits from climate actions in agriculture and food systems, such as increasing farmers’ resilience and reducing the risk of loss and damage, reducing greenhouse gas (GHG) emissions and increasing GHG sinks when possible, reducing food losses and waste, conserving biodiversity and soil health and applying innovative approaches while considering national circumstances and knowledge. Harmoniya Initiative will also contribute with activities to build evidence and success stories for the 2026 International Year of the Woman Farmer.

The COP29 Presidency is also working with the FAST Partnership to identify further resources and climate funding opportunities to empower farmers and rural communities to develop skills and accelerate access to new digital technologies.

The initiative will actively engage with farmers' organisations and relevant UNFCCC Constituencies to ensure that communities are heard, and their interests represented. As host of COP29, Azerbaijan is currently co-chairing the board of the FAST Partnership within the FAO, and the FAST Task Force will support the Harmoniya Initiative. The COP29 Presidency aims to enable action with governments, MDBs, national agricultural PDBs, the private sector, philanthropic institutions, international organisations and other stakeholders preparing to engage with the Harmoniya Initiative when it is launched.

COP29 DECLARATION ON WATER FOR CLIMATE ACTION

We, national governments and other stakeholders, including international organisations, financial institutions, philanthropies, private sector entities, academia, and civil society organisations;

Recognising that water is at the heart of climate change, with the majority of climate impacts being experienced worldwide through floods, droughts, glacier mass loss, landslides, degraded water quality, water scarcity and changing water availability, as well as other substantial changes in the water cycle at global and regional scales;

Emphasising the vital role that protecting, conserving, and restoring water resources, water basins, including seas, rivers and lakes, groundwater and other water-related ecosystems play in delivering effective climate action for both mitigation and adaptation;

Highlighting the critical role that the water-energy-food-ecosystems nexus plays for both climate mitigation and adaptation, and recognising that water is truly multisectoral and cross-cutting in its nature, and that without addressing water security within all relevant sectors, the climate and sustainable development goals will remain out of reach;

Alarmed that 2.2 billion people still do not have access to safe drinking water, and approximately half the world's population is currently subject to severe water scarcity with 3.5 billion lacking access to safely managed sanitation;

Concerned that one-fifth of the world's river basins are experiencing rapid changes in the area covered by surface waters, indicative of flooding and drought events associated with and exacerbated by climate change; glaciers have suffered the largest mass loss in 50 years; over 90 percent of disaster-affected people and nearly 95 percent of infrastructure loss and damage were impacted by water-related disasters; and that floods are one of the major sources of water pollution, threatening water quality and human health and safety; and noting that these challenges are linked to the degradation of water-related ecosystems and related biodiversity;

Acknowledging that addressing these challenges requires concerted efforts, strengthened actions, dialogue and partnerships at international, regional, national, river and basin levels, through applicable integrated and intersectoral approaches, as well as relevant water-related climate mitigation and adaptation actions for achieving the objective of the UN Framework Convention on Climate Change and the goals of the Paris Agreement, and the objectives of the UAE Framework for Global Climate Resilience, set out in decision 2/CMA.5 on the global goal on adaptation;

Reaffirming our respective commitments under the UN Framework Convention on Climate Change and the Paris Agreement, the Convention on Biological Diversity and the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework, the UN Convention to Combat Desertification, the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction, and the Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (Water Convention), as well as our

collective support for the 2030 Agenda for Sustainable Development, in particular its Sustainable Development Goal 6 and other related goals, the Pact for the Future and taking note of the UN 2023 Water Conference, the Water Action Agenda, United Nations General Assembly resolution 77/334, and UN Environment Assembly Resolution 6/13;

Welcoming the ongoing efforts on the margins of previous UN Climate Change Conferences to address water-related climate challenges and ecosystem degradation, including initiatives such as the Glasgow Partnership for Fair Water Footprints, the Action for Water Adaptation and Resilience Initiative (AWARe), the Freshwater Challenge, and the Enhancing Nature-based Solutions for an Accelerated Climate Transformation Partnership (ENACT), and the efforts made within the Water for Climate Pavilion;

Seeking to increase concerted efforts to strengthen leadership and cooperation on global water security, address climate change-induced water scarcity, water-related hazards, and disasters including water pollution, conserve, protect and restore water resources, water basins including seas, rivers, lakes, groundwater and other water-related ecosystems, including in the terrestrial and coastal areas adjacent to freshwater and marine environments, taking into account the perspectives of Indigenous Peoples, local communities, women, children, youth, migrants, persons with disabilities, and people in vulnerable situations.

In fulfilling these objectives by 2030, we resolve to:

1. Promote dialogue and partnerships among countries at international, regional, river and basin levels, to:

(a) Strengthen COP-to-COP synergies, continuity and coherence on water-related processes of the UN Climate Change Conferences, the UN Framework Convention on Climate Change, the Convention on Biological Diversity and the UN Convention to Combat Desertification;

(b) Support the development of collaborative and aligned climate action and policy;

(c) Enhance the effective implementation of water-related initiatives launched on the margins of UN Climate Change Conferences, and coordinate with major multilateral water events, including the next UN Water Conferences in 2026 and 2028;

2. Strengthen the generation of scientific evidence on the causes and impacts of climate change on water resources, water basins and water-related ecosystems by leveraging existing knowledge platforms, as well as considering the creation of new regional knowledge hubs to:

(a) Promote sharing of knowledge and relevant data on climate observations and research, including on water cycle, water levels, fluctuations and depletion, as well as experiences and best practices;

(b) Promote access to technology and innovations;

(c) Utilise existing and, as required, develop new basin-wide climate scenarios, and climate risk and vulnerability assessments, including strengthening relevant monitoring and data-sharing mechanisms;

(d) Explore the links between conserving, protecting, restoring and sustainably managing water resources, water basins, and water-related ecosystems and their contribution to both climate mitigation and adaptation efforts;

3. Enhance water-related climate policy actions through:

(a) Effectively integrating water considerations in the design of climate policies, including national adaptation plans (NAPs) or strategies, nationally determined contributions (NDCs), and associated implementation plans, as well as national biodiversity strategies and action plans (NBSAPs), as appropriate, using existing tools;

(b) Improving prevention, preparedness, resilience and recovery in response to water-related hazards and disasters, in particular strengthening national and regional early warning and anticipatory action systems for drought and flood prediction and mitigation of their impacts;

(c) Addressing water challenges by 2030 through enhancing sustainable and efficient use and management of water resources, water-related ecosystems, soil and land resources, improving environmental management, environmental quality regulations, pollution control, water quality monitoring and analysis, and early warning and monitoring systems, and help ensuring recycling, treating, and reusing of wastewater, control on runoffs and other relevant measures;

(d) Expanding the use of relevant integrated approaches such as integrated water resources management (IWRM), nature-based solutions (NbS), ecosystem-based adaptation (EbA), source-to-sea approaches and other applicable tools and methods.

To enable the implementation of these actions we:

Launch the Baku Dialogue on Water for Climate Action as a COP-to-COP collaboration platform for continuous and coherent water-related climate action;

Support the Baku Dialogue on Water for Climate Action;

Resolve to contribute to the implementation of this Declaration in line with our respective mandates;

Encourage future Presidencies to reconvene the Baku Dialogue at each UN Climate Change Conference;

Explore future pathways to bolster the Baku Dialogue on Water for Climate Action, and enhance the implementation of activities planned under this platform.

COP29 DECLARATION ON MULTISECTORAL ACTIONS PATHWAYS (MAP) TO RESILIENT AND HEALTHY CITIES

We, national governments, local administrations and municipal authorities, members of parliaments and their associations, and other stakeholders, including international organisations, financial institutions, philanthropies, private sector entities, academia, and civil society organisations;

Recalling the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) and the Paris Agreement, the 2030 Agenda for Sustainable Development, Pact for the Future and subsequent decisions made at UN Climate Change Conferences on multilevel engagement, including the establishment of the High-Level Champion role at COP21 and the Marrakech Partnership for Global Climate Action at COP22;

Recognising that more than half of the global population lives in cities and urbanisation is rapidly increasing due to permanent and temporary human migration, economic growth and demographic shifts; that cities are the centre of mobility of people, goods, trade and ideas; that urban areas are responsible for 80% of global GDP and 70% of greenhouse gas emissions; yet are also impacted by climate change, with the most vulnerable being hit the hardest;

Acknowledging that local governments are taking ambitious climate action to deliver just and equitable transitions, supported by city networks, other non-party stakeholders and the work of the Local Governments and Municipal Authorities (LGMA) constituency in the UNFCCC, while noting with concern that many local governments,

municipal and subnational authorities, in particular in developing countries, lack access to sufficient financial resources, technology, and human, institutional, and technical capacities, as well as access to data-based evidence to accelerate urban climate action;

Recognising that climate change and other global challenges require collaborating across levels of governments, sectors and disciplines toward common solutions at the local, regional and global levels, with a view to achieving the objective of the UNFCCC and the goals of the Paris Agreement, the New Urban Agenda, the 2030 Agenda for Sustainable Development and the Pact for the Future;

Reaffirming the significance of fostering meaningful dialogue, cooperation, knowledge sharing, and coordination among different stakeholders, including state and non-state actors, to promote positive climate mitigation and adaptation outcomes that support sustainable urban development through interventions in various dimensions;

Highlighting the necessity of inclusive urban planning and incorporating approaches responsive to race, age, gender and disability in urban climate strategies to address the impacts of climate change equitably and effectively across all communities and regions;

Welcoming the ongoing processes and initiatives by COP Presidencies, the UN system, multilateral development banks, philanthropic organisations, bilateral donors and their implementing agencies to create sustainable, climate-resilient and healthy cities, including the COP27 Sustainable Urban Resilience for the Next Generation (SURGe) Initiative and the

COP28 Coalition for High Ambition Multilevel Partnerships (CHAMP) for Climate Action;

We hereby intend to, where applicable and appropriate within our respective mandates and based on national contexts,

On nature and health, promote health equity and nature-positive urban development, including by enhancing urban afforestation, reforestation, sustainable infrastructure and spaces, sustainable patterns of consumption and production, nature-based solutions and ecosystem-based approaches to mitigate urban heat and improve air quality;

On disaster resilience and early warning, strengthen urban climate resilience by integrating disaster risk reduction and adaptation actions into infrastructure development and enhancing preparedness and early warning and anticipatory action systems;

On technologies, reduce pollution and GHG emissions, enhance renewable and clean energy, and energy and water efficiency in cities through environmentally sound and clean technologies, digital solutions and adoption of circular economy approaches;

On jobs, integrate sustainability-related education and green jobs considerations into urban planning;

On buildings and construction, decrease GHG emissions from existing and new buildings, where applicable, by promoting energy-efficient materials, technologies, processes, certifications and smart systems and access to finance for low-emission, efficient and resilient buildings and construction sector;

On transport, in close coordination with existing initiatives and programmes, develop and implement a vision

for low- and zero-emission integrated and connected transport systems by promoting increased use of public transport and safe access to active mobility options, and reducing the sector's carbon footprint through low- and zero-emission solutions, such as renewable and low emissions fuels and the electrification of vehicles, including through digital solutions;

On urban agriculture, where appropriate, promote integrated land use planning, sustainable urban agriculture and resilient food systems to increase climate action;

Through,

Planning: future-oriented, sustainable, inclusive, nature positive and climate-resilient land use and urban planning;

Policies: facilitation of participation by local and where appropriate subnational authorities in the development of multisectoral, multilevel and multistakeholder urban climate action plans, as well as their alignment with short- and long-term national development strategies and national climate strategy and policy documents;

Science: acceleration of urban climate action with science in an inter- and transdisciplinary approach;

Finance: mobilisation of climate finance for both mitigation and adaptation in urban areas, across all channels, including through public, private and public-private partnerships;

Collaboration: encouraging collaboration with the private sector, academia, and civil society, including youth organisations, UN specialised agencies, other international organisations, MDBs, MCFs, philanthropic organisations, bilateral donors, and their implementing agencies.

We encourage, where applicable and appropriate,

Stronger partnerships among UN agencies and intergovernmental organisations, MDBs, MCFs, philanthropic organisations, bilateral donors and their implementing agencies for stronger ambition and actions for climate finance in urban areas and coordination for resource mobilisation for cities and regions to enhance climate finance in urban areas and access to finance for city and subnational, national and local governments;

Building linkages between World Urban Forums, UN Climate Change Conferences, World Environment Days, and other relevant global and regional platforms for dialogue, actions, and initiatives, including through encouraging World Urban Forums' host governments to appoint a Special Envoy for Urban Climate Action;

Past, current and future COP Presidencies to establish the Baku Continuity Coalition on Urban Climate Action with the facilitation of UN-Habitat and in close collaboration with LGMA to ensure continuity, foresight and synergies between past and future climate and urban initiatives and issues, including through COP29 MAP and to encourage the inclusion of sustainable urbanisation and urban climate action in future UN Climate Change Conferences.

COP29 DECLARATION ON ENHANCED CLIMATE ACTION IN TOURISM

We, national governments and other stakeholders, including UN agencies, international organisations and financial institutions;

Recalling the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) and the Paris Agreement, the 2030 Agenda for Sustainable Development and the Pact for the Future;

Highlighting the importance of the tourism sector to achieving the objective of the UNFCCC and the goals of the Paris Agreement;

Considering the urgent need for accelerated action in light of the severe impact of the triple planetary crisis on our global capacity to meet the Sustainable Development Goals (SDGs) and relevant climate commitments by 2030;

Acknowledging that effective climate action requires collaborative efforts at local, national, regional, and global levels in different sectors;

Noting with concern that tourism has been estimated to account for a considerable share of global greenhouse gas (GHG) emissions which is predicted to increase;

Further noting the impacts of climate change on ecosystems, natural resources, and cultural heritage, while acknowledging the potential of the tourism sector to contribute to global climate efforts through both adaptation and mitigation, and understanding the strong link between tourism and development, and the necessity of transitioning to a climate-resilient, low-carbon future for the sector;

Recognising that tourism presents a unique opportunity to advance climate action, particularly in countries where it is a significant source of employment and revenue;

Stressing the importance of fostering dialogue, cooperation, experience and knowledge sharing among countries and within the different stakeholders of the sector to advance climate action in the tourism sector;

Recalling the aim of the Glasgow Declaration on Climate Action in Tourism launched at the COP26 in November 2021 and the role it plays as a Global Climate Action Initiative providing tools and an action framework for tourism stakeholders, including national tourism administrations, to accelerate climate action;

Welcoming the initiative of the COP29 Presidency to organise the first ever Tourism Thematic Day to be held within the framework of COP29 on 20 November 2024 in Baku, Republic of Azerbaijan;

Hereby declare the following:

We acknowledge the significant vulnerability of the tourism sector to climate change, highlighting the importance of enhancing the sector's effectiveness in climate action to help ensure its sustainable growth and resilience;

We recognise the need for further addressing and considering as appropriate the tourism sector in the design of national climate policy documents, such as nationally determined contributions (NDCs), national adaptation plans (NAPs), technology action plans (TAPs) and long-term low-emission development strategies (LT-LEDS);

We intend where applicable and appropriate to consider effective mitigation measures such as embracing sustainable practices, adopting innovative technologies, using clean energy,

enhancing energy efficiency and waste management in tourism facilities, sustaining the conservation and health of ecosystems that serve as carbon sinks, promoting low- and zero-emission transportation options, fostering circular approaches that promote sustainable production and consumption, efficient resource use and minimising the risk of pollution;

We also intend where relevant to enhance adaptation measures related to tourism such as implementing nature-based solutions, ecosystem-based approaches, restoring ecosystems, adopting innovative technologies and promoting sustainable land management practices, with particular attention to the developing countries for which tourism represents a significant contribution to their economies, including Small Island Developing States (SIDS) and Least Developed Countries (LDCs);

We recognise the importance of finance, technology and capacity building to deliver and implement national actions to enhance resilience and reduce GHG emissions of tourism thus contributing to Sustainable Development Goals and the Paris Agreement;

We underscore our dedication to advancing climate action in tourism through global partnerships and dialogue, considering the perspectives of local communities and indigenous peoples, migrants, women, children, youth, persons with disabilities, and people in vulnerable situations;

We pledge to promote and champion sustainable tourism practices, and efforts to reduce GHG emissions in the tourism sector and strengthen adaptation and resilience efforts within the tourism sector.

We affirm our commitment to the objectives of this Declaration and pledge to collaborate towards achieving them.

COP29 DECLARATION ON REDUCING METHANE FROM ORGANIC WASTE

We, national governments;

Recognising that by reducing methane emissions in all relevant sectors, principally in fossil energy, agricultural and waste sectors by at least 30% below 2020 levels by 2030, the world has the potential to avoid projected global warming by at least 0.2°C by 2050 as outlined in the Global Methane Assessment, making it an important action to keeping the global average temperatures within the 1.5°C threshold;

Further recognising that such reductions could generate important health, nature, livelihood, and economic benefits, preventing an estimated 255,000 premature deaths annually, 775,000 asthma-related hospitalisations, 73 billion hours of lost labour due to extreme heat, and significant crop losses in the agricultural sector while protecting biodiversity by reducing ground-level ozone pollution and impacts from rising temperatures;

Noting that methane in the waste sector is the rapidly growing source of anthropogenic methane emissions, resulting primarily from the decomposition of organic waste in landfills, open dumps, and wastewater, and contributing almost 20% of anthropogenic methane emissions;

Acknowledging food waste and food loss is a significant global issue affecting countries worldwide, with substantial environmental, economic, and social impact. Noting that the UNEP Food Waste Index Report 2024 estimated that 8-10% of total global emissions relate to food loss and waste alone;

Noting that poor waste management and the effects of open dumps or illegal landfills adversely impact social and environmental justice efforts;

Emphasising the importance of cooperation at local, regional, and global levels to tackle waste management challenges, including those related to shipment of waste and ocean pollution;

Recalling the findings of recent Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) assessments that to be consistent with IPCC 1.5C scenarios, globally methane emissions from the waste sector must drop by 30-35% below 2020 levels by 2030 and nearly 55% by 2050,

Noting that the outcome of the first global stocktake (GST) under the Paris Agreement recognised the need to substantially accelerate the reduction of methane emissions by 2030;

Underscoring that addressing and reversing the current surge of waste generation necessitates action on waste prevention, circular economy and zero waste practices adhering to the waste hierarchy, including composting of organic waste or other treatment of organic waste;

Noting that these actions come with important economic opportunities as well as opportunities to address the triple planetary crisis of climate change, pollution and biodiversity loss;

Recalling that today, about 25% of the total land area across the globe is degraded, directly impacting 3.2 billion people, especially small-scale farmers and rural communities, and affecting millions more through food insecurity, higher food prices, climate change, environmental hazards, and the loss of biodiversity and ecosystem services, making solutions to rebuild soil an issue of urgency;

Recalling the UN Framework Convention on Climate Change and the Paris Agreement, the Convention on Biological Diversity and the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework, the UN Convention to Combat Desertification, and noting outcomes of the UN Food Systems Summit, the 2030 Agenda for Sustainable Development and the Pact of the Future;

Recognising that strategies to prevent, reduce and reuse organic waste, whether by making use of it as a resource material, composting it to enrich soils as fertilizer, or using it to produce bioenergy offer numerous economic and environmental benefits. These strategies serve as climate solutions while also contributing to enhancing food security and energy access, promoting the bioeconomy, avoiding open burning and related air pollution, creating local jobs, improving living standards and reducing costs for cities while contributing to more sustainable urban development;

Emphasising that solutions to harness the above potential are available and affordable and that partnerships, policies and finance can help their uptake;

Stressing the importance of developing and strengthening public-private partnerships as a progressive effort towards sustainable waste management;

We declare our intent to work collaboratively and expeditiously to increase the pace and scale of action in pursuit of the following objectives:

Prioritise and accelerate solutions that focus on avoidance, diversion, valorisation and infrastructure (ADVI) in the waste sector;

Maximise climate, environment, circularity and food and nutrition security benefits;

Promote organic waste management and tackle food loss and waste aiming to close cycles, rebuild soils, enhance urban and rural food systems and strengthen the bioeconomy;

Effectively integrate circular economy and waste measures in climate policies, including in the design of NDCs and implementation plans;

Strengthen collaboration across key stakeholders, including internationally, regionally, across levels of government, and by engaging local stakeholders such as farmers, waste pickers and bioenergy suppliers in diverting and productively utilising organic waste;

Respond to the need to substantially scale up financial flows towards initiatives and projects that address methane emissions from the waste sector including solutions that avoid organic waste, enhance collection, separation and transportation systems, technology transfer and infrastructure development as well as the need for enhanced funding from other promising but underinvested solutions;

Assist developing countries in improving their existing waste management infrastructure and strengthening their capacity to develop such technologies in alignment with circular economy and resource efficiency practices;

Enhance capacity building and promote public awareness campaigns to educate and engage the public on the importance of sustainable waste management and methane reduction.

To achieve these aims, we intend to pursue efforts within our respective mandates, in a nationally determined manner, in partnership with international, regional, national and local actors to expedite the integration of organic waste management into our climate action and, simultaneously, to mainstream

climate action across our policy agendas and actions related to waste management.

In seeking to fulfil these aims by 2030, we intend to strengthen our respective and shared efforts in five key enabling areas for a waste sector transformation, and we encourage commitments and pledges with respect to:

1.5^{0}C-consistent waste sector components informing the design of future NDCs

Setting specific quantified national targets and/or measurable actions, plans, roadmaps, and policies for reducing methane in waste and food systems in the design of future NDCs where appropriate and communicating these in the context of implementation plans; information for clarity, transparency and understanding; or other relevant documents.

National and sub-national policies and actions

Developing and implementing national and, where appropriate, subnational policies, roadmaps, and action plans in the waste sector, recognising that household waste management is a core function of cities, and considering the role of private sector waste management companies in this context.

Stepping up finance

All relevant actors stepping up finance, identifying bankable projects, supporting feasibility studies and business plans to scale up subnational action while also mobilising financial resources for the waste sector.

Data for action and transparency

Increasingly utilising observation-based techniques to understand where and how much methane is being emitted, to

identify key opportunities for mitigation and to support broader transparency efforts through data.

Striving to continuously improve the accuracy, transparency, consistency, comparability, and completeness of national greenhouse gas inventory reporting under the UNFCCC and the Paris Agreement.

Innovative partnerships

Commitments, such as through the Global Methane Pledge (GMP) and the Lowering Organic Waste Methane (LOW Methane) initiative, to significantly reduce sources of emissions have catalysed cooperation and knowledge-exchange mechanisms. This includes South-South and triangular cooperation.

Also, promote climate actions in organic waste management through global partnerships and dialogue, considering the perspectives of indigenous peoples, local communities, women, children, youth, persons with disabilities, and people in vulnerable situations including informal waste pickers.

Via a Baku-to-Baku process, from COP29 to World Environment Day and the World Urban Forum to be held in Baku in 2026, and cooperation with Rio-Trio platform, we intend to revisit progress and keep the topic high on the agenda. From COP29 to World Environment Day and the World Urban Forum in Baku in 2026, we will use a 'Baku-to-Baku' approach, regularly reviewing progress and keeping this issue high on the global agenda. For coordination and support, the effort will rely on the existing GMP Secretariat capacity within the UNEP-convened Climate and Clean Air and Climate Coalition and other GMP implementers within UNEP, and other UN agencies.

BAKU GLOBAL CLIMATE TRANSPARENCY PLATFORM

Background

In the context of climate change transparency refers to the reporting and review of relevant climate information and data. The scope of relevant data includes countries' greenhouse gas emissions and removals, policies and measures, progress towards targets, climate change impacts and adaptation, support provided and mobilized, needed and received. Transparency of climate action and support is key to building mutual trust and confidence among Parties.

A central component for improving transparency is the Enhanced Transparency Framework (ETF), established by the Paris Agreement that provides common guidelines for all Parties while offering flexibility on some provisions for those developing country parties that need it in the light of their capacities.

The ETF includes three key elements:

Preparation and submission of National Inventory Reports (NIRs) and Biennial Transparency Reports (BTRs), providing a snapshot of information on greenhouse gas emissions and removals, climate action, and climate support.

The Technical Expert Review (TER) of the NIRs and BTRs by a team of international experts, which reviews and analyzes the national climate reports submitted by Parties.

The Facilitative Multilateral Consideration of Progress (FMCP), which allows for an open dialogue on climate actions, successes, and challenges.

Through the submission of the BTRs, the ETF provides an avenue for Parties to showcase how they are reducing net emissions through active climate policy, protecting their populations and ecosystems by adapting to the adverse impacts of climate change, and how support is provided and mobilized to implement the necessary transformations. Furthermore, the TER and the FMCP provide platforms for Parties and international experts to engage in a consultative and facilitative process to exchange experiences and lessons learned, leveraging technical feedback to accelerate the implementation of fair and ambitious climate action, as well as to identify areas for improvement and capacity-building.

The implementation of the ETF is guided by its modalities, procedures and guidelines (MPGs) which apply to all Parties. Recognizing that countries have different starting points, the ETF and its MPGs provide flexibility to those developing country Parties that need it in light of their capacities for some of the specific provisions of the MPGs. These flexibilities are expected to provide time and space for those developing country Parties that need it to meet the required reporting guidelines, just as all Parties improve over time.

For many developing country Parties, implementing the ETF will require a change of approach in how they implement their international reporting obligations. What was often a project-based or ad-hoc preparation of national communications (NCs) and biennial update reports (BURs) will now require a holistic and sustained approach to ensure timely submission of BTRs every two years and active participation in the TER and the FMCP.

2024 represents a significant milestone for the ETF implementation, as all Parties to the Paris Agreement are required to submit their first BTR at the latest by 31 December 2024 and every two years thereafter. Least developed countries (LDCs) and small island developing States (SIDS) may submit their first BTR at their discretion.

Achieving a comprehensive understanding of the ETF and of its practical requirements to identify, collect and report all the information prescribed by the MPGs is essential for timely preparation and submission of the BTRs.

The new online ETF reporting tools, officially launched on 28 June 2024 enable countries to track and submit crucial climate data and information, from greenhouse gas inventories to progress in implementing their Nationally Determined Contributions (NDCs). At a national level, these online reporting tools will enable Parties to compile data and generate reporting tables using agreed formats, ensuring a more streamlined and consistent reporting process, and enabling aggregation of data.

Objectives

With a view to contributing to the on-going efforts of developing country Parties to prepare and finalize their BTRs and achieve full implementation of the ETF, the COP29 Presidency, with the support of the UN Climate Change Secretariat is launching an initiative called the Baku Global Climate Transparency Platform (BTP).

Aimed at being a vital platform to facilitate the effective implementation of the ETF, the BTP will ensure political support in:

Encouraging Parties to advance their transparency agenda, including through timely submission of BTRs while keeping in mind LDCs and SIDS`s discretion;

Identifying policies and possible means of implementations, including various financial mechanisms and initiatives, that can accelerate timely submission of BTRs and facilitate subsequent process;

Mobilizing targeted capacity-building for developing country Parties;

Promoting exchange of experiences and lessons learned;

Facilitating collaboration and coordination amongst stakeholders;

Promoting networking among Parties and stakeholders that have the potential to provide support on preparation of BTRs;

Enhancing the understanding of how to leverage the TER process to inform national policies and sustainable development;

Building capacity and ensuring active participation of experts in the TER process.

The BTP is designed to build mutual trust and confidence among Parties, ensure support for developing country Parties in preparing and finalizing their BTRs, encourage full implementation of the ETF, and advance the transparency agenda during COP29 and beyond.

The BTP will also collaborate with existing transparency platforms and initiatives to ensure coherence and enhance the effectiveness of our collective efforts. It will provide a space for cooperation and coordination among stakeholders from all parts of society, including government, international

organizations, NGOs, and the private sector. By doing so, it will enhance our collective efforts by promoting the sharing of experiences, challenges, and successes of Parties in preparing their BTRs and implementing the ETF.

Operationalization of the BTP

The BTP will follow an interlinked two-stage approach aimed at enabling the timely delivery of BTRs and supporting the full implementation of the ETF.

In the first stage it will focus on generating political momentum for the submission of the first BTRs and enabling their delivery through capacity building activities. Building upon the first COP29 transparency workshop, held in Baku on May 13-14, 2024, the BTP has already initiated a series of follow-up in-person and online global and regional workshops with the support of interested partners and will continue to organize these workshops over the upcoming months in collaboration of the UNFCCC and other UN agencies and partners. The main purpose of the workshops is to build confidence among Parties and to contribute to the capacity building activities and on-going efforts of developing country Parties to prepare and finalize their BTR. The workshops are also to be used to generate public expression of intent by Parties to submit their BTRs by COP29, or their public affirmation that they will do so by 31 December 2024 at the latest.

Building on previous events and high-level dialogues, the Ministerial Meeting on Global Climate Transparency to be organized at COP29 as part of the BTP will become an important milestone in reinforcing the political commitment to transparency and accountability in climate action.

In the second stage, the BTP will serve as a space to exchange views on post-BTR submission developments and encourage the continuation of the initiative to take stock of progress made by Parties throughout the COP29 Presidency year and beyond. It will ensure targeted support for the full implementation of the ETF through the following key activities:

Working with the UNFCCC Secretariat and other interested partners to continue mobilizing technical support to assist developing country Parties with submission of their BTRs;

Offering an informal space for a diverse range of stakeholders to engage in the ETF with a view to further enhancing the role and use of transparency as a concrete tool for informed decision-making;

Promoting active participation of experts in the TER process to build capacity and gain experience through on-the-job training and in-depth exchanges with other members of the expert review teams and with the BTR team in the country undergoing TER;

Assisting developing country Parties with participating effectively in the TER and the FCMP, helping them to make best use of these processes to identify areas of improvement;

Supporting developing country Parties in addressing areas of improvement and capacity-building needs identified by themselves and through the TER process;

Promoting lessons learned and experiences, using them as a source of technical knowledge and informing the review of the MPGs;

Facilitating coordination and collaboration among the entities involved in providing support to developing country Parties;

Organizing an open dialogue with interested Parties and partners to take stock of the progress of the actions prescribed above and provide, as applicable, appropriate suggestions of how the platform could continue making impactful interventions;

Initiating the Annual BTP Dialogue to engage with key stakeholders to better understand how the BTP can further promote transparency in climate action and meet the needs of Parties most effectively. The BTP dialogue will help to identify and address capacity gaps and technical needs of Parties, ensuring that all countries can be well-prepared to meet their transparency obligations.

İXTİSARLARIN SİYAHISI

ABƏŞ – Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti
AÇG – Azəri-Çıraq-Günəşli
Aİ – Avropa İttifaqı
AİB – Asiya İnkişaf Bankı
ARDNŞ – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti
AYİB – Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
BEA – Beynəlxalq Enerji Agentliyi
BOEM – bərpa olunan enerji mənbələri
BOEMDA – Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi
BTC – Bakı-Tbilisi-Ceyhan
BTƏ – Bakı-Tbilisi-Ərzrum
DETİ – Dünya Enerji Trilemma İndeksi
DEŞ – Dünya Enerji Şurası
DNF – Dövlət Neft Fondu
DRES – Dövlət Rayon Elektrik Stansiyası
EMTA – Enerji Məsələlərini Tənzimləmə Agentliyi
GES – günəş elektrik stansiyası
HES – hibrid elektrik stansiyası
İEM – İstilik Elektrik Mərkəzi
İES – istilik elektrik stansiyası
İİB – İslam İnkişaf Bankı
KES – külək elektrik stansiyası
KSES – kiçik su elektrik stansiyası
QEAEİ – Qlobal Enerji Arxitekturasının Effektivliyi İndeksi
MDB – Müstəqil Dövlətlər Birliyi
SES – su elektrik stansiyası
TDT – Türk Dövlətləri Təşkilatı
ÜDM – Ümumi Daxili Məhsul

*Kitab "Mütərcim" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 18.02.2026
Format: 60x90 1/16. Qarnitur: Palatino Linotype.
Həcmi: 24 ç.v. Tiraj: 300. Sifariş № 48.

MÜTƏRCİM
1993

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az